

CİLT 8 - SAYI 4

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
İİBF DERGİSİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ



AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Derginin Sahibi	Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN, Dekan Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
Editör	Yrd. Doç. Dr. Fatma Zişan KARA
Yayın Kurulu	Doç. Dr. Eyüp AKIN Doç. Dr. Kahraman KALYONCU Doç. Dr. Mehmet AKINCI Yrd. Doç. Dr. Selçuk KILIÇ Yrd. Doç. Dr. Serap ÜRÜT KELLEÇİ Yrd. Doç. Dr. Ziya ABBAS
Yayın Kurulu Sekreteri	Arş. Gör. Yusuf POLAT

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI Ankara Üniversitesi SBF
Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Kürşat GÜLEŞ Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÜNEŞ Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. A. Argun KARACABEY Ankara Üniversitesi SBF
Prof. Dr. Mehmet Baha KARAN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem ÖZKANLI Ankara Üniversitesi SBF
Prof. Dr. Halil SARIARSLAN Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Elif SONSUZUĞLU İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai ŞEN İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut TEKİN Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdinç TELATAR Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Burhan TÜRKŞEN TOBB ETÜ
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar YAŞIN İstanbul Üniversitesi

Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda iki defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi, hem çevrimiçi hem de basılı olarak yayınlanmaktadır. Dergide yayınlanmak üzere gönderilen makaleler yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez. Dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.

Yazışma Adresi :Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergi Yayın Kurulu Başkanlığı, E-90 Karayolu Üzeri, 68100 Kampus AKSARAY
Telefon : +90 382 288 2401, +90 382 288 2422
E-Posta Adresi : iibfdergi@aksaray.edu.tr
Genel Ağ Adresi : <http://iibfdergi.aksaray.edu.tr>
ISSN : 1308-7525

İNDEKLENDİĞİMİZ VERİ TABANLARI



Business Source
Complete



Open
Archives Initiative



Akademia
Sosyal Bilimler
İndeksi



Google Scholar
Index



Advanced
Science Index



Open
Academic Journals
Index

HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. G. Cenk AKKAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ	TOBB ETÜ
Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent BAYRAM	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ÇELİK	Ankara Üniversitesi SBF
Prof. Dr. Tuncay ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz DEMİREL	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki DOĞAN	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel Selim ERDOĞAN	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SÜ ERÖZ	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir GÜRDAL	Ankara Üniversitesi SBF
Prof. Dr. Hilal ONUR İNCE	TODAİE
Prof. Dr. Adem KALÇA	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet KARADAL	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Kamer KASIM	İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İpek Deveci KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. F. Akın KOÇAK	Ankara Üniversitesi SBF
Prof. Dr. Sabahat BAYRAK KÖK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Erol KUTLU	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	Mutlu Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nagihan OKTAYER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Alper ÖZER	Ankara Üniversitesi SBF
Prof. Dr. Güven SAYILGAN	Ankara Üniversitesi SBF
Prof. Dr. Seha SELEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erşan SEVER	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Türker SUSMUŞ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Famil ŞAMİLOĞLU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Berna TANER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın ULUCAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Öcal USTA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şenay ÜÇDOĞRUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nurel ÜNER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nezih VARCAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kaan YARALIOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Habib YILDIZ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail AKBAL	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Eyup AKIN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin AKDEMİR	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya BAKIRTAŞ	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra BOZBAY	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet DEMİR	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Haluk DUMAN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim DURAK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ	Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. S. Burak HAŞILOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Korhan KARACAOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi
Doç. Dr. G. Bengül KAYTANCI	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Havva KÖK	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Cengiz KÖSEOĞLU	Yıldırım Bayezit Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge Kağan ÖZDEMİR	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Latif ÖZTÜRK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Fırat PURTAŞ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Zeliha SEÇKİN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma TEKTÜFEKÇİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil UNUR	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Eyyup YARAŞ	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. İlhami YÜCEL	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ziya ABBAS	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vasif ABİYEYEV	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Dilek Arzu AKOLAŞ	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehpare TOKAY ARGAN	Bilecik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÇAVUŞ	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlen ÇELEBİ	Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. H. Ebru ERDOST ÇOLAK	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail ELAGÖZ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Haluk ERDEM	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aytekin FIRAT	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emine FIRAT	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Leyla İÇERLİ	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KÜÇÜKKAYA	Harran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sevilay KÜÇÜKSAKARYA	Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hicran ÖZGÜNER KILIÇ	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin KILIÇ	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şenay LEZKİ	Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sinan METE	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdolvahap ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Faruk ÖZÇINAR	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vesile ÖZÇİFÇİ	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ferah ÖZKÖK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurullah UMARUSMAN	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ragıp YILMAZ	Niğde Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ABD VE GÜNEY KAFKASYA: AĞUSTOS 2008 ÖNCESİNDE VE SONRASINDA	1-10
<i>Nazim CAFEROV, Araz ASLANLI</i>	
TÜRKİYE'DEKİ YATIRIM FONLARININ ETKİNLİĞE DAYALI PERFORMANS DEĞERLEMESİ	11-31
<i>Fatih TEMİZEL, Berfu Banu BAYÇELEBİ</i>	
SAĞLIK HİZMETLERİNDE EŞİTSİZLİK VE ETİK	32-43
<i>Sabahattin TEKİNGÜNDÜZ, Aysu KURTULDU, Türkkkan IŞIK ERER</i>	
BELEDİYE ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL SOSYALLEŞMEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: AMASYA İL VE İLÇE BELEDİYELERİ ÖRNEĞİ	44-54
<i>Demet CANSARAN, Fatma YILMAZ</i>	
INFORMATION TECHNOLOGY USE PATTERNS AND ITS RELATIONSHIPS WITH FIRM AND SECTOR CHARACTERISTICS.....	55-65
<i>Hasan BÜLBÜL, Ayşe TOPAL, Arzum BÜYÜKKEKLİK, Ömür DEMİRER</i>	
ÜNİVERSİTENİN KENTE OLAN EKONOMİK, SOSYO-KÜLTÜREL VE ÇEVRESEL ETKİLERİNE YÖNELİK YEREL HALK ALGISI	66-85
<i>Mutlu UYGUN, Sinan METE, F. Zişan KARA, Haşim BAĞCI</i>	
YUSUF HAS HACIP, NIZAM'ÜL MÜLK VE KOÇI BEY ÖRNEĞİNDEN HAREKETLE TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE TÜRK YÖNETİM MİRASININ İZLERİNİ SÜRMEK	86-99
<i>Vildan ARMAĞAN</i>	
KIŞI-ÖRGÜT UYUMU, NÖTRLEŞTİRME VE ALGILANAN YÖNETİCİ DESTEĞİNİN SANAL KAYTARMAYA ETKİSİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA	100-113
<i>Gökhan KERSE, Mesut SOYALIN, Canan Nur KARABEY</i>	
BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE NEDENSELLİK ANALİZİ	114-128
<i>Ahmet TURGUT, Hacı İsa ERTAY</i>	
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KENT TATMINI VE BAĞLILIK DUYGULARININ GELİŞİMİNDE KENT DENEYİMLERİNİN ROLÜ.....	129-152
<i>Mutlu UYGUN, Ebru GÜNER, Selçuk KILIÇ</i>	
ARAMA MOTORU MU, ARABA MOTORU MU? TÜRKİYE'DE SANAYİ VE TEKNOLOJİ POLİTİKALARININ EKONOMİ POLİTİĞİ.....	153-167
<i>Mehmet DİKKAYA, Yunus KUTVAL</i>	
YAZARLARA NOTLAR.....	168

ABD ve Güney Kafkasya: Ağustos 2008 Öncesinde ve Sonrasında

Nazim CAFEROV¹

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Araz ASLANLI²

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Öz

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Güney Kafkasya'daki konumu açısından Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 11 Eylül 2001 saldırıları ve Ağustos 2008 olayları önemli dönüm noktaları olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, ABD'nin Güney Kafkasya'daki nüfuzu aşamalı olarak artmış, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında artan küresel etkinliği Güney Kafkasya'ya da yansımıştır. Fakat ABD'nin bu adımları, giderek güçlenen ve eski Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olduğunu dünyaya hatırlatma gereği duyan Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Rusya Güney Kafkasya ülkelerinden özellikle Gürcistan'ın Saakashvili iktidarı zamanındaki politikalarından oldukça rahatsız olmuş ve Saakashvili'nin ABD yanlılığını "cezalandırmak" için fırsat kollamıştır. Bu bağlamda Ağustos 2008 olayları, Rusya'ya sadece bu fırsatı değil, aynı zamanda diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine de varlığını hatırlatma şansını vermiştir. Bu çalışmada Ağustos 2008 olaylarının, ABD'nin Güney Kafkasya'daki nüfuzuna etkisi değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

ABD, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ağustos 2008 olayları

USA and South Caucasus: Before and After The August 2008

Abstract

The end of the Cold War, 11 September events and 2008 August War were important turning point interms of the US's position in the South Caucasus. Following the end of the Cold War, the position of the US in the South Caucasus has gradually strengthened and the increasing globalactivity of the US in the post-September 11 era reflected towards the South Caucasus. However, those steps of the US was not welcomed by Russia, which was gradually consolidating its position and is considered a heir of the former Soviet Union. Russia was concerned about Georgia's policy during Saakashvili administration and sought "topunish" Saakashvili's pro-American stance. In this context, August 2008 war provided an opportunity for Russia to realize it, as well as to remind its presence to other former Soviet Republics. In this article, the effects of the August 2008 events to the position of the US in the South Caucasus are evaluated.

Keywords:

US, Azerbaijan, Armenia, Georgia, August 2008events

¹ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC) İktisat ve İşletme Bölümü Öğretim Görevlisi, cafersoy@yahoo.com

² Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC) İktisat ve İşletme Bölümü Öğretim Görevlisi, aslanly@yahoo.com

ABD'nin Güney Kafkasya politikası açısından yakın dönemdeki önemli gelişmeler Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve Ağustos 2008'de yaşananlar olmuştur. İfade edilen bu gelişmelerin her birinin ABD'nin Güney Kafkasya'daki etkinliği ve imajı üzerindeki etkisi farklı olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona erişine paralel olarak geçilen tekkutuplu dünya düzeni Güney Kafkasya'daki gelişmelere ve güç mücadelesine de yansımıştır. 100 yıla yakın bir sürenin ardından Güney Kafkasya büyük güçler için bir mücadele alanı olmuştur. Zaman zaman güçlerden birisi daha fazla ön plana çıksa da, bölgedeki mücadele daha çok belirli bir dengeye sahip olmuştur. Bu gidişat iki süreç vesilesiyle değişime uğramıştır. Bunlardan ilki ABD'deki 11 Eylül saldırıları, ikincisi ise Ağustos 2008 olayları olarak da ifade edilen süreçtir.

Özellikle, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin küresel etkinliğinin artmasına paralel olarak Kafkasya'daki konumu da değişmiştir. ABD, dünyaya yeni bir yön vermeye ve bu arada da Güney Kafkasya'ya yerleşmeye çalışırken, Rusya başta olmak üzere diğer güçler de bir yandan kendi amaçları doğrultusunda bölge ülkeleri ile ilişkiler geliştirmeye, aynı zamanda ABD'nin ve diğer rakiplerinin bölgeye yerleşmesini engellemeye çalışlardır.

Ağustos 2008 olaylarından sonraysa bu sürecin sonuçlarıyla beraber, Güney Kafkasya'da Rusya'nın etkinliği artmaya, ABD'nin konumuysa zayıflamaya başlamıştır. Bunun nedenleri üzerinde aşağıda daha geniş bir biçimde durulacaktır.

Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrasında Güney Kafkasya'da yaşanan güç mücadeleleri esnasında ABD'nin bölgede giderek güçlenme girişimleri ele alınmakta, ardından Ağustos 2008'de yaşananların ABD'nin Güney Kafkasya'daki etkinliği ve imajı üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir.

Soğuk Savaş Sonrası Ortam ve Güney Kafkasya

Soğuk Savaş'ın egemen olduğu iki kutuplu dünya düzeni 1980'lerin ikinci yarısından itibaren hızlanan süreç sonucunda 1990'ların başı itibariyle ortadan kalkmıştır. İki kutuplu dünya düzeninin

kutuplarından birisinin merkezi olan Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, doğmakta olan yeni boşluklar için güç mücadelesi de yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte, aynı blokta gözüken veya eskiden müttefik olarak bilinen devletler arasında bile mücadelelerin doğmaya başlaması dikkat çekici bir durum oluşturmuştur. Örneğin, ABD'nin, Fransa ve Almanya'nın başını çektiği Avrupa Birliği (AB)'nin, Rusya'nın, Çin'in, Japonya'nın ayrı birer güç merkezleri olarak daha fazla dikkat çekmeye başlaması, bunlara ilave olarak Türkiye'nin ve İran'ın bölgede halihazırda mevcut olan mücadelelerini sürdürmeleri, bölgesel ve küresel bazda çekişmelerin ilginç şekillenmeler almasına neden olmuştur (Brzezinski, 1998: 40-42). Bu dönemde küresel süper güç olan ABD, küresel güç konumunu geri kazanmaya çalışan Rusya, küresel güç olmaya çalışan Çin, AB, bunların yanı sıra bölgesel güç konumunu pekiştirmeye çalışan, ardından belki de küresel güç olma iddiasında bulunacak olan Türkiye ve İran diğer bölgelerde olduğu gibi Güney Kafkasya'daki hedeflerine ulaşmak için sürekli olarak stratejiler geliştirmektedirler.

Güney Kafkasya bölgesi, ABD başta olmak üzere Batı dünyası, Rusya, Türkiye, İran ve diğer devletler açısından kendi stratejik amaçları doğrultusunda büyük önem taşımaktaydı (Dugin, 2003: 365-367 ; Aslanlı, 2013: 16-20). ABD açısından ise Güney Kafkasya 1990'lı yılların başı itibariyle en azından şu nedenlerden dolayı çok önemliydi:

- 1) Tehdit olarak görülen Rusya'yı çevrelemek;
- 2) Tehdit olarak görülen İran'ı çevrelemek;
- 3) Bölgedeki doğal kaynaklara ulaşmak (ekonomik/ticari nedenler);
- 4) Bölgedeki doğal kaynakların uluslararası piyasalara ulaştırılmasını güvenli bir biçimde sağlamak (böylece hem alternatif doğal kaynaklara sahip olabilmek, hem de bölge devletleri için kaynak çeşitliliği yaratmak);
- 5) Bölgedeki doğal kaynakların üretiminde ve piyasalara çıkarılmasında söz sahibi olmak suretiyle stratejik üstünlük de elde etmek (gerek bu kaynaklara ihtiyacı olan Çin ve diğer ülkeler, gerekse de doğal kaynak piyasalarındaki üstünlüklerinden

yararlanmaya çalışan Rusya, İran ve diğer ülkeler üzerinde etkinlik artırabilmek)

- 6) Alternatif pazar olarak kullanmak;
- 7) Güvenlik (terör karşıtı faaliyetler) ve diğer küresel politikalarında üs, aynı zamanda bu amaçlar doğrultusunda Türkistan'a (Orta Asya'ya) ulaşma konusunda köprü olarak kullanmak (ki, Türkistan bölgesi Rusya'yı güneyden, İran'ı doğudan, Çin'i kuzeybatıdan çevreleme açısından da önem taşımaktadır).

Soğuk Savaşın hemen sonrasında geçerli olan bu nedenlerden ilki geçerliliğini korumuş, ikincisi, üçüncüsü ve dördüncüsü önemini daha da artırmıştır. İkinci etkenin öneminin artması İran'ın nükleer programından ve özellikle Ahmedinejad yönetimiyle birlikte giderek tırmanan İran-Batı gerginliğinden kaynaklanmıştır. Üçüncü ve dördüncü etkenlerin önemini daha da artırmasının temelinde ise özellikle Rusya'nın enerji kartından dış politikada daha fazla yararlanma stratejisi ve bir ölçüde de buna bağlı olarak Avrupa'nın enerji güvenliğine, AB ülkeleriyle beraber, ABD tarafından da özel önem verilmesi yatmıştır.

Öte yandan 11 Eylül olayları sonrasında ise altıncı etkenin önemi artmış, ABD ve genel anlamda Batı, Orta Asya ile bağlantısını büyük ölçüde Güney Kafkasya üzerinden sağlamıştır. Orta Asya'nın dört farklı inanca sahip nükleer gücün (Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan) ve ayrıca İran'ın ortasında yer alması, bunlardan Pakistan dışındaki ülkelerin küresel iddiaları dikkate alındığında Güney Kafkasya'nın Orta Asya'ya geçiş yolu olması bakımından da önemini giderek artacağı öngörülebilir.

Bölge Ülkelerinin Dış Politika

Anlayışları

ABD'nin Güney Kafkasya politikasının anlaşılması açısından, bu ülkenin Güney Kafkasya'ya verdiği önem, genel olarak stratejik öncelikleri, ABD ile diğer güçler arasında yaşanan mücadeleler ve dönemsel gelişmeler kadar üç Güney Kafkasya cumhuriyetinin öncelikleri ve dış politika anlayışları da önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya'da ortaya çıkan

cumhuriyetlerin üçünde de ilk başta benzer süreçler yaşanmıştır. Kısa zaman aralıklarıyla bu üç devletin üçünde de komünizm karşıtı mücadelelere önderlik etmiş, dolayısı ile az veya çok derecede Rusya karşıtı sayılabilecek kişiler iktidara gelmiş ve her üç devlet başkanı da görevini normal olmayan yollardan terk etmek zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği dağıldığı zaman Azerbaycan'da Ayaz Mütellibov, Ermenistan'da Levon Ter-Petrosyan, Gürcistan'da ise Zviad Gamsahurdiya devlet başkanıydı. Bunlardan son ikisi Sovyetler Birliği rejimine karşı mücadele etmiş kişilerdi. 7 Haziran 1992'de Azerbaycan'da da Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele etmiş lider olan Ebülfez Elçibey devlet başkanı seçilmiştir. Elçibey ve Gamsahurdiya'nın iktidarı yaklaşık bir yıl sürmüş ve ikisi de görevden askeri darbe ile uzaklaştırılmışlardır. Ter-Petrosyan'ın iktidarı daha uzun süreli olmuş, fakat o da, sivil darbe sayılabilecek bir yöntemle Şubat 1998'de görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu, aslında bölge için yürütülen mücadelenin önemli göstergelerinden biri olmuştur. Çünkü görevinden ayrılmak zorunda bırakılan üç lider de Rusya karşıtlığıyla bilinmekteydi.

Güney Kafkasya'daki üç devletin temel önceliklerini ve dış politikalarını ana hatlarıyla özetleyecek olursak, Azerbaycan açısından 1990'ların başı itibarıyla hem bağımsızlığına kavuşmak (ve daha sonra bağımsızlığını güçlendirmek), hem de Ermenistan saldırıları ve eşzamanlı olarak ortaya çıkan bölücülük girişimleri karşısında toprak bütünlüğünü sağlamak temel önceliklerdir. Azerbaycan'da Ayaz Mütellibov döneminde (1991-Mart 1992) ve parlamento başkanı Yagup Memmedov'un devlet başkanlığı görevini vekaleten yürüttüğü dönemde (Mart 1992-Mayıs1992) kısmen dengeli, ama daha çok Rusya yanlısı bir dış politika izlenmiştir. Parlamento başkanı İsa Kamber'in devlet başkanlığı görevini vekaleten yürüttüğü dönemde (Mayıs 1992-Haziran1992) kısmen dengeli, ama daha çok Türkiye ve Batı yanlısı; devlet başkanı Ebülfez Elçibey döneminde (Haziran 1992-Haziran 1993) ise Rusya karşıtı, ABD ve Türkiye yanlısı bir çizgi takip edilmiştir. Dış politika açısından devlet başkanı Haydar Aliyev dönemini iki alt döneme ayırmak mümkündür. İlk dönemde (Haziran 1993-Ocak 1994) Rusya yanlısı, ABD ve kısmen Türkiye

karşıtı bir görüntü hakim olsa da, ikinci dönemde (Ocak 1994-Ekim 2003) daha ziyade dengeli bir dış politika takip edilmiştir. Bu çizgi daha sonra Azerbaycan dış politikası açısından sistemli hale getirilmiş ve Haydar Aliyev'den sonra devlet başkanı olan İlham Aliyev döneminde (Ekim 2003-halen) dengeli dış politika sürdürülmeye devam etmektedir. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın sürdürdüğü dengeli dış politikanın niteliğinde kısmi değişiklikler de yaşanmış, Türkiye'nin konumu özellikle son yıllar itibarıyla güçlenmiş, ayrıca Azerbaycan büyük güçlerin taleplerini karşılama konusunda önceki dönemlere göre daha ihtiyatlı davranmaya başlamıştır.

Ermenistan dış politikasına bakacak olursak, ilk devlet başkanı olan Levon Ter-Petrosyan döneminde (1991 – Şubat 1998) Ermenistan ilk başlarda Rusya karşıtı tutum içerisinde olmasına rağmen, daha sonra bir yandan ABD ve Batı ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmış, aynı zamanda Rusya ile de iyi ilişkilerini sürdürmeye gayret etmiştir. Çünkü bu dönemde Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal ederken temel desteği Rusya'dan almaktaydı. Zaten, Ter-Petrosyan'ın iktidarını kaybetmesinin temel nedeni de Rusya'nın kontrolü dışına çıkmaya ve Azerbaycan ile barış anlaşması imzalamaya çalışmasıdır. Ter-Petrosyan özellikle AGİT Minsk Grubu tarafından önerilen aşamalı çözüm planını Fransa'nın yoğun girişimleri sonucunda, 1997 sonlarından itibaren kabul etme eğilimi sergileyince, Rusya'nın askeri olmayan darbe girişimiyle iktidarını kaybetmiştir. Yine Rusya'nın desteği ile Ermenistan'da Robert Koçaryan iktidarı başlamıştır. Mart 1998 – 2008 arasında süren Koçaryan yönetimi ilk başlarda dengeli, fakat özellikle 2000 başlarından itibaren Rusya yanlılığı ağır basan bir dış politika yürütmeye başlamıştır. Bu dönemde Ermenistan siyasi, askeri, ekonomik ve diğer açılardan önemli ölçüde Rusya'nın kontrolü altına girmiştir. 2008'de göreve gelen Serj Sarkisyan kendisine kadarki çizgiyi büyük ölçüde sürdürmeğe devam etmiştir.

Gürcistan'ın dış politika çizgisine bakacak olursak, ilk devlet başkanı olan Zviad Gamsahurdiya zamanında (1991-Ocak 1992) Gürcistan yönetimi Rusya karşıtı ve oldukça milliyetçi bir politika izlemekteydi. Bu politika hem iç hem de dış dinamiklerin etkisiyle Gürcistan'ı iç savaşa götürmüştür. İç savaş sırasında

Gamsahurdiya önce başkent Tiflis'i, ardından ise Gürcistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Ardından gelen kısa süreli Askeri Konsey (Ocak 1992-Mart 1992) döneminde karmaşık bir süreç yaşanmış, ama yine de Batı yanlısı olarak nitelendirilebilecek bir dış politika çizgisi izlenmiştir. Eduard Şevardnadze (Mart 1992-Kasım 2003) döneminde, ilk başlarda kısmen Rusya yanlısı dış politika izlenmiş, fakat daha sonra dengeli dış politikaya geçilmiştir. Zamanla Gürcistan'ın dış politikası daha çok ABD yanlısı olmaya başlamıştır. Kasım 2003'ten itibaren fiilen, Ocak 2004'ten itibaren ise resmen ülkeyi yönetmeye başlayan Mihail Saakaşvili iktidarı, Rusya karşıtı ve Batı (özellikle ABD) yanlısı dış politika izlemiştir. Saakaşvili'den sonra başlayan İvanişvili yönetimi katı ABD yanlısı ve Rusya karşıtı söylemi terk ederek önemli ölçüde dengeli bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Saakaşvili döneminde gerçekleştirilen bir reformla birlikte Başbakanın yönetimdeki ağırlığı ciddi bir biçimde artmıştır. Günümüzde Devlet Başkanı Giorgi Margvelaşvili ve Başbakan Giorgi Kvirikaşvili yönetimi dengeli çizgiyi sürdürmeye çalışmaktadır.

Soğuk Savaş Sonrasından Ağustos

2008'e Kadarki Dönem

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde ve dağılmasının hemen sonrasında, ABD bölge devletleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışsa da kısa sürede bundan vazgeçmiştir. Bunda özellikle 1993 başlarından itibaren Rusya'nın toparlanmaya başlaması ve bölge ülkelerinin yürüttükleri dış politikaların çok da başarılı olmaması kadar, ABD'nin bölgenin geleceği konusundaki kaygıları da rol oynamıştır. Rusya'nın kontrol ettiği bölgeleri hasımlarına birer-birer kapırdığı için duyacağı daha fazla tepkiyle aşırı saldırgan reflexler göstermesinden de çekinen ABD, özellikle 1994'te Dışişleri Bakan Yardımcılığı görevine getirilen Strobe Talbott'un başını çektiği Dışişleri ekibinin etkisiyle "önce Rusya" ("Russiafirst") anlayışı ile bölgeyi Rusya'nın arka bahçesi olarak görme yaklaşımına geçmiştir (MacDougall, 2004). Bu politikanın ardından hızlı bir biçimde toparlanma sürecine giren Rusya, ABD'yi çok rahatsız etmiş olacak ki, yaklaşık üç yıl sonra Talbott'un 21 Temmuz 1997'de John Hopkins

Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, ABD'nin bu bölgede "Moskova'nın hegemonyacı politikalarına artık göz yummayacağı" vurgulanmaktaydı (Elekdağ, 1997). ABD yönetiminin görüşlerinin değişmesinde, Bill Clinton'un 1996 sonlarında başlayan ikinci başkanlık döneminde Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Madeline Albright'ın bölgenin yeniden Rusya tarafından doldurulmasının engellenmesi gerektiği yönündeki görüşü önemli rol oynamıştır. Nitekim Ekim 1998'de açıklanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de bölgenin önemi vurgulanarak, ABD'nin bölgeye ilişkin politikalarının çerçevesi çizilmiştir (The White House, 1998). Daha sonra bölgeyi uluslararası piyasalara bağlayan yol olarak düşünülen İpek Yolu Projesi ile, bunu uygulamak için 1999'da ABD Kongresi'nden geçirilen "İpek Yolu Strateji Yasası" ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarının ana hatlarını açıkça ortaya koymaktadır (Erhan, 2003). Aynı şekilde, Aralık 1999'da açıklanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde de ABD'nin bölgeye ilişkin aktif politikalar yürütmesi gerektiği vurgulanmıştır (The White House, 1999).

11 Eylül terör saldırıları sonrasında ABD dış politikasında yaşanan hareketlilikler, bu ülkenin Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerindeki muhtemel değişikliklerin de ilk ipuçlarını ortaya koymuştur. Saldırının şokunu henüz üzerinden atmamışken, ABD yetkilileri saldırganları cezalandırmak için gereken her şeyin yapılacağını, "önleyici vuruş" stratejisi çerçevesinde dünyanın çeşitli bölgelerine müdahalelerde bulunulabileceğini açıklamıştır. ABD'nin bu yeni anlayış çerçevesinde mevcut şartları aynı zamanda bir fırsat olarak kullanarak, öteden beri bazı "engeller" nedeniyle ciddi biçimde yerleşemediği bölgelere daha kolay girebileceğinin işaretleri de bu dönemde fark edilmeye başlanmıştır. Dönemin şartları nedeniyle bu "engellerin", kızgın ABD'nin bölgeye yerleşmesine itiraz edemeyeceği açıktı.

Uzun süre uygulanan ve Azerbaycan'a yönelik yaptırımları içeren 907 Sayılı Ek Madde'nin yürürlükten kaldırılması (Aslanlı, 2002: 55-62)günümüzde artık petrol nakli için kullanılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın gerçekleştirilmesine yönelik somut adımların atılması ve Afganistan operasyonunu gerçekleştirmek için

Güney Kafkasya ülkelerinin hava sahalarını kullanmaya başlaması bunun ilk adımlarını oluşturmuştur. ABD'nin Gürcistan'da güçlü bir biçimde konuşlanma girişimleri aslında 1990'ların sonlarına doğru yoğunlaşmış, 1999 AGİT İstanbul Zirvesi sonrasında bu ülkedeki Rus askeri üslerinin çıkarılması (Socor, 2003) ve buna paralel olarak Gürcistan askeri sisteminin modernize edilmesi süreci nedeniyle ABD'nin bu ülkeye yönelik askeri girişimleri Rusya'yı rahatsız edecek düzeye erişmişti (Blagov, 2004). 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD, Gürcistan'a yönelik girişimlerini daha da yoğunlaştırmış, bu çerçevede ilk olarak 7 Ekim 2001'de Gürcistan Hava Kuvvetleri'ne 6 adet askeri nakliye helikopteri vermiştir. El-Kaide militanlarının Gürcistan ile Rusya (Çeçenistan) arasındaki Pankissi vadisinde barındığını iddia eden ABD, 26 Şubat 2002'de Gürcistan'daki El Kaide örgütü militanlarıyla mücadelede askeri destek vermek amacıyla Tiflis'e beş Amerikalı askeri danışmanını göndermiştir. Sonraki dönemlerde ABD'nin eğitim, danışmanlık ve teknik eğitim maksadıyla Gürcistan'da bulunan askeri personelinin sayısı sürekli artış göstermiştir (Nichol, 2006).

ABD 2003 yılı sonlarına doğru Azerbaycan'a yönelik askeri girişimlerini de açıkça sürdürmeye başlamıştır. Azerbaycan'da askeri üs edinme girişimlerinin Savunma Bakanı Donald Rumsfeld düzeyinde resmi ağızdan doğrulanması,³ ABD yetkililerinin sürekli olarak Hazar'ın güvenliğinin kendi güvenlikleri olduğu şeklindeki açıklamaları (Kıraç, 2004) bunun göstergeleridir.

ABD'nin Avrupa'daki Kuvvetlerinin Komutan Yardımcısı Charles Wald'ın 21 Kasım 2003'teki Bakü ziyareti sırasında kısmen dile getirilen, ardından Rumsfeld'in 3 Aralık 2003 tarihli ziyareti sırasında daha net olarak ortaya konan ABD'nin Azerbaycan'da askeri üs kurma girişimlerine ilişkin söylemi, daha sonra İran'ın ve özellikle Rusya'nın tepkilerine neden olduğundan yalanlanmak zorunluluğu hissedilmiştir. Aralık 2003 ortalarında Azerbaycan Devlet Başkanlığı Ofisi Uluslararası İlişkiler Şube Müdürü Novruz

³Rumsfeld 3 Aralık 2003'te Bakü'de Azerbaycan Savunma Bakanı ile yaptığı ortak basın toplantısında, Azerbaycan'a asker yerleştirmeye konusunu iki yıldır görüştüğünü açıklamış ve yerleştirmeyi planladıkları askeri gücün niteliği hakkında bilgi vermiştir.

Memmedov ve Dışişleri Bakanı Vilayet Guliyev, ardından da 5-7 Şubat 2004 tarihlerindeki Rusya ziyareti sırasında Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev bunu yalanlayan açıklamalar yapmıştır. Aslında, Azerbaycan eski Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in dış politika danışmanı Vefa Guluzade, 20 Aralık 2003'teki açıklamasında, Haydar Aliyev'in yıllar önce (kesin tarih verilmemiş) ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright ile yaptığı görüşmede, Azerbaycan'a ABD askerlerinin yerleştirilmesi planına "evet" dediğini ifade etmişti (Uzun, 2007: 5). Aynı zamanda Rumsfeld'in de bunu açıkça ifade etmesi ABD'nin Azerbaycan'a uygun bulduğu bir zamanda askeri üs kurmayı kesin olarak planladığını göstermektedir. Bu nedenle de, o dönemde Azerbaycan yetkililerinin yaptığı açıklamaların Rusya'nın tepkilerini azaltma amacı güttüğü düşünülmektedir. Fakat o dönemdeki açıklamalar Rusya'yı yeterince rahatlatmamış ve Azerbaycan'a yönelik baskıları azaltmamış olacak ki, Charles Wald Azerbaycan'a yaptığı ikinci ziyaret sırasında, 13 Mart 2004'te Bakü'de düzenlediği basın toplantısında, ABD'nin Azerbaycan'a asker yerleştirmeyi planlamadığını ifade etmek zorunda kalmıştır.

O dönemde, ABD'nin Kafkasya'ya yönelik girişimlerinin önemli örneğini Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanı Sefer Ebiyev'in uzun süren ABD ziyaretinin, ABD Dışişleri Bakanı Richard Armitage'in Güney Kafkasya'yı ziyaretinin, ABD'nin Avrupa'daki Kuvvetleri Komutan yardımcısı Charles Wald'un Ermenistan ziyaretinin ve Rumsfeld'in Ağustos 2004'te yeniden gerçekleştirdiği bölge ziyaretinin kısa sayılabilecek bir döneme sığdırılması olmuştur. Sefer Ebiyev 21 Mart 2004 tarihinde başladığı ABD ziyaretini 27 Mart tarihinde tamamlamıştır. Sefer Ebiyev ziyareti boyunca ABD Silahlı Kuvvetler Merkez Komutanlığı ve Özel Operasyon Kuvvetleri Komutanlığı da dahil, ABD askeri yapısının hemen hemen tüm birimlerini ziyaret etmiş, yetkililerle önemli görüşmeler yapmıştır. Özellikle Silahlı Kuvvetler Merkez Komutanı R. Steven Whitcomb ve Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ile yapılan görüşmeler daha dikkat çekici olmuştur. Bu görüşmelerde, Azerbaycan ile ABD arasındaki askeri

işbirliğinin geliştirilmesi hususu üzerinde özel olarak durulmuştur.

Bu arada, 2004 yılı Mart ayı sonlarında Güney Kafkasya'ya kapsamlı ziyaret gerçekleştiren Richard Armitage'in özellikle Ermenistan'da ve Azerbaycan'da verdiği mesajlar dikkat çekmiştir. ABD'nin 2005 yılı için bölge ülkelerine yapacağı yardım projesinde ilk defa Azerbaycan'a, Ermenistan'a oranla daha fazla askeri yardımı öngörmesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasında muhtemel bir savaşta ABD'nin Azerbaycan'ın yanında olacağı yorumlarına neden olmuştu. ABD'li yetkili bu tür yorumların doğru olmadığını ifade ederek, savaş çıkarsa her iki tarafa ambargo uygulayacaklarını vurgulamıştır. Askeri alanda yetkili olmamasına rağmen, Armitage daha Bakü'ye gelmeden ABD'nin Azerbaycan Büyükelçisi, Armitage'in askeri konuları da görüşeceğini ifade etmiştir. Bakü'deki görüşmeler sonrasında açıklama yapan Armitage, Azerbaycan'a askeri üs kurmayı düşünmediklerini ifade etmiştir (TABDC, 2004).

Charles Wald, 26 Nisan 2004 tarihinde Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında ABD'nin Ermenistan ile askeri işbirliğini geliştirmesine, Irak'taki Ermeni askerlerinin sayısının artırılmasına ve Güney Kafkasya ülkelerinin kendi aralarındaki sorunları çözüme kavuşturmalarına yönelik görüşmeler yapılmıştır. Kuşkusuz ziyaretin amaçları arasında İran ile Rusya arasında sıkışıp kalmış Ermenistan'ın ABD yörüngesine çekilmesi konusundaki girişimleri yoğunlaştırmak öncelikli yer tutmuştur (BBC, 2004).

İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Azerbaycan ziyaretinin hemen ardından, 11-12 Ağustos 2004 tarihlerinde gerçekleştirilen, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Azerbaycan ziyareti sırasında, Azerbaycan-ABD askeri ilişkilerinin yanı sıra, İran'a ilişkin konuların görüşüldüğü de açıklanmıştır. Nitekim ilk defa bir ABD'li yetkili, Bakü'de yaptığı açıklamada İran'ı sert şekilde eleştiren ifadelere yer vermiştir (Azertag, 2004).

Güney Kafkasya ülkelerinin, 28-29 Haziran 2004'te İstanbul'da gerçekleştirilen NATO Zirvesi'ne katılım düzeyleri bu ülkelerin ABD ile ilişkilerinin düzeyini de yansıtmıştır. Zirveye devlet başkanı düzeyinde katılan Azerbaycan, ihtiyatlı mesajlar vermeye özen

göstermiştir. Zirveye devlet başkanı düzeyinde katılan Gürcistan, NATO ile ilişkiler konusunda daha istekli bir görüntü çizmiştir. Ermenistan ise zirveye, Rusya'nın yaptığı gibi devlet başkanını yollamayı, sadece Dışişleri Bakanı ile katılmıştır (Katik, 2004; NATO, 2004). Burada dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'ın, iç ve dış politikada Rusya'nın desteğini sürekli olarak arkasında hissetme isteği ve bu ülkeye sadakatini ispatlama gereği duyması önemli rol oynamıştır.

ABD, Kafkasya'ya atfettiği önemi her fırsatta tekrarlama gereği duymaktan kaçınmamıştır. 2005 yılı Şubat ayı başlarında, ABD Silahlı Kuvvetleri Avrupa Komutanı James Jones, Kongre'deki görüşmelerde Kafkasya'yı "askeri açıdan en çok önem verdikleri bölge" olarak nitelemişti. Komutan, bu bölgeyi hem Afganistan ve genel olarak Orta Asya arasında köprü, hem de yakın gelecekte dünya petrol trafiğinin önemli bir kısmının geçiş noktası olarak gördüklerini açıklamıştır (Rozoff, 2010).

ABD, ileriki dönemlerde Kafkasya'da güçlenmek için girişimlerini yoğunlaştırmış, bunun için bölgede gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, NABUCCO ve benzeri uluslararası projelere, ABD askeri gemilerinin Karadeniz'e girişlerine ve Güney Kafkasya ülkelerinin, özellikle de bu konuda aşırı istekli olan Gürcistan'ın NATO'ya üye olması konusuna büyük önem vermiştir. Ekonomik boyutu ön planda olan uluslararası projeler, küçük sorunlara rağmen gerçekleştirilirken, özellikle Gürcistan'ın NATO üyeliği ve ABD askeri gemilerinin Karadeniz'e girişi konusunda ABD bir hayli sıkıntı yaşamıştır. Her iki konuda Rusya'nın ciddi muhalefeti, ilk konuda Almanya ve Fransa'dan, ikinci konuda ise Türkiye'den ciddi destek bulunca ABD bu amaçlarına bir süre ulaşamamıştır.

ABD'nin Kafkasya politikaları açısından yeni dönemin başlangıcı:

Ağustos 2008

Kafkasya'da ABD'nin üstün olduğu durum, Ağustos 2008 olayları ile birlikte tersine dönmüştür. Bu

dönemde Gürcistan ile ayrılıkçı Güney Osetya bölgesi arasındaki çatışmaların yoğunlaşması üzerine Gürcistan ordusu 8 Ağustos 2008'de Güney Osetya bölgesini kontrol altına almak için askeri harekâta başlamıştı. Gürcistan birlikleri bölgeyi kontrolü altına almak üzereyken Rusya bölgeye askeri müdahalede bulunmuş, hatta Rus birlikleri Gürcistan'ın bu bölge dışındaki çok sayıda kentini işgal etmiş ve limanlarını kontrol altına almıştır. Rusya'nın bu adımı tüm dünyanın tepkisini çekmiş, özellikle ABD olayı sert dille kınamıştı (Oğan, 2008). ABD'nin ciddi beyanlarına rağmen yaşanan gelişmeler sonrasında genel kanı, bu ülkenin eski Sovyet coğrafyasındaki önemli bir müttefikini yeterince koruyamadığı şeklinde olmuştur. Önemli adımlar atmadığı takdirde Azerbaycan ve Ermenistan'ın da ABD ile ilişkilerini geliştirmek konusunda çekingen davranacakları ve Rusya'nın tutumunu dikkate alarak davranacakları yorumları yapılmıştır.

Başlangıçta pek bir somut adım atılmamasına rağmen, ilerleyen dönemlerde Gürcistan'ın beklediği kadar olmasa da ABD, ciddi adımlar atmaya başlamıştır. Rusya'nın ABD yanlısı Gürcistan yönetimini cezalandırma isteğine, ABD Rusya'ya küresel ölçekte tepkisel adımlar atarak cevap vermiştir. Bu bağlamda diğer önemli gelişmelerle beraber, ABD askeri gemilerinin Karadeniz'e girişleri ve Gürcistan'ın Batum limanına demir atmaları (Traynor, 2008) ABD'nin öteden beri gerçekleştirmek istediği bir hedefine Rusya'nın yardımıyla ulaşması şeklinde yorumlanmıştır. ABD'nin bu süreçte elde ettiği bir diğer kazanım ise Gürcistan'ın NATO üyeliği konusunda bazı NATO üyesi devletlerin görüşlerinin değişmiş olmasıydı. Zira Ağustos 2008 olaylarından önceki NATO toplantısında, Gürcistan'ın (Ukrayna ile birlikte) üyelik süreci ABD'nin ve bu iki ülkenin çok istemelerine rağmen başlatılmamıştı. Güney Osetya'daki son gelişmelerden sonra (ABD'nin haklı çıktığını ilan etmesi de dikkate alınarak) Almanya'nın ve Fransa'nın tutumlarını değiştirerek, Gürcistan'ın NATO üyeliğine destek verebilme ihtimallerinin bir hayli yükseldiği düşünülmüştür. Bu tutum değişikliğinin işaretleri yapılan açıklamalara yansımış, hatta 2-3 Aralık 2008 tarihlerinde Brüksel'de yapılan NATO Dışişleri Bakanları zirvesi öncesi konuya ilişkin

yüksek beklenti de oluşmuştur. Fakat ABD'nin yoğun isteğine rağmen, Avrupa ile Rusya arasındaki enerji bağımlılığı ve diğer konular nedeniyle Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO üyeliği konusunun bu zirvede de öncelikli olarak ele alınmadığı görülmüştür.

ABD'nin konuya ilişkin kararlı tutumu sürmekte ve Ağustos 2008 olaylarından sonraki ilk yıllarda yapılan açıklamalarda bu iki ülkenin NATO üyeliğinin mutlaka gerçekleştirileceği ifade edilmekteydi. Fakat Saakaşvili'nin görev süresinin sona erdiği 2013 yılına kadar bu gerçekleşmemiş, daha sonra da Gürcistan'daki iktidar değişikliği ile birlikte bu ülkenin NATO üyeliği konusundaki istekliliği de azalmıştır. 2016 yılı itibarıyla ABD, benzer tutumunu sürdürmesine rağmen Gürcistan NATO üyesi olamamıştır.

Ağustos olayları sonrasında en dikkat çeken gelişmelerden birisi de ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in bölge ziyareti olmuştur (CNN, 2008). Cheney 3 Eylül 2008'de Azerbaycan'da, 4 Eylül 2008'de ise Gürcistan'da devlet başkanları ile ve diğer yetkililerle görüşmeler yaparak ABD'nin bölgeye olan dikkatinin azalmayacağını, tam aksine artarak süreceğini vurgulamıştır. Cheney Bakü'de devlet adamlarının dışında petrol şirketlerinin üst düzey yetkilileri ile de görüşmeler yapmıştır. Cheney Bakü'deki tüm görüşmelerinde özellikle enerji, taşımacılık ve güvenlik nedeniyle ABD'nin Azerbaycan ile işbirliğinin güçleneceğine ilişkin mesajlar vermiştir. Resmi olarak doğrulanmasa da, kapalı kapılar ardında, Cheney'in Azerbaycan yetkililerine ABD'nin desteği konusunda güvence verdiği iddia edilmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile Cheney arasındaki görüşmenin hemen akabinde, aynı gün içerisinde, Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev'in Aliyev'i araması diğer dikkat çeken husus olmuştur. Bu telefon görüşmesi ile Rusya'nın Azerbaycan'a ve ABD'ye gelişmeleri dikkatle takip ettiği ve çıkarlarının çiğnenmesine izin vermeyeceğine dair mesaj verdiği iddia edilmektedir. Sonraki dönemde, ABD'nin Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasına yönelik taleplerini yoğunlaştırması nedeniyle, Azerbaycan ile ABD arasındaki ilişkilerde gerginlikler yaşanmıştır. 2009-2010 yıllarında zaman zaman karşılıklı sert açıklamalar

yapılmış, hatta Nisan 2009'da İstanbul'da gerçekleştirilen Medeniyetlerarası Diyalog toplantısına, Türkiye'nin yanı sıra ABD tarafından da özel olarak davet edilmesine ve Obama'nın kendisiyle mutlaka görüşmek istediğini belirtmesine rağmen İlham Aliyev katılmamıştır (Jafalian, 2011: 80).

2013 sonlarında başlayan süreçle birlikte Kırım'ın ilhaki ve doğusundaki ayaklanmalar sırasında (Euronews, 2015) Ukrayna'nın Rusya karşısında yeterince savunulmaması da diğer eski Sovyet ülkeleri gibi Azerbaycan'da da ABD'nin imajının zayıflamasına neden olmuştur. Fakat 2015 yılı sonlarından itibaren, Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişmeye başladığı görülmüştür.

Son süreçte ABD-Ermenistan ilişkileri bağlamında özel bir gelişme yaşanmamış, fakat ABD Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahalesinde Ermenistan'dan da yararlanmasından oldukça rahatsız olmuştur. Muhtemelen Ermenistan, ABD'nin bu rahatsızlığının artmasını istememiş olacak ki, Rusya Gürcistan'ın ayrılıkçı Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin bağımsızlığını tanıırken Ermenistan, tarihi müttefiki ile aynı doğrultuda hareket etmemiştir (bunda tabii ki, Ermenistan'ın Gürcistan ile ilişkilerini mümkün olduğu kadar iyi tutmak isteğinin de önemli rolü olmuştur). Ermenistan-ABD ilişkilerindeki önemli konulardan biri de, Türkiye'nin uzun dönem boyunca ifade ettiği şartlardan vazgeçerek, Ermenistan ile ilişkilerini iyileştirmesine ABD'nin katkı vermesi olmuştur. Obama döneminde sözde "soykırım" konularında Ermenileri kısmen memnun eden gelişmelerin yaşanması ise, başka bir açıdan ilişkileri rahatlatan gelişmeler olmuştur.

Sonuç

ABD'nin Güney Kafkasya'daki konumu açısından Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 11 Eylül 2001 saldırıları ve Ağustos 2008 olayları önemli dönüm noktaları olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben, ABD'nin Güney Kafkasya'daki konumu aşamalı olarak güçlenmiş, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında artan küresel etkinliği Güney Kafkasya'ya da yansımıştır. Fakat ABD'nin bu adımları giderek güçlenen ve eski Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olduğunu dünyaya hatırlatma gereği duyan Rusya

tarafından hoş karşılanmamıştır. Rusya Güney Kafkasya ülkelerinden özellikle Gürcistan'ın Saakaşvili iktidarı zamanındaki politikalarından oldukça rahatsız olmuş ve Saakaşvili'nin ABD yanlılığını "cezalandırmak" için fırsat kollamıştır. Bu bağlamda Ağustos 2008 olayları, Rusya'ya sadece bu fırsatı değil, aynı zamanda diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine de varlığını hatırlatma şansını vermiştir. Bu da, doğal olarak ABD'nin bölgesel etkinliğini zayıflatmıştır. ABD'nin Güney Kafkasya'daki konumunu zayıflatan bir neden de Suriye ve Ukrayna krizlerinde, büyük ölçüde Rusya'nın hedeflediği sonuçların ortaya çıkmasıdır.

ABD'nin Güney Kafkasya'da başarılı olduğu ve politikalarını istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü konu enerjidir. Bölgede ABD destekli, yönü Batı'ya doğru olan enerji projeleri başarıyla gerçekleştirilmektedir.

Genel olarak bakılacak olursa, bölgede ABD-Rusya rekabeti "Soğuk Savaş" şeklinde devam ederken, bölge ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Gürcistan'ın toprak bütünlüğü artık daha da ciddi bir sorun haline gelmekte (özellikle ayrılıkçı bölgelerin "bağımsızlık ilanının" Rusya dışındaki bazı ülkeler tarafından da tanınmasıyla), Azerbaycan toprakları üzerinde Ermenistan işgali sürmekte, Ermenistan, komşuları ile sorunlu ilişkileri nedeniyle bölgesel projelerin dışında kalmaktadır. Buna karşın ABD ve Rusya, hem sahip oldukları olanakları ve tarihsel ilişkilerini iyi kullanarak, hem de aktif politikalar takip ederek, bölgeye ilişkin stratejilerini büyük ölçüde başarıyla sürdürmektedir. 2016'daki başkanlık seçiminin sonuçlanmasıyla birlikte ABD'nin kayıplarını telafi etmek için Kafkasya'daki konumunu daha da güçlendirmeğe çalışacağı, bu bağlamda Güney Kafkasya'da daha cesaretli adımlar atacağı beklenebilir.

Kaynakça

ASLANLI, Araz. (2002, Ocak). ABD'de Adaletsizliğe Verilen Ara: 907 Sayılı Ek Madde'nin Uygulanmasının Durdurulması, Stratejik Analiz, Cilt: 2 (21).

ASLANLI, Araz. (2013). Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu, Ankara, EkoAvrasya Yayınları, 2013, ss. 16-20

AZERTAG.(2004, 12.08.) Press Conference Of Us Secretary Of Defense Donald Rumsfeld, http://azertag.az/en/xeber/PRESS_CONFERENCE_OF_US_SECRETARY_OF_DEFENSE_DONALD_RUMSFELD-555298

BBC. (2004 April, 28). Armenia and USA step up military cooperation, Golos Armenii, Yerevan in Russian, reported by Monitoring International Reports.

BLAGOV, Sergei. (2004, July 1). In Central Asia, Russia Pushes Back Against NATO Influence, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav070204.shtml>

BRZEZİNSKİ, Zbigniew. (1998). Büyük Satranç Tahtası, İstanbul

CNN. (2008, September 3.). Cheney: U.S. wants stability for Georgia region. <http://edition.cnn.com/2008/WORLD/europe/09/03/chenev.az.azerbaijan.tour/index.html>

DUGİN, Aleksandr. (2003). Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım, çev. Vügarımanov, İstanbul.

ELEKDAĞ, Şükrü. (1997, 18 Ağustos). Dünya Petrolünün İkinci Paylaşımı, Milliyet.

ERHAN, Çağrı. (2003, Kasım). ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları, Stradigma, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon.html>.

Euronews. (2015, 10 February). Ukraine conflict: Timeline, <http://www.euronews.com/2015/02/10/ukraine-conflict-timeline/>

JAFALIAN, Annie. (2011). Reassessing Security in the South Caucasus: Regional Conflicts and Transformation, Routledge,

KATİK, Mevlut. (2004 June 28). NATO Embraces Central Asia And The Caucasus At Istanbul Summit, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav063004.shtml>,

KIRAC, Gürol. (2004, 14 Mart). ABD Hazar'da Neyin Peşinde, <http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=893>.

MACDOUGALL, James. (1997). A New Stage In U.S.-Caspian Sea Basin Relations, Central Asia, http://www.ca-c.org/dataeng/st_04_dougall.shtml.

NATO. (2004). Istanbul Summit expands operations, strengthens partnerships, improves capabilities, <http://www.nato.int/docu/comm/2004/06-istanbul/home.htm>,

NATO. (2008a), Meeting of NATO Foreign Ministers, <http://www.nato.int/docu/comm/2008/0812-mfa/0812-mfa.htm>

NİCHOL, Jim. (2006). Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests, <http://fpc.state.gov/documents/organization/67154.pdf>.

Oğan, Sinan. (2008, 9 Ağustos). Gürcü-Oset Savaşı Rusya-Gürcistan (Batı) Savaşına Dönüşürken, Bölgede Saflar da Belirleniyor, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/462-gurcu-oset-savasi-rusya-gurcistan-bati-savasina-donusurken-bolgede-saflar-da-belirleniyor>

ROZOFF, Rick. (2010, March 21). Global Energy War: Washington's New Kissinger's African Plans, <http://www.globalresearch.ca/the-us-nato-conquest-of-africa/18246>

SOCOR, Vladimir. (2003, November 07). Do or Die for the OSCE in Maastricht, The Wall Street Journal Europe.

TABDC. (2004, 27 Mart). ABD: Aliyev, Ermenistan-Türkiye sınırının açılmasına karşı, http://www.tabdc.org/index.php?subaction=showfull&id=1080338400&archive=&start_from=&ucat=11,13&

The White House(1998, December). A National Security Strategyfor a New Century,<http://clinton4.nara.gov/media/pdf/nssr-1299.pdf>,

The White House. (1998, October). A National Security Strategyfor a New Century, <http://clinton2.nara.gov/WH/EOP/NSC/html/documents/nssr.pdf>

TRAYNOR, Ian. (2008, 28 August). America and Russia deploy warships in Black Sea, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/aug/28/russia.georgia1>

UZUN, Kubilay. (Şubat 2007). İran'ın, Amerika Birleşik Devletleri'ne Yönelik Muhtemel Bir Kıtalar Arası Balistik Füze Taarruzunun, Türkiye ve Diğer Bölge Ülkeleri Açısından Sonuçları, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Yıl:5, Sayı:9

Türkiye'deki Yatırım Fonlarının Etkinliğe Dayalı Performans Değerlemesi*

Fatih TEMİZEL¹

Anadolu Üniversitesi

Berfu Banu BAYÇELEBİ²

Anadolu Üniversitesi

Öz

Profesyonel işgücünün portföy riski yönetimi konusunda bireysel yatırımcıya nazaran daha yüksek performans göstereceği avantajı yatırım fonu endüstrisinin gelişmesinde rol oynamakta ve Türkiye'deki yatırım fonu endüstrisi giderek güçlenmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'de halen gelişmekte olan endüstride yatırım fonlarına erişimin TEFAS (Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu) platformuna taşınarak bireysel yatırımcının sisteme dâhil edilmeye başladığı günümüz piyasalarında yatırım fonu performans değerlendirme analizlerinin önemi giderek artmaktadır. Bireysel yatırımcı açısından yatırım fonu yatırımlarını direkt olarak birincil elden yönetme imkânı sunan TEFAS platformu, fon performans değerlendirme analizlerinde pek çok yatırımcı tipine hitap edebilecek farklı kriterlere dayalı analizlere olan gereksinimi beraberinde getirmiştir. Hızla gelişen yatırım fonu piyasasında performansa dayalı çalışmaların sayısının artması yoluyla yatırımcının bilgilendirilmesinin sağlanması, fon yöneticileri arasındaki rekabetin ileri düzeye taşınmasını sağlayacak ve fon yönetiminde etkinliğin artmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmada yatırım fonu performans değerlendirme literatüründe bulunan geleneksel yaklaşımlar tartışılmış, uygulanan performans değerlendirme belirli risk ve maliyet düzeyinde yatırım fonlarının sahip olduğu yatırımcı sayısı, fon aktif değeri ve pazar payına dayalı etkinlik değerlendirmeleri üzerinden ele alınmıştır. 2013-2015 yılları arasında faaliyet gösteren, emeklilik ve borsa yatırım fonları dışındaki 213 fonun etkinlik analizi 15 alt kategoride, ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında, çıktı yönelimli modeller ile Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş, kategori bazlı değerlendirmeler sunulmuştur..

Anahtar Kelimeler:

Yatırım fonları, Performans değerlendirme, Veri zarflama analizi, Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu, TEFAS

Efficiency Based Performance Valuation of Mutual Funds in Turkey

Abstract

The advantage that the Professional work force will perform beter than the individual investor in portfolio risk management plays a role in the development of the industry and the investment fund industry in Turkey is gaining strenght. In addition, investment fund performance analyses are becoming more and more important in today's markets where the access of funds is moved to the platform of TEFAS (Turkey's Electronic Funds Purchase and Sale Platform) and individual investors are included in the system in Turkey's stil emerging industry. The TEFAS platform, which provides the opportunity to manage investment fund investments directly from the first hand in terms of individual investors, brings with it the need for analysis based on different criteria that can correspond many investor types in fund performance evaluations. Providing investors within format on through an increase in the number of performance-based work in the rapidly evolving investment fund market will help to bring the competition among fund managers to an advanced level and help to increase efficiency in fund management. In this study, traditional approaches in investment fund performance evaluation literature are discussed, applied performance evaluation is evaluated through the efficiency valuations based on number of investors, fund asset value and market share where investment funds have a certain risk and cost level. The efficiency analysis of 213 funds, except for the pension and stock Exchange mutual funds, operating between 2013 and 2015, was conducted in 15 subcategories, by using Data Envelopment Analysis method without put-oriented models under variable returns to scale hypothetical assumption, and category base devaluations were presented.

Keywords:

Mutualfunds, Performance valuation, Data envelopment analysis, Turkey Electronic Funds Trading Platform, TEFAS

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Finansman Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında hazırlanmış olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışma BAP Komisyonu'na kabul edilen 1508E581 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

¹ Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fatihtemizel@anadolu.edu.tr

² Anadolu Üniversitesi, bebaycelebi@anadolu.edu.tr

Yatırım fonları küçük yatırımcıya büyük yatırım sepetlerinin getirilerine ortak olma ve tasarrufunu naklettiği portföyün profesyonel yönetiminden faydalanma avantajı sağlayan yatırım araçlarıdır. Türkiye'de tüm yatırım fonlarına erişimin tek bir platform üzerinden gerçekleşmesine ve bireysel yatırımcının yatırım fonları arasındaki tasarruf geçişlerini kendisinin yönetmesini sağlayarak sisteme birinci elden dâhil olmasına olanak veren TEFAS platformunun faaliyete geçirilmesi yatırım fonu endüstrisinin ve fon performans analizlerinin önemini artırmıştır. Bireysel yatırımcının fon yatırımlarına birincil elden dâhil edildiği yeni bir dönemin başlaması bir diğer yandan performans üzerinde etkili olabilecek ve yatırımcının göz önünde bulundurması gereken parametrelerin önemini ön plana çıkarmıştır. Yatırım süreci boyunca yatırımcının temel beklentisini ifade eden getiri üzerinde etkili olabilecek tüm parametrelerin ele alınmasının ve fon performansında geniş kapsamlı değerlemelerin yapılmasının gerekliliğini artırmıştır.

Literatürde yatırım fonu performansı kavramı fondan elde edilen getirinin maksimum olması şeklinde tanımlanmıştır. Pay senedi yatırımlarından farklı olarak bir işletmenin ortaklık belgesi yerine yönetilen portföye katılma belgesi karşılığında yapılan yatırım fonları yatırımlarında yatırımcının asıl beklentisi tahsis ettiği fonların getiri sağlayan yatırımlarda kullanılması ile elde edilen kazanç ile tasarrufunu artırmaktır. Bu artış günlük portföy değeri üzerinden hesaplanan fon fiyatı yardımıyla ifade edilmektedir. Yatırım fonları fiyatları fonun net aktif değerleri (fonun anlık aktif değeri+alacaklar-borçlar) üzerinden tedavüldeki pay başına birim fiyat olarak hesaplandığından, herhangi iki tarih arasındaki fiyat farkı yatırım fonunun portföy kazancını vermektedir. Bu nedenle fon performansında en sık ele alınan parametreler fon getirisi ve bu getiri sağlanırken fonun içerdiği portföyün sahip olduğu risk olmak üzere iki adettir. Bu iki parametrenin ele alınma şekli ile ilgili farklı yaklaşımlar ile geleneksel performans değerlendirme yöntemleri birbirinden ayrılıp çeşitleniyor olsa da fon yatırımlarında önemli olan ve geleneksel yöntemlerde ele alınmayan nicel ve/veya nitel farklı parametreler de bulunmaktadır.

Getiri üzerinde direkt etkili olan yatırım fonlarına giriş ve çıkışlarda kesilen komisyon bedelleri veya fon yönetim giderleri gibi nicel maliyetler ya da fon yöneticilerinin kabiliyetleri üzerinde etkili olabilecek nitel değişkenler bu parametrelere örnek verilebilir. Bunların yanı sıra yatırımcının risk algısına dayalı olarak literatürde farklı perspektifler altında ele alınan risk kavramı ile ilgili birden fazla yaklaşımın birlikte değerlendirildiği bir performans değerlendirme gerekebilmektedir. Özellikle TEFAS platformunun faaliyete geçirildiği günlerde yatırım fonlarının geleneksel yöntemlere dayalı risk getiri analizlerinin yanı sıra endüstride buldukları konumun aynı sektörde yer alan diğer fonlar ile göreceli bir şekilde ortaya çıkarıldığı çalışmaların artması önem kazanmıştır. Bu çalışmada yatırım fonu performansı söz konusu bakış açısı altında ele alınarak fon performans analizinde çoklu girdi çoklu çıktı değerlendirmesi ile göreceli etkinlik analizi yapılmasına olanak veren Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda yatırım fonu performansı aynı risk ve maliyet düzeyinde elde edilebilen piyasa kapitalizasyonu büyüklüklerine bağlı olarak ifade edilmiş, yatırım fonları bir nevi üretim birimleri şeklinde ele alınmıştır.

Yatırım fonu performans analizinde kullanılan geleneksel yöntemler, çalışmada kullanılan Veri Zarflama Analizi yöntemi ve Malmquist Verimlilik İndeksi hakkında teorik çerçeve yatırım fonu performans analizinde Veri Zarflama Analizi kullanımının faydaları ile birlikte izleyen bölümlerde verilmiştir. Son olarak, Türkiye yatırım fonu endüstrisinde 2013-2015 yılları arasında faaliyet gösteren ve yöntemin gerektirdiği koşulları sağlayan 213 adet yatırım fonunun 15 alt kategori altında hesaplanan VZA etkinliğe dayalı performans analizi sonuçları verilerek sektöre ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Literatür

Yatırım Fonu Performans Değerlemede Geleneksel Yaklaşımlar

Yatırım fonlarının temel amacı çeşitlendirme ile riskin azaltılması, daha düşük risk düzeyinde getiri elde

edilmesi ve farklı yatırımcı tiplerine yönelik risk-getiri ilişkisine sahip portföylerin elde edilebilmesidir. Bu nedenle literatürde sıklıkla kullanılan performans ölçütlerinde fon performansı genel itibari ile bu iki değişken arasındaki ilişki çerçevesinde tanımlanmıştır (Arslan ve Arslan, 2010, s. 5). Bu bağlamda, geleneksel performans ölçüm yöntemlerine geçmeden önce yöntemler içerisinde ele alınan risk ölçüm yaklaşımlarını incelemek faydalı olacaktır.

Geleneksel yöntemlerde risk toplam risk ya da sistematik risk olarak ele alınmaktadır. Toplam riski ifade eden standart sapma ortalama getiriye kıyasla var olan pozitif ve negatif yönlü sapmaların kareli ortalamasıdır. Finansal analistler genellikle risk ölçüsü olarak standart sapmayı kullanmaktadır (Teker, Karakurum ve Tav, 2008, s. 91). Yüksek standart sapma yüksek riskin göstergesidir. Getirilerin standart sapması, n adet getiri için r_i her bir getiri değeri olmak üzere;

$$\sigma_r = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (r_i - \bar{r})^2}{n}}$$

Aşağı yönlü ya da kısmi standart sapma kavramı ise Sortino ve Van Der Meer (1991) tarafından açıklanan ve Sortino tarafından finansal getirilerin riski ile ilgili geliştirilen bir diğer yaklaşımdır. Aşağı yönlü standart sapma minimum kabul edilebilir getiri oranı (MKEG)'a göre portföyün sahip olduğu aşağı yönlü getiri sapmaları ile ilgilenmektedir (Canbaş ve Kandır, 2002, s. 15).

Tablo 1. Geleneksel Portföy Performans Ölçütleri

Performans Ölçütü	Model	Risk Yaklaşımı	Parametlere İlişkin Açıklamalar
Sharpe Oranı	$\frac{R_p - R_f}{\sigma_p}$	Toplam risk	R_p portföyün getirisini, R_f risksiz getiriye, σ_p portföyün standart sapmasını ifade etmektedir.
M ²	$R_f + (\text{Sharpe Oranı} \times \sigma_{rm})$	Toplam Risk	σ_{rm} karşılaştırma ölçütünün standart sapmasını ifade etmektedir.
Sortino Oranı	$\frac{R_p - \text{MKEG}}{KS}$	Toplam Riskin Kısmi Yönlü Yaklaşımı	MKEG minimum kabul edilebilir getiri oranı, KS ise MKEG'nin altında kalan portföy getirilerine ait kısmi standart sapmayı ifade etmektedir.
Treynor İndeksi	$\frac{R_p - R_f}{\beta_p}$	Sistematik Risk	β_p portföy betasını ifade etmektedir.

Sistematik risk göstergesi olarak kullanılan β değerinde ise portföy riski piyasa portföyü ile ilişkilendirilerek hesaplanmaktadır. Piyasada işlem gören tüm menkul kıymetlerden oluşan mükemmel çeşitlendirilmiş portföyün getirisi ile ele alınan portföyün getirisi arasındaki ilişkinin derecesini ifade etmektedir. Yüksek β değerine sahip portföyler yüksek riskli olarak değerlendirilir. n adet varlığa sahip bir portföyün β 'sı portföy içerisinde bulunan tüm varlıkların β 'larından faydalanılarak aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Coşkun, 2010, s. 366);

$$\beta_p = (w_1 \times \beta_1) + (w_2 \times \beta_2) + \dots + (w_n \times \beta_n) = \sum_{j=1}^n (w_j \times \beta_j)$$

Bu yöntemlerin yanı sıra literatürde belirli bir güven aralığında meydana gelebilecek maksimum kaybı ifade eden Riske Maruz Değer (VaR) ya da VaR'ın ötesindeki kayıpları hesaplayan ve "koşullu VaR", "kuyruklu VaR" gibi ifade edilen Beklenen Kayıp (ES) değeri gibi risk ölçütleri de kullanılabilir (Bozkuş, 2005, s. 31).

Bahsedilen risk ölçütleri ile getiri arasındaki ilişkiye dayalı yatırım fonu performans değerlemesi konusunda fon performansına ilişkin geleneksel ölçütler Sharpe Oranı, Treynor İndeksi ve Jensen Alfasi'dir. Bu ölçütlerin yanı sıra, M², Sortino Oranı, T² ve Değerleme Oranı gibi ölçütler bu üç ölçütün farklı açılardan genişletilmesi ile hesaplanan diğer ölçütlerdir.

T ²	Treynor indeksi - $(R_{m0} - R_f)$	Sistemik Risk	R_{m0} karşılaştırma ölçütünün ortalama getirisini ifade etmektedir.
Jensen (Alfa)	$R_{p,t} - R_{f,t} = \alpha_p + \beta_p(R_{m,t} - R_{f,t}) + e_{pt}$	Sistemik Risk	t zamanı, e_{pt} hata terimini ifade ederken kurulmuş olan regresyon modelindeki α_p katsayısı performans ölçütüdür.
Değerleme Oranı	$\frac{\alpha_p}{\sigma_s}$	Sistemik ve Sistemik Olmayan Risk	α_p portföyün Jensen alfa katsayısını, σ_s portföyün sistematik olmayan riskini ifade etmektedir.

Kaynak: Korkmaz ve Uygurtürk, 2007a: 41.

Portföy performans ölçütü olarak en sık kullanılan Sharpe Oranı, bir portföyün elde ettiği getirinin ya da ortalama getirinin, risksiz getiri ile arasındaki fark şeklinde tanımlanan artık getirisinin portföyün toplam riski olan standart sapmasına olan oranı şeklinde hesaplanmaktadır (Turan Kurtaran ve Kurtaran, 2010, s. 251). Sharpe Oranı başka bir ifade ile risksiz portföye kıyasla bir portföyün sahip olduğu toplam risk başına elde ettiği getiri miktarını vermektedir.

Sharpe Oranı'nın karşılaştırma ölçütü olarak ele alınacak bir piyasa portföyü ile genişletilmesi ile hesaplanan M² ölçütü Sharpe Oranı ile piyasa portföyünün standart sapmasının çarpılarak çıkan değere risksiz faiz oranının eklenmesi ile hesaplanmaktadır. Bu şekilde tüm portföylerin birlikte değerlendirilebileceği ve aynı gösterge portföy ile eşleştirilerek yorum yapılabileceği bir ölçüte ulaşılmaktadır (Ayaydın, 2013, s. 65).

Sortino ve Price (1994)'ta açıklanan Sortino ölçütünün Sharpe Oranı'ndan farkı Sortino'nun daha önce geliştirmiş olduğu aşağı yönlü standart sapma (down side risk) kavramına dayanmasıdır. Sortino ölçütüne göre fonun performansı beklenen minimum getiri oranına kıyasla fondan sağlanan artık getirinin, beklenen minimum getiriye göre fonun sahip olduğu sapmaları ifade eden aşağı yönlü standart sapmaya oranı ile ifade edilebilmektedir. Sortino Oranı R_p portföyün getirisi, MKEG minimum kabul edilebilir getiri ve KS aşağı yönlü kısmi standart sapma ile hesaplanmaktadır (Mamoghli ve Daboussi, 2009, s. 102).

Treynor indeksi ise risk tanımlamasını sistematik riske göre ele alması ile Sharpe oranından farklılaşmaktadır. İndeks portföyün sahip olduğu artık getirinin sistematik risk ölçütü olan β 'ya oranlanması ile elde

edilmektedir ve sistematik risk başına elde edilen artık getiriyi ifade etmektedir (Korkmaz ve Uygurtürk, 2007b, s. 72). T² ölçütünde de M² ölçütünün oluşturulması ile benzer bir amaç altında Treynor ölçütünde hesaplanan değerden gösterge portföyün risksiz faiz oranına göre sahip olduğu artık getiri çıkarılmaktadır.

Jensen alfası ise fonların seçicilik yeteneğinin ölçülmesinde kullanılmakta ve Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli'ne göre finansal varlık piyasa doğrusu ile ifade edilen teorik getiri ile portföyün getirisi arasındaki fark baz alınarak hesaplanmaktadır. Katsayı, pozitif alfaya sahip portföylerin, aynı sistematik risk düzeyinde gerçekleşen getiriden daha yüksek getiri sağladıkları şeklinde yorumlanmaktadır (Altıntaş, 2008, s. 93).

Değerleme oranı ise Jensen Alfası ölçütünün fonun sistematik olmayan riskini ele almadığı eleştirisi üzerine alfa değerinin fonun sistematik olmayan riskini ifade eden değere oranlanması ile her iki risk düzeyini ele alarak değerlendirilmeyi amaçlayan bir ölçüttür (Tekere ve ark., 2008, s. 96).

Bu ölçütler dışında karşılaştırma ölçütlerinin getirileri ile kurulan regresyon modellerinden elde edilen katsayılar da performans ölçütü olarak kullanılmaktadır. Regresyon modellerin genişletilmesi ile, portföy performansının bağımlı değişken olduğu durumda tek gösterge ölçütünün bağımsız değişken olarak tanımlandığı tek değişkenli modeller ya da birden çok gösterge ölçütünün bağımsız değişkenler olarak tanımlandığı çok değişkenli modeller kullanılabilmektedir. Aynı zamanda sistematik riskin zaman içerisinde değişiklik göstereceği varsayımı ile kuadratik regresyon ya da fon yöneticilerinin piyasanın yönünü tahmin edebildiği varsayımı altında

kukla değişkenli regresyon modelleri kullanılabilir (Korkmaz ve Uygurtürk, 2008, s. 123).

Görüldüğü üzere risk ve getiri düzeyinde kısıtlı bir çerçevede değerlendirme yapan geleneksel performans değerlendirme ölçütleri literatürde genişletilerek farklı faktörleri ele alan yaklaşımlar halinde kullanılmaya çalışılmıştır. Örneğin maliyetleri ele almak adına Gören ve Umutlu (2015) geleneksel yöntemler ile fon performansı değerlendirmesi yaparken getiri oranını risksiz faiz oranı karşısında elde edilen artırı getiriden maliyet kalemleri toplamını çıkararak ele almıştır. İhraç izni giderleri, ilan giderleri, sigorta ücretleri, aracılık komisyonu giderleri toplamı, noter harç ve tasdik giderleri, fon yönetim ücreti, bağımsız denetim ücreti, katılma belgesi basım giderleri, vergi, resim, harç ve benzeri giderler, saklama giderleri ve diğer gider gruplarına giren gider kalemlerinin toplamından oluşan maliyet kalemlerinin dikkate alınması geleneksel yöntemlere bir diğer faktörün tanımlanmış olması anlamına gelmektedir. Analizlerde Sermaye Varlıkları Fiyatlandırma Modeli ve Fama French üç faktör modeli yardımı ile Jensen Alfası ölçütü hesaplaması yapılmıştır. Bu yolla geleneksel yöntemler ile elde edilen sonuçlara fon maliyetleri de entegre edilebilmiş ve piyasaya göre daha sağlıklı bir sonuç elde edilmesi sağlanmıştır. Buna rağmen literatürdeki pek çok örneği gibi, Gören ve Umutlu (2015)'ya ait çalışma yöntemde kullanılan varlık fiyatlandırma modelleri ve bu modeller ile alfa elde edilebilmesi adına yapılan regresyon analizlerinin doğası gereği pek çok varsayım içermektedir. Geleneksel yöntemlerin bu bağlamda özellikle ele alınan kriterlerin çeşitliliğindeki kısıtlılığın ve varsayımlardan doğan sınırlılıkları Veri Zarflama Analizi yöntemi ile ortadan kaldırılabilir.

Veri Zarflama Analizi (VZA)

Bir birim girdi kullanılması ile elde edilebilecek çıktı anlamına gelen verimlilik en kaba tabiri ile üretim süreçlerinde çıktı ile girdi arasındaki oran olarak tanımlanmaktadır (Çoban, 2007, s. 22). Veri Zarflama Analizi (VZA), Charnes, Cooper ve Rhodes (1978)'un eğitim kurumlarının etkinliğini ölçmek adına Farrell (1957) tarafından uygulanan Ortalama Performans Ölçütü'nü kullanarak geliştirdikleri bir doğrusal programlama yöntemidir. Çoklu girdi-çıkıtı

kullanımına izin veren yöntem doğrusal programlama ile çözülebilen modeller yardımıyla girdilerle çıktılar arasındaki ağırlıklı oranına dayalı etkinlik sonuçları vermektedir (Murthi, Choi ve Desai, 1997, s. 410).

Bir karar sürecinde m adet girdi s adet çıktı var iken etkinlik formülünde u ve v ağırlıkları belirtmek üzere; u_s = s'inci çıktı y_s 'in ağırlığı, v_m = m'inci girdi x_m 'in ağırlığı olmak üzere; k adet karar noktası içeren bir karar alma sürecinde etkinlik skoru aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

$$Etkinlik = \frac{u_1y_1 + u_2y_2 + \dots + u_sy_s}{v_1x_1 + v_2x_2 + \dots + v_mx_m}$$

VZA çıktılarının girdilere oranı şeklinde hesaplanan etkinlik skorunu diğer karar birimlerine kıyasla maksimum yapabilecek ağırlıkları belirleyerek her bir karar birimi için 0 ile 1 arasında değişen etkinlik skoru veren bir yöntemdir (Kutlar, Kabasakal ve Torun, 2015, s. 30). VZA farklı modeller ve kısıtlar altında aşağıda ifade edilen etkinlik skorunun maksimum değerine göre bir etkinlik sınırı çizerek tüm birimleri elde edilen maksimum etkinlik derecesiyle kıyaslayarak etkinsiz birimlerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Ele alınan model tüm karar birimleri için çözülmektedir. (Temür ve Bakırcı, 2008, s. 268).

VZA'da ele alınan karar birimlerinin homojen olması, girdiler ve çıktılar anlamında benzerlik taşıması ve birbirleri ile benzer çevre şartlarında faaliyet göstermeleri gerekmektedir (Okursoy ve Özdemir, 2015, s. 83). Karar birimlerinin homojenliği gerekliliğinin yanı sıra doğru sonuç alınabilmesi adına m girdi n çıktıya sahip bir karar sürecinde karar birimi sayısı k minimum (m+s+1) kadar olmalıdır (Kayalidere ve Kargın, 2004, s. 205).

VZA'da temelde ölçeğe göre sabit getiri modeli olan CCR modeli ile ölçeğe göre değişken getiriyi ifade eden BCC modeli olmak üzere iki farklı model bulunmaktadır. Her iki model için de girdi odaklı ve çıktı odaklı olmak üzere iki farklı yaklaşım kullanılabilir. Girdi ya da çıktı odaklılık belirli birinin sabit tutulması ile girdilerdeki minimizasyon ya da çıktılardaki maksimizasyon amaçları ile etkinliği tanımlama yaklaşımı ile birbirinden ayrılmaktadır. Girdilerdeki esnekliğin çıktı esnekliğine göre daha az

olması durumunda çıktıya yönelik analiz kullanılması daha anlamlı olmaktadır (Yıldız, 2005, s. 79).

CCR Modeli:

CCR modeli Charnes ve ark. (1978) tarafından geliştirilen ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında sanal çıktı sanal girdi oranını maksimize edebilecek ağırlıkların belirlenmesini sağlayan modeldir. Ölçeğe göre sabit getiri başka bir deyişle tüm karar verme birimlerinin optimal ölçekte faaliyet gösterdikleri varsayımını ifade etmektedir. İzleyen bölümde açıklanacağı üzere bu çalışmada CCR modeli kullanılmamış, ölçeğe göre değişken getiri ile ifade edilen bir diğer model olan BCC modeli ile analiz yapılmıştır.

CCR modelinde girdi yönelimli VZA analizinin amaç fonksiyonu;

$$Max = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ik}}$$

şekindedir.

Burada kısıtlar;

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij}} \leq 1 \quad ; j = 1, \dots, n$$

$$u_r \geq 0 \quad ; r = 1, \dots, s$$

$$v_i \geq 0 \quad ; i = 1, \dots, m$$

şekindedir.

u_r : k karar birimi tarafından r'inci çıktıya verilen ağırlık,

v_i : k karar birimi tarafından i'inci girdiye verilen ağırlık,

y_{rj} : k karar birimi tarafından üretilen r'inci çıktı,

x_{ij} : k karar birimi tarafından kullanılan i'inci girdi,

y_{rj} : j'inci karar verme birimi tarafından üretilen r'inci çıktı,

x_{ij} : j'inci karar verme birimi tarafından kullanılan i'inci girdi'dir (Özden, 2008, s. 171).

Yukarıdaki kesirli programlama seti doğrusal programlama şeklinde yazılmak istendiğinde Charnes ve Cooper'ın 1962'de ifade ettiği gibi modelin primal formu;

$$Max = \sum_{r=1}^s u_r y_{rk}$$

$$\sum_{i=1}^m v_i x_{ik} = 1$$

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \leq 0$$

$$u_r, v_i \geq 0$$

şeklinde ifade edilecektir. Aynı model çıktı odaklı kullanılacak olduğunda ise doğrusal programlama primal formu aşağıdaki gibi olacaktır (Golany ve Roll, 1989, s. 248);

$$Min = \sum_{i=1}^m v_i x_{ik}$$

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rk} = 1$$

$$-\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} + \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \geq 0$$

$$u_r, v_i \geq 0$$

Yukarıda primal formda yazılımı verilen doğrusal programlama modeli dual formda yazılabilir. Dual form primal forma kıyasla daha az matematiksel işlem gerektirdiğinden dolayı daha sık kullanılmaktadır. Dual formu yazılan doğrusal programlama modeli çözüldüğünde etkinlik değeri 0 ve 1 arasında değişmek üzere etkinlik skorlarına ulaşılacaktır. Etkinlik skoru 1 olan karar verme birimleri etkin olarak adlandırılırken, 1'den küçük olan karar birimleri etkisiz olarak yorumlanmaktadır (Torun ve Özdemir, 2015, s. 133).

BCC Modeli:

BCC modeli için Banker, Charnes ve Cooper (1984) CCR modelinin dual formuna $\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} = 1$ olan konveksite kısıtını eklemiştir. BCC modelinin optimal çözümünde λ değişkeni yardımcı ile ölçeğin yönü belirlenmektedir. Örneğin $\lambda < 0$ ölçeğe göre artan getiriyi, $\lambda > 0$ ölçeğe göre azalan getiriyi da $\lambda = 0$ ölçeğe göre sabit getiriyi ifade etmektedir. Örnek olarak bir üretim sürecinde girdiler aynı oranda arttırıldığında çıktı seviyesindeki artış girdilerdeki artış oranından fazla ise ölçeğe göre artan getiri, çıktı seviyesindeki artış girdilerdeki artış oranından az ise ölçeğe göre

azalan getiri, artış oranları birbirine eşit ise ölçeğe göre sabit getiri söz konusu olmaktadır (Taşçıyan, 2009, s. 171-172).

Bu çalışmada yatırım fonu performans analizinde kullanılacak VZA modeli olarak Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından önerilen ölçeğe göre değişken getiri altında çalışan BCC modeli seçilmiştir. Ayadi, Ghazi ve Chabchoub (2015, s. 84)'e göre yatırım fonlarında fon büyüklüğü değişikçe ölçek ekonomisinin değişim göstereceği sebebi ile ölçeğe göre sabit getirili modellerin fon performansı değerlemesinde kullanılması doğru olmayan bir yaklaşımdır. Bu bakış açısı ile bu çalışmada kullanılan VZA modeli olarak BCC tercih edilmiştir.

CCR modelleri toplam etkinliğin hesaplanmasını sağlamakta iken BCC modelleri ile sadece yalnızca teknik etkinlik hesaplaması yapılmaktadır. Herhangi bir karar birimi teknik olarak etkin olmasına rağmen ölçekten kaynaklı bir etkinsizliğe sahip ise toplamda etkinsiz olacaktır. Toplam Etkinlik (CCR)=Teknik Etkinlik (BCC) x Ölçek Etkinliği formülü ile elde edildiğinden dolayı iki farklı model birlikte çözülerek ölçek etkinliği skoru hesaplanabilmektedir (Karakaya, Kurtaran ve Dağlı, 2014, s. 9).

Burada bahsedilen teknik etkinlik ele alınan girdilerin en verimli şekilde kullanılarak üretilebilecek maksimum çıktının elde edilebilme başarısını ifade etmektedir (Farrell, 1957, s. 259). Yapılan üretimi uygun ölçekte yapmak ise ölçek etkinliğini ifade etmektedir (Aydın, 2013, s. 91). Bu çalışmanın konusu yatırım fonu performans ölçümü olduğundan ve yatırım fonlarının ölçek etkinliği literatürde tartışılan bir konu olduğundan dolayı bu çalışmanın sonuçları teknik etkinlik değerlerine göre yorumlanmıştır.

Dinçer (2008, s. 834)'in belirttiği üzere BCC modeli ile belirlenen etkinlik sınırı CCR modeli ile belirlenen etkinlik sınırının altında yer almaktadır. Bu da iki farklı model ile elde edilen etkinlik skorları karşılaştırıldığında CCR modeli ile elde edilen skorun BCC modelinin verdiği skordan daha düşük veya ona eşit olacağı anlamına gelmektedir.

Yatırım Fonu Performans Değerlemesinde VZA Yönteminin Avantajları

Geleneksel yöntemler ile portföy performansı analizinde karşılaşılan en önemli sorun referans portföy seçimi problemidir. Yatırım fonunu temsil edebilecek uygun referans portföyün piyasaya dayalı tek bir portföy seçimi ile yapılması literatürde sıkça tartışılan bir konu olmuştur. Lehmann ve Modest (1987) yatırım fonu performans ölçümünde referans portföy seçimi yaklaşımlarının performans sonuçları üzerindeki etkisini araştırmış ve geleneksel yöntemlerden Jensen'e ait yöntem için seçilen farklı gösterge yaklaşımlarının farklı sonuç veriyor olmasını eleştirmiştir. Grinblatt ve Titman (1993) ise performans ölçümünde kullanılması zorunlu gösterge portföy getirisi ile herhangi bir fon getirisini kıyaslayarak performans değerlemesi yapmayı eleştirdikleri çalışmalarında yeni bir yöntem geliştirmiş ve gösterge portföye ihtiyaç duymaksızın performans değerlemesi gerçekleştirmiştir. Grinblatt ve Titman (1993)'a ait çalışma literatüre portföy performansını tek bir piyasa portföyüne dayalı olarak değerlendirme konusundaki problemi ortadan kaldıran yeni bir yaklaşım getirmiş olsa da fon yatırımlarında yatırımcının katlanmak durumunda kaldığı maliyetler gibi bir diğer önemli faktörü göz ardı etmesi ile yetersiz görülmüş ve her iki sorunun da çözümü Murthi ve ark. (1997) tarafından portföy performansında VZA yönteminin kullanılması önerisi ile gerçekleşmiştir. VZA yöntemi portföy performans analizinde kullanılırken geleneksel yöntemlerde olduğu gibi bir gösterge portföy seçilmesi gerekliliği doğurmamaktadır. VZA yöntemi her bir karar birimini diğer birimler ile kıyaslayarak bir yatırım fonunun diğer fonlara göre etkin olup olmadığını ortaya koyan bir yöntemdir. Etkin sınır fonların içerisinde en iyi performansı gösterenler tarafından belirlenmekte ve yöntem karar birimlerinden oluşan kümeye dayalı bir etkinlik sonucu vermektedir. İstenir ise her farklı portföyler analize dahil edilerek belirli bir gösterge değere göre kıyaslama yapılabilir ancak VZA'da bu durum bir zorunluluk değildir. VZA'nın gösterge oluşturma özelliği olarak tanımlanan bu yönü (Basso ve Funari, 2001, s. 478) parametrik yöntemlerle kıyaslandığında daha kullanışlı bir yöntem olmasını sağlamaktadır.

VZA yönteminde girdi ve çıktı belirlemesi analistin kararına bağlı olduğundan VZA yönteminin yatırım fonu etkinliğinde yalnızca risk-getiri odaklı olan geleneksel performans analiz yöntemlerine göre en büyük artışı maliyet unsurları gibi farklı değişkenleri de ele alan bir etkinlik derecesi hesaplayabiliyor olmasıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta girdi ve çıktı olarak kullanılan değişkenlerin ölçümlerinde meydana gelebilecek en küçük bir hatanın dâhi etkinlik sonucuna doğrudan etki edeceğinin unutulmaması gerektirir. Maksimum sınır tekniğine dayalı bir analiz yöntemi olan VZA bu yönüyle ölçüm değerlerine oldukça duyarlı bir analiz yöntemidir (Bakırcı, 2006, s. 205).

VZA'nın getirdiği avantajlardan bir diğeri parametrik yöntemlerin gerektirdiği şekilde girdi ve çıktı değişkenleri adına sağlanması gereken varsayımlar içermiyor olmasıdır. Bu yönüyle VZA girdi-çıkta değişkenlerinin birbirleri ile ilişkili olup olmadığı, aralarında herhangi bir korelasyon olup olmadığı ve/veya var ise bu ilişkinin düzeyinin bilinmediği durumlarda dahi uygulanabilen kullanışlı bir yöntemdir. Bunun yanı sıra VZA piyasa ile ilgili herhangi bir teoriye dayanmamaktadır. Ele alınan girdi-çıkta değişkenleri belirlenirken Sermaye Piyasaları Fiyatlama Teorisi, Arbitraj Fiyatlama Teorisi gibi teoriler ve bu teorilerin getirdiği varsayımlar altında çalışma zorunluluğu bulunmayan esnek bir yöntemdir (Murthi, ve ark., 1997, s. 410).

VZA yönteminin getirdiği bir diğer avantaj ise etkin olmayan birimlerin etkinlik derecelerini artırmak adına girdi-çıkta başına yapılması gereken revizyonları ve etkinliğin artırılması adına rehber oluşturabilecek hareketleri verebilen bir yöntem olmasıdır (Sherman ve Zhu, 2006, s. 50-51).

Ayrıca parametrik regresyon modelleri ile girdi çıktı ilişkisi belirli bir girdi kullanılarak ortalama ne kadarlık bir çıktı elde edilebileceği sonucunu vermektedir. Ancak etkinlik ölçümü yapılırken belirli bir girdiye karşılık maksimum çıktı miktarını verebilen birimin belirlenebilmesi önemlidir (Bakırcı, 2006, s. 203). VZA'nın bu yaklaşıma izin vermesi parametrik yöntemlere kıyasla bir diğer avantajını oluşturmaktadır.

VZA yatırım fonu performans analizinde kullanılırken dikkat edilmesi gereken nokta VZA'ya tanımlanan girdi ve çıktuların pozitif değer alma gerekliliğinin bozulmuyor olduğundan emin olmaktır. Getiri değerleri ya da çarpıklık-basıklık gibi ölçüler negatif değer aldığı durumda girdi ve çıktı değişkeni olarak tanımlanmak istendiğinde Yıldız (2006, s. 217) ya da Guo, Ma ve Zhou (2012, s. 214) gibi normalizasyon yöntemleri kullanılabilir.

Malmquist Verimlilik İndeksi

Veri Zarflama Analizi yöntemi ile ortaya konulan verimlilik tek bir döneme dayalı verilerden oluştuğundan VZA statik bir kesit analizidir (Dinçer, 2008, s. 835). Buna rağmen, birden çok dönemin ele alındığı geniş kapsamlı çalışmalarda verimliliğin zaman içerisinde göstermiş olduğu değişim önemli bir veridir. Bu çalışmada 2013-2015 yılları arasındaki verimlilik analizleri yıllık bazda yapılmıştır. Başka bir deyişle, her bir karar birimi için 3 ayrı yıla ait 3 ayrı etkinlik derecesi hesaplanmıştır. Bu gibi çalışmalarda tüm yılları kapsayan bir etkinlik sonucu elde edebilmek adına zaman faktörünü göz önünde verimlilik indeksleri kullanılması gerekmektedir.

Verimlilik indeksleri zaman içerisinde verimlilikte meydana gelen değişim ölçümlerinden oluşturulmaktadır. Sten Malmquist tarafından geliştirilen ve literatüre Caves, Christensen ve Diewert (1982) tarafından kazandırılan Malmquist verimlilik indeksi notasyonu,

$$M_i^t(x^t, y^t, x^{t+1}, y^{t+1}) = \frac{D_i^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_i^t(x^t, y^t)}$$

x_{t+1}, y_{t+1} üretim noktasının, x_t, y_t üretim noktasına kıyasla verimlilik değişimini veren çıktı yönelimli Malmquist verimlilik değişimi indeksi;

$$M_o^t(y_{t+1}, x_{t+1}, y_t, x_t) = \left[\frac{d_o^t(x_{t+1}, y_{t+1})}{d_o^t(x_t, y_t)} x \frac{d_o^{t+1}(x_{t+1}, y_{t+1})}{d_o^{t+1}(x_t, y_t)} \right]^{1/2}$$

şeklinde. 1'den büyük bir değer, t periyodundan t+1 periyoduna doğru pozitif toplam faktör verimliliği hareketini ifade etmektedir.

Malmquist toplam faktör verimliliği değişimi (tfpch), teknik etkinlik değişimi (effch) ve teknoloji değişimi (techch) olarak iki farklı bileşene ayrıştırılabilmekte ve

toplam faktör verimliliği bu iki farklı unsurun çarpımı şeklinde ifade edilmektedir.

$$tfpch = (effch)x(techch)$$

Teknik etkinlik değişimi (effch) ise saf etkinlik değişimi (pech) ve ölçek değişimi (sech) olarak iki unsura ayrıştırılabilmektedir.

$$effch = (pech)x(sech)$$

Sonuç itibari ile;

$$tfpch = (pech)x(sech)x(techch)$$

olmaktadır (Pandey ve Singh, 2015, s. 25).

Bu ayrıştırmaya ait notasyon ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Balezantis, 2012, s. 171);

$$M_o^t(y_{t+1}, x_{t+1}, y_t, x_t) = \left[\frac{D_{VRS}^{t+1}(x_{t+1}, y_{t+1})}{D_{VRS}^t(x_t, y_t)} \right] x \left[\frac{D_{CRS}^{t+1}(x_{t+1}, y_{t+1})/D_{VRS}^{t+1}(x_{t+1}, y_{t+1})}{D_{CRS}^t(x_t, y_t)/D_{VRS}^t(x_t, y_t)} \right] x \left[\frac{D_{CRS}^t(x_{t+1}, y_{t+1})x D_{CRS}^t(x_t, y_t)}{D_{CRS}^t(x_{t+1}, y_{t+1})/D_{CRS}^{t+1}(x_t, y_t)} \right]^{1/2}$$

Bir önceki döneme kıyasla 1'den büyük bir indeks değeri verimlilikte artışı, 1'den küçük bir indeks değeri verimlilik performansında azalışı ve 1'e eşit bir indeks değeri sabit verimliliği ifade etmektedir (Dinçer, 2008, s. 837).

Bu çalışmada hesaplanan Malmquist indeksi bileşenleri yorumlanırken saf etkinlik değişimini ifade eden "pech" indeksine göre yorum yapılmıştır. Yatırım fonlarında ölçeğe göre değişken getiri (vrs) söz konusu olduğundan ve izleyen bölümde verilmiş olan literatür incelemesine göre yatırım fonlarının ölçek etkinliğini yorumlamak doğru olmayacağından dolayı bulgular ölçeğe göre değişken getiri altında etkinlik skorları ve bu skorlara ait Malmquist indekslerini ifade eden "pech" değerleri ile yorumlanmıştır.

VZA ile yatırım fonu performans değerlendirme literatürü

Yatırım fonları performans değerlemesinde VZA kullanımı ilk olarak Murthi ve ark. (1997) tarafından uygulanmıştır. Murthi ve ark. (1997) Veri Zarflama Analizi'nin yatırım fonu performans değerlemesinde birden çok dönem içeren analizlerde kullanılması durumunda faydalanılabilecek VZA portföy etkinliği indeksi geliştirmiştir. Maliyet değişkenlerini de hesaba katarak belirledikleri 3 girdi ile yalnızca getiriden oluşan 1 çıktıyı VZA modeline entegre ederek oluşturdukları VZA portföy etkinliği indeksi (VPEI);

$$VPEI = \frac{R_0}{\sum_{i=1}^I w_i x_{i0} + v \sigma_0}$$

ve bu indekse ait kısıt, $j=1, \dots, J$ olmak üzere;

$$\frac{R_j}{\sum_{i=1}^I w_i x_{ij} + v \sigma_j} \leq 1$$

şekindedir. Burada R , ait olduğu indise bağlı fonun getirisini; x_{ij} j'inci fona ait i'inci maliyet değerini; σ_j j'inci fona ait standart sapmayı ve w_i ile v çarpanları ilgili değişkene ait ağırlıkları ifade etmektedir. Ağırlık değerleri pozitif olma koşulu taşımaktadır. Başka bir deyişle, $w_i, v \geq \varepsilon$ koşulu sağlanmalıdır. Bu indekse ait analiz sonuçları ile geleneksel yöntemler arasında yapılan korelasyon analizleri en yüksek ilişkinin Sharpe indeksi ile olduğunu ancak Jensen Alfasi ile de pozitif korelasyonun var olduğunu göstermiştir.

Yatırım fonu performansında VZA yöntemi tabanlı modellerin kullanılması literatüründe bir diğer önemli yaklaşım Basso ve Funari (2001) tarafından geliştirilmiştir. Basso ve Funari (2001), Murthi ve ark. (1997) tarafından geliştirilen indekse benzer şekilde VZA yöntemine farklı girdi ve çıktılar tanımlayarak 2 farklı indeks geliştirmiştir. Yatırım fonu performans analizlerinde VZA yönteminin kullanıldığı ve farklı girdi çıktı bileşimleri ile farklı indekslerin geliştirildiği çalışmalara ait literatür özetini içeren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Ulusal ve Uluslararası Literatürden Örnek Girdi Çıktı Yaklaşımları

Yazar (Yıl)	Amaç/Kapsam	Girdiler	Çıktılar
Murthi, Choi ve Desai (1997)	2083 yatırım fonu ile geleneksel yöntemlere alternatif olacak VZA Portföy İndeksi geliştirilmesi.	Gider oranı, Devir hızı, Komisyon giderleri, Standart sapma	Artık getiri
McMullen ve Strong (1998)	135 yatırım fonunun performans analizini VZA yöntemi ile gerçekleştirmek.	Standart sapma, alım-satım bedelleri, minimum başlangıç yatırımı ve gider oranı	1,3 ve 4 yıllık getiriler
Choi ve Murthi (2001)	7 farklı yatırım fonu kategorisinde bulunan 731 fona uygulanan farklı bileşimlerde VZA ve diğer teknikler arasındaki ilişkiyi araştırmak.	Standart sapma, gider oranı, devir hızı ve alım-satım giderleri	3 yıllık brüt getiriler
Basso ve Funari (2001)	İtalyan piyasasında işlem gören 50 yatırım fonunun etkinliğinin VZA yöntemi ile belirlenmesi.	Standart sapma, kısmi standart sapma ve beta risk ölçütleri, gider ve ödeme değişkenleri	Ortalama getiri, Geleneksel performans ölçütleri, Stokastik indikatörler
Galagedera ve Silvapulle (2002)	1995-1999 yılları arası için Avusturya piyasasında işlem gören 257 yatırım fonunun VZA ile belirlenen etkinliklerinin yönetim stratejisi ve çevresel faktörler gibi değişkenler ile arasındaki ilişkinin araştırılması.	1,2,3, ve 5 yıllık brüt performansla ait standart sapmalar, alım-satım giderleri, yönetim giderleri oranı ve minimum başlangıç yatırımı tutarı	1,2,3 ve 5 yıllık olmak üzere fonun birim fiyatındaki ve yıllık gelirindeki % yıllık artış olarak tanımlanan brüt performanslar
Haslem ve Scheraga (2003)	Morningstar 500'de bulunan büyük hacimli yatırım fonlarının performans değerlemesini VZA ile elde etmek.	Nakit oranı (%), gider oranı, pay (%), F/K oranı, PD/DD oranı ve net varlık değeri	Sharpe oranı
Yıldız, A. (2006)	2001-2003 arası için 53 yatırım fonu performansı VZA ile ortaya konulurken performans etkileyen faktörlerin araştırılması.	Standart sapma, harcama oranı ve devir hızı	Aylık ortalama artık getiri
Atan, Atan ve Özdemir (2008)	2003-2008 arası için geleneksel ölçütler ile VZA sonuçları arasındaki ilişkinin araştırılması ve performans değerlemesi.	Birim fiyat standart hata, ardışık pozitif getirili gün sayısı, pozitif getirili gün toplamı/toplam gün sayısı	Günlük negatif sapma ve en büyük/en küçük zirve sayısı
Eken ve Pehlivan (2009)	2000-2006 arası için 46 adet A tipi 49 adet B tipi yatırım fonunun performansının geleneksel yöntemler ve VZA ile belirlenmesi.	Standart sapma, beta, alfa, çarpıklık, basıklık	Ortalama getiri
Aydın (2013)	2007-2011 arası için 60 adet yatırım fonu etkinliğinin VZA ile belirlenmesi ve Tobit yöntemi ile etkinsizliğin kaynaklarının belirlenmesi.	Standart sapma, alfa ve beta	Ortalama getiri

Tablo 2.2.'den görüldüğü üzere yatırım fonu performans analizi çalışmalarında VZA yöntemine girdi ve çıktı değişkeni olarak tanımlanabilecek değişkenleri ile ilgili yaklaşımlar birbirinden farklılık göstermektedir. Genel hatları itibari ile risk ölçütleri ve getiri tanımlamaları etrafında dağılan girdi-çıktı değişkenleri arasında geleneksel yöntemler ile hesaplanan ölçütler de kullanılabilir. Tablo 2.2.'den görüldüğü üzere yatırım fonu performans analizi çalışmalarında VZA yöntemine girdi ve çıktı değişkeni olarak tanımlanabilecek değişkenleri ile ilgili yaklaşımlar birbirinden farklılık göstermektedir. Genel hatları itibari ile risk ölçütleri ve getiri tanımlamaları etrafında dağılan girdi-çıktı değişkenleri arasında geleneksel yöntemler ile hesaplanan ölçütler de kullanılabilir.

Bu çalışmada ele alınmış olan kapsam ve girdi-çıktı değişkenlerine bağlı veri seti, değişkenlerin seçilmesi sürecinde varsayılan bakış açısı ve araştırmanın sınırlılıkları, araştırma amacı ve gerekçesi çerçevesi altında değerlendirilmek üzere yöntem bölümünde verilmiştir.

Yöntem

Araştırmanın gerekçesi

Sermaye piyasalarının gelişimine ve küresel sermaye piyasalarında yatırım alternatiflerinin çeşitlenmesine bağlı olarak yatırım fonu endüstrisi sürekli gelişmekte ve büyümektedir. Literatürde aynı piyasalar ile yapılmış farklı çalışmalarda zamana bağlı olarak farklı sonuç alınmış olması yatırım fonu performans analizlerinin güncelliğini koruması gerektiği konusunun daha net görülmesini sağlamaktadır. Örnek olarak Foo ve Witkowska (2015) güncel veriler ile Dünya'nın en gelişmiş sermaye piyasaları arasında bulunan Avrupa ve Amerika finansal piyasalarının

etkinlik ve performans derecelerinin karşılaştırmasını yaptığı çalışmada A.B.D. yatırım fonlarının performansının daha yüksek olduğunu göstermiştir. İlgili çalışmada performans ve etkinlik düzeyleri araştırılırken her iki piyasadan seçilmiş yatırım fonlarının portföy performansı geleneksel yöntemlerden Sharpe ve Treynor Oranları ile Jensen Alfası yardımı ile hesaplanmıştır. Bir sonraki aşamada etkinlik kıyaslaması yapabilmek adına her iki piyasa için referans sayılabilecek indekslere göre daha iyi performans gösteren fonların oranları hesaplanmıştır. Sonuç itibarı ile A.B.D. sermaye piyasalarında işlem gören yatırım fonlarında piyasa indeksine kıyasla daha yüksek performans gösteren fon sayısının, başka bir deyişle etkinliğin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Geçmiş yıllara ait analiz sonuçları incelendiğinde, A.B.D. ve Avrupa yatırım fonlarının performans karşılaştırması konusunda bir diğer çalışmanın sahibi olan Otten ve Schweitzer (2002)'in günümüze göre daha eski bir veri seti içeren 1991-1997 yılları arasını inceledikleri çalışmaları göze çarpmaktadır. Söz konusu çalışmada ise Otten ve Schweitzer (2002, s. 20) Avrupa fonlarının performansının A.B.D. fonlarına kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Literatürün bu yönlü incelemesi farklı çalışmalar ile de desteklenmektedir ve portföy performans değerlemesi kavramının farklı yaklaşımlara olduğu kadar farklı zaman dilimlerine de duyarlı olduğunu ve bu konudaki analizlerinin devamlılık gerektiren, her daim güncelliğini koruması gereken, özgün değerini kaybetmeyecek analizler olduğunu göstermektedir.

Son olarak Türkiye'de 9 Ocak 2015 tarihinde faaliyete geçirilen TEFAS platformu ile yatırım fonu endüstrisinde yeni bir döneme geçilmiş olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. TEFAS platformu sayesinde fon endüstrisinde bulunan bireysel yatırımcılar kendi yatırımlarını yönetebilecekleri ve tüm fonlara tek bir platform üzerinden erişim sağlayabilecekleri bir döneme girmiştir. Bu da yatırımcı profilindeki çeşitliliğin fon endüstrisine birebir yansıtılabileceği anlamına gelmektedir. VZA yöntemi birden çok girdi ve çıktıyı değerlendirerek etkinlik analizi yapabilen bir yöntem olduğundan özellikle TEFAS sonrası dönemde Türkiye yatırım fonu endüstrisinde kullanımının daha verimli olacağı

düşünülmektedir. Çoklu faktörü ele alabilme özelliği ile farklı bireysel yatırımcı tiplerine göre uyarlanabilen değerlendirme sonuçları elde edilmesini sağlayacak bir yöntem olması, yatırım kararının yatırımcının kendisi tarafından yönetilmesini sağlayan platform sonrası yöntemin önemini artırmıştır.

TEFAS platformu ile rekabet düzeyi bir üst seviyeye yükselmiş olan yatırım fonlarının içerdikleri risk ve sahip oldukları maliyet düzeyine dayalı olarak endüstride rakipleri ile göreceli olarak ne kadar etkin çalıştıklarının ortaya çıkarıldığı çalışma sonucunda endüstrinin resminin elde edilmesi sistemin daha etkin işlemesine katkı sağlayacaktır.

İşlem

Bu çalışmada Türkiye'de işlem gören yatırım fonlarının performans analizi Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri Zarflama Analizi'nde ele alınacak olan girdi ve çıktılar neler olduğuna karar vermek ve kaç adet girdiye karşılık kaç adet çıktı ile çalışılacağını belirlemek en önemli adımlardan biridir. Veri Zarflama Analizi birden çok girdi çıktı kullanımı avantajı sunan bir teknik olsa da Eling (2006, s. 453)'e göre girdi ve çıktı adedinin artırılması karar birimlerinin birbirleri ile kıyaslamalarında daha fazla kriter ortaya çıkardığından etkinliğe ulaşan karar birimi sayısını artırmaktadır. Dinçer (2008, s. 831)'e göre girdilerin sayısının artması etkinlikte azalışa neden olurken çıktılarının sayısının artması etkinlikte artışa neden olmaktadır. Bunun yanı sıra Cooper, Seiford ve Tone (2007)'a göre girdi ve çıktı miktarının toplamından daha az karar birimi kullanılması karar birimlerinde fazla etkinlik hesaplanmasına neden olarak yanlış sonuç elde edilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle girdi ve çıktı olarak ele alınacak değişkenlere karar vermek kadar optimum girdi-çıkıtı miktarı belirlenmesi de önemli bir konudur.

Girdi ve çıktı değerleri içerisinde negatif değerler bulunmaması gerekliliği VZA'nın getirdiği kısıtlardan biridir. Pozitif değer alması gereken girdi ve çıktılar arasında bazı karar birimleri için bazı durumlarda sıfır değeri oluşabilmektedir. Sıfır değeri bulunması durumunda en azından bir girdi/çıkıtı sıfırdan farklı

olduğu sürece var olan sıfır değerleri VZA analizinde kullanılabilir (Yang, 2006, s. 915).

Tablo 3. Araştırma Kapsamında Ele Alınan Girdi ve Çıktılar

Girdiler	Çıktılar
Yönetim gider oranı	Yatırımcı sayısı
Kısmi standart sapma	Fon aktif değeri
	Pazar payı

Bu çalışmada iki adet girdi üç adet çıktı değişkeni kullanılmıştır. Kullanılan girdi değişkenleri yönetim gider oranı ve kısmi standart sapma değeridir. Çıktılar ise yatırımcı sayısı, fon aktif değeri ve pazar payıdır. Bu girdi ve çıktı sayısına bağlı olarak analiz edilecek her bir kategorideki minimum fon sayısı belirlenmiş ve analizler etkin sonuç verebilecek olan kategoriler için gerçekleştirilmiştir.

Yönetim gider oranı yatırım fonlarında net varlık değeri üzerinden hesaplanan ve fonun işletilmesi karşılığında fon yönetim şirketine ayrılan giderlerin günlük esasta yüz binde bir ölçekli oranıdır. Otten ve Schweitzer (2002, s. 18) performans üzerinde maliyetlerin etkilerini vurgulamıştır. Basso ve Funari (2001, s. 491) ise iki farklı indeks kullanarak yaptığı çalışmada fon performansı değerlemesinde maliyet değişkenlerinin ele alınması ile performans sıralamasının değiştiğini göstermiş ve maliyet değişkenlerinin önemini vurgulamıştır.

Aşağı yönlü kısmi standart sapma yatırım fonlarının fiyat düşüşüne karşı taşıdığı riski temsil etmektedir. Yatırımcı amacının getiri olarak belirlenmesi durumunda fiyat dalgalanmalarında yukarı yönlü hareketlerin risk taşımadığı aşağı yönlü hareketlerin risk olarak görüldüğü yaklaşımı ile aşağı yönlü fiyat hareketlerinin standart sapmaları girdi olarak belirlenmiştir.

Pazar payı her bir fonun bulunduğu kategorideki toplam portföy değerine kıyasla her bir fonun portföy değerinin sahip olduğu pazar payı verileri olarak tanımlanmıştır.

Fon aktif değeri fon büyüklüğünü ifade etmektedir. Banker ve ark. (1984) farklı ölçekte çalışan fonların etkinlik ölçülerinin farklı olacağını üzerinde

durmuştur. Fon büyüklüğü ile portföy performansı arasındaki ilişki üzerine yaptıkları çalışmada Grinblatt ve Titman (1989) fon performansı ile fon büyüklüğü arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Grinblatt ve Titman (1989, s. 407)'a göre portföy büyüklüğü nispeten daha küçük olan fonların ölçek ekonomisi nedeni ile işlem maliyetleri daha yüksek olmasına rağmen performansları da daha yüksektir. Busse, Chordia, Jiang ve Tang (2015, s. 34)'ün çalışmasına göre büyük fonların küçük fonlara göre daha düşük performans göstermesinin nedeni portföylerindeki pay yatırımının çoğunluğudur. Buna rağmen Murthi ve ark. (1997, s. 417) portföy büyüklüğü ile fon performansı arasındaki ilişkiye baktıklarında 33 fon kategorisi içerisinde 10 kategoride anlamlı bir ilişkiye rastlarken diğer kategorilerde iki değişken arasında bir ilişki olmadığını görmüştür. Fon büyüklüğü ile fon performansı arasındaki ilişki ile ilgili kesin bir sonuç olmasa da farklı çalışmalarda girdi ve çıktı değişkeni olarak tanımlanmış olan fon aktif değerinin fonların endüstrideki etkinliklerini rakipleri ile kıyaslayan bu çalışmada önemli bir yere sahip olduğu düşünülerek fon büyüklüğü çıktı değişkeni olarak ele alınmıştır.

Çıktı yönelimli Veri Zarflama Analizi modellerine girdi olarak yönetim gider oranı ve kısmi standart sapmanın tanımlanmış olması belirli bir maliyet ve risk düzeyinde çıktı olarak tanımlanan değerlerin maksimizasyonunu etkinlik olarak belirlemek anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle bu çalışmadaki etkinlik sınırı fonların içerdiği maliyet ve risk düzeyi altında en yüksek yatırımcı sayısına, fon aktif değerine ve pazar payına sahip fon tarafından çizilecektir. Bu da endüstride etkin olduğu belirlenen fonların kendi kategorilerinde bulunan diğer fonlara göre sahip olduğu maliyet ve risk düzeyinde en yüksek yatırımcı sayısına, en yüksek pazar payına ve en yüksek fon aktif değerine sahip olduğu anlamına gelecektir.

Girdi ve Çıktı Değişkenlerine İlişkin Varsayımlar

Veri Zarflama Analizi parametrik olmayan bir analiz yöntemi olduğundan dolayı yöntemin doğasından kaynaklanan kısıtlayıcı varsayımlar

gerektirmemektedir. Buna rağmen, Veri Zarflama Analizi modelleri kurulurken analistin kabul ettiği bir takım önermeler söz konusu olmaktadır. Verimlilik analizi çalışmalarında analiz sonuçlarının doğru izlenebilmesi açısından ele alınan durumun ayrıntıları ve analiz edilen senaryoların doğru ve net bir biçimde yansıtılmış olması ve sonuçlar yorumlanırken bu durumların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu çalışmada etkinlik analizi gerçekleştirilirken geleneksel yöntemler gibi getiri ve risk tabanlı bir analiz gerçekleştirilmemiştir. Çalışmada analistin salt yatırımcı şeklinde değil endüstri analisti şeklinde değerlendirme yaptığı varsayılmıştır. Sonuç olarak yatırım fonlarının etkinliği getiri odaklı değil endüstride rakiplerine kıyasla buldukları pozisyonun ortaya çıkarılması odaklı olarak araştırılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan fonlara yatırım yapan yatırımcının yatırım fonlarına yaptığı yatırımı aylık periyodlar halinde izlediği varsayılmıştır. Söz konusu yatırımcı yatırımı ile ilgili getiri hesaplaması gerektiği durumlarda ayın ilk işlem günü kapanış fiyatı ile izleyen ayın ilk işlem günü kapanış fiyatı arasındaki fiyat farkı ile ilgilenmekte ve buradan portföy kazancını değerlendirmektedir. Yatırım fonlarının risk düzeyleri belirlenirken ele alınan fiyat hareketleri bu periyodlar altında hesaplanmıştır.

Girdi ve çıktılar belirlenirken endüstrideki yatırımcıların gözünde yatırım fonu performansına olumsuz etki edecek faktörlerin fonun riskini ifade eden aşağı yönlü standart sapma ve yönetim giderleri olduğu varsayılmış ve bu faktörler girdi değişkenleri olarak tanımlanmıştır. Fonların bu risk ve maliyet düzeyinde çalışırken erişebildikleri yatırımcı sayısı, fonun ait olduğu kategoride sahip oldukları pazar payı ve fon aktif değerleri ise endüstride fonların verimini belirleyici çıktılar olarak ele alınarak çıktı değişkeni olarak tanımlanmıştır.

Sınırlılıklar

Yöntemde ele alınan girdi-çıktıların subjektif karar süreçleri sonucu belirlendiği unutulmamalıdır. Veri Zarflama Analizi'nin performans değerlendirme yaklaşımı olarak kullanılmasında yatırımcı tarafına sağladığı en

önemli fayda analiz sonuçlarını veren girdi ve çıktıların belirlenebilme özgürlüğüdür. Ancak aynı fayda farklı girdi-çıktı seçimleri ile farklı performans sonuçları elde edilmesi sebebi ile sonuçların genellenmesi konusunda sınırlılık yaratmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilirken öncelikle ele alınan girdi ve çıktıların incelenmesi ve etkinlik sıralamasının bu çerçevede yorumlanması gerekmektedir.

Risk ölçütü hesaplamasında gerekli olan fiyat hareketi hesaplamaları aylık bazda ayın ilk günü ve son günü arasındaki fiyat farkı üzerinden yapılmıştır. Günlük işlem gören yatırım fonlarında fon fiyatları günlük bazda hesaplanmaktadır. Ancak bu çalışmada yıl içerisinde ve/veya herhangi bir ay içerisinde yaşanan fiyat artış ya da azalışlarının tamamının dikkate alınmamış olması getiriye bağlı risk ölçütü yorumlanırken akılda bulundurulmalıdır.

Risk ölçütü olarak ele alınan standart sapma kısmi olarak aşağı yönlü standart sapma şeklinde belirlenmiştir. Bu ölçüt minimum kabul edilebilir getiriye göre gerçekleşen negatif getirilerin standart sapmasını vermektedir. Bu durum toplam riski yalnızca aşağı yönlü gerçekleşen fiyat hareketleri ile sınırlandırmaktadır. Toplam riskin her iki yöne doğru gerçekleşecek fiyat belirsizliği olarak tanımlandığı durumda geleneksel standart sapma ölçüsü ile ölçülmesi gerekmektedir. Bu çalışmada yalnızca aşağı yönlü fiyat hareketleri risk olarak ele alınmış ve Sortino tarafından geliştirilen aşağı yönlü standart sapma kullanılmıştır.

Ay içerisindeki iniş çıkışlar göz ardı edilerek yalnızca aybaşı ve ay sonu arasındaki fiyat farkı ele alındığında uzun dönemler boyu sürekli pozitif getiri görülme olasılığı yükselmektedir. Bu durumun analizlerin aşağı yönlü standart sapma hesaplamasına yansıdığı görülmüştür.

Araştırmanın kapsamı ve veri seti

Bu çalışmanın kapsamı Türkiye'de 2011-2015 yılları arasında faaliyet gösteren, emeklilik yatırım fonları ve borsa yatırım fonları dışındaki ulaşılabilir veriye sahip tüm yatırım fonları olarak belirlenmiştir. Yatırım fonları ile ilgili bilgiler Finnet Elektronik Yayıncılık Data İletişim San.Tic.Ltd.Şti.'den temin edilmiş ve fon

içeriklerinden kaynaklanan dinamiklerdeki farklılıkların analiz sonuçlarında yanaltıcı sonuçlara sebebiyet vermemesi amacıyla fonlar Fonbul modülünde tanımlı olan 27 farklı alt kategori içerisinde incelenmiştir. Her bir alt kategoride gerçekleştirilen Veri Zarflama Analizi yöntemi kapsamında etkinlik analizleri için 3 girdi 2 çıktı değişkeni kullanılmıştır. Veri Zarflama Analizi yönteminde girdi ve çıktı sayısına bağlı olarak minimum karar birimi kısıtı bulunduğundan analize dâhil edilecek olan her bir alt kategoride belirli sayıda karar birimi olması gerekmektedir. Bu kısıt altında kategorilere dâhil edilmiş olan fonlar incelenerek analize dâhil edilecek olan kategoriler belirlenmiştir. İlgili dönemler içerisinde ait olduğu kategoride yeterli karar birimi sayısı bulunmayan ve/veya ilgili dönemler arasında veri eksikliğine sahip olan fonlar analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Analize dâhil edilmiş olan fonların kategori bazlı listesi EK'de sunulmuştur.

Yöntemin gerektirdiği koşulları sağlayan toplam 213 yatırım fonu 5 üst kategori altında 15 alt kategoriye ait olmak üzere araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. İlgili fonların dâhil oldukları alt kategorilere göre dağılımları aşağıda verildiği gibidir;

Borçlanma Araçları Fonları üst kategorisi içerisinde Kısa Vadeli Borçlanma Araçları Fonları alt kategorisinde 15 adet, Orta Vadeli Borçlanma Araçları Fonları kategorisinde 11 adet, Uzun Vadeli Borçlanma Araçları Fonları kategorisinde 8 adet, Özel Sektör Borçlanma Araçları Fonları kategorisinde 10 adet ve Diğer Borçlanma Araçları Fonları kategorisinde 8 adet yatırım fonu analiz edilmiştir.

Hisse Senedi Fonları üst kategorisi içerisinde Hisse Senedi Fonları alt kategorisinde 35 adet, Endeks Hisse Senedi Fonları alt kategorisinde 15 adet ve Yabancı Hisse Senedi Fonları alt kategorisinde 9 adet yatırım fonu analiz edilmiştir.

Karma ve Değişken Fonlar üst kategorisi içerisinde Agresif Değişken Fonlar alt kategorisinde 9 adet, Atak-

Dinamik-Büyüme Fonları alt kategorisinde 8 adet, Dengeli Değişken Fonlar alt kategorisinde 13 adet, Diğer Değişken Fonlar alt kategorisinde 29 adet ve Karma Fonlar alt kategorisinde 8 adet yatırım fonu analiz edilmiştir.

Kıymetli Madenler Fonları üst kategorisi içerisinde Altın Fonları alt kategorisinde 10 adet yatırım fonu analiz edilmiştir.

Para Piyasası Fonları üst kategorisi içerisinde 25 adet yatırım fonu analiz edilmiştir.

Analizlere dâhil edilmiş yatırım fonları ile ilgili yatırımcı sayısı değerleri, fon aktif değerleri, pazar payı değerleri, yönetim giderleri ve kısmi standart sapma değerleri girdi ve çıktı değişkenlerini oluşturmaktadır.

Ele alınan 213 yatırım fonuna ait ilgili 5 değişken kapsamında derlenen bilgiler araştırmanın veri setini oluşturmaktadır.

Bulgular

Araştırma kapsamında ele alınan 213 adet yatırım fonuna ait, her bir fonun kendisi ile aynı kategoride bulunan diğer fonlar ile kıyaslanarak hesaplanan fon bazlı etkinlik skorları ve etkinsiz fonların etkin olmaları için emsal almaları gereken fon çeşitleri emsal ağırlıkları ile birlikte hesaplanmıştır. Fon bazlı sonuçlar için çalışma ile aynı başlıklı yüksek lisans tez çalışmasına erişilmesi gerekmektedir.

Kategori Bazlı Değerlemeler

Tablo 3.32'de verilen etkin fon yüzdeleri her bir kategori içerisinde etkin olduğu görülen fonların sayısının kategori içerisindeki toplam fon sayısına oranlanması ile elde edilen yüzdelerdir. Kategori bazlı Malmquist etkinlik değişimi ortalamaları ise yıl bazlı kategori ortalamalarının geometrik ortalamalarıdır.

Tablo 4. *Kategori Bazlı Etkin Fona Sahip Olma Yüzdeleri*

Fon Kategorisi	2013 Etkin Fon Yüzdesi	2014 Etkin Fon Yüzdesi	2015 Etkin Fon Yüzdesi	Malmquist Etkinlik Değişimi Ortalaması	3 Yıllık Ortalama Etkinlik Değişimi
----------------	------------------------	------------------------	------------------------	--	-------------------------------------

Kısa Vadeli Borçlanma Araçları Fonları	0,33	0,20	0,20	0,920	%8,0 ↓
Orta Vadeli Borçlanma Araçları Fonları	0,27	0,36	0,36	1,094	%9,4 ↑
Uzun Vadeli Borçlanma Araçları Fonları	1,00	0,75	0,75	0,905	%9,5 ↓
Özel Sektör Borçlanma Araçları Fonları	0,20	0,20	0,20	0,740	%26 ↓
Diğer Borçlanma Araçları Fonları	0,75	0,50	0,50	0,899	%10,1 ↓
Endeks Hisse Senedi Fonları	0,40	0,46	0,46	1,000	-
Hisse Senedi Fonları	0,31	0,20	0,17	0,854	%14,6 ↓
Yabancı Hisse Senedi Fonları	0,44	0,33	0,33	0,755	%24,5 ↓
Karma Fonlar	0,25	0,25	0,25	1,030	%3 ↑
Dengeli Değişken Fonlar	0,30	0,30	0,23	0,864	%13,6 ↓
Atak-Dinamik-Büyüme Fonları	0,75	0,62	0,62	1,296	%29,6 ↑
Agresif Değişken Fonlar	0,44	0,44	0,44	0,892	%10,8 ↓
Diğer Değişken Fonlar	0,10	0,13	0,13	1,117	%11,7 ↑
Altın Fonları	0,60	0,60	0,40	0,839	%16,1 ↓
Para Piyasası Fonları	0,08	0,12	0,20	0,946	%5,4 ↓

Bu verilere göre;

2013 yılında kategorisi içerisinde en yüksek oranda etkin çalışan fona sahip olan kategoriler %100 etkin fon yüzdesine sahip Uzun Vadeli Borçlanma Araçları Fonları, %75 etkin fon yüzdesine sahip olan Diğer Borçlanma Araçları Fonları ve Atak-Dinamik-Büyüme Fonları ve %60 etkin fon yüzdesine sahip olan Altın Fonları'dır.

2013 yılında kategorisi içerisinde en düşük oranda etkin çalışan fona sahip kategoriler ise %20 etkin fon yüzdesine sahip olan Özel Sektör Borçlanma Araçları Fonları, %10 etkin fon yüzdesine sahip olan Diğer Değişken Fonlar ve %8 etkin fon yüzdesine sahip olan Para Piyasası Fonlarıdır.

2014 yılında kategorisi içerisinde en yüksek oranda etkin çalışan fona sahip olan kategoriler %75 etkin fon yüzdesine sahip olan Uzun Vadeli Borçlanma Araçları Fonları, %62 etkin fon yüzdesine sahip olan Atak-Dinamik-Büyüme Fonları ve %60 etkin fon yüzdesine sahip olan Altın Fonları'dır.

2014 yılında kategorisi içerisinde en düşük oranda etkin çalışan fona sahip kategoriler ise %20 etkin fon yüzdesine sahip olan Hisse Senedi Fonları, %13 etkin fon yüzdesine sahip olan Diğer Değişken Fonlar ve %12 etkin fon yüzdesine sahip olan Para Piyasası Fonlarıdır.

2015 yılında kategorisi içerisinde en yüksek oranda etkin çalışan fona sahip olan kategoriler %75 etkin fon yüzdesine sahip olan Uzun Vadeli Borçlanma Araçları Fonları, %62 etkin fon yüzdesine sahip olan Atak-Dinamik-Büyüme Fonları ve %50 etkin fon yüzdesine sahip olan Diğer Borçlanma Araçları Fonları'dır.

2015 yılında kategorisi içerisinde en düşük oranda etkin çalışan fona sahip kategoriler ise %20 etkin fon yüzdesine sahip olan Para Piyasası Fonları, %17 etkin fon yüzdesine sahip olan Hisse Senedi Fonları ve %13 etkin fon yüzdesine sahip olan Diğer Değişken Fonlar'dır.

Tüm yıllar birlikte değerlendirildiğinde görülmektedir ki, Uzun Vadeli Borçlanma Araçları Fonları, Atak-Dinamik-Büyüme Fonları, Altın Fonları ve Diğer Borçlanma Araçları Fonları içeriklerinde etkin fon sayısı oranı en yüksek olan fon kategorileridir. Diğer Değişken Fonlar, Para Piyasası Fonları ve Hisse Senedi Fonları'nın ise tüm yıllar birlikte değerlendirildiğinde etkin fon sayısı oranı en düşük olan fon kategorileri olduğu görülmüştür.

Tablo 3.31'deki Malmquist etkinlik değişimi ortalamaları kategori içerisinde bulunan fonların etkinlik değişimlerini ifade eden "pech" değerlerinin geometrik ortalamasıdır. Tablonun son sütununda bulunan etkinlik değişimi yüzdeleri ise bu ortalamalar

üzerinden görülen etkinlik artış ya da azalış durumlarının yüzdesel yorumlarını vermektedir.

Bu yüzdelere göre 3 yıllık dönemde içerdikleri fonların etkinlik skorları artış gösteren kategoriler Orta Vadeli Borçlanma Araçları Fonları, Karma Fonlar, Atak Dinamik-Büyüme Fonları ve Diğer Değişken Fonlar kategorileridir. Bu kategoriler arasında ise fon etkinlik değeri artışı en yüksek olan kategori Atak-Dinamik-Büyüme Fonlar kategorisidir.

Diğer fon kategorilerinin 3 yıllık dönemde içerdikleri fonların etkinlik skorları azalış göstermiştir. Bu kategoriler arasında içerdiklerin fonların etkinlik değeri azalışı en fazla olan fon kategorileri Özel Sektör Borçlanma Araçları Fonları, Yabancı Hisse Senedi Fonları ve Altın Fonları'dır.

Tartışma

Gelişen piyasalar ile içerik çeşitliliği ve ölçeği hızla büyüyen yatırım fonu endüstrisinde fon performans analizi gerçekleştirirken en önemli nokta yatırımcı profilinin risk iştahı, minimum getiri isteği, katlanabileceği maliyet gibi değişkenlere bağlı olarak genişleyen beklenti varyasyonuna hitap edebilecek bir performans sıralamasının elde edilebilmesidir. Tek kriterli geleneksel fon performansı değerlendirme yaklaşımlarının bu bağlamda eksik kaldığı nokta fon performansını risk-getiri düzeyinde sınırlı kalarak ele alıyor olmalarıdır. Ancak fon yatırımlarına yatırımcı, piyasa analisti veya yönetici gözünden bakıldığında fon performansı ya da yönetici etkinliği getiri ve risk dışında farklı değişkenler içeren geniş kapsamlı bir süreçte değerlendirilmektedir. Bu durum performans değerlendirme sürecinde birden çok faktörü ele alarak etkinlik derecesi belirlemeye yardımcı olan Veri Zarflama Analizi (VZA) yönteminin fon performans değerlendirme süreçlerinde geleneksel yaklaşımlara kıyasla en önemli avantajını oluşturmaktadır.

Tek kriterli performans değerlendirme ölçütleri genel hatları itibari ile ele alınan risk ölçütü birimi başına portföyden elde edilen artı getiri üzerine yoğunlaşan yöntemlerdir. Bu yaklaşımları birbirinden ayıran temel özellik risk tanımlama şekillerinin farklı olmasıdır. Örneğin toplam riski ele alan yöntemlerden Sharpe Oranı portföy standart sapmasını risk olarak ele alarak

risksiz getiriye kıyasla portföyden elde edilen fazla getirinin standart sapmaya olan oranı ile hesaplanırken sistematik riski ele alan Treynor Oranı aynı artı getirinin piyasa portföyüne olan duyarlılık ölçütü β 'ya oranlanması ile elde edilmektedir. Treynor Oranı'nda risk ölçütü olarak portföyün toplam riski yerine piyasaya olan duyarlılığının ele alınmasının arkasındaki temel varsayım ise gösterge olarak ele alınan piyasa portföyünün iyi çeşitlendirildiği ve sistematik riskin ortadan kaldırıldığı kabul edilmesidir. Bu durumda gösterge portföye duyarlılık derecesi ele alınan portföyün de iyi çeşitlendirilmiş olma varsayımı altındaki riskini ifade etmektedir.

Risk başına getirinin hesaplandığı yöntemlerde ele alınan risk yaklaşımının değişmesi performans değerlendirme sonuçlarının tamamen farklılaşmasına sebep olabileceğinden, risk ölçütü seçimi geleneksel yöntemlerde doğru yaklaşımın rehberliğinde hareket etmek adına dikkat edilmesi gereken noktalardan biridir.

Risk yaklaşımları ele alınırken göz önünde bulundurulması gereken en önemli konulardan biri piyasadaki yatırımcı çeşitliliğidir. Yatırımcı profilindeki farklılık her bir yatırımcının yatırım sepetindeki çeşitliliğe, bu da piyasadaki risk algısının farklılaşmasına sebep olmaktadır. Elinde bulundurduğu tasarrufun tamamını tek bir yatırım fonuna yatırarak beklediği risk/getiri düzeyine ulaştığını düşünen bir yatırımcı için risk tanımlaması yapılırken tüm piyasanın hareketine olan duyarlılığı ele almak anlamlı sonuç vermeyerek yanıltıcı olabilir. Bu gibi bir durumda Treynor Oranı ölçütü ve/veya bu gibi ölçütler ile yapılan değerlendirmeler yanıltıcı sayılabilir. Bunun yanı sıra tasarruf portföyünü farklı portföyler içeren yatırım fonlarına dağıtmış bir yatırımcı için piyasa hareketine duyarlılık bir önceki örneğe kıyasla daha önemli görülebilir. Bu iki farklı yatırımcı tipi düşünüldüğünde farklı risk ölçütlerinin farklı yatırımcılara ve yatırım senaryolarına hitap edeceği kolaylıkla görülmektedir. Canlı piyasaların verilmiş olan bu örneklerin çok ötesinde bir çeşitliliğe sahip olduğu düşünüldüğünde performans değerlendirme yaklaşımlarında ele alınan faktörlerin önemi daha net anlaşılmaktadır.

Risk getiri ilişkisine dayalı geleneksel yöntemler yerine Veri Zarflama Analizi yönteminin kullanılması geleneksel yöntemlerin ele aldığı piyasa duyarlılığı, sistematik risk veya sistematik olmayan risk kavramlarını göz ardı etmeyi gerektirmemektedir. Aksine Veri Zarflama Analizi analiste risk ifadesi olarak ele alacağı ölçütü belirleme özgürlüğü tanıyarak riske olan yaklaşımı genişletme imkânı sunmaktadır. Geleneksel yöntemler ile hesaplanan risk getiri ilişkisine dayalı ölçütlerin kendisi ve/veya bu ölçütlerin hesaplanmasında ele alınan risk ölçütleri ya da Riske Maruz Değer (VaR) gibi alternatif ölçütler gibi diğer tüm değişkenler Veri Zarflama Analizi'nde girdi çıktı değişkenleri olarak tanımlanabilmektedir. Bu konuda yöntemin getirdiği tek kısıt girdi ve çıktılar pozitif değer alması gerekliliğidir. Bu kısıta rağmen ele alınmak istenen negatif değer içerikli girdi ve çıktılar pozitif uzaklık birimleri veya farklı pozitif normalize ölçüler olarak düzenlenerek yöntemde kullanılabilir.

Bu çalışmada kullanılan risk ölçütü belirlenirken portföy performansı değerlendirme literatüründe var olan kabul görmüş yaklaşımların farklı varsayımlara dayalı risk ölçütü tanımlamaları incelenmiştir. Sonuç olarak çalışmada endüstride bulunduğu varsayılan yatırımcı profiline uygun olarak fon kapanış fiyatları üzerinden hesaplanan aylık getirilerin aşağı yönlü kısmi standart sapmaları risk ölçütü olarak ele alınmıştır. Daha önce belirtildiği gibi getirilerin standart sapması portföy performans analizi literatüründe kabul görmüş risk ölçütlerinden biridir. Ancak toplam riski ifade eden standart sapmanın kullanımında da farklı bir tartışma konusu ortaya çıkmaktadır ve literatür içerisinde bu tartışma aşağı yönlü standart sapma şeklinde bir yaklaşımın doğmasına neden olmuştur.

İstatistiksel olarak getiri değerlerinden oluşan bir serinin standart sapması, serinin ortalamadan aşağı ve yukarı olmak üzere her iki yöndeki sapmalarının kareli ortalamasını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, standart sapmayı risk ölçütü olarak belirlemek getiri üzerinde oluşabilecek tüm hareketi risk olarak tanımlamak ve ortalama değer etrafında dar bir aralıkta dağılan seriyi en az riskli olarak kabul etmek anlamına gelmektedir. Riskin belirsizlik olarak ele alındığı durumlar için bu yaklaşım kabul edilebilir

olsa da, sermaye piyasası yatırımlarında yukarı yönlü fiyat hareketlerinin yatırımcı açısından istenen bir durum olarak düşünülmesi standart sapmanın ele alınma şeklinde varyasyonların oluşmasına neden olmuştur. Geleneksel yöntemler arasından Sharpe Oranı portföydeki artık getirilerin standart sapmaya olan oranı ile hesaplanırken, Sortino Oranı'nında bu düşünce altında standart sapma değeri aşağı yönlü hareketlere odaklanan kısmi yönlü olarak ele alınmıştır. Sortino aşağı yönlü standart sapmayı her analistin kendi görüşüne göre tanımlayabileceği minimum kabul edilebilir getiri değerinin altına düşen portföy getirilerinin standart sapması şeklinde tanımlanmıştır. Tek yönlü standart sapma yaklaşımının oluşmasındaki bir diğer etken de literatürde varlık getirilerinin normal dağılmadığının görülmüş olmasıdır. Tek yönlü ya da kısmi standart sapma, ortalamadan sapmaların ortalamasını alırken yalnızca aşağı yönlü sapmaları dikkate almasının yanı sıra analiste minimum kabul edilen getiriyi belirleme fırsatı tanınması ile yatırımcı çeşitliliği açısından daha kullanışlı görülebilecek bir yaklaşımdır.

Bu çalışmada her bir yatırım fonu ele alınırken piyasa analisti gözü ile değerlendirme yapılmış ve her bir yatırım fonunun ait olduğu kategorideki diğer fonlar ile kıyaslandığında endüstride sahip olduğu etkinlik ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Aynı kategori içerisinde homojen yatırım alternatifleri oldukları varsayılan yatırım fonları arasında yapılan etkinlik analizinde daha önce belirtildiği üzere risk ölçütü olarak aşağı yönlü standart sapmalar kullanılmıştır. Minimum kabul edilebilir getiri sıfır şeklinde tanımlanarak hesaplanan aşağı yönlü standart sapmalar Veri Zarflama Analizi'ne girdi değişkeni olarak tanımlanmıştır. Minimum kabul edilebilir getirinin sıfır olarak tanımlanması endüstride bulunan yatırımcıların izleyen dönemlerde fiyat değişimi yaşanmaması ve/veya fiyat artışı yaşanması durumunu risk olarak algılamadığı, bir önceki döneme göre fiyat düşüşü yaşanması durumunda gerçekleşen ortalama sapmalar ile ilgilendiği varsayımını ifade etmektedir.

Bu çalışmada gerçekleştirilen etkinlik analizlerinde kullanılan bir diğer girdi ise yatırım fonlarının yönetim gider ücreti oranlarıdır. Yönetim gider ücreti

oranı fonun net aktif değeri üzerinden yüz binde birlik bir ölçekte günlük bazda kesilen ve yatırım fonu yöneticilerinin fonun yönetimi karşılığında tahsis etmiş oldukları maliyet derecesidir. Çıktı yönelimli gerçekleştirilen Veri Zarflama Analizi'nde girdi değişkenleri olarak kısmi standart sapma ve fon yönetim gider oranı kullanılması belirli bir risk ve maliyet düzeyinde maksimum çıktıya sahip olan fonlara dayalı bir etkinlik analizi yapılmasını sağlamıştır. Analiz kapsamında ele alınan girdilere göre maksimizasyonu beklenen çıktı değişkenleri ise fon başına yatırımcı sayısı, fon aktif değeri ve tüm yatırım fonu endüstrisi içerisinde fonun sahip olduğu pazar payı olarak belirlenmiştir. Analizler yatırım fonlarının içeriklerine dayalı olarak Fonbul modülünde kategorize edilmiş olan 27 farklı kategori altında gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde Türkiye'de işlem gören yatırım fonlarının ait oldukları kategori içerisindeki etkinlik düzeylerinin belirlenmesinin yanı sıra farklı fon kategorilerinin etkinlik düzeyi kıyaslamasının elde edilebilmesi amaçlanmıştır. Etkinlik analizleri 2013-2015 yılları arasında kapsayacak şekilde yıllık bazda elde edilen veriler yardımı ile VZA yöntemi ile gerçekleştirilmiş ve üç yılı kapsayan süreçteki etkinlik değişimleri Malmquist indeksi yardımı ile ortaya konulmuştur.

Yatırım fonlarına ilişkin analiz sonuçları farklı fon kategorileri altında yorumlanırken 2000'lerden sonra gelişmeye başlayan ve nispeten yeni yapılanan Türkiye'deki yatırım fonu endüstrisinin genel çerçevesinin çizilmesi ve değerlendirmelerin bu yönde yapılması daha sağlıklı sonuç verecektir. Yatırım fonu endüstrisinin Türkiye'deki görünümü Dünya geneli ile kıyaslandığında gelişmiş yatırım fonu endüstrileri ile Türkiye endüstrisini ayıran en önemli farklılığın Türkiye'deki portföy içeriklerinde çoğunluğu sabit getirili ve kısa vadeli borçlanma araçlarının oluşturuyor olmasıdır. Gelişmiş yatırım fonu endüstrilerinde yatırım fonlarının aktif büyüklüklerinde çoğunluğu pay senetlerinin oluşturduğu görülürken Türkiye'de sabit getirili borçlanma araçlarından oluşan fonların payının daha yüksek oluşu Türkiye'deki yatırımcının portföy yönetiminden beklentisinin gelişmiş endüstrilerdeki yatırımcılara nazaran farklı olduğunun işaretidir. Bu

durumun bir diğer göstergesi Türkiye'de işlem gören tüm finansal araçlar içerisinde hem işlem hacmi hem stok payı olarak en yüksek paya sahip olan araç türünün sabit getirili borçlanma araçları olduğudur.

Türkiye endüstrisinde yer alan yatırımcıların likit ve sabit getirili araçlar içeren portföylere yönelme sebebi ise piyasanın geleceğine olan güvenin düşük olması ve yatırımcının yatırım fonu yatırımlarını vadeli mevduat hesabı şeklinde sabit getirili yatırımlar olarak görüyor olması şeklinde açıklanabilmektedir. Bu konu yatırım fonu yöneticileri açısından değerlendirildiğinde piyasanın beklentisini karşılayabilecek portföy çeşitlendirmesini gerçekleştirme amacının yanı sıra sabit getiriye sahip araçlar ile riskin düşürülmesi amacı altında hareket edildiği düşünülmektedir. Tüm bu etkenler Türkiye'de yatırım fonu türlerinden borçlanma araçlarına dayalı fon oranının diğer fon türlerine göre yüksek olması sonucunu doğurmaktadır. Bu çalışmada söz konusu borçlanma araçları fonlarına ait kategoriler kısa vadeli, orta vadeli, uzun vadeli, özel sektör ve diğer borçlanma araçları fonları olmak üzere beş alt kategoride incelenmiştir.

Çalışmada uygulanan yöntem sonucunda fonların belirli bir risk ve maliyet düzeyinde sahip oldukları yatırımcı sayısı, fon aktif değeri ve pazar payına göre hesaplanan etkinlik dereceleri incelendiğinde kategori bazında en fazla sayıda etkin fon oranına sahip olan kategorilerin uzun vadeli borçlanma araçları, diğer borçlanma araçları, atak-dinamik-büyüme fonları ve altın fonları olduğu görülmüştür. Türkiye yatırım fonu endüstrisindeki payı ve endüstrideki yatırımcının kısa vadeli araçlar içeren fonlara olan talebi düşünüldüğünde etkinlik skoru en yüksek fon kategorilerinden olacağı düşünülen kısa vadeli borçlanma aracı fonları etkisiz çalışan fon kategorileri arasında yer almıştır. Çıktı değişkeni olarak piyasadaki hacim değişkenlerinin ele alınmasına rağmen kategori içindeki etkisizliği yüksek bulunan kısa vadeli borçlanma aracı fonlarının etkisizliğine neden olan durumların belirlenmesi gerekliliği bu çalışmadan çıkan önemli bir öneridir.

Ele alınan girdi ve çıktılara göre Türkiye'de yatırım fonu endüstrisinin toplam etkinliğinin düştüğü görülmüştür. Kategori bazlı değerlendirme yapılsa

borçlanma araçları kategorisinde en etkin çalışan alt kategorinin uzun vadeli borçlanma araçları fonlarına ait olduğu, hisse senedi fonları kategorisinde en etkin çalışan alt kategorinin endeks hisse senedi fonları olduğu ve karma ve değişken fon kategorisinde en etkin çalışan alt kategorinin atak-dinamik-büyüme fonlar olduğu görülmüştür. Kategori içerisindeki fon sayısına göre etkin çalışan fon oranındaki artışın en yüksek olduğu kategori ise para piyasası fonlarıdır. Para piyasası fonları kategorisinde bulunan etkin fon sayısı artışının izleyen yıllarda devam edip etmeyeceği ileride yapılacak araştırmalarda incelenerek ortaya çıkarılabilir.

Etkinliğe ulaşmış fon sayıları görece düşük olsa da ele alınan üç yıllık dönem incelendiğinde kategoriler yorumlanırken içerdikleri fonların etkinlik skorları artış gösteren kategorilerin belirlenmesi önemlidir. Bu çalışmada elde edilen etkinlik sonuçları ile hesaplanan Malmquist indeksi değerlerine göre içerdiği fonların etkinlik skorları üç yıllık süreçte en yüksek artışı göstermiş olan kategoriler orta vadeli borçlanma araçları fonları, karma fonlar, atak-dinamik-büyüme fonları ve diğer değişken fonlardır. Bu kategoriler arasında içerdiği fonların etkinlik skorlarının değişimi açısından en büyük pozitif değişim indeksine sahip olan kategori ise atak-dinamik-büyüme fonlarıdır. Tüm bu bilgiler ışığında endüstrinin performansı en yüksek olan kategorisinin atak-dinamik-büyüme fonları olduğu görülmüştür. İzleyen yıllarda aynı girdi çıktı bileşimleri ile tekrarlanan analizlerde atak-dinamik-büyüme fonlarının bu trendi koruyup korumadığının ve etkinlik oranlarını ne derece arttırabildiklerinin ortaya çıkarılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu sonucun getiriyi içeren analizler ile desteklenip desteklenemeyeceği ise bu araştırma sonucunda ortaya çıkmış olan bir diğer sorudur.

İçerdikleri fonların etkinlik dereceleri üç yıllık süreçte azalma yönünde eğilim gösteren fon kategorileri arasında ise en yüksek azalışa sahip olan kategoriler özel sektör borçlanma araçları fonları, yabancı hisse senedi fonları ve altın fonlarıdır. Altın fonları aynı zamanda etkin fon oranı en yüksek fonlar arasındadır ancak etkinlik skoru açısından azalış göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi 2012 yılından itibaren altın fiyatlarındaki düşüş ile altın fonlarına olan talep

azalması görülmüştür. Son üç yıllık süreçte altın fonlarında etkinlik değeri düşüşü görülmesi literatürde var olan bu bilgiyi desteklemektedir. İzleyen yıllarda altın fonlarının aynı girdi çıktılarına dayalı etkinliğinin araştırılması ve altın fiyatları ile etkinlik dereceleri arasındaki ilişkinin tartışılması ileride gerçekleştirilecek çalışmalara verilebilecek bir diğer öneridir.

Kaynakça

- Altıntaş, K. M. (2008). Türk özel emeklilik fonlarının risk odaklı yönetim performans: 2004-2006 dönemine ilişkin bir analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 85-110.
- Arslan, M. ve Arslan, S. (2010). Yatırım fonu performans ölçütleri, regresyon analizleri ve MANOVA yöntemine göre A, B ve Borsa yatırım fonlarının karşılaştırmalı analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 3-20.
- Atan, M., Atan, S. ve Özdemir, Z. A. (2008). Türkiye'deki bazı yatırım fonlarının performanslarının değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 47-67.
- Ayadi, M. A., Ghazi, Z. B. & Chabchoub, H. (2015). Canadian socially responsible investment mutual funds performance evaluation using data envelopment analysis. M.A.I-Shammari ve H.Masri (Eds.) *Multiple Criteria Decision Making in Finance, Insurance and Investment* içinde (77-133). Springer International Publishing.
- Ayaydın, H. (2013). Türkiye'deki emeklilik yatırım fonlarının performanslarının analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2), 59-80.
- Aydın, Ü. (2013). Türkiye'deki yatırım fonlarının performanslarının değerlendirilmesi: DEA ve Tobit model uygulaması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 34 (1), 87-110.
- Bakırcı, F. (2006). Sektörel bazda bir etkinlik ölçümü: VZA ile bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (2), 199-217.
- Balezenti, T. (2012). The cost malmquist index decomposition for analysis of the total factor productivity change in Lithuanian family farms. *ZemesŪkio Mokslai*, 19(3), 168-179.
- Banker, R. D., Charnes, A. & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating of technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30, 1078-1092.
- Basso, A. & Funari, S. (2001). A data envelopment analysis approach to measure the mutual fund performance. *European Journal of Operational Research*, 135 (3), 477-492.
- Bozkuş, S. (2005). Risk ölçümünde alternatif yaklaşımlar: Riske maruz değer (VaR) ve beklenen kayıp (ES) uygulamaları. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 20 (2), 27-45.

- Busse, J. A., Chordia, T., Jiang, L. & Tang, Y. (2015). Mutual fund trading costs and diseconomies of scale. 17.05.2016 tarihinde internet üzerinden erişilmiştir: SSRN 2350583.
- Canbaş, S. ve Kandır, S.Y. (2002). Türkiye'deki yatırım fonlarının performans değerlendirmesi. *İktisat İşletme ve Finans*, 17 (201), 13-19.
- Caves, D. W., Christensen, L. R. & Diewert, W. E. (1982). Multilateral comparisons of output, input, and productivity using superlative index numbers. *The Economic Journal*, 92(365), 73-86.
- Charnes, A. & Cooper, W. W. (1962). Programming with line arfractional functionals. *Naval Research Logistics quarterly*, 9(3-4), 181-186.
- Charnes, A., Cooper, W. W. & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal Of Operational Research*, 2(6), 429-444.
- Choi, Y.K. & Murthi, B.P.S. (2001). Relative performance evaluation of mutual funds: A non-parametric approach. *Journal of Business Finance & Accounting*, 28 (7-8), 853-876.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M. & Tone, K. (2007). *Data envelopment analysis. A comprehensive text with models, applications, references and DEA-Solver software*. Boston: Springer.
- Coşkun, M. (2010). *Para ve sermaye piyasaları. Kurumlar, araçlar, analiz*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çoban, O. (2007). Türk otomotiv sanayiinde endüstriyel verimlilik ve etkinlik. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, 17-36.
- Dinçer, E. S. (2008). Veri zarflama analizinde Malmquist endeksiyle toplam faktör verimliliği değişiminin incelenmesi ve İMKB üzerine bir uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (2), 825-846.
- Eken, M. H. ve Pehlivan, E. (2009). Yatırım fonları performansı klasik performans ölçümleri ve VZA analizi. *Maliye Finans Yazıları*, 1 (83), 85-114.
- Eling, M. (2006). Performance measurement of hedge funds using data envelopment analysis. *Financial Markets and Portfolio Management*, 20 (4), 442-471.
- Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 120 (3), 253-290.
- Foo, J. & Witkowska, D. (2015). Mutual funds efficiency comparison between U.S. and Europe. *International Journal of Business, Accounting, and Finance*, 9 (1), 1-12.
- Galagedera, D. U. & Silvapulle, P. (2002). Australian mutual fund performance appraisal using data envelopment analysis. *Managerial Finance*, 28 (9), 60-73.
- Golany, B. & Roll, Y. (1989). An application procedure for DEA. *Omega*, 17 (3), 237-250.
- Guo, J., Ma, C. & Zhou, Z. (2012). Performance evaluation of investment funds with DEA and higher moments characteristics: Financial engineering perspective. *Systems Engineering Procedia*, 3, 209-216.
- Gören, S. ve Umutlu, M. (2015). Borsa İstanbul'da işlem gören yatırım ve emeklilik fonlarının fon giderleri etkisi altında performans değerlendirmesi. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 2 (4), 603-623.
- Grinblatt, M. & Titman, S. (1989). Mutual fund performance: An analysis of quarterly portfolio holdings. *Journal of business*, 62, 393-416.
- Grinblatt, M. & Titman, S. (1993). Performance measurement without benchmarks: An examination of mutual fund returns. *The Journal of Business*, (1), 47-68.
- Haslem, J. A. & Scheraga, C. A. (2003). Data envelopment analysis of Morningstar's large-cap mutual funds. *Journal of Investing*, 12 (4), 41-48.
- Karakaya, A., Kurtaran, A. ve Dağlı, H. (2014). Bireysel emeklilik şirketlerinin veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12 (22), 1-23.
- Kayalidere, K. ve Kargın, S. (2004). Çimento ve tekstil sektörlerinde etkinlik çalışması ve veri zarflama analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 196-219.
- Korkmaz, T. ve Uygurtürk, H. (2007a). Türk emeklilik fonlarının performans ölçümünde regresyon analizinin kullanılması. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5), 37-52.
- Korkmaz, T. ve Uygurtürk, H. (2007b). Türkiye'deki emeklilik fonlarının performans ölçümü ve fon yöneticilerinin zamanlama yeteneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (14), 66-93.
- Korkmaz, T. ve Uygurtürk, H. (2008). Türkiye'deki emeklilik fonları ile yatırım fonlarının performans karşılaştırması ve fon yöneticilerinin zamanlama yetenekleri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1), 114-147.
- Kutlar, A., Kabasakal, A. ve Torun, P. (2015). Dynamic efficiency analysis of world railway firms: A DEA-Window analysis with Malmquist Index. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 15 (1), 27-42.
- Lehmann, B. N. & Modest, D. M. (1987). Mutual fund performance evaluation: A comparison of benchmarks and benchmark comparisons. *Journal of Finance*, 42(2), 233-265.
- Mamoghli C. & Daboussi, S. (2009). Performance measurement of hedge funds portfolios in a downside risk framework. *Journal Of Wealth Management*, 12 (2), 101-112.
- Mcmullen, P. R. & Strong, R. A. (1998). Selection of mutual funds using data envelopment analysis. *The Journal of Business and Economic Studies*, 4 (1), 1-12.
- Murthi, B. P. S., Choi, Y. K. & Desai, P. (1997). Efficiency of mutual funds and portfolio performance measurement: A non-parametric approach. *European Journal of Operational Research*, 98 (2), 408-418.
- Okursoy, A. ve Özdemir, M. (2015). Veri zarflama analizinde homojen olmayan karar verme birimi problemi için kümeleme analizi yaklaşımı. *Ege Akademik Bakış*, 15(1), 81-90.

Otten, R. &Schweitzer, M. (2002). A comparison between the European and the US mutual fund industry. *Managerial Finance*, 28 (1), 14-34.

Özden, Ü. H. (2008). Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye’deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37 (2), 167-185.

Pandey, P. &Singh, S. (2015). Evaluating the performance of commercial banks in India using Malmquist and DEA approach: Some evidence. *IUP Journal of Bank Management*, 14 (2), 22-37.

Sherman, D.H. &Zhu, J. (2006). *Service Productivity Management*. New York: Springer.

Sortino, F. A. &Price, L. N. (1994). Performance measurement in a downside risk framework. *The Journal of Investing*, 3 (3), 59-64.

Sortino, F. A. &Van Der Meer, R. (1991). Down side risk. *The Journal of Portfolio Management*, 17 (4), 27-31.

Taşçıyan, K.H. (2009). Emeklilik yatırım fonları performanslarının klasik performans ölçüm yöntemleri ve veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.

Teker, S.,Karakurum, E. ve Tav, O. (2008). Yatırım fonlarının risk odaklı performans değerlemesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1), 89-105.

Temür, Y. ve Bakırcı, F. (2008). Türkiye’de sağlık kurumlarının performans analizi: bir VZA uygulaması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (3), 261-281.

Torun, N. K. ve Özdemir, A. (2015). Türk bankacılık sektörünün 2008 küresel finansal krizi sürecinde veri zarflama analizi ile etkinlik analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 129-142.

Turan Kurtaran, A. ve Kurtaran, A. (2010). Türkiye’de emeklilik yatırım fonlarının performans değerlendirmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 248-259.

Yang, Z. (2006). A two-stage DEA model to evaluate the overall performance of Canadian life and health insurance companies. *Mathematical and Computer Modelling*, 43, 910-919.

Yıldız, A. (2005). Geleneksel yöntemler ve veri zarflama analizi modelleriyle portföy performansının değerlendirilmesi A tipi yatırım fonları üzerine uygulama. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Yıldız, A. (2006). Yatırım fonları performanslarının veri zarflama analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (2), 211-234.

Sağlık Hizmetlerinde Eşitsizlik ve Etik

Sabahattin TEKİNGÜNDÜZ¹

Mersin Üniversitesi

Aysu KURTULDU²

Trakya Üniversitesi

Türkkkan IŞIK ERER³

Mersin Üniversitesi

Öz

Sağlıkta eşitsizlik, hem ekonomik hem de sosyal alanla ilişkili olan bir kavramdır. Yalnızca az gelişmiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde de sağlıkta eşitsizlik önemli bir konu başlığıdır. Sağlıkta eşitsizlikleri ortaya koyan çeşitli belirleyiciler bulunmaktadır. Alanyazını incelendiğinde sağlıkta eşitsizlik ile ilgili çalışmalara rastlanmakta ancak sağlıkta eşitsizlik ile etik arasındaki ilişkiye sıkça değinilmemiştir. Bu çalışmanın amacı; sağlıkta eşitsizlik ve etik arasındaki ilişkiyi ortaya koymak; yerel devlet ve küresel düzeyinde sağlıkta eşitsizliğin azaltılması konusunda yapılması gerekenlere vurgu yapmaktır.

Anahtar Kelimeler:

Sağlıkta Eşitsizlikler, Etik, Toplum Sağlığı, Sağlık Hizmetleri

Inequality and Ethics in Health Services

Abstract

Health inequality is related both economic and social area. Health inequality is an important topic not only in under developed countries both also in developed and developing countries. There are various determinants about health inequality. In literature, there have been lots of research about health inequality but the relationship between health inequality and ethics hasn't shown in studies. The aims of this study are to explain relationship between health inequality and ethics, and to emphasize important points for reducing health inequalities in local and global level..

Keywords:

Inequalities in Health, Ethics, Population Health, Health Services

¹ Yrd.Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, stekingunduz@gmail.com, stekingunduz@mersin.edu.tr

² Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, aysu83@gmail.com

³ Yrd.Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Hemşirelik Bölümü, turkanerer@gmail.com

Temel Kavramlar

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)sağlık kavramını 'yalnızca hastalık ya da sakatlık durumunun olmayışı değil; ruhen, bedenen ve sosyal yönden tam bir iyilik hali' şeklinde tanımlamaktadır. Ulusal ve uluslararası platformlarda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerde sağlık, tüm bireylerin doğuştan sahip olduğu sosyal bir hak olarak vurgulanmaktadır. Kişisel sağlığın korunması, toplum sağlığının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için; eğitim, gelir düzeyi, bireylerin sağlıklarını geliştirmeye yönelik tutum ve davranışlar sergilemesi gibi kişisel durumların yanı sıra akılcı sağlık politikalarının geliştirilmesi, kaliteli ve erişilebilir sağlık hizmeti üretilmesi, kaynak dağılımı ve kullanımında hakkaniyetin sağlanması önemlidir. Bu noktada; yasal düzenlemelere bağlı kalarak, kaliteli ve etkili şekilde sunulan sağlık hizmetine bireylerin ihtiyaç duydukları anda adil bir şekilde erişebilmelerine mani olan, dezavantaj yaratan durumların ortadan kaldırılması 'sağlıkta eşitlik' olarak tanımlanabilir.

Hamzaoğlu (2014: 31), eşitlik kavramının eşitsizliğe karşıt olarak ortaya çıktığını bunun temel nedeninin de sınıflı toplumlarla birlikte ekonomik ve siyasal alanda ortaya çıkan farklılıkların bir sonucu olarak yaşanmaya başlayan eşitsizliklere ve adaletsizliklere bağlamıştır. Yazar eşitlik kavramını "hayatın öznesinin insan olduğu bir toplumsal yaşantı ile her bir bireyin gereksinimlerinin karşılanması hedefi" olarak tanımlamıştır. Sağlıkta eşitsizlik, farklı nüfus grupları arasında sağlık belirleyicilerinin dağılımı veya sağlık statüleri arasındaki farklılıklar olarak tanımlanmaktadır (Royal College of Nursing, 2012). Diğer bir tanımlama ile ayrıcalıklı bir toplumun bir başka toplum üzerinde; ya da bir grubun diğer bir grup üzerinde oluşturduğu baskı ve engellenebilir nitelikteki sosyo-ekonomik nedenlerle dezavantajlı/ezilen grubun sağlık hizmetlerine erişimi önünde engel oluşturması demektir (Saraçoğlu, 2014: 32). Alan yazınında sağlıkta eşitsizliği tanımlayan ve açıklayan birçok yaklaşım söz konusudur. Bunlar; (1) biyo-medikal sebeplere odaklanan yaklaşım (biyolojik farklılıklar, genetik farklılıklar vb.); (2) kültürel farklılıkların sonucu olarak sağlık hizmetlerinde

eşitsizlik ve bu farklılıkların bireyin davranış ve yaşam stiline etkisini ortaya koyan yaklaşım; (3) psiko-sosyal mekanizmalara odaklanan yaklaşım (ör: sosyal statüyle ilişkili stresin etkileri); (4) materyalist yaklaşım (ör: refah, güç ve diğer kaynakların eşitsiz dağılımı sonucunda oluşan sağlık eşitsizlikler); (5) sağlıklı biyolojik-sosyal-ekonomik ve çevresel faktörler arasındaki etkileşimin dinamik ürünü olarak gören eko-sosyal yaklaşım (Avni vd. 2015: 120).

Belek'e (1998:55) göre, sağlıkta eşitsizlik kavramı üç kuramdan oluşmaktadır:

a) Geleneksel tıbbi model: Bu modelde hekim hasta arasındaki iyi ilişkiler ve iyi bir tıbbi bakım hizmeti sağlığın da gelişmesini sağlayacaktır. Böylece sağlıktaki eşitsizlik de tıbbi bakım hizmetinin eşitsiz kullanımını sonucundan ortaya çıkan bir olumsuzluktur.

b) Epidemiyolojik model: Bu modelde sağlığa toplumsal düzeyde bakılmaktadır. Bölgeler arasındaki sağlık düzeyi farklılıkları sosyal farklılıkların göstergesi olarak kabul edilir ve sağlıkta eşitsizlik durumlarının ortadan kaldırılması için riskli gruplara özel tıbbi programlar uygulanması önerilir. Epidemiyolojik yaklaşıma göre sağlığa ayrılan kaynakların gereksinimler göz önünde bulundurularak yeniden dağıtılması gereklidir.

c) Sosyo-politik model: Sosyo-politik modelin temelinde toplum yapısının ve içerisindeki güç ilişkilerinin sağlıkta eşitsizliği belirlediği vurgulanır. Sağlıktaki eşitsizliklerin önlenmesi ve yok edilmesi için refah politikalarının hazırlanması, yaşam standartlarının yükseltilmesi gibi politik değişikliklere ihtiyaç olduğu savunulmaktadır.

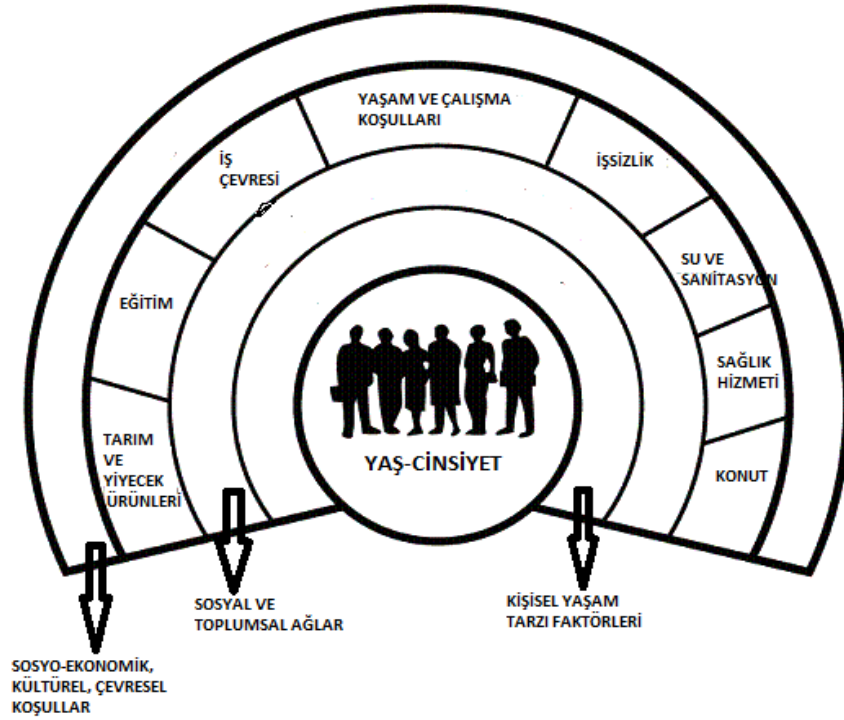
Sağlığı Etkileyen Sosyal Belirleyiciler ve Sağlıkta Eşitsizliğe Etkileri

Sağlıkta eşitsizlik; temelde gelir, sosyal sınıf, etnik köken, coğrafi koşullar, yoksunluk gibi değişkenlerden oluşan sosyal belirleyicilerden ve bireyin işinin olup olmaması, bekâr bir ebeveyn olup olmaması, sosyal entegrasyon, meslek, gelir düzeyi gibi belirleyicilerden de etkilenmektedir. (Vagerö, 1995: 8; McCartney vd., 2013: 221).

Sağlıkta eşitsizlik üzerine etkisi olan sağlığın belirleyicileri ile ilgili olarak Dahlgren ve Whitehead'ın

geliştirdiği Gökkuşluğu Model'ine göre (Rainbow Model); yaş, cinsiyet gibi değişkenlerle merkezde kalan bireyin; kişisel alışkanlıkların (ör: sigara içmek), sosyal ve toplumsal etkilerin ve yapısal faktörlerin (ör:

çalışma koşulları, hizmetlere erişim) etkisinde olduğu vurgulanmaktadır.



Şekil 1. Gökkuşluğu Modeli

Kaynak: http://www.nwci.ie/download/pdf/determinants_health_diagram.pdf.

Dünya Sağlık Örgütüne göre ise sağlığı etkileyen sosyal belirleyiciler şunlardır (http://www.who.int/sdhconference/resources/ConceptualframeworkforactiononSDH_eng.pdf):

a) Gelir: Gelir, sosyo-ekonomik bir göstergedir. Gelirin sağlığı etkileyen diğer belirleyiciler üzerine de etkisi vardır. Gelirin sağlığı etkileme şekilleri şöyledir: (a) yiyecek, barınak gibi kaynakların daha iyi kalitede olanlarını satın alabilme; (b) sağlığı doğrudan geliştirecek hizmetlere erişebilme imkânı; (c) bir grubun parçası olma durumu; (d) gelir düzeyinin sağlık statüsünü etkilemesi.

b) Eğitim: Eğitim, epidemiyoloji de sıklıkla kullanılan bir göstergedir. Eğitim düzeyi tamamlanan eğitim yılı, ilk ve orta öğrenimi tamamlama, yüksek öğrenim diplomasına sahip olma gibi kriterlerle değerlendirilebilir. Sağlık açısından bakıldığında eğitim düzeyinin, (a) ebeveynlerin ve çocuklarının sosyo-ekonomik pozisyonunu etkilediği, (b) eğitim aracılığıyla kazanılan bilgi ve becerilerin, bireylerin

bilişsel düzeylerine yansiyarak, sağlık hizmetlerine erişimi ve iletişimi etkilediği, (c) çocukluk dönemindeki sağlık durumunu etkilediği belirtilmektedir.

c) Meslek: Meslek, tıpkı Weber'in sosyo-ekonomik konum açıklamasındaki gibi bireyin toplumdaki yerini ifade eder. Ancak meslek bir belirleyici olarak düşünüldüğünde bazı kısıtlılıklar karşımıza çıkmaktadır (ör: emekli bireyler, evde çalışan bayanlar, engellilerin durumu gibi). Mesleğin sağlık üzerine belirleyiciliğine bakıldığında; (a) meslek gelirle güçlü bir ilişkiye sahiptir, (b) meslek sağlık çıktılarını etkiler (ör: sağlık bakımına veya eğitim olanaklarına erişimi kolaylaştığı için), (c) meslek sosyal ağlar, işe bağlı stres, kontrol ile ilişkili olduğu için psiko-sosyal sürece bağlı olarak sağlığı etkiler, (d) meslek toksik çevre koşulları, çalışma ortamı ile ilişkilidir.

d) Sosyal Sınıf: Sosyal sınıf bireylerin yaşamlarını etkileyen önemli bir sonuçtur. Sosyal sınıf

hastalık ve sağlık açısından bilinen en güçlü belirleyicidir.

e) **Cinsiyet:** biyolojik olarak 'kadın' veya 'erkek' olarak yapılan sınıflandırmanın sosyal hali 'cinsiyettir'. Cinsiyet kültürel bağ-rol ve davranışları içerir.

Ülkeler ve ülkelerin kendi içerisindeki eşitsizliklerin yıllar geçtikçe azalması beklenirken artış gösterdiği ve günümüz sağlık politikalarıyla ulaşılması belirtilen hedeflere ulaşmanın mümkün olmadığı vurgulanmaktadır (Avcı, 2009). DSÖ' nün "21.yüzyılda herkes için sağlık" hedefleri dezavantajlı konumdaki birey ve toplumların içinde bulunduğu eşitsizlikleri giderme ile ilgili iken (WHO, 1999), 2008 yılındaki raporunda: "nesiller arası farkı kapatmak; sağlığın sosyal belirleyicileri üzerinde sağlıkta eşitlik" konusuna yer vermiştir (WHO, 2008).

Alan yazınında kullanılan, eşitsizlik ile ilgili olarak kullanılan bazı göstergeler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sağlıkta Eşitsizlik Araştırmalarında Kullanılan Bazı Göstergeler

Sağlığı Belirleyen Etkenlere ait Göstergeler	Yoksulluk düzeyi, eğitim düzeyi, yeterli sanitasyon ve temiz suya sahip nüfus yüzdesi, kişi başı ulusal gelir, gelir dağılımı
Sağlık Düzeyi Göstergeleri	Bebek ölüm hızı, çocuk ölüm hızı, çocuklardaki beslenme bozukluğu sıklığı, anne ölüm hızı, yasam umudu, enfeksiyon hastalıklarının sıklığı, algılanan sağlık, psikolojik sağlık, yeti yitimi
Sağlık Hizmetinde Kullanılan Kaynaklara İlişkin Göstergeler	Sağlık personeli başına düşen nüfus, sağlık kaynaklarının birincil, ikincil, üçüncül sağlık hizmetlerine dağılımı, yatırımlara ayrılan kaynak oranı, sağlık hizmet alt yapısının durumu, kişi başı sağlık harcaması, ulusal gelirden sağlık için ayrılan paranın oranı, Bakanlık bütçesinin genel bütçe içindeki oranı
Sağlık Hizmet Kullanımı ile İlgili Göstergeler	Bağışıklama oranları, gebelik hizmetlerinin durumu, sağlık kurumunda doğum yapan gebelerin oranı, gebelikten korunma yöntemi kullanan kadınların oranı, kişi başı hekim kullanma sıklığı

Kaynak: Belek, İ., (2004). Sosyoekonomik Konumda ve Sağlıkta Sınıfsal Eşitsizlikler Antalya'da Beş yıllık Bir Araştırma. Ankara, TTB Yayınları.

Sağlık statülerindeki tüm farklılıklar 'adaletsiz' ve 'önlenebilir' özellik taşıdığında 'eşitsizlik' halini almaktadır (Royal College of Nursing, 2012). Davies ve diğerleri (2014: 247), sağlıkta eşitsizliğin her zaman

kişinin kendi seçimleri, genetik faktörler, yaşamsal faktörler gibi belirleyicilerle ortaya çıkmadığını da ifade etmişlerdir. Tüm sosyal belirleyiciler sağlıkta eşitsizliğin seviyelerini belirlerken; DSÖ' ye göre ekonomik-sosyal politikalar ve kanunlarla şekillendirilebilirler (Royal College of Nursing, 2012). Ancak; bazı durumlarda geliştirilen politikalar dezavantajlı gruplar ve diğer gruplar arasındaki boşluğu azaltmada başarılı olsa da; bazı yatırımlar ters etki yaparak sağlıkta eşitsizliği ve gruplar arasındaki boşluğu daha da arttırmaktadır (O'Neill vd., 2014: 57). Bu sebeple sağlıkta eşitsizlik üzerinde önemle durulan konuların başında yer almaktadır.

Dünya'da ve Türkiye'de Sağlıkta Eşitsizlik

Toplumların rutin sağlık istatistiklerinde; yoksul-zengin gruplar arasında sağlık düzeylerinde belirgin farklılıkların gözlenmesi, bozulan toplumsal uzlaşma zemini, sağlık göstergelerinin sosyo-ekonomik göstergelerin gerisinde kalmasının fark edilmesi 1970'li yılların ortalarından itibaren uluslararası sağlık kamuoyunun dikkatini sağlıkta eşitsizlikler konusuna yöneltti. DSÖ ve UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) yürütme kurulları kararı ile Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da 1978 yılında yapılan toplantı sonrası yayınlanan Temel Sağlık Hizmetleri Bildirgesi'nde sosyal bir hedef ve temel bir insan hakkı olan sağlığın en üst düzeyde gerçekleşmesi için, sağlık yanında diğer sosyal ve ekonomik sektörlerin katkısı da vurgulanmıştır. Bildirgede gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ve ülkelerin içindeki büyük sağlık eşitsizliklerinin politik, sosyal ve ekonomik açıdan kabul edilemez olduğu ve tüm dünya ülkelerini ilgilendirdiği saptandı. Bu konferansta sağlığın sosyal ve ekonomik kalkınmaya bağlı olduğu ve aynı zamanda onlara katkıda bulunduğu kabul edilerek, hükümetlerin ulusal kalkınma programlarında kırsal ve kentsel kalkınma programlarına önem vererek temel sağlık hizmetlerini güçlendirmesi ve işbirliği yapması önerildi. Böylelikle uluslararası bir platformda sağlıkta eşitsizliklere dikkat çekilmiş ve kaynağına ve çözümüne değinilmiştir (Avcı, 2009: 14-20; Türkkan, 2006: 27-28).

Bu çalışmaların yanı sıra pek çok ülkede sağlıkta eşitsizliğin nedenleri belirleme ve önlemler almaya

yönelik çalışmalar yapılmıştır. İngiltere’de 1980 yılında sağlıkta eşitsizlik ve nedenleri ve eşitsizliği önlemek adına neler yapılabileceği ile ilgili ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Kara Rapor (Black Report) olarak adlandırılan raporda; sağlıkta eşitsizliğin nasıl arttığına anlaşılması için dört anahtar teori geliştirilmiştir. Bu teoriler aşağıdaki şekilde özetlenmektedir (McCartney vd.,2013: 222-224):

Teori 1- Yapay Teori: Bu teoride sağlık çıktılarındaki eşitsizlik göstergeleri ile sosyal statü (gelir, eğitim, sınıf, çalışma gruplarını içerir) ve sağlık çıktıları arasındaki ilişki kullanılır.

Teori 2- Seçim Teorisi: Bu teorinin temeli kötü sağlık koşulları ile düşük sosyal statü arasındaki ilişkiye dayanır. Örneğin; düşük sosyal grupta yer alan hasta bireylerin sayısının araştırılması gibi.

Teori 3- Kültürel ve Davranışsal Teori: Sigara, alkol tüketimi, gereksiz ilaç kullanımı, diyet, fiziksel aktivite gibi alışkanlıkları olan gruplar arasındaki prevelansın sağlık eşitsizliğindeki temel neden olduğu vurgulanır. Sağlıksız alışkanlıkların özellikle düşük sosyo-ekonomik düzeydeki gruplarda fazla olduğu bu sebeple negatif sağlık alışkanlıklar (örneğin sigara

içmek) ile sosyo-ekonomik faktörler arasındaki ilişkinin sağlıkta eşitsizliğe sebep olduğu savunulmaktadır.

Teori 4- Yapısal Teori: Bu teoriye göre; yaşam döngüsünün tüm evrelerinde, sosyal grupların sosyoekonomik yapılarındaki farklılıklar (gelir, güç, çevre, erişim, servet) sağlık çıktılarındaki farklılığa sebep olur. Örneğin; daha fazla kaynağa sahip olan toplumların sağlık çıktıları daha çok gelişir.

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler eşitsizliklerin yarattığı sorunları gelişmiş ülkelere göre daha derin yaşayabilmektedirler. Alan yazınında yer alan bazı istatistiklerde bu durum açıkça ortaya konulmaktadır (Aslan, 2007; TNSA, 2014; World Bank, 2015).

Dünya Bankası aşağıdaki tablolarda da (Tablo 2- Tablo 5) gösterildiği gibi ülkeleri sosyo-ekonomik ve diğer bazı göstergeler yönünden dört kategoriye (Bakınız Ek Liste) ayırarak zaman zaman bunlara dair bazı istatistikler yayınlamaktadır.

Tablo 2. Sağlık Harcamaları ve Sağlık Çalışanları

ÜLKELER	Sağlık Harcamaları				Sağlık Çalışanları	
	GSYİH'ya Oranı (%)	Kamu Sağlık Harcaması	Cepten Harcama	Kişi Başına Sağlık Harcaması \$	1000 Kişiye Düşen Hekim	1000 Kişiye Düşen Hemşire ve Ebe
	2013	2013	2013	2007-2013	2007-2013	2007-2013
Düşük Gelirli Ülkeler	6,4	41,5	40,7	37	0,1	0,5
Orta gelirli Ülkeler	5,8	52,8	35,8	256	1,2	2,1
Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler	5,8	52,6	35,9	235	1,2	2,0
Yüksek Gelirli Ülkeler	11,9	61,1	14,7	4,456	3,1	8,6

*Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Kaynak: World Bank (2015), World Development Indicators

Tablo 2’de görüldüğü üzere, yüksek gelirli ülkelerde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla’dan sağlığa ayrılan pay % 11,9 iken; düşük gelirli ülkelerde bu oran %6,4’tür. Son yıllarda yüksek gelirli ülkelerde yaşlı ve bakıma muhtaç kişilerin artmasının bu oranda payı olduğu söylenebilir. Yine yüksek gelirli ülkelerde yapılan kamu sağlık harcamaları diğer ülkelere göre daha yüksek çıkmıştır. Düşük gelirli ülkelerin daha fazla cepten harcama yaptıkları görülmektedir. Tabloda belirtildiği gibi yüksek gelirli ülkelerde kişi başı sağlık harcaması

diğer ülkelere göre oldukça yüksektir. Sağlık çalışanları açısından bakılacak olursa, 1000 kişiye düşen hekim ve yardımcı sağlık personelinin (hemşire, ebe) sayısı düşük ve orta gelirli ülkelerde oldukça düşük düzeydedir. Yoksul ülkelerdeki yoksul çoğunluğun, tıp hizmetinden zenginlerden daha az yararlandığı açıktır. Azınlığın yararlandığı hizmetler sağlık bütçesinin çoğunu tüketmekte ve çoğunluğu her türlü hizmetten yoksun bırakmaktadır (Illich, 1995: 165).

Tablo 3. Çevreye ve Bireye Yönelik Koruyucu Sağlık Hizmetleri Göstergeleri

ÜLKELER	İçme Suyu Kaynakları İyileştirilen Nüfus (%)	Yeterli Sanitasyon İmkânlarına Sahip Nüfus (%)	Çocuk aşılanma oranları	
			Kızamık (12-23 aylık Çocukların %'si)	DPT3 (12-23 aylık Çocukların %'si)
	2015	2015	2014	2014
Düşük Gelirli Ülkeler	66	28	77	78
Orta gelirli Ülkeler	92	65	85	86
Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler	89	61	83	85
Yüksek Gelirli Ülkeler	99	96	94	95

Kaynak: World Bank (2015), World Development Indicators

Düşük gelirli ülkelerde nüfusun % 66'sını içme suyu kaynakları iyileştirilirken; yalnızca % 28'i yeterli sanitasyon imkânlarına sahiptir. Buna karşılık yüksek gelirli ülkelerde nüfusun neredeyse tamamı temiz içme suyu kaynaklarına ve yeterli sanitasyon imkânlarına sahiptir. Aşılanma oranlarına bakıldığında, düşük gelirli ülkelerde aşılanma oranları % 77-78'lerde iken; yüksek gelirli ülkelerde bu oran % 95'ler

seviyesindedir (Tablo 3). Dünya nüfusunun önemli kısmını oluşturan yoksul ve gelişmekte olan ülkelerdeki asıl sağlık sorunu bulaşıcı hastalıklardır. Buna karşılık sağlıktaki kaynakları asıl olarak kullanan ve yönlendiren zengin ülkelerin sorunu ise bulaşıcı olmayan hastalıklardır (Belek, 1998: 16).

Tablo 4. Üreme Sağlığı Göstergeleri

ÜLKELER	Toplam Doğurganlık Oranı	Gebeliği önleyici yöntem prevalansı 15-49 evli kadınlar (%)	Doğum öncesi bakım alan gebeler (%)	Sağlık personelinin hazır bulunduğu doğum (%)
	2013	2007-13	2007-13	2007-13
Düşük Gelirli Ülkeler	4,8	30	77	52
Orta gelirli Ülkeler	2,4	66	83	71
Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler	2,6	62	82	67
Yüksek Gelirli Ülkeler	1,7	-	-	-

Kaynak: World Bank (2015), World Development Indicators

Düşük gelirli ülkelerde toplam doğurganlık oranı %4,8 iken; yüksek gelirli ülkelerde bu oran %1,7'dir. Düşük gelirli ülkelerde 15-49 yaş grubu her yüz kadından sadece 30'u gebeliği önleyici yöntem kullanırken; orta gelirli ülkelerde bu sayı 66 kişiye yükselmektedir. Düşük gelirli ülkelerde her yüz kadından 77'si doğum

öncesi bakım alırken, her yüz kadından sadece 52'sinin doğumunda sağlık personeli hazır bulunmaktadır. Orta gelirli ülkelerde ise her yüz kadından 83'ü bakım alırken, 71'inin doğumunda sağlık personeli hazır bulunmaktadır (Tablo 4).

Tablo 5. Ölüm Oranları Göstergeleri

ÜLKELER	Beklenen Yaşam Süresi	Bebek Ölüm Oranı (Her 1000 canlı doğumda)	5 Yaş Altı Ölüm Oranı (Her 1000 canlı doğumda)	Anne Ölüm Oranı (100 000 canlı doğumda) (tahmini)
	2013	2015	2015	2015
Düşük Gelirli Ülkeler	59	53	76	495
Orta gelirli Ülkeler	70	31	41	185
Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler	69	35	47	242
Yüksek Gelirli Ülkeler	79	6	7	17

Kaynak: World Bank (2015), World Development Indicators

2013 yılı verilerine göre; düşük gelirli ülkelerde beklenen yaşam süresi 59 yıl iken; yüksek gelirli

ülkelerde 79 yıldır. Son elli yılda ortalama yaşam beklentisi küresel ölçekte 20 yıl kadar uzamış olsa bile en yoksul ülkeler bunun çok gerisinde bırakılmıştır (Ruger, 2008: 998). Bebek ölüm oranı düşük gelirli ülkelerde bin canlı doğumda 53 iken; yüksek gelirli ülkelerde bin canlı doğumda 6'dır. Düşük gelirli ülkelerde 5 yaş altı ölüm oranı her bin canlı doğumda 76 iken; yüksek gelirli ülkelerde 7 kişidir. Anne ölüm oranına bakıldığında; düşük gelirli ülkelerde anne ölüm oranı yüz bin canlı doğumda 495 iken; yüksek gelirli ülkelerde 17'dir (Tablo 5). Illich (1995: 165) teknik seçkin tabakanın üyelerine sunulan tıbbi hizmetin düzeyi bir ülkeden diğerine değişmediğini, örneğin, İsveç'ten Çekoslovakya'ya, Endonezya'dan Senegal'e önemli bir değişiklik göstermediğini, farklı ülkelerdeki sıradan yurttasa sunulan hizmetin değeri bire bin oranından da fazla bir değişiklik gösterdiğini belirtmektedir.

Dünya Bankasının (World Bank, 2015) yılı Dünya Kalkınma Göstergeleri Raporu incelendiğinde, 2015 yılında yoksulluk oranının %13,4'e gerilemesi öngörülmektedir. Öte yandan sağlığın sosyal belirleyicilerinden biri olan eğitim verilerine bakıldığında gelişmekte olan ülkelerde ilkökul eğitimi tamamlama oranının %91'e kadar (2012 yılı için) yükseldiği görülmektedir. Aynı raporda gelişmekte olan ülkelerde özellikle eğitim olanaklarına erişim açısından cinsiyetler arası farkın giderek kapandığı vurgulanmaktadır. (World Bank, 2015: 2-3). Göstergelerin gelişmesine yönelik olarak dünya çapında gerçekleştirilen politikalar ve kaydedilen ilerlemelere karşın sağlıkta eşitsizliklerin devam ettiği görülmektedir. Türkiye'de sağlıkta eşitsizlik konusuna bakıldığında, karşımıza çıkan en çarpıcı sonuç GSYİH'dan sağlığa ayrılan paydır. Her ne kadar ülkelerin üretim olanakları, gelişmişlik düzeyleri, sosyal yapıları birbirinden farklı olsa da 2013 yılı GSYİH içinde sağlığa ayrılan paylara bakıldığında Amerika'da %16,4, İngiltere'de %8,5, Kore'de %6,9, Fransa'da %10,9, Türkiye'de ise %5,1 olduğu belirtilmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ortalaması ise %8,9'dur (<http://stats.oecd.org>). Kaynak tahsisi noktasında yaşanan bu zorluk, hizmet kalitesini etkilemekte, hizmete erişim sorunlarını ve eşitsizliği de beraberinde getirmektedir. Sağlık alanında yaşanan bazı

sorunlarla mücadele sebebiyle 2000'li yıllarda Sağlıkta Dönüşüm Programı çalışması başlatılmıştır. Bu süreçle birlikte; politika yapıcı Sağlık Bakanlığını yeniden yapılandırmak, hizmet sunucu kurumların yapısını değiştirmek, sosyal güvenlik sistemi kapsamını geliştirmek, sağlık insan gücünün etkinliğini arttırmak gibi hedefler belirlenmiştir. 2003 yılından beri ilerleyen dönüşüm sürecinin beklenen hedeflere ulaşamadığı konusunda keskin görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Elbek ve Adaş (2009) sağlıkta dönüşüm programı ile birlikte piyasa mantığı çerçevesinde yeniden yapılanan sağlık alanının farklılaşmayı da beraberinde getireceğini ve hizmete erişimde eşitsizliğin derinleşeceğini vurgulamıştır. Seren'in (2014) İstanbul'daki kamu hastanelerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında sağlık çalışanlarının sağlıkta dönüşüm programını sağlık alanını ticarileştiren bir süreç olarak gördükleri belirlenmiştir. Mercan (2010), Ergun ve Ergun (2010) çalışmalarında sağlıkta dönüşümün piyasacı bir sağlık anlayışına sebep olduğunu, sağlık hizmetinin kamusallığını yok edeceğini, sağlık hakkına erişimi daha da kısıtlayacağını ve sağlık göstergelerinde eşitsizliklere neden olacağını ifade etmişlerdir. Öte yandan Çelikay ve Gümüş'ün (2011) sağlıkta dönüşümün etkilerini araştırmak için gerçekleştirdikleri çalışmada vatandaşların oluşan yeni sisteme olumlu baktıkları sonucu elde edilmiştir.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün yaptığı çalışmada, kentsel yerleşim yerlerinde 1000 canlı doğumda 18 olan beş yaş altı ölüm hızı, kırsal yerleşim yerlerinde yüzde 31 daha yüksek (1000 canlı doğumda 26) çıkmıştır. Kentsel yerleşim yerlerinde 1000 canlı doğumda 16 olan bebek ölüm hızının kırsal yerleşim yerlerindeki bebek ölüm hızından (1000 canlı doğumda 22) yüzde 27 daha düşük olduğu saptanmıştır. Çalışmada, ölüm hızlarının bütün yaşlarda Doğu'da en yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bölgeler arasında doğum kontrol yöntem kullanımı ve doğum öncesi bakımın alma durumu, sağlık personeli yarımıyla yapılan doğum oranının, tam aşıli çocukların yüzdesinin en düşük olduğu bölge doğu bölgesi(kuzeydoğu anadolu, Ortadoğu anadolu, güneydoğu anadolu) çıkmıştır (TNSA, 2014).

Sağlıkta Eşitsizlik ve Etik

Etik, insanın toplumsal ölçekte gerçekleştirdiği ve başkalarını etkileyen sonuçları olan davranışları/eylemleri/yapıp-etmeleri ve bunları biçimlendiren düşünme süreçleri ile ilgilenmektedir (Mengüşoğlu, 2003; Kadioğlu, 2007). Etiğin somut olarak ortaya çıkışı üç biçimde olmaktadır:

- (1) Felsefenin bir ana alanı olarak etik, davranışlar bağlamında iyinin ne olduğu ve nelerin iyi olduğu konusunu ele almakta; insanın ideal davranışlarını formüle etmeyi amaçlamaktadır (Pieper, 1999: 16-17).
- (2) Toplum yaşamında etiğin karşılığı, insanların birbirleriyle ilişkilerinde neleri yapmaları ve nelerden kaçınmaları gerektiğiyle ilgili bir kurallar kümesi; kısaca genel ahlakıdır (Kadioğlu, 1999).
- (3) Belli bir alanda etkinlik gösteren kişilerin uymaları gereken kuralların belirlendiği ve o alana özgü uygulamalardaki istenen davranışların irdelendiği meslek etiğidir.

“Eşitsizlik” kavramının ahlaki ve etik boyutları vardır. Ülkeler içinde ve küresel boyutta, ülkeler arasında artan eşitsizlikler, küresel toplum sağlığı için etik tehditleri içermekte ve bu sorunları çözecek ahlaki bir çerçeve bulunmamaktadır. Günümüzde birçok yazar, en önemli ahlaki sorumluluğun sağlıktaki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi olduğunu ileri sürmektedir (Mills, 1999; Koçoğlu, 2006; Ruger, 2008). Sağlıkta eşitsizlikler bireysel değil toplumsal farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Küresel sağlık eşitsizlikleriyle başa çıkmak için ahlaki bir bakış açısı inşa edebilmenin zorlukları ortaya şu soruları çıkarmaktadır (Ruger, 2008: 998):

Küresel Sağlık Eşitsizlikleri Neden Ahlaki Bir Sorundur?

Sağlık eşitsizlikleri giderek uyulması gereken etik bir ilke ile sosyal adalet meselesi olarak algılanmaktadır (Reutter ve Kushner, 2010: 270). Ruger (2008: 998), küresel sağlık eşitsizliklerinin ahlaki temeliyle ilgili çok az kişinin çaba harcadığını belirtmektedir. Jean-Jacques Rousseau, sosyal sözleşmede insanlar arasındaki eşitsizliklerin, teklerin irade güçlerinin birleşerek bir toplam oluşturmalarıyla ortadan

kaldırılabilceği tezini işler (Pieper, 1999: 241). Vagerö (1995:5), hem değeri hem de onun gelecekteki yaşam tercihleri (şansı) üzerindeki etkisi itibariyle, sağlığın bu her iki yönünün de ahlaki önem taşıdığını belirtmektedir. Yazara göre, sağlık eşitsizliklerini azaltmaya yönelik politikalara ahlaki açıdan bakıldığında, bunun her iki zemin üzerinden de meşrulaştırılabilecektir.

Küresel Sağlık Eşitsizliklerinin Azaltılması için Çaba Göstermek Neden Ahlaki Açıdan Meşrudur?

Küresel sağlık eşitsizlikleri ahlaki bir sorunsaldır çünkü bütün insanlara eşit saygıya dair yaptığımız çıkarım ve etik önerme bize iyi olma şansıya ve sağlıklı bir grup insan içinde herhangi bir ülke ya da toplum içerisinde doğmuş olmanın ahlaki olarak keyfiyete bağlı olamayacağını ve düzeltilmesi gereken bir şey olduğunu söylemektedir. Ahlaki olarak keyfiyet asla herhangi bir bireyin sağlığını ya da hayatta kalma konumunu belirlemenin zemini olmamalıdır (Ruger, 2008: 999). Marshall ve Burgoyne (kişisel iletişim) sağlıkla ve sağlık hizmetleriyle ilişkili olan adaletsizliklerin (Uluslararası Toplumsal Eşitlik projesinden verilere göre) özellikle eşitliğin saf haliyle algılamalarına ters düştüğünü ortaya koymuşlardır. Bu durum, özellikle bir bireyin sağlık ihtiyaçlarının bir diğer bireyin çıkarlarıyla çelişkili gibi görüldüğü hallere karşılık gelir. Örneğin, kalp operasyonu için bekleyen hastaların en adil sıralamasının ne olacağı sorulduğu zaman, 12 ülkede de görüşme yapılanların büyük çoğunluğu başvuru kriteri olarak operasyonu ödeyebilme yeterliğinin olup olmadığına bakılmasına itiraz etmişlerdir. Ancak sağlığa (ya da sağlık hizmetlerine) sahip olmakta eşit hakkın olmasına yönelik bu ön kabul evrensel olarak kabul edilmiş değildir. Menzel “tıbbi eşitlikçilik” kavramına eleştirel yaklaşmıştır. Daniels’e itiraz etme noktasında, sağlığın herhangi bir biçimde özel olduğu görüşünü tümüyle reddetmektedir. Bir bireyin adil fırsat eşitliği ya da gelecekteki potansiyeli hakkında zayıf olan sağlık durumunun kısıtlayıcı olup olmadığına, hangi aralıkta fırsatlardan bahsettiğimize bağlı olduğunu iler sürerek “...ne için potansiyel ve hangi geçici üstün olma noktasından hareketle olduğunu” sormamız gerektiğini belirtmektedir. Menzel, fakir insanların

zengin insanların yaptığı tercihlerden farklı tercihlerde bulunmasını bir rasyonalitesi olduğunu öne sürmektedir. Ve eğer sağlık eşitsizlikleri bu hür iradeli ve rasyonel tercihlerin bir sonucu ise, bu durumda, ahlakın incelemesine tabi konular değildir (Vagerö, 1995: 5-6).

Küresel Sağlık Eşitsizlikleri Nasıl Ölçülmelidir?

1990'lı yılların başında sağlıkta adaletin ne anlama geldiğini tartışan, eşitsizliklerin nasıl ölçülebileceği ve hangi politikaların ve stratejilerin bu eşitsizlikleri azaltabileceğiyle ilgili yayınlar basılmıştır (<http://www.skp.org.tr/wp-content/uploads/2010/07/EylemCercevesi.pdf>). Burada soru küresel sağlık eşitsizliklerinin karşılaştırılmasında hangi ölçünün kullanılmasının en uygun olduğundan doğmaktadır (Ruger, 2008: 1000). Ancak, toplumlar arası değerlendirme ve karşılaştırmalar yapmak için sağlığın ölçülmesi hayati derecede önemli iken, sağlıkta eşitsizlikleri ölçmeye yönelik en iyi veya en anlamlı ölçek bulunmamaktadır (Masseria, 2009: 4). Örneğin; bir ülke ortalama yaşam beklentisi olarak 50 yıl süreye erişirken bir diğer ülke 75 yıla erişebilir. Dolayısıyla daha uzun yaşam beklentisine sahip olan ülkeye, 50 yıllık sürenin bir ilerleme göstergesi olarak kullanılıp, kendi ülke nüfusunun potansiyelini tümüyle gerçekleştirdiği iddiasında bulunmasına olanak vermez. (Ruger, 2008:1000). Masseria'ya (2009:5-6) göre eşitsizliklerin değerlendirilmesinde toplanan verilerin kalitesi, ek verilerin toplanması ve sağlık anketlerinin oluşturulması (Ör. SHARE-Survey of Health, Aging, and Retirement in Europe- Avrupa'da Sağlık, Yaşlanma Ve Emeklilik Anketi gibi) önemlidir.

Dezavantajlı Gruplara Ne Düzeyde Öncelik Tanınmalıdır?

Ulusal ve uluslararası kabule ve konuya verilen öneme karşın ülkeler arasında ya da ülke içinde bölgesel bazlı, dezavantajlı kimi gruplarda yaşam şansının daha düşük olduğu, hastalıkları daha ağır geçirdikleri, kronik hastalıklara ve sakatlıklara daha erken yaşta maruz kaldıkları, daha hızlı yaşlandıkları ve daha fazla acı çektikleri, düşük yaşam kalitesine sahip oldukları ve yüksek standartlı sağlık hizmetlerinden daha az yararlandıkları, iyi olarak algıladıkları sağlık

durumu ile geçirdikleri yaşam diliminin daha az olduğu bilinmektedir. Daha fazla eğitilmiş, baskın etnik kökenli, yüksek statülü iş, yüksek standartlı ev sahibi, daha zengin, ayrıcalıklı kişi ya da gruplar; karşılarına göre sağlık göstergeleri bakımından daha uzun ve sağlıklı yaşarken düşük gelir seviyesi ve zayıf sosyal güçteki sosyal gruplar uzun dönemde hastalıklarında daha başarısız tedavi olmuşlar ve yetersiz sonuçlar almışlardır (Türkkan, 2006: 27). Özellikle işsizler, kadınlar, göçmenler, ırk/etnik azınlıklar gibi dezavantajlı gruplarda ortaya çıkan sağlıkta eşitsizlikler hemen hemen bütün ülkelerde ortak bir sorun olarak görülmektedir. Güler'e göre (2005: 52), engellilik tıptan yararlanmadaki eşitlik durumunu kaçınılmaz olarak bozmaktadır. Bedensel engel, en başta hastaneye ulaşılabilirlik açısından eşitlik durumunu bozmaktadır. Problemin diğer bir cephesinde ise, kişinin engelli ve hasta olması durumunda hasta olarak kazanabileceği bazı haklara sahip olamamasıdır. İngiltere'de gelir düzeyi farklılığı nedeniyle aynı yaş grubu ve cinsiyetteki yoksullar, zengin yaşlılarından ortalama 5 yıl daha az yaşamaktadır. Bu farklılık ABD ve Almanya'da ortalama 4 yıldır. Benzer şekilde İngiltere'de sınıfsal farklılık nedeniyle alt ve üst sınıflar arasında erkeklerde 8 yıl, kadınlarda ise yaklaşık 6 yıl yaşam süresi farkı vardır (Şimşek ve Kılıç, 2012: 119). Türkiye'de yapılan çalışmaların birinde kadınların devlet memuriyetine girme, çalıştığı işte terfi etmek, devlet hastanesinde tedavi olmak gibi konularda erkeklere nazaran daha fazla ayrımcılığa uğradığı belirlenmiştir (http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2014/02/T%C3%BCrkiyede-Sosyal-Esitsizlik-final_.pdf). Aynı şekilde Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün yaptığı çalışmada, kadınların erkeklere nazaran daha fazla ayrımcılığa uğradığı belirlenmiştir (TNSA, 2014). Demirel ve Akın (2014: 243), özellikle dezavantajlı konumda olan bireylerin sağlıkta eşitsizlikler konusunda bilgilendirilmeye ve savunuculuğa gereksinimi olduğunu ileri sürmektedirler.

Küresel Sağlık Eşitsizliklerinin

Azaltılması Neyi Gerektirir?

Ruger (2008: 1001), sağlık eşitsizliklerinin tek başına piyasa mekanizmaları aracılığıyla ortadan

kaldırılmayacağını ifade etmektedir. Sağlık eşitsizliklerini azaltmak için kaynakların yeniden dağıtılması; ilgili mevzuat ve politika hazırlanması, kamuda yeniden düzenleme ve gözden geçirmelerin yapılması ve kamu mallarının oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. Öngen (1998: 92), toplumsal eşitsizliklerin temel kaynağına inilmeden ve eşitsizliği doğuran ya da yeniden üreten ekonomik ve sosyal süreçler ortadan kaldırılmadan eşitlikçi bir düzenin kurulmasının mümkün olmayacağını belirtmektedir. Koçoğlu'nun yazınında (2006: 28), sağlıkta eşitsizliğin ortadan kaldırılması için en etkili yöntemin sosyal adaletsizliğin önlenmesi olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle her ülke kendi politikalarında yer alan bütün uygulamaları sağlıkla ilişkili olsun olmasın eşitsizlik açısından değerlendirmelidir. İngiltere'de sağlıkta eşitsizliğin gelir ve güç eşitsizliği ile senkronik şekilde arttığı, eğer gelir ve güç yeniden dağıtılsa eşitsizliklerde azalma olabileceği ifade edilirken; sağlıkta eşitsizliğin daha çok söz konusu olduğu yoksul kesime yönelik politik yaklaşımların hayati öneme sahip olduğu vurgulanmıştır (McCartney vd., 2013: 225). Shaw ve diğerleri (2009: 250) toplumsal olarak dışlananların sağlıklarının geliştirilmesi konusunda bazı politik önermelerde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; azınlık ve göçmen haklarını korumak üzere yasal düzenlemeler, işsiz insanlara uygun bir yaşam standardı sağlamak üzere gelir desteği/refah düzeni, az gelirliyi korumak üzere uygun asgari ücretler, refah ve gelir eşitsizliklerinin azaltılmasını amaçlamak, sağlık ve sosyal hizmetlere erişimdeki engellerin ortadan kaldırılması, işsizlere iş olanaklarının sağlanmasıdır. Yapılan bir çalışmada 'politikaların' sağlık eşitsizliklerine etkisinin değerlendirilmesi, çocuklu ailelerin sağlık düzeylerinin geliştirilmesine öncelik verilmesi, gelir eşitsizliklerinin azaltılması için çalışmalar yapılması ve fakir bireylerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi çalışmalarına vurgu yapılmıştır (Belek,1998: 126-127). Alan yazınında, sağlık hizmetlerine ulaşmada insanların sıklıkla bilgisiz olduğu bu yüzden sosyal belirleyicilerdeki eşitsizlik konusunda halkın bilincinin artırılması ve politikalar konusunda da insanların bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Demirel ve Akın, 2014: 238). Sağlıkta sosyal eşitsizliklerin azaltılması çabaları sağlık

eşitsizlikleri hedefleyen müstakil faaliyetlerden ziyade, sosyal ve ekonomik politikalarla entegre olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2010: 13). Şimşek ve Kılıç'a (2012: 124) göre, sağlıkta eşitsizlikleri azaltmanın yolu sınıfsal farklılıkları azaltmak, sağlık hizmetlerini daha ulaşılabilir ve kapsayıcı hale getirmek olmakla birlikte esas çözüm sınıflı toplum yapısının ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla sınıfların ortadan kalkması eşit sağlık hizmetleri ve eşit toplum için şarttır. Bu durumda eşitsizliklerin yok edilmesi için ideolojik bir değişim gerektiği açıktır.

Orantısız Olarak Küresel ve Ulusal Aktörlere ve Kurumlara ne gibi Görev ve Sorumluluklar Yüklenmektedir?

Ruger'e göre (2008: 1001), küresel aktörler ve kuruluşlar (BM, Dünya Bankası ya da IMF vb.) refah, güç, toplumsal, ekonomik ya da politik fırsatlar konularında var olan eşitsizliklerin çarelerini bulmakla yükümlüdürler. Küresel aktörler ve kuruluşlar eşit sağlık sonuçlarına erişmek hususunda birincil olmasa da ikincil rol oynarken küresel piyasa başarısızlıklarını düzeltme, kamu malları üretme ve küresel ölçekte eşitlik ve adalet olgusunu dikkate alarak sorunlara eğilme isteğindedirler. Ancak zengin ülkelerin Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF gibi BM Örgütlerini kullanarak gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık programlarını yanlış yönlendirdikleri ve önerileri dikkate almadıkları da çeşitli yazarlarca dile getirilmektedir. Hatta DSÖ, emperyalizmin sağlığa etkileri konusunda yeterince sesini çıkartmadığı ve sağlık örgütlenmesi sorunu olan ülkelere kamusal sağlık hizmeti yerine ABD modeli olan sigortaya dayalı sağlık hizmeti önerdiği için eleştirilmektedir (Dedeoğlu, 2002: 90). Bağımsız ulus devletler küresel sağlık eşitsizlikleriyle ilgilenmek için başlıca ve öncelikli olarak yükümlülüğe sahiptirler. İlk olarak ulusal aktörler ve kurumlar bireylerin sağlıklı olma koşullarını yaratmak konusunda asıl sorumluluk sahibi olarak kabul edilmektedirler; devlet idareleri sağlık alanında gerçekleşen mevcut durum ve potansiyel arasındaki eksiklerle başa çıkarak bunları azaltmak için doğrudan ilişkiler kurabilecek bir pozisyonadılar. Bu duruma sağlığın sosyal,

ekonomik ve politik bileşenleriyle ilgilenecek çözüm üretme çalışmaları da dâhildir. İkinci olarak devletlerin eşitlikçi, karşılanabilir bir tedavi ve kamu sağlığı hizmetler ağına sahip olmasının kurumsal alt yapısını oluşturmak anlamında birinci derecede sorumlu olduğu varsayılmaktadır; bu husus ise sağlığa ilişkin kaliteli mal ve hizmetlere eşit erişimin temin edilmesini içermektedir; bu mal ve hizmetlere, benzer nitelikte ve kontrol edilen diğer bileşenler de dâhildir ve şunları kapsar: güvenli beslenme ürünleri, her türlü sağlıklı gıda, temiz içme suyu, temel sağlık hizmetleri, uygun yaşam koşulları, gerekli tedavi hizmetleri, kamu sağlığı denetimi ve sağlık bilincinin yaygınlaştırılması (Ruger, 2008: 1001-1002).

Sonuç

Dünya'daki bütün ülkeler arasında ortak bir soru olarak saptanan sağlık eşitsizlikler, uyulması gereken etik bir ilke, sosyal adalet meselesi ve ahlaki bir sorun (Ruger, 2008: 999; Reutter ve Kushner, 2010: 270) olarak görülmesine rağmen, ölçülmesine yönelik en iyi veya en anlamlı ölçek bulunmamaktadır (Masseria, 2009: 4). Ancak alan yazınında sıklıkla benzer değişkenlerin kullanıldıkları gözlenmektedir. Yapılan bu çalışmada, ülkeler arası sağlık hizmetlerinin (bireye ve çevreye yönelik) karşılaştırmada bir diğer deyişle eşitsizliklerin ortaya konmasında kullanılan tablolar Dünya Bankası'nın 2015 yılında yayınladığı Dünya Kalkınma Göstergeleri kitabından, Türkiye'deki eşitsizlikler ise Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün 2015 yılında yaptığı çalışmadan alınmıştır.

Mortalite, morbidite ve kişinin bildirdiği sağlık durumundan hangisini göz önüne alırsak alalım veya sosyo-ekonomik konum göstergelerinden-gelir, sınıf, ev sahibi olma durumu, yoksunluk ve eğitim durumu-hangisini kullanırsak kullanalım, sosyo-ekonomik açıdan kötü durumda olanlar sağlık açısından da kötü durumdadır. Bu durum, sadece toplumda en yoksulların kötü bir sağlığa sahip olmaları şeklinde değildir; aynı zamanda sağlıksızlık ve mortalite farklılıkları, tüm sosyo-ekonomik katmanları kapsamaktadır (Shaw vd., 2009: 226-227). Ancak sağlıkta eşitsizliklere bölge ve ülke içinde en fazla maruz kalan kesimlerin sosyo-ekonomik yönden düşük toplumsal gruplar (dezavantajlı gruplar)

olduğu, bunun yanında uluslar arası karşılaştırmalara bakıldığında da yoksul ülkelerin olduğu gözlenmektedir. Tıp etiğinin en önemli ilkesinden biri olan adil olma ilkesi sağlıkta eşitsizliğin önlenmesi konusunda yol göstericidir. Şimşek ve Kılıç, (2012) sağlıkta eşitsizliklerin yok edilmesi için ideolojik bir değişim gerektiğini öne sürmektedirler. Kimi yazarlar tarafında sağlıkta eşitsizlikleri azaltmak konusunda uluslar arası örgütlere (BM, DSÖ, WB, UNICEF) önemli roller düştüğü ifade edilirken (Ruger, 2008), sözü edilen bu örgütlerin çalışmalarında farklı niyetler olduğunu dile getiren araştırmacılar da bulunmaktadır (Dedeoğlu, 2002). Sağlıkta eşitsizlikleri iyileştirmek konusunda yukarıda da bir kısmına değinildiği üzere refah ve gelir eşitsizliklerinin azaltılması, refahın yeniden dağıtılması, yoksul insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, az gelirliyi korumak üzere uygun asgari ücretler, hizmetlere erişimdeki engellerin kaldırılması, kamu olanaklarının ve niteliğinin artırılması, koruyucu sağlık hizmetlerine daha fazla önem verilmesi, sağlık hizmeti toplumun gereksinmelerine yönelik planlanması, halkın bilincinin artırılması ve politikalar konusunda da insanların bilgilendirilmesi gibi konularda bir dizi öneriler sunulmaktadır.

Kaynakça

- Aslan, D. (2007). Sağlık için riskler bölgelere-yerleşimlere göre farklılık gösteriyor mu? AH bu farklılığın etkilerini giderebilir mi?. M. Eskiocak (Ed.), Kentsel bölgede sağlık örgütlenmesi: çok sektörlü yaklaşım aile hekimliği ülkemiz için uygun bir model midir? İçinde (s.79-81). Ankara, Birinci Baskı, Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Avcı, İ.A. (2009). Temel sağlık hizmetleri içinde, Halk sağlığı hemşireliği, 1. Baskı, Ankara, Göktuğ Yayıncılık.
- Avni, S., Filc, D., & Davidovitch, N. (2015). The Israeli Medical Association's discourse on health inequity', *Social Science&Medicine*, Volume 144, 119-126.
- Belek, İ. (1998). Sınıf Sağlık Eşitsizlik, Birinci Baskı, İstanbul, Sorun Yayınları.
- Belek, İ. (2004). Sosyoekonomik konumda ve sağlıkta sınıfsal eşitsizlikler Antalya'da beş yıllık bir araştırma. Ankara, TTB Yayınları.
- Çelikay, F., ve Gümüş, E. (2011). Sağlıkta dönüşümün ampirik analizi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 66, No. 3, 55-92.
- Davies, J.K. & Sherriff, N.S. (2014). Assessing public health policy approaches to level-up the gradient in health inequalities: The Gradient Evaluation Framework, *Public Health*, 128(3), 246-25.

- Dedeoğlu, N. (2002). Dünya Sağlık Örgütü, Toplum ve Hekim, 17(2), 88-90.
- Demirel, A., ve Akın, B. (2014). Sağlıkla ilişkili olarak sosyal adalet, eşitlik ve hemşirelik, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 7(3), 238-245.
- Elbek, O., ve Adaş, E.B. (2009). Sağlıkta dönüşüm: eleştirel bir değerlendirme, Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni, 12(1), 33-43.
- Ergun, C., ve Ergun, A. (2010). Dönüşüm mü, piyasalaştırma mı? Sağlıkta dönüşüm programı üzerine bir tartışma, Toplum ve Demokrasi, Cilt 4, Sayı 8-9-10, 33-54.
- Güler, E.K. (2005). Tıbbi ortamların ve ilişkilerin engelli kişilere uygunluğunun etik yönden değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Adana.
- Hamzaoğlu, O. (2014). Eşitlik –Hakkaniyet- Hak, Toplum ve Hekim, 29(1), 24-31.
- Illich, I. (1995). Sağlıkın Gaspsı, İstanbul, Birinci Baskı, Ayrıntı Kitapevi.
- Kadıoğlu, S., (1999). Tıp ve Genel Ahlak. Arda B. Tıp Etiği Araştırmaları, Ankara. Biyoetik Derneği Yayınları.
- Kadıoğlu, S. (2007). Etik Etik Dedikleri. III. Koloproktoloji-Stomaterapi Sempozyum Özet Kitabı. Adana.
- Koçoğlu, D. (2006). Konya kent merkezinde sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve yaşam kalitesinde sağlıkta sosyoekonomik eşitsizlikler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı, Halk Sağlığı Hemşireliği Bilim Dalı, Konya.
- Masseria, C. (2009). Health inequality, Why is it important and Can We actually measure it?’, Eurohealth, 15(3), 4-6.
- McCartney, G., Collins, C., & Mackenzie, M. (2013). What (or who) causes health inequalities: theories, evidence and implications?, Health Policy, 113(3), 221-227.
- Mengüşoğlu, T. (2003). Felsefeye Giriş. 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Mercan, S. (2010). Sağlıkta dönüşümün son halkası: güvencesizleştirme 4-C’li hastane birlikleri’, TEB Haberler, Sayı 2, 13-15.
- Mills, C. (1999). Eşitlik ve sağlık anahtar konular ve WHO’nun Rolü, Çeviren: İlker Belek, Toplum ve Hekim, 14(2), 145-149.
- O’Neill, J., Tabish, H., Welch, V., Petticrew, M., Pottied, K., Clarke, M., Evans, T., Pardo J., Waters, E., White, H., & Tugwell, P. (2014). Applying an equity lens to interventions: Using progress ensures consideration of socially stratifying factors to illuminate inequities in health’, Journal of Clinical Epidemiology 67, 56-64.
- Öngen, T. (1998). Eşitsizliğin Sınıfsal Temelleri, Toplum ve Hekim, 13(2), 91-92.
- Pieper, A. (1999). Etiği giriş, Çevirenler: Veysel Ataman, Gönül Sezer, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Reutter, L., & Kushner, K.E. (2010). Health equity through action on the social determinants of health: taking up the challenge in nursing. Nursing Inquiry, 17(3), 269-280.
- Royal College of Nursing (2012). Health inequalities and the social determinants of health. Policy Briefing No.1/12, London.
- Ruger, J.P. (2008). Ethics and governance of global health inequalities. J Epidemiol Community Health (60), 998-1003.
- Sağlık Bakanlığı, (2010). Sağlığı kazanmak Avrupa bulaşıcı olmayan hastalıkların önlenmesi ve kontrolü stratejisi. Ankara, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 782.
- Saraçoğlu, G.V. (2014). Dünya’da kadın sağlığındaki eşitsizlikler, Toplum ve Hekim, 29(1), 32-40.
- Seren, A.K. (2014). Sağlık çalışanlarının sağlıkta dönüşüm projesine ilişkin görüşleri. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 1(1), 19-24.
- Shaw, M., Dorling, D., & Smith, G.D. (2009). Yoksulluk, toplumsal dışlanma ve azınlıklar. sağlığın sosyal belirleyicileri. Marmot, M., Wilkinson, R.G. (Ed.), Çeviri Editörleri Kayı, İ., Yasin, Y., İnsev Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Şimşek, H., ve Kılıç, B. (2012). Sağlıkta eşitsizliklerle ilgili temel kavramlar. Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, 10(2), 116-127.
- TNSA, (2014). 2013 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara.
- Türkkan, A. (2006). Kentlerde sağlıkta eşitsizlikler, Kent ve Sağlık Sempozyumu, Bursa.
- WHO. (1999). Health 21: The health for all Policy framework for the WHO European region Denmark. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/98398/wa540ga199heeng.pdf Erişim Tarihi: 4.2.2015.
- WHO. (2008). Closing the gap in a generation Health equity through action on the social determinants of health. http://www.who.int/social_determinants/final_report/csdh_finalreport_2008.pdf Erişim Tarihi: 15.2.2015.
- Vagerö, D. (1995). Health inequalities as policy issues – reflections on ethics, policy and public health. sociology of health&illness, 17(1).
- World Bank. (2015). World Development Indicators, DOI: 10.1596/978-1-4648-0440-3. http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2014/02/T%C3%BCrkiyede-Sosyal-Esitsizlik-final_pdf, Çarkoğlu, A., Kalaycıoğlu, E., Türkiye’de Toplumsal Eşitsizlik 2009, Erişim Tarihi: 05.12.2015.
- <http://stats.oecd.org/>, OECD, Health expenditure and financing, Erişim Tarihi: 15.12.2015.
- http://www.nwci.ie/download/pdf/determinants_health_diagram.pdf, Erişim Tarihi: 18.11.2015
- <http://www.skb.org.tr/wp-content/uploads/2010/07/EylemCerçevesi.pdf>, Sağlıklı Şehirler, Sağlık Alanındaki Eşitsizliklerin Sosyal Belirleyicileri ile Mücadele Ediyor: Bir Eylem Çerçevesi, Healthy cities tackle the social determinants of inequities in health: a framework for action adlı yayından Tercüme Sağlıklı Kentler Birliği, 2013.
- http://www.who.int/sdhconference/resources/ConceptualframeworkforactiononSDH_eng.pdf, Erişim Tarihi: 15.10.2015.

Belediye Çalışanlarının Örgütsel Sosyalleşmeye İlişkin Görüşleri: Amasya İl ve İlçe Belediyeleri Örneği

Demet CANSARAN¹

Amasya Üniversitesi

Fatma YILMAZ²

Erzincan Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada belediye çalışanlarının örgütsel sosyalleşmeye ait görüşleri ele alınmaktadır. Çalışma kapsamını Amasya il ve ilçe (Merzifon, Suluova, Göynücek, Taşova) belediyelerinde görev yapan 188 çalışan örneklemini oluşturmaktadır. Toplam 27 sorudan oluşan anket formları belediye çalışanları tarafından yanıtlandırılmıştır. Araştırmada ilk olarak konu ile ilgili literatür taraması yapılmış olup ardından çalışanların demografik özellikleri ile örgütsel sosyalleşme görüşleri SPSS paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Son bölümünde araştırma bulguları değerlendirilerek belediye çalışanlarının örgütsel sosyalleşmeye ilişkin görüşlerinde çeşitli sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Örgütsel Sosyalleşme, Belediye, Amasya

Opinionsions of Municipal Workers on Organizational Socialization: Sample of Amasya Provincial and District Municipalities

Abstract

In this study, opinions of municipal employees about organizational socialization are addressed. The study sample consists of 188 employees working in the municipalities of Amasya and its districts (Merzifon, Suluova, Göynücek, Taşova). Questionnaires consisting of 27 questions were answered by the municipality employees. In the research, first literature review was done and the demographic characteristics of employees and organizational socialization views were evaluated using SPSS package program. In the last part, the results of the research were evaluated and various results were obtained from the opinions of municipal employees regarding organizational socialization.

Keywords:

Organizational Socialization, Municipality, Amasya

¹ Yrd.Doç.Dr., Amasya Üniversitesi Merzifon MYO, demet.cansaran@amasya.edu.tr

² Öğr.Grv. Erzincan Üniversitesi, Üzümlü MYO, ftm_yilmz59@hotmail.com

Belediye Kanunu'nun 3. Maddesinde; Belediye "Belde sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi" olarak tanımlanmaktadır (5393 sayılı Belediye Kanunu). Bu tanım belediyelerin, yerel halkın ortak ve kentle ilgili gereksinimlerini belirlemek ve düzenlemekle ilgili görevleri olduğunu açıkça belirtmektedir (Keleş, 2006: 220). Üstelik seçimle işbaşına gelmiş olmaları yerel halkın gereksinimlerinin titizlikle karşılanılmasında belediyelere iki kat daha fazla sorumluluk yüklemektedir.

Yine üstlendikleri görevler halkın gündelik yaşamını yakından ilgilendirmesi sebebiyle de belediyeler, halka en yakın yerel yönetim kuruluşları olarak bilinirler (Nadaroğlu, 1998: 195). Bu noktada üzerinde durulması gereken en önemli nokta belediyelerin herhangi bir kuruluş olmadığıdır. Belediyeler bir yerel yönetim kurulumu olarak, halk oyu ile seçilen, halkın gereksinimleri için çalışan, halka en yakın demokratik kurumlardır. Bu nedenle belediyelerde çalışan kişilerin örgütsel sosyalleşmesi sürecinin başarılı olması önemlidir. Yani; amaçları hizmet ettikleri yöre halkının ortak amaçlarını karşılamak olan belediyelerin öncelikle çalışanlarının sosyalleşmesinde, kurum yapısı ve kültürüne uyum sağlaması ilk amaçlanan olmalıdır. Aksi durumda belediyeler asıl görevleri olan yerel hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde karşılanması amaçlarını tam anlamı ile yerine getiremeyeceklerdir. İşte tam da bu nokta, aslında bu çalışmanın yapılması zorunluluğu doğuran bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü örgütsel sosyalleşmesini tamamlamış bir belediye çalışanı yapmış olduğu yerel hizmetin amacını, önemini kavrayacak, hizmetin başarılı şekilde yerine getirilmesinde aktif bir rol oynayacaktır.

Burada üzerinde durulması gereken diğer nokta; sosyalleşme ve örgüt soosyalleşmesi kavramlarının ne olduğu ve nasıl olması gerektiğidir.

Sosyalleşme kavramı; kişinin, toplumun ya da sosyal bir grubun meydana gelmiş normlarını genel olarak kabul etmesi veya öğrenmesidir (Çalık 2006: 3). Ayrıca sosyalleşme gruba yeni giren kişilere örnek oluşturabilecek değer, beceri ve davranışları öğretme

sürecidir (Özgan, 2013: 19). Örgütsel sosyalleşme, kişilerin yapmakta oldukları işler ya da yapacaklarına ilişkin çeşitli bilgi edindikleri ve ayrıca bu yeni duruma uyumlu hale gelinen ve devam eden süreç olarak ifade edilmektedir (Ergün ve Taşgıt, 2011: 98).

Örgütsel sosyalleşme, kurum içerisindeki değişimlerden ziyade kuruma yeni giren bireylerdeki değişimleri ifade etmektedir. Bu sebeple sosyalleşme, uyum, bağlılık, davranış değişikliği ve itaatin gelişmesi şeklinde psikolojik süreçlere örnek bir davranıştır (Çalık, 2006: 3). Örgütsel sosyalleşmenin ana hedeflerinden birisi de örgüte yeni katılan çalışanları örgütün ve birimlerin işleyişi hakkında bilgilendirmek, onlara örgüt içi ilişki ağlarını tanıtmak ve onlara örgütün değerlerini aşlamaktır (Hart, 2012: 191). Sosyalleşmenin sadece eğitim süreçleri ile desteklenmesi yeterli olmayıp bütün çalışma süreçlerinin bir parçası olmalıdır. Tüm kıdemli çalışanlar ve yöneticiler bu süreçte yer alarak örnek oluşturup yeni bireyler için model olmalıdırlar ki sosyalleşme başarı ile gerçekleştirilebilsin. Ayrıca sosyalleşme sürecinde bireyler arasındaki mevcut mesleki ilişki ve bağlar yöneticiler tarafından desteklenmeli ve teşvik edilmelidir (Çalık, 2006: 9). Örgütsel sosyalleşmenin önemli özelliklerinden bazıları aşağıdaki gibidir (Kartal 2003; Sökmen, 2007: 171-172):

Değer, davranış ve tutumların değişimi; Örgütsel sosyalleşme gelişim ve değişim olgusunu içermektedir. Sosyalleşme süreci eski davranış, değerlerden ve tutumlardan vazgeçerek yeni tutumları, değerleri ve davranışları geliştirmeyi kapsamaktadır. Örgütsel sosyalleşmenin sürekliliği; Sosyalleşme süreci sadece bir anda olup bitmek yerine yavaş ve sürekli gerçekleştirilen bir durumdur. Örgütsel durumlara, işe ve iş arkadaşlarına uyum; sosyalleşme sadece yeni iş ortamına uyumu değil, yeni iş arkadaşlarına ve uygulamalara uyumu da kapsayan bir süreçtir. Gruba ve grup normlarına uyum; bireylerin grup normlarına uyumu da sosyalleşmenin önemli parçalarından biridir. Yönetici ve işgörenler arasındaki etkileşim; yeni işgörenlerin beklentileri ile kurum beklentileri uyum sağlamayabilmektedir. Kurumlar değişimi yeni bireylerin beklentileri yönünde şekillendirirken çalışanların güçlü yönlerini

avantaja çevirirler zayıf yönlerini işe en aza indirmeye çalışmaktadırlar. Sosyalleşme aşamasında ilk dönemin analizi; çalışanların ilk zamanlarda bir takım nedenler dolayısıyla hayal kırıklıklarına uğradıkları saptanmıştır. Bu nedenle yeni işe giren bireylerin sosyalleşme sürecinde ilk dönemlerinin sürekli olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Sosyalleşme örgütsel ve bireysel olarak çift yönlü olması; örgüt ve bireyin birbirlerinden çeşitli beklentileri olmaktadır ve birey ile örgüt arasında bir uyum olduğu müddetçe de çeşitli beklentiler sürecektir. Sosyalleşme sürecinde çalışanların ilgisinin genelden özele çekilmesi; çalışanların ilgisinin yönetim vb.den yeni çevre ile uyumlu olmasıdır.

Örgütsel sosyalleşme süreci, işe yeni başlayan çalışanların kurum tarafından desteklenen norm ve değerleri öğrenmesidir (Araza vd., 2013: 5560). Çalışanların örgütsel sosyalleşme kapsamında geçtiği aşamalar aşağıdaki gibidir (Çalık 2003; Kartal 2003; Sökmen, 2007: 172-173):

Ön sosyalleşme aşaması; çalışanın kurumda bir diğer görevi üstlenmeden ya da kuruma girmeden önce yapılan faaliyet ve davranışları kapsamaktadır. Buradaki amaç çalışanlara yeni görevleri hakkında ya da kurum hakkında çeşitli bilgiler vermektir.

Seçme aşaması; sosyalleşme süreci, işe giriş aşamasındaki bireylerin özenli seçilmesiyle başlamaktadır. Adaya dair bilgi, beceri ve belirlenen özelliklere göre çalışan alımına dikkat edilmektedir.

İşe alıştırtma aşaması; birey bu aşamada kurumu tanımaya başlamaktadır. Çalışanlar tarafından yeni görevler öğrenilirken mevcut roller de açıklığa kavuşturulmaktadır.

Yetiştirme aşaması; yetiştirme programları, çalışanların genellikle ilk deneyim kazandıkları aşamadır.

Arkadaş grupları; çalışanların sosyalleşmesi için arkadaş grupları oldukça etkili bir araç durumundadır ayrıca bireylerin güdülenmesi ve teşvik edilebilmesi sağlamaktadır.

Deneme-yanılma; sosyalleşme durumunun şansa bırakıldığı plansız bir modeldir. Çalışan kuruma girdiklerinden sonra çeşitli davranışları plansız bir şekilde veya tesadüfen uygulayarak öğrenmektedirler.

Fakat bu şekilde öğrenme ile kurum açısından emek ve zaman kaybı gerçekleşebilmektedir.

Çıracılık; bu modelde bireylere kurum değerleri açıklandığından tercih edilen bir durumdur. Çıracılıkta kurumun tecrübeli ve deneyimli üyeleri ile kuruma yeni giren işgörenler arasındaki ilişki ifade edilmektedir.

Örgüt içi sosyalleşme ile ilgili çoğu çalışma beklenen sosyalleşmeyi ilk aşama olarak görmektedir. Bu aşamada aday çalışan eğitmen, örgütün diğer üyelerinden birileri (yüksek profilli örgüt üyeleri, potansiyel iş arkadaşları vs.), ya da örgüt dışından bireyler (arkadaşlar, aile, öğretmenler) ile bilgi alışverişinde bulunulur. Örgüte yeni katılan adaylar iş ile ilgili beklentiler oluşturur, bilgi transfer eder (işe alma gayreti içinde), bilgiyi işler (işin ona uygun olup olmadığına karar verme gayreti içinde), ve işe yerleşme ile ilgili kararlar vermektedirler (Flanagin ve Waldeck, 2012: 144-145). Kuruma yeni giren çalışanlar sosyalleşme sürecinin farklı aşamalarında çeşitli deneyimler kazanmaktadırlar. Bu nedenle çalışanın seçiminde en çok uyum gösterebilme potansiyeline sahip olan adayların kuruma alınması ile sosyalleşme çabaları için harcanacak olan emek ve zaman önemli ölçüde azalacaktır (İplik, 2009: 187). Her ne kadar çalışmalar yeni katılımcılar için bilgiye ulaşmanın zorluğuna işaret etse de, örgütlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin artan kullanımı bireyler için başarılı sosyalleşmeye katkı sağlayacak bilgiyi elde etme konusunda fırsatları artırabilmektedir. İnteraktif ve bilgi yayan teknolojiler çoğaldıkça, örgüte yeni katılanlar meslektaşlarıyla iletişim kurmak ve işyerleri ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak adına daha fazla fırsata sahip olmaktadır. Dolayısıyla, örgüte yeni katılanların sosyalleşme tecrübelerini değerlendirmek için araştırmacılar teknolojinin yeni katılımcı davranışlarının şekillenmesi ve sosyalleşmenin etkililiği üzerine ne tür etkileri olduğu hususuna yönelmeleri gerekmektedir (Flanagin ve Waldeck, 2012: 141). Örgütsel sosyalleşmenin boyutları; yetiştirme boyutu, örgüte ilişkin anlayış düzeyi boyutu, iş arkadaşlarının desteği boyutu ve geleceğe ait beklenti boyutu şeklinde sıralanabilmektedir (Balci vd. 2012: 48-49).

Örgütlerin bütünlük ve gelişimini sürdürebilmek için genel kural ve ilkelerin çalışanlar açısından

anlaşılabilmesini kapsayan sosyalleşme süreci; işe yeni başlayan çalışanların kimliklerinin biçimlenmesi, onların davranışları, tutumları ve uyumları şeklindeki faktörleri kapsamaktadır. Temelde çalışını seçme ve çalışını işe almayla başlamış olan örgütsel sosyalleşme çalışının yetenek ve becerilerini geliştirdiği, görevinde uzmanlığı sağladığı, işe ait gerekli olan bilgi ve yetkinlikleri öğrendiği ve böylece kurumu ile özdeşleşmiş olduğu bir süreçtir (İplik, 2009: 187).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacı; Amasya il ve ilçe (Merzifon, Suluova, Göynücek, Taşova) belediyelerinde görev yapan belediye çalışanlarının örgütsel sosyalleşmeye ilişkin görüşlerin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu 2016 yılında Amasya il/ilçe belediyelerinde görev yapan belediye çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmaya toplam 188 belediye çalışını katılmıştır.

Araştırmanın varsayımları; en uygun ölçme aracının "Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği" olduğu varsayılmaktadır, anketi dolduran belediye çalışanları samimi görüşlerini yansıtmışlardır, araştırmanın teorik kısmında yeterli kaynağa ulaşıldığı kabul edilmiştir, belirlenen araştırma yöntemi araştırmanın konusuna, amacına ve soruların çözümüne uygundur, araştırma örneklemini evreni temsil etmektedir şeklinde.

Araştırmada kullanılan örgütsel sosyalleşme ölçeğinde; Balcı vd. (2012) tarafından hazırlanan "Örgütsel Sosyalleşmenin, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Vatandaşlıkla İlişkisi: İlköğretim Okulu Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma" isimli çalışmasından yararlanılmıştır. Mevcut ölçek dört alt boyuttan (yetiştirme, örgüte ilişkin anlayış, çalışan desteği ve gelecek beklentileri) ve 20 maddeden oluşmaktadır.

Ölçeklerin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısını gösteren Cronbach Alfa katsayısının 0.80'in üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ölçekler 5'li Likert şeklindedir. Ölçek maddeleri (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum. Şeklinde puanlanmaktadır. Uygulama esnasında tersten kodlanan maddeler dönüştürülmüştür.

Belediye çalışanlarından toplanan veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak; Frekans analizi, T-testi ve Anova kullanılmıştır.

Araştırmada belediye çalışanlarının cinsiyetleri, medeni durumları, yaşları, görevleri, eğitim seviyeleri, toplam çalışma süreleri ve mevcut kurumda çalışma süreleri ile örgütsel sosyalleşme görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? sorularına yanıt aranmaya çalışılmaktadır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırma da belediye çalışanlarının; cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim seviyesi, toplam çalışma süresi, örgütte çalışma süresi ve görev olmak üzere yedi farklı açıdan demografik özellikleri incelenmiştir. Belediye çalışanlarının demografik değişkenlerine ilişkin frekans ve yüzde tabloları incelenerek araştırmaya katılan deneklerin özellikleri ile ilgili genel bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilere ilişkin sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ankete Katılan Belediye Çalışanlarının Demografik Dağılımları

	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Bayan	51	27,1
Erkek	137	72,9
Medeni Durum		
Evli	44	23,4
Bekar	144	76,6
Yaş		
18-30	47	25,0
31-43	77	41,0
43 ve üzeri	64	34,0
Eğitim		
İlköğretim	13	6,9
Lise	86	45,7
Önlisans	38	20,2
Lisans	46	24,5
Lisansüstü	5	2,7
Toplam Çalışma Süresi		
1-5	51	27,1
5-10	36	19,1
11-20	47	25,0
21 ve üzeri	54	28,7
Bu Kurumda Çalışma Süresi		
1-5	84	44,7
5-10	35	18,6
11-20	33	17,6
21 ve üzeri	36	19,1
Görev		
Yönetici	17	9,0
İdari Personel	60	31,9
Teknik Personel	31	16,5
İşçi	63	33,5

Sözleşmeli Personel	17	9,0
Toplam	188	100,0

Tablo 1. incelendiğinde; araştırmaya katılan belediye çalışanlarının yaklaşık %73'ü erkek %27'si ise bayandır. %23,4'ü bekar iken %76,6'sı evlidir. Yaş değişkenine bakıldığında biraz daha homojen bir dağılım görülmektedir; %25'i 18-30 yaş aralığında, %41'i 31-43 yaş aralığında ve %34'ü 43 yaş ve üzerindedir. Eğitim düzeyi açısından belediye çalışanlarının büyük bir kısmının (%45,7) lise eğitimi aldığı görülmektedir, bunu sırasıyla lisans, önlisans, ilköğretim ve lisansüstü eğitimi takip etmektedir.

Araştırmaya katılan çalışanların toplam çalışma süreleri incelendiğinde %28,7'si 21 yıl ve üzeri, %27,1'i 1-5yıl arası, %25'i 11-20 yıl arası ve %19,1'i 5-10 yıl arasında çalışma yaşamlarına devam etmektedirler. Araştırmaya katılan çalışanların mevcut kurumda çalışma süreleri ise; %44,7 ile 1-5 yıl arasında, %19,1 ile 21 yıl ve üzeri, %18,6 ile 5-10 yıl arasında ve %17,6 ile 11-20 yıl arasındadır. Belediye çalışanları görevleri itibariyle %33,5 işçi, %31,9 idari personel, %16,5'i teknik personel, %9'u sözleşmeli personel ve yine %9'u yöneticidir.

Araştırma sorularına yanıt ararken sadece istatistiki olarak anlamlı bulunan maddeler tablolatırılmıştır.

Tablo 2. Belediyelerde Görev Yapan Personelin Cinsiyetlerine Göre Örgütsel Sosyalleşme Görüşlerine İlişkin t-Testi Sonuçları

Maddeler	Cinsiyet	X	t	p
Bu kurumda, işlerin nasıl yürütüldüğünü çok iyi bilirim	Bayan	3,52	2,31	0,022
	Erkek	3,91		
Diğer çalışanlar yaptığım iş konusunda bana pek çok şekilde yardımcı olmuşlardır.	Bayan	4,13	2,93	0,004
	Erkek	3,62		
Çalışma arkadaşlarım bu kuruma uyum sağlamamda oldukça yardımcı olmuşlardır.	Bayan	4,23	2,66	0,008
	Erkek	3,63		

Örgütsel sosyalleşme içerisinde yer alan maddelerden cinsiyete ilişkin istatistiki olarak anlamlı bulunan maddeler tablo 2'de verilmiş olup çalışma arkadaşlarının yardımına ilişkin sorularda bayanlar erkeklere göre daha olumlu görüş bildirirken; kurumda işlerin nasıl yürütüldüğüne ilişkin erkekler daha olumlu görüş bildirmişlerdir.

Yerel yönetimlerde görev yapan personelin medeni durumlarına göre örgütsel sosyalleşme görüşlerine ilişkin t-testi sonuçlarına göre sadece "bu kurumun amaçları neredeyse tüm çalışanlarca anlaşılmalıdır"

görüşüne göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bekarların ortalaması evlilere göre daha fazladır. Yerel yönetimlerde görev yapan personelin eğitim durumlarına göre örgütsel sosyalleşme görüşlerine ilişkin tek yönlü varyans analizine göre sadece "bu kurumun sağladığı işe ilişkin yetiştirme programları oldukça etkilidir" düşüncesinde farklılık tespit edilmiştir. İlköğretim mezunları diğer eğitim gruplarına göre yetiştirme programlarının daha etkili olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 3. Belediyelerde Görev Yapan Personelin Yaş Göre Örgütsel Sosyalleşme Görüşlerine İlişkin Anova Sonuçları

Madde	P	Yaş	Tukey	
			1	2
Çalışma arkadaşlarım bu kuruma uyum sağlamamda oldukça yardımcı olmuşlardır.	0,035	18-30		4,1489
		31-43	3,6234	
		43 ve üzeri	3,9688	
Bu kurumda diğer çalışanlar ile ilişkilerim oldukça iyidir.	0,019	18-30		4,2979
		31-43	3,8961	
Bu kurumda iyi bir kariyer için pek çok fırsat bulunmaktadır.	0,009	18-30		3,5319
		31-43	2,8701	

Madde	P	Yaş	Tukey	
			1	2
Bu kurumun sağladığı ödüllerden mutlu olmuştum.	0,000	43 ve üzeri		3,4531
		18-30	3,1489	
		31-43	2,6494	
Bu kurumdaki yükselme olanakları neredeyse herkese açıktır.	0,028	43 ve üzeri		3,5625
		18-30		3,2979
		31-43	2,6623	
Bu kurumda ne zaman terfi edeceğimi kolaylıkla öngörebilirim.	0,004	43 ve üzeri		2,9844
		18-30	2,5106	
		31-43	2,2987	

En genç yaş grubundaki çalışanlar (18-30); çalışma arkadaşlarının bu kuruma uyum sağlamalarında oldukça yardımcı olduklarını, mevcut kurumda diğer çalışanlar ile ilişkilerinin oldukça iyi olduğunu, yine mevcut kurumda iyi bir kariyer için pek çok fırsatın bulunduğunu ve kurumdaki yükselme olanakları neredeyse herkese açık olduğunu düşünmektedirler.

43 yaş ve üzeri çalışanlar ise kendilerinden daha genç olan çalışanlara göre; kurumun sağladığı ödüllerden mutlu olduklarını ve kurumda ne zaman terfi edeceklerini kolaylıkla öngörebildiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 4. Belediyelerde Görev Yapan Personelin Göreve Göre Örgütsel Sosyalleşme Görüşlerine İlişkin Anova Sonuçları

Madde	P	Görev	Tukey	
			1	2
Bu kurumda ne zaman terfi edeceğimi kolaylıkla öngörebilirim.	0,000	Yönetici		3,1765
		İdari Personel	2,9655	
		Teknik Personel	2,3871	
		İşçi	2,0952	
		Sözleşmeli Personel	2,8421	
Bu kurumun beni daha uzun yıllar istihdam etmesini bekliyorum.	0,006	Yönetici	3,3810	
		İdari Personel	3,7759	
		Teknik Personel	4,0968	
		İşçi	3,3810	
		Sözleşmeli Personel		4,3684

Belediyelerde görev yapan yöneticiler diğer görevlerdeki çalışanlara göre mevcut kurumlarında ne zaman terfi edeceklerini kolaylıkla öngörebildiklerini, sözleşmeli personeller ise diğer çalışanlara göre kendilerini mevcut kurumun daha uzun yıllar istihdam edeceğini düşünmektedirler.

Tablo 5. Belediyelerde Görev Yapan Personelin Toplam Çalışma Sürelerine Göre Örgütsel Sosyalleşme Görüşlerine İlişkin Anova Sonuçları

Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Bu kurumun sağladığı ödüllerden mutlu oluyordum.	0,001	1-5	2,8039	
		5-10	3,1389	
		11-20	2,7021	
		21 ve üzeri		3,6481
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
Bu kurumda ne zaman terfi edeceğimi kolaylıkla öngörebilirim.	0,000	1-5	2,1373	
		5-10	2,5556	
		11-20	2,3830	
		21 ve üzeri		3,2037
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
Bu kurumun beni daha uzun yıllar istihdam etmesini bekliyorum.	0,012	1-5	3,3137	
		5-10	3,8611	
		11-20	3,8723	
		21 ve üzeri		4,0370

Araştırmaya katılanlardan 21 yıl ve üzeri toplam çalışma süresine sahip olan çalışanlar, daha az sürede çalışanlara göre; kurumun sağladığı ödüllerden mutlu olduklarını, mevcut kurumda ne zaman terfi

edebileceklerini bildiklerini ve kurumun kendilerini daha uzun yıllar istihdam etmesini beklediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 6. Belediyelerde Görev Yapan Personelin Mevcut Kurumda Çalışma Sürelerine Göre Örgütsel Sosyalleşme Görüşlerine İlişkin Anova Sonuçları

Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Bu kurum yaptığım iş konusunda bana mükemmel yetiştirme olanakları sağlamıştır	0,001	1-5	3,9762	
		6-10	3,2571	
		11-20	3,6364	
		21 ve üzeri		4,1111
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
Bu kurum tarafından sağlanan yetiştirme programları, işimi çok iyi bir şekilde yapmamı sağlamaktadır	0,002	1-5	3,5714	
		6-10	2,9143	
		11-20	3,2727	
		21 ve üzeri		3,9444
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
Bu kurum, çalışanların iş becerilerini geliştirmeleri için gerekli tüm olanakları sunmaktadır	0,061	1-5	3,5833	
		6-10	3,0857	
		11-20	3,5152	
		21 ve üzeri		3,8333
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
Üstlerimin verdiği talimatlar, işimi daha iyi bir biçimde yapabilmem için önem taşımaktadır	0,003	1-5		4,2857
		6-10	3,7714	
		11-20	3,5758	
		21 ve üzeri	4,0000	
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
Bu kurumun sağladığı işe ilişkin yetiştirme programları oldukça etkilidir	0,006	1-5	3,4524	
		6-10	2,8286	
		11-20	2,8485	

		21 ve üzeri		3,5278
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Bu kurumun amaçları, net bir şekilde tanımlanmıştır.	0,022	1-5	4,1310	
		6-10	3,8000	
		11-20	3,6061	
		21 ve üzeri		4,2778
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Bu kurumun amaçları neredeyse tüm çalışanlarca anlaşılmalıdır.	0,010	1-5		3,5000
		6-10	2,8000	
		11-20	3,1212	
		21 ve üzeri		3,6111
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Diğer çalışanlar yaptığım iş konusunda bana pek çok şekilde yardımcı olmuşlardır.	0,006	1-5		4,0119
		6-10	3,3636	
		11-20	3,4286	
		21 ve üzeri	3,8611	
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
İş arkadaşlarım destek ve önerilerini sunmakta genellikle istekli davranırlar.	0,000	1-5		3,8690
		6-10	3,2571	
		11-20	3,1515	
		21 ve üzeri		4,1389
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Çalışma arkadaşlarımın çoğu beni, bu örgütün bir üyesi kabul etmektedir	0,034	1-5	3,7976	
		6-10	3,4286	
		11-20	3,6364	
		21 ve üzeri		4,1944
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Çalışma arkadaşlarım bu kuruma uyum sağlamamda oldukça yardımcı olmuşlardır.	0,012	1-5	4,0119	
		6-10	3,4000	
		11-20	3,6667	
		21 ve üzeri		4,1944
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Bu kurumda iyi bir kariyer için pek çok fırsat bulunmaktadır.	0,001	1-5		3,5119
		6-10	3,0000	
		11-20	2,4545	
		21 ve üzeri		3,5278
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Bu kurumun sağladığı ödüllerden mutlu oluyordum.	0,000	1-5	3,1071	
		6-10	2,4242	
		11-20	2,8857	
		21 ve üzeri		3,8333
Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Bu kurumdaki yükselme olanakları neredeyse herkese açıktır.	0,001	1-5		3,1905
		6-10	2,1818	
		11-20	2,8000	
		21 ve üzeri		3,2778

Madde	P	Toplam Çalışma Süresi	Tukey	
			1	2
Bu kurumda ne zaman terfi edeceğimi kolaylıkla öngörebilirim.	0,000	1-5	2,5119	
		6-10	2,4571	
		11-20	2,0909	
		21 ve üzeri		3,3333

Mevcut kurumda çalışma süresi bakımından belediye çalışanlarının örgütsel sosyalleşme görüşleri incelendiğinde istatistiki olarak anlamlı farklılıklar 1-5 yıl arası çalışanlardan ya da 21 yıl ve üzeri bir süredir aynı kurumda çalışanlardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu doğrultuda; aynı kurumda 1-5 yıl arasında çalışanlar; “üstlerimin verdiği talimatlar, işimi daha iyi bir biçimde yapabilmem için önem taşımaktadır”, “bu kurumun amaçları neredeyse tüm çalışanlarca anlaşılmıştır”, “diğer çalışanlar yaptığım iş konusunda bana pek çok şekilde yardımcı olmuşlardır” şeklindeki ifadelerle daha olumlu görüş bildirirlerken; 21 yıl ve üzeri çalışanlar “bu kurum yaptığım iş konusunda bana mükemmel yetiştirme olanakları sağlamıştır”, “bu kurum tarafından sağlanan yetiştirme programları, işimi çok iyi bir şekilde yapmamı sağlamaktadır”, “bu kurum, çalışanların iş becerilerini geliştirmeleri için gerekli tüm olanakları sunmaktadır”, “bu kurumun sağladığı işe ilişkin yetiştirme programları oldukça etkilidir”, “bu kurumun amaçları, net bir şekilde tanımlanmıştır”, “çalışma arkadaşlarımdan çoğu beni, bu örgütün bir üyesi kabul etmektedir”, “çalışma arkadaşlarımda bu kuruma uyum sağlamamda oldukça yardımcı olmuşlardır”, “bu kurumun sağladığı ödüllerden mutlu olmaktayım”, “bu kurumda ne zaman terfi edeceğimi kolaylıkla öngörebilirim” ifadelerine diğer çalışanlara göre daha çok katılmaktadırlar.

“İş arkadaşlarımda destek ve önerilerini sunmakta genellikle istekli davranırlar”, “bu kurumda iyi bir kariyer için pek çok fırsat bulunmaktadır”, “bu kurumdaki yükselme olanakları neredeyse herkese açıktır” ifadelerindeki anlamlı farklılık ise 1-5 yıl arasında görev yapan ve 21 yıl ve üzerinde görev yapan personelin her ikisinden de yani mevcut kurumda yeni göreve başlamış ya da çok uzun yıllar aynı kurumda görev yapan çalışanlardan kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Yapılan analiz sonuçlarına göre belediye çalışanlarının örgütsel sosyalleşme görüşlerine göre en anlamlı istatistiki farklılık mevcut kurumda çalışma süresi bakımından ortaya çıkmaktadır. kurumda uzun yıllar (21 yıl ve üzeri) çalışanlar özellikle örgütsel sosyalleşmenin yetiştirme boyutu hakkında oldukça olumlu görüşler beyan etmişlerdir. Bu bireyler kurumun amacının net bir şekilde tanımlandığını, çalışma arkadaşları tarafından kabul edildiklerini ve birbirleri ile uyum sağladıklarını, kurumun sağladığı ödüllerden mutlu olduklarını ve ne zaman terfi edeceklerine ilişkin öngörülerini belirlemişlerdir. Kurumda yeni işe başlamış çalışanlar ise üstlerin verdiği talimatların kendileri için önem taşıdığını ve kurum amaçlarının herkes tarafından anlaşıldığını ve çalışma arkadaşlarının kendilerine destek olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum yeni işe başlamış çalışanların örgütsel sosyalleşmesinin sağlıklı bir şekilde tamamlanmasında üstlerinin ve çalışma arkadaşlarının oldukça önemli olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

İşe yeni alınan çalışanlar bir süre, mevcut fiziksel ve sosyal duruma ayak uyduramamaları nedeniyle kendilerinden beklenmekte olan performansı gösteremeyebilmektedirler. Ayrıca yeni işe başlayan çalışanın kurumda karşılaştığı durumlar ve sahip olduğu algılar kuruma, iş arkadaşlarına ve yöneticilerine karşı olan tutumlarını da etkilemektedir (Eren, 2015). Sosyalleşmenin etkili bir şekilde sağlanabilmesi için kurumlar tarafından çeşitli taktikler geliştirilmelidir. Örgütsel sosyalleşme sürecindeki kurumsal taktiklerin üst kademe personelden alt kademe personele açıklık ile ilişkili olduğunu belirlenmiştir. Bu yüzden uygulanan sosyalleşme taktikleri açık bir şekilde yeni gelenin iletişimin sıklığı ve kalitesiyle ilgili algılarıyla yakından ilişkilidir. Çünkü iletişim sık, açık ve hızlı bir

şekilde sosyalleşmeyi teşvik eder nitelikte olduğunda, yeni gelenler yüz yüze iletişime veya iletişimin interaktif şekillerine (e-posta, veri tabanı, vs.) daha fazla önem vermektedirler. Aksine, sosyalleşme taktikleri izolasyonu ve düşük yoğunluklu iletişimi teşvik ettiğinde ise bu sefer yeni gelenler yüz yüze iletişime daha az güvenirken tek yönlü medya iletişimine (e-posta vs.) daha fazla güvenmektedirler (Flanagin ve Waldeck, 2012: 148). Görevi olan işi yapmaktaki yeterlilikleri konusunda daha önce iş tecrübesi olan bireyler başlarda kendilerine çok güvenebilirler ve bu yüzden işle ilgili görevlendirmeler ve kurumsal özellikler konusunda çok da dikkatli olmayabilirler. Bu yanlış özgüven yeni işe alınan çalışanlarda eğitimler (alıştırma süreci) süresince devam etmiş olabilir, fakat muhtemelen yaklaşık altı aylık bir süre geçtikten sonra bu durumu yaşadıkları rol çatışmasında ve düşük seviyedeki bireysel ve yönetici değerlendirmeli başarı performansında yaptıkları işin güncel gerçeklikleri ile örtüşecek şekilde yansıtmışlardır (Adkins, 1995: 856). Örgütsel sosyalleşme programı yeni çalışanların mevcut kurumsal davranış ve normları kabul etmelerini desteklemektedir. Belirsizlik ve plansızlığın olduğu bireysel sosyalleşmede modellerinde; herhangi bir yapının mevcut olmaması durumlarında çalışanların kendi yöntem ve yaklaşımlarından faydalanarak olayları ele almaları gerekmektedir (İplik, 2009:188).

Kurumların yeni üyesi durumunda olan her çalışanın çatışma ve uyumsuzluk gibi sorunlarını minimum düzeye düşürebilmek için muhakkak sosyalleşme sürecinden geçmesi gerekmektedir. Başarılı ve etkili sosyalleşme çalışmaları çalışanlarda yüksek iş tatmini sağlarken onların kurumda kalma isteklerini de arttırmaktadır. Bunların yanında sosyalleşme ile çalışanların örgütsel değerlere, normlara, kurallara ve sosyal ilişkilere olan uyumu da kolaylaşmaktadır (Sökmen, 2007: 171). Bireyin örgütsel öğrenmeye dahil olan sosyalleşme sürecine oryantasyon ve (örgütle) özdeşleşme süreci analiz edildiği zaman, yeni gelenin örgüte uyumunun sorunlu hale geldiği görülmektedir. Sözgelimi katılım, tatmin, veya rol yönelimi sosyalleşme uygulamalarının doğrudan sonuçları değildir. Bunlar birçok analiz seviyesindeki faktörlerin

karmaşık etkileşimlerinden doğmaktadır. Önemli olan bu etkileşimci süreçlerin kişisel, rol ve örgütsel getiriler üzerindeki yönlendirici etkileridir (Jones, 1983:472-473). Örgütsel sosyalleştirmedeki etkinlik ve hız çalışanın kuruma olan adanmışlığı ve bağlılığı ile kişilerin verimlilik düzeyini belirlemektedir (Balci 2000: 2). Çalışanların yaşamış olduğu başarısız bir sosyalleşme ise, onların kurumdan ayrılmalarına, yaptıkları işten tatmin olmamalarına neden olabilmektedir. Bu durumda hem kurum hem de çalışan zararlı görmektedir (Sökmen, 2007: 171). Örgüt, çalışanların yeni fikirleri dillendirmelerini destekleme açısından örgütsel sosyalleşmenin önemini kavramalıdır. Örgütsel sosyalleşme çalışanlar için bir hayat boyu öğrenme şeklidir. Yöneticiler sadece çalışanların oryantasyon eğitimi ve danışmanlık hizmeti yoluyla sosyalleşmesi üzerine kaynak sarf etmemeli, aynı zamanda özellikle de örgütsel değişim zamanında olmak üzere onların yeniden sosyalleşmesine de yardımcı olmalıdır (Wu vd., 2015: 280).

Hem katılımcı hem de yeniliklere açık çalışanlar isteyen örgütlere katılımı artırmak için terfi ettirmeyi kullanmalarını fakat aynı zamanda yeni gerçekleşen veya daha önceden olan yetki devirlerinin etkilerini de azaltmayı ve alternatif bir taktik olarak yeni katılımcıların yeni rolleri ile başa çıkmada kendi taktiklerini geliştirmeyi tavsiye etmek belki de en iyi yöntem olacaktır. Böyle örgütler hızlı katılımı artırmak için terfi dışında kurumsal taktikler kullanmaya teşvik edilmemelidir. Bu türden taktikler her ne kadar kısa dönemde katılım bakımından yararlı etkiler gösterse de uzun soluklu katılımı iyileştirmek bakımından çok da etkili değildir. Daha önemlisi bu türden taktiklerin yeni rol benimseme üzerine olumsuz etkileri de olabilir (Allen ve Meyer, 1990: 855). Yapılan çalışma sonuçları göstermektedir ki örgüte katılımı takip eden kısa süre içinde algılanan üst desteği ne kadar büyük olursa yeni gelen çalışanın rol netliği ve iş tatmini de o kadar büyük olmaktadır (Jokisaari ve Nurmi, 2009: 538).

- Amasya il ve ilçe belediyelerinde çalışan personelin demografik özelliklerine bakılmaksızın örgütsel sosyalleşmesi için üst yönetimin desteğinin sağlanması oldukça

önem taşımaktadır. Özellikle görevlerinin ilk 5 yıllık sürecinde olan çalışanların işleriyle ilgili konularda daha fazla onay bekliyor olmaları, üst yönetim tavrının bu süreçteki önemini ortaya koymaktadır.

- İşe yeni başlayan personel için çeşitli eğitim ve oryantasyon programlarının düzenlenmesi çalışanların örgütsel sosyalleşme sürecini olumlu yönde etkileyecektir. Düzenlenecek programların işe yeni başlamış çalışanlar için sık aralıklarla yapılması önemlidir.
- Mevcut çalışmayla ilgili en önemli kısıt, toplanan verilerin Amasya il/ilçe belediyelerinden elde edilmiş olmasıdır. Bu nedenle de sonuçlara ilişkin olarak net bir genelleme yapılması söz konusu olamayacaktır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmaların daha büyük bir örneklem ile bölge veya ülke genelinde yapılması sağlanabilir.
- Örgütsel sosyalleşme algılarının farklı değişkenlerden etkilenip etkilenmediğini ortaya koyacak şekilde yeni çalışmalar yapılması sağlanabilir.

Kaynakça

Adkins, C. L. (1995). Previous Work Experience and Organizational Socialization: a Longitudinal Examination, *Academy of Management Journal*, 38 (3), 839-862.

Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). Organizational Socialization Tactics: a Longitudinal Analysis of Links to Newcomers Commitment and Role Orientation, *Academy of Management Journal*, 33(4): 847-858.

Araza, A., Aslan, G. ve Bulut, Ç. (2013). Örgütsel Sosyalleşme: Bir Literatür Taraması. *Journal of Yasar University*, 8(32): 5556-5582.

Balcı, A. (2000). Örgütsel Sosyalleşme: Kuram, Strateji ve Taktikler. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Balcı, A., Baltacı, A., Fidan, T., Cereci, T. ve Acar, U. (2012). Örgütsel sosyalleşmenin, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlıkla ilişkisi: İlköğretim okulu yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Eğitim Bilimleri Araştırması Dergisi*, 2(2), 47-74.

Çalık, C. (2006). Örgütsel Sosyalleşme Sürecinde Eğitimin Değişen Rolü ve Önemi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1): 1-10.

Çalık, T. (2003). İşgörenlerin Örgüte Uyumu (Örgütsel Sosyalleşme), *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1 (2): 163-177.

Eren, E. (2015). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Ergün, E. ve Taşgıt, Y. E. (2011). Örgütsel Sosyalleşme Taktiklerinin Sosyalleşme Çıktıları Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31: 91-111.

Flanagin, A. J. ve Waldeck, J. H. (2004). Technology Use and Organizational Newcomer Socialization. *Journal of Business Communication*, 41 (2): 137-165.

Hart, Z. P. (2012). Message Content and Sources During Organizational Socialization, *Journal of Business Communication*, 49(3) 191-209.

İplik, F. N. (2009). Türkiye'deki Dört ve Beş Yıldızlı Otellerde Uygulanan Örgütsel Sosyalleşme Taktiklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (2): 185-196.

Jokisaari, M. ve Nurmi, J. E. (2009). Change in Newcomers' Supervisor Support and Socialization Outcomes After Organizational Entry, *Academy of Management Journal*, 52 (3): 527-544.

Jones, G. R. (1983). Psychological Orientation and the Process of Organizational Socialization; An Interactionist Perspective, *Academy of Management Review*, 8 (3): 464-474.

Kartal, S. (2003). İlköğretim Okulu Yönetici ve Öğretmenlerinin Örgütsel Sosyalleşme Düzeyleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Keleş, R. (2006). Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul.

Nadaroğlu, H. (1998). Mahalli İdareler, Beta Yayınevi, İstanbul.

Özgan, H. (2013). Stajyer Öğretmenlerin Sosyalleşme Sürecinde Okul Yöneticilerinden Beklentileri, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 38(168): 17-29.

Sökmen, A. (2007). Örgütsel Sosyalleşme Sürecinde İşgörenlerin Yöneticilerine Dönük Algıları: Ankara'daki Otel İşletmelerinde Bir Değerlendirme, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (2): 170-182.

Wu, W., Tang, F., Dong, X. ve Liu, C. (2015). Different Identification Cause Different Types of Voice: a Role Identity Approach to The Relations Between Organizational Socialization and Voice, *AsiaPac J Manag*, 32: 251-287.

5393 Sayılı Belediye Kanunu, 13/07/2005, 25874.

Information Technology Use Patterns and Its Relationships with Firm and Sector Characteristics

Hasan BÜLBÜL¹
Niğde Üniversitesi

Ayşe TOPAL²
Niğde Üniversitesi

Arzum BÜYÜKKEKLİK³
Niğde Üniversitesi

Ömür DEMİRER⁴
Hitit Üniversitesi

Abstract

The aim of this study is to explore the existence of different patterns of information technology use in the firms operating Turkish manufacturing sector and the relationship between these patterns and various firm (number of employee, ownership structure, annual sales and export figure) and sectoral (sector type and competition intensity) characteristics. Data are collected from 123 firms in ISO 1000 list operating in different sectors using a standard survey form. Three different information technology use patterns (Low users, Followers and High users) are identified as a result of cluster analysis. Results suggest that there is no relationship between information technology use patterns and number of employees; conversely it reveals that there is a significant relationship between sector type, competition intensity, ownership structure, annual sales and export figures. In final section, the implications of the results are discussed; limitations of the study are noted and additional research is suggested.

Keywords:

Information technology use, taxonomy, firm characteristics, sector characteristics

Öz

Bu çalışmanın amacı Türk imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalarda farklı bilişim teknolojileri kullanım modellerinin varlığını ve modeller ile firma (çalışan sayısı, sahiplik yapısı, yıllık satış ve ihracat rakamları) ve endüstri (sektör sınıfı ve rekabet yoğunluğu) özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Çalışmada veri standart bir anket formu yardımıyla farklı sektörlerde faaliyet gösteren 123 firmadan toplanmıştır. Kümeleme analizi sonucu üç farklı bilişim teknolojisi kullanım modeli (düşük kullanıcılar, takipçiler ve yüksek kullanıcılar) belirlenmiştir. Ayrıca analizler, bilişim teknolojisi kullanım modelleri ile çalışan sayısı arasında bir ilişki bulunmadığını buna karşın sektör türü, rekabet yoğunluğu, sahiplik yapısı, yıllık satış ve ihracat rakamları arasında bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Son bölümde, sonuçların teorik ve pratik uygulamaları yanı sıra çalışmanın sınırları belirtilmiş ve gelecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Bilişim teknolojileri kullanımı, sınıflama, firma özellikleri, sektör özellikleri

¹ Prof. Dr., Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, hbulbul@nigde.edu.tr

² Öğr. Gör. Dr., Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, ayse.topal@nigde.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ulus. Tic. ve Lojistik Yön. Bölümü, abuyukkeklik@nigde.edu.tr

⁴ Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, odemirer@hitit.edu.tr

Mosenthal (1985) differed taxonomy from other classification definitions by stating that taxonomy portrays nearly a full specification of a phenomenon while other definitions depict only partial specifications of this phenomenon. Therefore, it is useful for analyzing the proposed work, system or phenomenon as it is much easier to yield information from classified structures with a comprehensive specification. Grimshaw (1992) and Glass and Vessey (1995) stated that taxonomy is associated with biology initially however it has been seen that development of information technology taxonomy is needed as it improves research by providing an organized structure of knowledge in a relevant subject and thus gaining better understanding of practice.

Information technology has been classified in terms of various factors in the literature. Some studies classified information technology broadly. Vessey et al. (2005) developed a unified classification system for computer science, software engineering, and information systems based on topic, approach, method, unit of analysis, and reference discipline factors to make knowledge sharing between these three subjects more effective. Dwivedi et al. (2009) made a keyword classification of information technologies by reviewing information technology publications from 1990 to 2007. Shaikh and Karjaluo (2015) classified information technology based on historical development. Nickerson et al. (2013) developed a useful taxonomy to be used for information technology. Addas and Pinsonneault (2015) developed taxonomy for information technology interruptions to understand how these interruptions affect employees' performances.

Some studies in the literature made a classification on a narrow base such as information technologies used for specific aims (e.g. assisting disabilities, manufacturing). Giaglis (2001) designed taxonomy for business process modelling and information systems modelling from the fit, depth and breadth perspectives to assist decision makers in choosing optimal technologies for their needs. Craighead and Laforge (2003) developed taxonomy to understand how manufacturing firms adopt information technology.

Gower and Andrich (2014) created a taxonomy of information technology products used for assisting disability patients to standardize Assistive Technology products therefore make choosing suitable technologies for the specific needs easier for patients and health professionals. Heurix et al. (2015) researched privacy-enhancing technologies which aim protecting the individual's privacy on internet to create a universal taxonomy of privacy-enhancing technologies. Mrosek et al. (2015) created taxonomy for health information technology to address poor medication adherence by building a standard for health information technology.

Literature review on taxonomy of information technology has revealed that taxonomy development efforts mainly focus whether on classifying information technology in a broad sense to build a standard for information technology or classification of specific uses of these technologies. It has been seen that there is a lack of research on how information technology uses differ in terms of firms and sectors. Therefore, this study's first objective is to fill this gap by classifying information technology.

Studies research relationship between information technology use and firm and sector characteristics have shown conflicting results. For example, while some researchers (Haller and Siedschlag, 2008; Youssef et al., 2011; Arduin et al., 2010; Gallego et al., 2013) found that there is a relationship between information technology use and firm size, some researchers (Bayo-Moriones and Lera-López, 2007; Bocquet et al., 2007; Hollenstein and Woerter, 2008) stated that there is no relationship between them. Similarly, findings about relationship between information technology use and ownership structure (Lai and Guynes, 1997; Gourlay and Pentecost, 2002; Akmanligil and Palvia, 2004; Haller and Siedschlag, 2008; Bayo-Moriones and Lera-López, 2007) and sector type (Love et al., 2005) conflict with each other. Because of these conflicting findings, Lao et al. (2013) claims that it is important to study impact of contextual factors on production management in detail. Therefore, second objective of this study is examining relationship between information technology use patterns and firm (number

of employees, ownership structure, annual sales and export figures) and sector (sector type and competition intensity) characteristics.

Research Methodology

This study is a part of larger research that examines the relationships among information technology, its benefits, and various performance indicators in firms located in Turkey. The research is cross-sectional and based on questionnaire survey methodology.

The survey questionnaire developed in this study is based on the literature review. Questions asked in the first part of the questionnaire are relevant to the firm characteristics like product type and competition intensity. Sector type, ownership structure and the numerical data such as annual sales and export are not included in questionnaire and taken from the ISO 1000 database because managers were struggling to remember numerical information or avoiding answering these types of questions.

The second part of the questionnaire is about information technology use. To measure this use seven items are asked to respondents. Most used information technology systems in the firms are intranet, extranet, electronic data interchange, office automation systems, decision support systems, executive support systems (also known as executive information system) and expert systems (Hicks, 1993; Laudon and Laudon, 1996; O'Brein, 1994; Öğüt, 2001). The use of these technologies in the firms are measured by using a five-point Likert-type scale ranging from 1 (no usage) to 5 (very high usage).

ISO 1000 list is population of this study. Owning sufficient resources, infrastructure and financial sufficiency of these firms is the main reason for selecting them as main population of this study. 887 firms listed in the ISO 1000 database but publicly owned institutions and firms in the mining sector, energy sector and non-manufacturing areas are excluded from this study because of willing to avoid bureaucratic struggles; and firms requested to be anonymous are excluded. Questionnaires sent to top managers or top-level executives of Turkish manufacturing firms in ISO 1000 list. Despite all the

efforts in the data collection process, a total of 123 completed responses returned which implies approximately 14% rate of return. Table 1 summarizes the sample characteristics according to sector type, size, ownership structure, competition intensity and exports figures.

Table 1. Sample characteristics

Characteristic	Indicator	Frequency	%	
Sector	Food, beverages and tobacco	26	21.1	
	Textile, wearing apparel and leather	24	19.5	
	Forest products and furniture sector	6	4.9	
	Paper and paper products, printing and publishing	6	4.9	
	Chemicals and petroleum, coal, rubber and plastic prod.	20	16.3	
	Non-metallic mineral products	11	8.9	
	Basic metal industries	13	10.6	
	Fabricated metal prod., machinery and transport equipment	17	13.8	
	Size	Small (50 and less employees)	5	4.1
		Medium (between 51-250 employees)	24	19.5
Large (251 and more employees)		83	67.5	
Unknown		11	8.9	
Ownership structure		Turkish ownership	105	85.3
	Joint venture	14	11.4	
	Foreign ownership	4	3.3	
Competition intensity	Low	6	0.05	
	Average	14	0.11	
	High	103	0.84	
Exports (thousand \$)	Mean	59.824		
Annual Sales (TL)	Mean	240.287.73	4	

As can be seen in Table 1, participating firms operate in 8 different sectors which are (i) food, beverages and tobacco (21.1%), (ii) textile, wearing apparel and leather (19.5%) and (iii) chemicals and petroleum and plastic products (16.3%). In terms of employment, 4.1% firms are small size, 19.5% are medium size and 67.5% are large-size. On the other hand, all firms are large size in terms of sales. In terms of ownerships, 85% of firms are Turkish owned, 11.4% of firms are Turkish and foreign joint venture, and 3.3% are foreign owned. In addition, 84% firms operate in highly competitive

markets, 11% firms operate in average competitive markets and 5% operate in low competitive markets.

Analysis and Results

The analysis is performed in two stages: (i) to identify distinctive groups of Turkish firms with respect to their information technology use, for which cluster analysis is used, and (ii) to examine relationships between these groups and various firm (number of employee, ownership structure, annual sales and export figure) and sectoral (sector type and competition intensity) characteristics using analysis of variance (ANOVA) and Chi-square.

Cluster Analysis

Cluster analysis is often employed in the literature to identify classes or clusters of objects (Ketchen and Shook, 1996). It is commonly used method and offers effective solutions at categorizing firms into groups (Vorhies et al., 1999). It is a multivariate statistical technique that groups sets of objects based on the characteristics they possess, so that clusters exhibit high internal homogeneity and high external heterogeneity (Hair et al., 1998; Kurtuluş, 1996; Youssef, 1994). It mainly gathers similar objects together under the same cluster after comparing a number of indicators of objects (Firat and Arıcıgil, 2000). Therefore, cluster analysis is used in this study to classify firms according to information technology use.

The key question in cluster analysis is how many sets or clusters will be developed. Different approaches are found in the literature. One of the approaches is the number of clusters will be found by finding the number of samples (n) participating in the study. The number of clusters according to this rule should be between $n/30$ and $n/60$ (Lehmann, 1979). When this rule is taken into account, two or three clusters will form in this study as sample is 123. In addition, the number of clusters can be determined by examining the hierarchical dendrogram and agglomeration coefficient. A large increase or a large percentage change in the agglomeration coefficient when performing a hierarchical cluster analysis indicates a fairly good cut-off point (Hair et al., 1998; Ketchen and Shook, 1996).

Firstly, hierarchical clustering is built by using Ward's Method which able to robustly minimize intra-cluster differences and maximize inter-cluster differences among the variables used for clustering (De Jong and Marsili, 2006; Frohlich and Dixon, 2001). Therefore, the hierarchical dendrogram (Figure 1) and agglomeration coefficient analysis (Table 2) are used in determining the number of clusters. Also, it is the most often used hierarchical method in strategy researches (Ketchen and Shook, 1996).

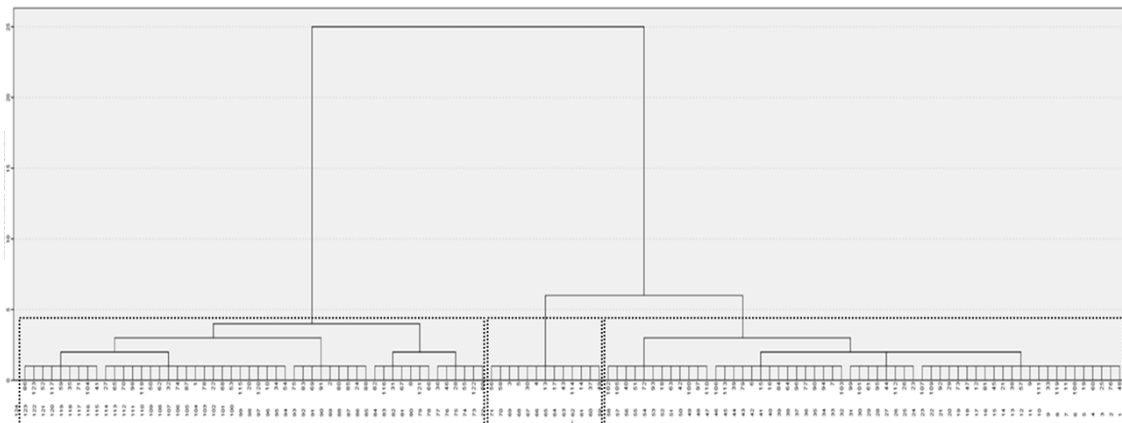


Figure 1. Hierarchical Dendrogram

It can be seen clearly from Figure 1 that firms can be classified in three groups, according to their use of information technology. The largest increase in agglomeration coefficient as shown in Table 2 are observed in the transition from three clusters to two clusters (703.9 - 607.2=96.6) and from two clusters to one cluster (1185.87-703.941 = 481.9). Also, the highest difference among percentage changes has been seen in

three clusters. Figure 1 presents the hierarchical dendrogram showing the three clusters formed and implying three different clusters or groups of firms exist are differentiated by their use of information technology. As a result, the optimal cluster number was found to be three according to Lehmann (1979) rule, the dendrogram and agglomeration coefficient.

Table 2. Analysis of Agglomeration Coefficients

Number of cluster	Agglomeration coefficients	Differences of coefficients	Percentage change in the coefficient	Differences between percentage change
10	333.47	19.3	05.8	-0.3
9	352.77	19.4	05.5	3.4
8	372.23	33.2	08.9	0.4
7	405.51	37.8	09.3	2.0
6	443.35	50.1	11.3	-0.6
5	493.45	52.9	10.7	0.5
4	546.35	60.9	11.2	4.7
3	607.28	96.6	15.9	52.6
2	703.94	481.9	68.5	
1	1185.87			

Result of hierarchical clustering analysis using Ward's method 52 firms are classified under the first cluster (low users), 58 firms under the second cluster (followers) and 13 firms under the third cluster (high users). Mean and standard deviation numbers of these clusters' aggregated variables (information technologies) are presented in Table 3. In order to see

whether there is a difference between clusters ANOVA is used and to demonstrate how each cluster is different from other clusters Scheffepairwise comparison test was conducted. Analysis results are presented in Table 3.

Table 3. Information Technology Use by Clusters: Results of ANOVA and Scheffe Test

Information Technology	Overall	Low users (n=52)	Followers (n=58)	High users (n=13)	ANOVA
Office Automation Systems (OAS)	4.13 ^a	[2, 3] ^b			
Cluster mean		3.65	4.38	4.92	$F = 20.10^c$
Std. Dev.		0.88	0.72	0.27	
Intranet (INT)	3.93	[2, 3]			
Cluster mean		3.08	4.45	5.00	$F = 47.63$
Std. Dev.		1.08	0.68	0.00	
Extranet (EXT)	3.48	[2, 3]	[1, 3]	[1, 2]	
Cluster mean		2.46	4.09	4.85	$F = 68.48$
Std. Dev.		0.99	0.77	0.37	
Electronic Data Interchange (EDI)	3.61	[2, 3]	[1, 3]	[1, 2]	
Cluster mean		2.85	3.98	5.00	$F = 44.44$
Std. Dev.		0.95	0.82	0.00	
Expert Systems (ES)	2.72	[2, 3]	[1, 3]	[1, 2]	
Cluster mean		1.81	3.07	4.85	$F = 74.82$
Std. Dev.		0.84	0.93	0.37	
Executive Support Systems (ESS)	3.02	[2, 3]	[1, 3]	[1, 2]	
Cluster mean		2.00	3.53	4.77	$F = 75.55$
Std. Dev.		0.79	0.95	0.43	
Decision Support Systems (DSS)	2.78	[2, 3]	[1, 3]	[1, 2]	
Cluster mean		1.83	3.21	4.69	$F = 60.93$
Std. Dev.		0.87	1.03	0.48	

^a Mean score based on 5-point Likert scale, "1" represents "no usage" and "5" represents "very high usage".

^b Numbers in brackets indicate the group numbers from which this group was significantly different at the from $p < 0.05$ level according to the Scheffe pairwise comparison procedure.

^c $p < .001$

ANOVA results demonstrated that there statistical difference ($p < 0.01$ level) among the three clusters for the use of all seven information technologies. Also Scheffe test results have shown that at $p < 0.01$ level means are different for each cluster from the other two clusters by 81 percent, only 19 percent is not different from other clusters. These results imply that each cluster is different from others. Information technology use levels of these three clusters can be seen more clearly in Figure 2.

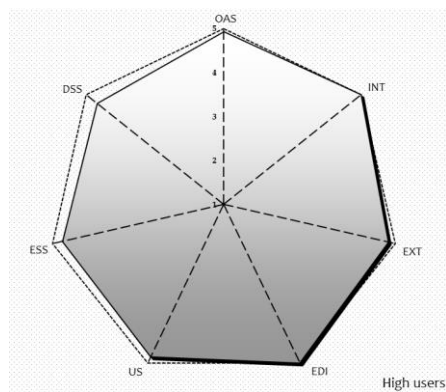
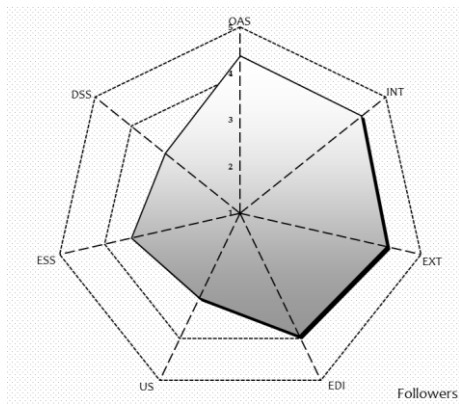
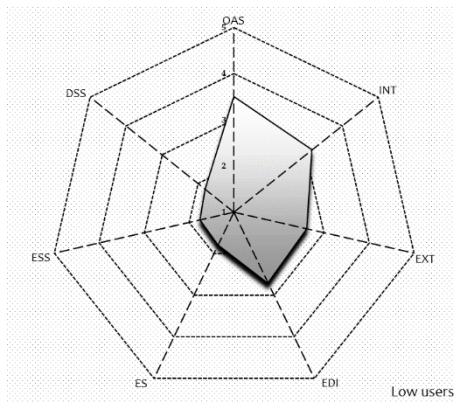


Figure 2. Information Technology Use by Cluster Analysis

Labeling Clusters

Three clusters identified according to information technology use have been labeled as low users (cluster 1) followers (cluster 2) and high users (cluster 3) according to technology use means and differences from the other two clusters.

Cluster 1: Low Users

This cluster includes 52 firms and, represents about 42% of the sample. It is the cluster involving firms which have the lowest mean for the use of information technology. Although information technology use means vary between 1.81 and 3.65, means of all technologies (excluding office automation systems) is around 3 which represents median level on the scale or lower. Also, means for all information technology uses are lower than the mean of the sample. In addition, this cluster is ranked statistically last among three clusters according to Scheffe test in terms of the use of information technology. For these reasons, this cluster is labeled as low users.

Cluster 2: Followers

This cluster is the biggest cluster as it involves 58 firms which is 47% of the sample. Information technology use means of firms in this cluster is over the sample mean. Also, means of all information technologies are well above the overall mean 3 when considering five point Likert scale. Cluster 2 has higher means for all technologies than cluster 1 and this difference is statistically significant. However, information technology use means of cluster 2 are lower than cluster 3 and difference between these clusters (excluding office automation systems) statistically significant. This cluster is named as followers because cluster 2 mean is close to cluster 3 mean even though being means statistically different and cluster 2 mean is relatively higher than sample mean.

Cluster 3: High Users

Cluster 3 has been named as high users. This cluster has the highest mean in use of all information technologies. According to ANOVA and Scheffe pair wise comparison test, this cluster comparison test (excluding office automation systems of cluster 3) is statistically different than other clusters. Mean of

cluster 3 for the use of all information technologies uses is extremely high. When it is considered that point 5 represents the highest use level at five point Likert scale, decision support systems are used the lowest with a mean of 4.69. Therefore, it can be stated that firms in cluster 3 give a great importance and make serious investments to information technology. There are only 13 firms in the cluster 3 identified as High users, and represents approximately 10.5 % of the sample.

Patterns of Information Technology Use and Contextual Factors

Information Technology Use Patterns and Contextual Factors at the Firm-Level

ANOVA and Chi-square test have been used in exploring the relationship between three different patterns of information technology use developed by cluster analysis and various firm (number of employee, ownership structure, annual sales and export figure) characteristics. Results are presented in Table 4.

Table 4. *Patterns of Information Technology Use and Contextual Factors at the Firm-Level*

Contextual factors at the firm-level	Indicator	Low users	Followers	High users	Total
Ownership ^a	Turkish ownership	47	50	8	105
	Foreign ownership	4	7	3	14
	Joint venture	1	1	2	4
	Total	52	58	7	123
Firm size according to number of employees ^b	Small	3	2	0	5
	Medium	11	11	2	24
	Large	32	41	10	83
	Total	46	54	12	112
Annual sales (TL) ^c	Cluster mean	[3] 229.496.791	[3] 184.641.779	[1, 2]* 531.718.074	
	Std. Dev.	468.088.763	207.999.136	633.645.770	
	Total	52	58	7	123
Export (thousand \$) ^d	Cluster mean	[3] 49.697	[3] 34.996	[1, 2] 211.102	
	Std. Dev.	144.096	48.899	403.456	
	Total	52	58	7	123

* Numbers in brackets indicate the group numbers from which this group was significantly different.

^a $\chi^2 = 9.814$; $p = 0.044$

^b $\chi^2 = 1.620$; $p = 0.805$

^c $F = 1.185$; $p = 0.017$

^d $F = 6.452$; $p = 0.002$

Firms participating to this study have three types of ownership structures. Firms are named according to the capital ownership. If 100% of capital belongs to the foreign firms, these firms are named as foreign firms. If 100% of capital belongs to the domestic firms they are named as Turkish owned firms. If between 1% and 99% of the firm's capital belongs to the foreign partner, it is named as joint venture firms. There is a relationship between three types of ownership structures and information technology use patterns based on Chi-square test ($\chi^2=9814$, $p=0.044$). This finding supports several studies in the literature declaring information technology uses are different for domestic, joint venture and foreign owned firms (Haller and Siedschlag, 2011); big firms need

information technology for effective business task processing (Akmanligil and Palvia, 2004; Galliano et al. 2001); parent firm pressurize smaller partner firm to use information technology for improving tasks (Bayo-Moriones and Lera-López, 2007); support of parent firms to smaller partners for adaption to information technology (Lai and Guynes, 1997; Premkumar and Roberts 1999; Westphal et al., 1997).

When the results ($\chi^2=1.620$; $p=0.805$) of Chi-square test are analyzed, it is understood that there is no relationship between two variables, firm size in terms of employee and information technology use patterns. This finding contradicts with the common opinions in the literature (Arduin et al., 2010; Haller and Siedschlag, 2011; Gallego et al., 2013; Youssef et

al., 2011). This finding may be emerged because information technology variables in the study have become commonly used by firms. Also, this result may be regarded as normal when it is considered that the study sample consists of large industrial firms of Turkey, these firms have sufficient financial resources, work with larger suppliers and have geographically dispersed business units.

Being only large scale firms in terms of sales are involved in the study sample requires investigating relationship between sales and information technology use patterns. The results of ANOVA ($F=1.185$; $p=0.017$) carried out for this purpose revealed that there is a statistically significant difference in sales compared according to information technology uses. Similarly, whether there is any change in exports or not according to information technology use is analyzed and results ($F=6.452$; $p=0.002$) indicated that there is a statistically significant difference.

Sales and export figures of high userscluster are reasonably higher than low usersandfollowers. However, it is interesting that there is no statistically significant difference between followers and low usersin terms of sales and export figures.Even though these results do not present causal relationship between sales and export figures, it may be importantin terms of showing the importance of using all information technology elements at high level.

Information Technology Use Patterns and Contextual Factors at the Sector -Level

Results of ANOVA which is carried out in order to examine relationship between sector characteristics (sector operated in and intensity of competition) and information technology use patterns are presented in Table 5.

Table 5.Patterns of Information Technology Use and Contextual Factors at the Sector-Level

Contextual factors at the sector-level		Indicator	Low users	Followers	High users	Total
Competition intensity ^a		Low	6	0	0	6
		Average	11	3	0	14
		High	35	55	13	103
		Total	52	58	13	123
Sector ^b		Food, beverages and tobacco	17	9	1	27
		Textile, wearing apparel and leather	12	11	1	24
		Forest products and furniture industry	3	2	1	6
		Paper and printing and publishing	2	4	0	6
		Chem., pet., coal, rubber & plastic prod.	10	9	1	20
		Non-metallic mineral products	3	5	2	10
		Basic metal industries	3	9	1	13
		Fabr. metalprd., mach., transport eqp.	2	9	6	17
	Total	52	58	13	123	

^a $\chi^2 = 18.938$; $p = 0.001$

^b $\chi^2 = 26.460$; $p = 0.023$

Results presented in Table 5 shows that information technology use patterns are affected by sectoral characteristics. All firms feeling competition low in the market are categorized under low users. Similarly, approximately 80% of firms feeling normal competition are placed in low userscluster. However, all firms in high userscluster feel high competition. Calculated χ^2 value (18.938; $p<.01$) has shown that there is a clear relationship between competition intensity and information technology use patterns.

χ^2 value (26.460; $p<0.05$) represents there is a relationship between sector which firm operates in and

information technology use patterns. When Table 5 analyzed, it can be seen that approximately 50% firms in high userscluster are operating in fabricated metal production, machinery and transport equipment sectors. It can be said that firms in low usersand followersclusters distributed to sectors in balance, relatively. While this finding supports similar opinions in the literature (Love et al., 2005), it suggests that sectoral characteristics significantly affect information technology use when it is considered in conjunction with competition intensity.

Conclusions and Implications

The aim of this study is to explore the existence of different patterns of information technology use in the firms operating Turkish manufacturing sector and the relationship between these patterns and various firm (number of employee, ownership structure, annual sales and export figure) and sectoral (sector type and competition intensity) characteristics. Results of this study have contributed to the literature concerning information technology use patterns and the relationship between the patterns and various contextual factors at the firm-level and sector-level. Our taxonomy reveals three distinct information technology clusters/groups representing differing information technology use strategies. These groups that represent a distinct strategic type or pattern with regard to the information technology usage are labeled as low users, followers and high users.

Firms in low users cluster have the lowest mean for the use of information technology. Mean of this cluster for information technology use is lower than the mean of the sample. Furthermore, this cluster is ranked statistically last among three clusters. Followers cluster is the biggest cluster and this cluster's mean is over the sample mean. Information technology use of followers is higher than low users and lower than high users. High users have the highest mean in all information technology uses. Firms in this cluster give a great importance to information technology but it is a small cluster consisted of only thirteen firms. The common feature of all these clusters is that each cluster gives priority to using automation and communication relevant information technologies (OAS, INT and EXT), then to the planning and decision making relevant information technologies (ES, ESS, DSS). It can be said that firms initially use information technologies giving priority to communication technologies at low level then increase the use of information technology gradually.

The findings show that there is a statistically significant relationship between information technology use patterns and contextual factors at sectoral level (competition intensity and sector operated in). In this study, especially most of the firms

operating in competition intensive sectors (such as fabricated metal production, machinery and transport equipment, and like non-metallic mineral products) which have a shorter product life cycles or offer customers more options fall in followers and high users cluster which use information technologies intensively.

Uncertainty or lack of information created by dynamism in the sector has several potential threats especially on planning and control activities. Our findings suggest that information technology is used intensively against threats from uncertainty in dynamic sectors or lack of knowledge. In this sense, these findings support opinions in the literature (Eisenhardt and Martin, 2000) stating that firms in dynamic sectors need different capabilities and equipment than static sectors. Therefore, it can be suggested to the managers that they can use information technologies to reduce uncertainty in the market or sector and make these uncertainties relatively more predictable and certain.

Results suggest that there is no relationship between information technology use patterns and number of employees. This finding contradicts with some studies (Arduin et al., 2010; Gallego et al., 2013; Haller and Siedschlag, 2011; Youssef et al., 2011) in the literature. This finding may be emerged because becoming information technologies have become commonly used in the market and firms from study sample are among large industrial firms of Turkey have sufficient financial resources. Indeed, it has been found that there is a statistically significant difference between sales and information technology use patterns. Firm size related findings support studies in the literature (Amoako-Gyampah, 2003; Lee and Xia, 2006; Sohal et al., 2001) which suggest that large firms with sufficient financial resources use information technology more than small size firms. This finding indicates that firms with sufficient resources invest in information technologies regardless of the number of employees.

Another finding of this study is information technology use patterns differ according to ownership structure and coincides with other studies about the relationship between information technology use and ownership structure (Bayo-Moriones and Lera-Lopez,

2007; Lai and Guynes, 1997). When the findings are analyzed in detail, it has been seen that while proportion of Turkish owned firms was only 7.5%, the proportion of foreign owned firms was 21% and joint venture was 50% in high userscluster. High proportion of joint venture supports opinion of Amoako-Gyampah (2003) stating that these kind of firms (joint venture) access easily to other resources with the help of sufficient financial resources. We believe that this finding is important to show Turkish-owned firms the need to increase the use of information technology. Another reason increasing the importance of information technology use is there is a statistically significant relationship between information technology use patterns and export figures because there is a significant difference between export figures of high userscluster and the other two clusters.

Finally, three clusters/groups have been emerged in the study regarding the use of information technology and it was determined that they differ from each other in terms of competition intensity, sector, ownership structure, sales and export figures. However, causality regarding differences between these clusters is not analyzed in this study. Therefore, future studies may investigate causality between these clusters. Relationship between information technology use patterns and variables (competition intensity, sector, ownership structure, sales and export figures) has been analyzed without taking into account sectoral distinction. Future studies may conduct this study in terms of sectors and compare the results with this study.

Acknowledgement

We acknowledge support given to this study by the Niğde University Scientific Research Projects Coordination Department.

References

Addas, S. and Pinsonneault, A. (2015). The many faces of information technology interruptions: a taxonomy and preliminary investigation of their performance effects. *Information Systems Journal*, 25 (3), 231-273.

Akmanligil, M. and Palvia, P.C. (2004). Strategies for global information systems development, *Information & Management*, 42(1), 45-59.

Amoako-Gyampah, K. (2003). The relationships among selected business environment factors and manufacturing strategy: insights from an emerging economy. *Omega*, 31(4), 287-301.

Arduin, D., Nascia, L. and Zanfei, A. (2010). Complementary approaches to the diffusion of ICT: Empirical evidence on Italian firms, Working Papers Series in Economics, Mathematics and Statistics, http://www.econ.uniurb.it/RePEc/urb/wpaper/WP_10_02.pdf.

Bayo-Moriones, A. and Lera-Lopez, F. (2007). A firm-level analysis of determinants of ICT adoption in Spain. *Technovation*, 27(6-7), 352-366.

Bocquet, R., Brossard, O. and Sabatier, M. (2007). Complementarities in organizational design and the diffusion of information technologies: An empirical analysis. *Research Policy*, 36(3), 367-386.

Craighead, C.W. and Laforge, R.L. (2003). Taxonomy of information technology adoption patterns in manufacturing firms. *International Journal of Production Research*, 41(11), 2431-2449.

De Jong J.P. and Marsili, O. (2006). The fruit flies of innovations: a taxonomy of innovative small firms. *Research Policy*, 35(2), 213-229.

Dwivedi, Y., Mustafee, N., Williams, M.D. and Lal, B. (2009). Classification of information systems research revisited: A keyword analysis approach. *Proceedings of Pacific Asia Conference on Information Systems*, Hyderabad, India.

Eisenhardt, K.M. and Jeffrey, A.M. (2000). Dynamic capabilities: What are they?. *Strategic Management Journal*, 21(10-11), 1105-1121.

Fırat, S.Ü. ve Arıncıgil, Ç. (2000). Performans değerlendirme sonuçlarının analize çokdeğişkenli istatistik yaklaşımı. E.Ü. 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 25-27 Mayıs, Nevşehir.

Frohlich, M.T. and Dixon, J.R. (2001). A taxonomy of manufacturing strategies revisited. *Journal of Operations Management*, 19(5), 541-558.

Gallego, J.M., Gutierrez, L.H. and Lee, S.H. (2013). A firm-level analysis of ICT adoption in an emerging economy: Evidence from the Colombian manufacturing industries. *Development Studies Working Papers No. 362*, www.urosario.edu.co/economia/documentos/pdf/dt116/.

Galliano, D., Roux, P. and Filippi, M. (2001). Organisational and spatial determinants of ICT adoption: The case of French industrial firms. *Environment and Planning A*, 33(9), 1643-1663.

Giaglis, G.M. (2001). A taxonomy of business process modeling and information systems modeling techniques. *International Journal of Flexible Manufacturing Systems*, 13(2), 209-228.

Glass, R. L. and Vessey, I. (1995). Contemporary application-domain taxonomies. *IEEE Software*, 12(4), 63-76.

Gourlay, A. and Pentecost, E. (2002). The determinants of technology diffusion: Evidence from the UK financial sector. *The Manchester School*, 70 (2), 185-203.

- Gower, V. and Andrich, R. (2014). A taxonomy for ICT assistive technology products. *Technology & Disability*, 26 (2/3), 127-136.
- Grimshaw, D.J. (1992). Towards a taxonomy of information systems: or does anyone need a TAXI?. *Journal of Information Technology*, 7(1), 30-36.
- Haller, S. and Siedschlag, I. (2011). Determinants of ICT adoption: Evidence from firm-level data. *Applied Economics*, 43 (26), 3775-3788.
- Hair, J.F., Anderson, R.E., Tatham, R.L. and Black, W.C. (1998). *Multivariate data analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Heurix, J., Zimmermann, P., Neubauer, T. and Fenz, S. (2015). A taxonomy for privacy enhancing technologies. *Computers & Security*, 53 (September 2015), 1-17.
- Hicks, J.O. (1993). *Management Information Systems: A User Perspective*, 3rd Edition, West Publishing Co., New York.
- Hollenstein, H. and Woerter, M. (2008). Inter- and intra-firm diffusion of technology: The example of e-commerce. *Research Policy*, 37 (3), 545-564.
- Ketchen D.J. and Shook, C.L., (1996). The application of cluster analysis in strategic management research: an analysis and critique. *Strategic Management Journal*, 17(6), 441-458.
- Kurtuluş, K. (1996). *Pazarlama araştırmaları*. İstanbul: 5. Baskı, Avcıol Basım-Yayın.
- Lai, V.S. and Guynes, J.L. (1997). An assessment of the influence of organizational characteristics on information technology adoption decision: A discriminative approach, *IEEE Transactions on Engineering Management*, 44(2), 146-157.
- Lee, G. and Xia, W. (2006). Organizational size and IT innovation adoption: A meta-analysis. *Information & Management*, 43(8), 975-985.
- Lehmann, D.R. (1979). *Market research and analysis*. Irwin, Homewood.
- Laudon, K.C. and Laudon, J.P. (1996). *Management information systems: Organization and technology*, Fourth Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- Loa, C.K.Y., Wiengarten, F., Humphreys, P., Yeung, A.C.L. and Cheng, T.C.E. (2013). The Impact of contextual factors on the efficacy of ISO 9000 adoption. *Journal of Operations Management*, 31 (5), 229-235.
- Love, P.E.D., Irani, Z., Standing, C., Lin, C. & Burn, J.M. (2005). The enigma of evaluation: benefits, costs and risks of IT in Australian small-medium-sized enterprises. *Information & Management*, 42(7), 947-964.
- Mosenthal, P.B. (1985). Defining reading: Taxonomies and stray definitions. *The Reading Teacher*, 39(2), 238-240.
- Mrosek, R., Dehling, T. and Sunyaev, A. (2015). Taxonomy of health IT and medication adherence. *Health Policy and Technology*, 4(3), 215-224.
- Nickerson, R.C., Varshney, U. and Muntermann, J. (2013). A method for taxonomy development and its application in information systems. *European Journal of Information Systems*, 22(3), 336-359.
- O'Brein, J.A. (1994). *Introduction to Information Systems*, 7th Edition, Irwin, Boston.
- Öğüt, A. (2001). *Bilgi çağında yönetim*, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Premkumar, G. and Roberts, M. (1999). Adoption of new information technologies in rural small businesses. *Omega*, 27(4), 467-484.
- Shaikh, A.A. and Karjaluoto, H. (2015). Making the most of information technology & systems usage: A literature review, framework and future research agenda. *Computers in Human Behavior*, 49 (August), 541-566.
- Sohal, A.S., Schroder, R., Uliana, E.O. and Maguire, W. (2001). Adoption of AMT by South African manufacturers. *Integrated Manufacturing Systems*, 12(2), 15-34.
- Vessey, I., Ramesh, V. and Glass, R.L. (2005). A unified classification system for research in the computing disciplines. *Information and Software Technology*, 47(4), 245-255.
- Vorhies, D.W., Harker, M. and Rao, C.P. (1999). The capabilities and performance advantages of market-driven firms. *European Journal of Marketing*, 33(11-12), 1171-1202.
- Westphal, J.D., Gulati, R. and Shortell, S.M. (1997). Customization or conformity? An institutional and network perspective on the content and consequences of TQM adoption. *Administrative Science Quarterly*, 42(2), 366-394.
- Youssef, M.A. (1994). The impact of the intensity level of computer based technologies on quality. *International Journal of Operations and Production Management*, 14(4), 4-25.
- Youssef, A.B., Hadhri, W. and M'Henni, H. (2011). Intra-firm diffusion of innovation: Evidence from Tunisian SME's in matters of information and communication technologies. *Middle East Development Journal*, 3(1), 75-97.

Üniversitenin Kente Olan Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halk Algısı*

Mutlu UYGUN¹
Aksaray Üniversitesi

Sinan METE²
Aksaray Üniversitesi

F. Zişan KARA³
Aksaray Üniversitesi

Haşim BAĞCI⁴
Aksaray Üniversitesi

Öz

Bu araştırmanın amacı, üniversitenin ve üniversite öğrencilerinin kente olan sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel etkilerine yönelik yerel halkın algısını bazı kişisel özelliklere bağlı olarak incelemektir. Bu amaçla, nicel yöntem esas alınarak, alanyazında geçerlik ve güvenilirlikleri önceden sınanmış ölçeklerden yararlanılarak oluşturulan bir veri toplama aracı ile Aksaray evreninde yer alan 634 kişiden oluşan yerel halktan kolayda örnekleme yöntemine göre veri toplanmıştır. Veriler, SPSS istatistik yazılım programı yoluyla betimsel istatistiklerden, faktör analizinden, korelasyon analizinden (Pearson) ve çok değişkenli varyans analizinden (MANOVA) yararlanarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, yerel halkın üniversitenin ve öğrencilerin etkilerine yönelik algılarının ekonomik, sosyal-kültürel ve çevresel olmak üzere üç boyuttan oluştuğunu ve yer yer bazı olumsuz algılar da söz konusu olmakla birlikte bu algıların genel anlamda olumlu olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, bu algıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi kişisel özelliklere göre farklılaşabildiği de saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Halkın Üniversite Algısı; Halkın Öğrenci Algısı; Üniversitenin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkileri

Jel Kodları:

I23; I25

The Residents' Perceptions Towards Economic, Socio-Cultural And Environmental Effects Of University

Abstract

The purpose of this research is to examine residents' perceptions towards economic, socio-cultural and environmental effects of university and university student depending some personal characteristics. For this purpose, based on quantitative methods, the data was collected by convenience sampling method from 634 residents in Aksaray population with a tool created by use of pre-tested the validity and reliability of scales in the literature. The data were analyzed by SPSS statistical software program through the descriptive statistics, factor analysis, the correlation analysis (Pearson) and multivariate analysis of variance (MANOVA). The results exposed to residents' perceptions towards effects of university and university student consist of three dimensions including economic, socio-cultural and environmental effects and some negative perceptions also detected but these are generally positive. In addition, it determined that these perceptions can differentiate by personal characteristics such as gender, age and education..

Keywords:

Residents' Perception of University, Residents' Perception of University Student, Economic, Socio-Cultural and Environmental Effects of University

Jel Codes:

I23; I25

*Bu çalışma, Aksaray Üniversitesi BAP koordinatörlüğü tarafından "2014-033" No'lu proje kapsamında desteklenmiş olup; 4. Ulusları Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresinde sunulan "Üniversitenin Kente Olan Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halk Algısı" başlıklı bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş son halidir.

¹ Aksaray Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mutluuygun@gmail.com

² Aksaray Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sinanmete@hotmail.com

³ Aksaray Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, zsnkara@gmail.com

⁴ Aksaray Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, hasimbagci1907@hotmail.com

Günümüzde yükseköğretim kurumlarının sahip oldukları dinamik potansiyelleri nedeniyle her geçen gün ülkeler açısından taşıdıkları önemin artan oranda sürdüğüne şahitlik edilmektedir. Dolayısıyla üniversitelerin buldukları çevreye ya da kente katkıları gerek idari gerekse akademik çevrelerde gündem oluşturan, daha sık tartışılan ve çalışılan bir konu olmaya başlamıştır (Taşçı vd., 2011, s.131). Yüksek eğitim kurumları buldukları bölgelerin ya da kentlerin ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve çevresel gelişimine önemli katkılar sağlaya gelmişlerdir (Allinson, 2006, s.80-81; Chatterton ve Goddard, 2000, s.47; Demirelli ve Taşkın, 2013, s.321). Bu yönüyle üniversiteler, sıklıkla bir kentteki ya da bölgedeki yerel toplum açısından farklı bir takım sorumlulukları yerine getiren en büyük kurumlar olarak görülmekte (Huggins ve Cooke, 1997, s.327), üniversitelerden eğitim öğretim hizmetleri gibi geleneksel işlevlerinin yanında, buldukları kent ile etkileşim içerisinde olmaları ve komşu çevrelerinden başlamak üzere kente ve bölgeye çok yönlü katkı sağlamaları beklenmektedir (Taşçı vd., 2011, s.132). Bu, özellikle sanayileşmemiş ve tarıma dayalı (Akçakanat vd., 2010, s.165; Yayar ve Demir, 2013, s.107; Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.59) ya da gelişimini tamamlayamamış kentler, bölgeler ve ülkeler açısından (Huggins ve Johnston, 2009, s.1088) çok daha yaşamsal bir duruma işaret etmektedir.

Üniversiteler, genelde ülkenin büyüyüp gelişmesine, özelde bulunduğu kentin değişip kalkınmasına etki eden anahtar ve itici güçlerden biri kabul edilmekte (Bilgin Turna, 2015, s.75; Charles, 2006, s.117; Çatalbaş, 2007, s.91; Demirelli ve Taşkın, 2013, s.322; Huggins ve Johnston, 2009, s.1088; Torun vd., 2009, s.170; Yayar ve Demir, 2013, s.107; Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.56) ve kuruldukları kentin sosyo-ekonomik hayatında önemli etkiler yaratabilmekte (Halterbeck ve Conlon, 2015; Harris, 1997, s.605; Huggins ve Cooke, 1997, s.325), kentin ekonomik ve sosyal yaşamına canlılık kazandırarak çekiciliğini (albenisini) artırabilmekte (Allinson, 2006, s.93), kentleşme sürecini hızlandırabilmekte (Akçakanat, vd., 2010, s.176; Öztürk vd., 2011, s.145; Sargın, 2007, s.134) ve istedik yönde kültürleşmeye katkı sağlayarak (Tösten vd.,

2013, s.111) kültürel altyapıyı geliştirebilmektedir. Bu yüzden bir üniversiteye sahip olan kentlerin ikinci, üçüncü üniversite talebi giderek normal karşılanır bir duruma dönüşmeye başlamıştır.

Yükseköğretimin tarihsel gelişimi incelendiğinde, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üniversite sayısında önemli artışlar gözlenmektedir (Köse, 2012, s.115). Tüm dünyada yaşanan teknolojik, ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucu ortaya çıkan bölgesel kalkınmayı sağlama ihtiyacı, bölgelerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında olumlu değişiklikler yapabilme ve yükseköğretime olan talebin artması gibi sebepler (Doğan, 2013, s.108) bu artış eğilimine temel oluşturan önemli etkenlerden sayılabilir.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de son yıllarda kurulan devlet ve vakıf üniversitesi sayısındaki ciddi artış dikkat çekmektedir. Türkiye'de 2005 yılından sonra bir devlet politikası olarak yürütülen ve "her ile bir üniversite" sloganının güncellenmiş haliyle uygulamaya konulduğu yükseköğretim politikası, Türkiye'nin birçok kentinde farklı bir kentsel gelişmenin dinamiği olmuştur (Sağır ve İnci, 2013, s.51), denebilir. Türkiye'de 1992 yılında devlet ve vakıf üniversitelerinin toplamı 53 iken, bu sayı her geçen yıl artmış ve 2016 yılında 61 vakıf üniversitesi ve 109 devlet üniversitesi olmak üzere 170'e (www.yok.gov.tr) yükselmiştir. Bu artışta, üniversite eğitimi almak isteyen genç nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmenin yanında, yeni kurulan üniversitelerin kuruldukları kentlerin gelişimine yapacakları katkı da göz önünde bulundurulmuştur (Sargın, 2007, s.134). Başka bir deyişle, yeni üniversitelerin kurulmasına ilişkin önemli hedeflerden birisi, her bölgeye eğitimin götürülebilmesi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bölgenin hareketlenmesi ve böylece ülkedeki bölgesel eşitsizlikleri gidermeye katkı sağlamak (Arap, 2010, s.11; Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.56) olmuştur.

2005 sonrası kurulan üniversitelerin temel gerekçesinde bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi, sosyo-ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, demokratik kültürün geliştirilmesi gibi birçok kavramın ön plana çıkması söz konusu edilebilir. Çünkü temelde üniversitelerin kurulduğu kentlere

kamu kaynaklarının aktarılması söz konusu olmakta, istihdam alanı sağlamakla birlikte dışarıdan gelen akademisyenlerle belli bir hareketlilik seviyesine ulaşmakta ve farklı kültürlerden gelen öğrencilerle de sosyal ve kültürel hayatın canlandığı görülebilmektedir. Böylece 2005 sonrası yükseköğretim yapılanmasını “yükseköğretimin yaygınlaştırılması”ndan çok, toplumsal anlamda üstlendiği fonksiyonlarla gündeme getirmek mümkündür (Sağır ve İnci, 2013, s.52).

Üniversitelerin bölgesel ya da yerel düzeyde belirgin olarak etki ettikleri alanlar genellikle ekonomik, sosyal, kültürel (Charles, 2003, s.9; Öztürk vd., 2011, s.145; Sağır ve İnci, 2013, s.50) ve çevresel hayatın değişmesi (Demirelli ve Taşkın, 2013, s.323; Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.56) yönünde ortaya çıkmaktadır. Kuruldukları yerel kentlerde ya da bölgede ekonomik kalkınmayı teşvik eden üniversiteler, gerek kurumsal gerek çalışanların, öğrencilerin ve ziyaretçilerin mal ve hizmet talebi ve yaptıkları harcamalar, istihdam ettikleri personel ve bağlantılı sektörlerle sağladıkları uyarıcı etkiler nedeniyle yerel ekonomilerin canlanmasında önemli “gelir ve istihdam artışı” etkilerine sahiptirler (Atık, 1999, s.100; Harris, 1997, s.605; Işık, 2008, s.159; Yayar ve Demir, 2013, s.107; Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.57). Bu yüzden üniversiteler, yaptığı harcamalar ve istihdam ettiği personel bakımından kuruldukları bölgelerin gelişiminde önemli görevler üstlenen ekonomik kaynakların (Halterbeck ve Conlon, 2015; Huggins ve Cooke, 1997, s.325; Kotosz, 2013, s.47; Oxford Economics, 2013) başında gelmektedirler. Bleaney ve meslektaşları (1992, s.305), üniversitelerin hem gelir hem de istihdama önemli katkılar sağladığını ifade etmektedirler. Benzer şekilde yürüttüğü araştırmada üniversitelerin kuruldukları bölgenin bireysel gelirini ve istihdamını olumlu yönde etkilediğini belirleyen Phelps (1998, s.149), az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin görece geri kalmış geniş kırsal alanlarına üniversiteler kurarak daha fazla ekonomik fayda sağlanabileceğini ve bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılabileceğini öne sürmektedir.

Üniversitenin ekonomik işlevi doğrudan ve dolaylı katkılar biçiminde şekillenmektedir. Üniversitenin yerel ekonomiye doğrudan katkıları, üniversitenin istihdam yaratması; dolaylı katkıları ise, üniversitenin,

çalışanlarının ve öğrencilerin yerel ekonomiyi oluşturan unsurlardan mal ve hizmet talebinde bulunmaları olarak sıralanabilir (Yayar ve Demir, 2013, s.107). Başka bir deyişle, üniversiteler girdi-çıkıya ya da arz-talep yönünden önemli ekonomik etkilere sahip olabilmektedirler (Kotosz, 2013, s.45).

Üniversitelerin kurulmasıyla birlikte yerel ya da bölgesel ekonomik gelişimin hız kazanmasına da bağlı olarak sosyal yapıda da bir değişim ve hareketlilik yaşanır (Demirelli ve Taşkın, 2013, s.322; Torun ve Öztürk, 2013, s.202; Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.57). Bu anlamda üniversiteler, sanayileşme ile birlikte modernleşme sürecinin hız kazanmasında ve sosyal değişimin gerçekleşmesinde de itici bir güç kabul edilir. Başka bir deyişle, kuruldukları bölgede ekonomik kalkınmayı teşvik eden üniversiteler aynı zamanda toplumun sosyo-kültürel yapısı üzerinde de çeşitli etkilerde bulunmaktadır. Çatalbaş (2007, s.93), yerel ekonomilerin en önemli sosyal kurumlarından olan üniversitenin, akademik ve idari personel, öğrenciler ve tüzel kişiliği ile bulunduğu kentin ekonomisini etkilediği gibi kentin sosyal, kültürel, siyasal, bilimsel ve fiziki çevresiyle de sürekli etkileşim halinde olduğunu belirtmektedir. Farklı kültürel özelliğe sahip olan öğrencileri ve akademik personeli bir araya getiren üniversiteler, kültürler arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak bölgenin, başka bir deyişle yerel halkın sosyo-kültürel yapısında olumlu ya da olumsuz bazı önemli değişimlerin yaşanmasına (Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.55) yol açabilmektedirler. Üniversitelerin çevre düzenlemesi, yeni ve farklı sportif ve eğlence mekânlarının açılması, farklı kentlerden ve kültürlerden gelen personel ve öğrencilerin yöre halkıyla ilişkileri sonucunda yörenin sosyo-kültürel (Gültekin vd., 2008, s.264) ve çevresel olarak da etkilenmesi (olumlu ya da olumsuz) söz konusu olabilmekte ve üniversiteler kentsel alanların, mekânların oluşumunda baş aktör (Demirelli ve Taşkın, 2013, s.323) rolü oynayabilmektedirler.

Alanyazında üniversitelerin kuruldukları yöreye sağlamış olduğu ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerin araştırılması Amerika Eğitim Konseyi'nin 1971'de yayınladığı bir raporla başlamış ve 1990'lı yıllardan sonra bu araştırmaların kapsamı oldukça genişlemiştir (Sürmeli, 2008, s.7). Üniversitelerin buldukları kente ya da bölgeye etkilerini ortaya koymak amacıyla

yapılan araştırmalar Türkiye’de sınırlı olmakla birlikte önemi giderek artmaktadır. Ancak uzunca yıllar uluslararası alanyazında (Bleaney vd., 1992; Harris, 1997; Huggins ve Cooke, 1997; Kotosz, 2013; Phelps, 1998 gibi) ve özellikle 90’lı yıllardan sonra başlayan ve 2000’li yıllarda hız kazanan ulusal alanyazında (Türkiye’de) genellikle üniversitelerin ekonomik etkileri üzerinde daha çok odaklanıldığı dikkat çekmektedir. Bu anlamda, daha önce yer verilen ekonomik ölçütlerden hareket edilen benzer çalışmalarda Aydemir (1994) Trabzon, Atik (1999) Kayseri, Erkekoğlu (2000) Sivas, Ergün (2003) Bolvadin / Afyon, Tutar (2005) Niğde, Kaşlı ve Serel (2008) Balıkesir, Sürmeli (2008) Eskişehir, Görkemli (2009) Konya, Çalışkan (2010) Uşak, Akçakanat ve meslektaşları (2010) Isparta, Şen (2011) İzmir, Selçuk (2012) Erzurum, Yayar ve Demir (2013) Tokat, Soysal ve meslektaşları (2013) Kilis, Demirel ve Taşkın (2013) Kütahya, Tösten ve meslektaşları (2013) Diyarbakır bağlamında konuyu ele almış ve üniversitelerin buldukları kente gelir ve istihdam artışı başta olmak üzere önemli ekonomik kazançlar sağladığını belirlemişlerdir. Ancak, alanyazında son yıllarda yürütülmüş bazı araştırmalar (Halterbeck ve Conlon, 2015; Oxford Economics, 2013; Sağır ve İnci, 2013; Sankır ve Gürdal, 2013, 2014; Taşçı vd., 2008; Taşçı vd., 2011; Torun ve Öztürk, 2013; Torun vd., 2009; Yılmaz ve Kaynak, 2011 gibi), üniversitelerin buldukları bölge üzerinde ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerinin söz konusu olabildiğine ilişkin sonuçlar ortaya koymaktadır. Kent-üniversite etkileşimini inceleyen çalışmalarda temel vurgu, üniversitelerin bölgesel kalkınma politikalarına ve sürdürülebilir insani gelişmeye yönelik etkileridir. Sürdürülebilir insani gelişme kavramı, gelişmeyi sadece ekonomik bir süreç olarak tanımlayan geleneksel eğilimlerden farklı olarak insanların ekonomik koşullarındaki iyileştirmeyle birlikte; sosyal, siyasal, kültürel, sağlık ve eğitimle ilgili haklardan yararlanabilmelerini sağlayacak genel koşulların sağlanmasını da kapsar (Taşçı vd., 2011, s.132). Dolayısıyla üniversitelerin ekonomik etkileri kadar aynı ölçüde sosyal, kültürel ve çevresel etkilerine de ilgi gösterilmesi ve bu yönde araştırmalar yürütülmesi gereği önem taşımaktadır. Üniversite kent etkileşiminde, üniversitenin toplumsal katkı konusuna eğilmesi kadar kentin üniversite algısı

da önemli rol oynamaktadır. Genelde üniversitelerin gelişiminin ve özelde de giderek kent nüfusunun görece önemli bir kısmını oluşturmaya başlayan üniversite öğrencilerinin kente olan sosyo-kültürel ve çevresel etkilerinin göz ardı edilmesi, kentteki yerel halkın üniversite-toplum ilişkilerine yönelik gerçek algılarının ve kaygılarının (Kenyon, 1997, s.287) ihmal edilmesinin doğuracağı riskleri de beraberinde getirebilir. Bu anlamda, üniversitelerin buldukları kente arzulan katkılarının karşılıklı olarak artırılabilmesi için üniversitelerin buldukları kentlerde algılanma düzeyleri ve biçimlerinin geliştirilmesi, kent ile üniversite arasında hangi alanlarda işbirliklerinin geliştirilebileceğinin belirlenmesi ve ortak çalışmalardan bilgi transferi yapılabilmesi önemlidir. Üniversite-kent etkileşiminde temel amaç, bir üniversitenin kentte fiziksel ve sosyal olarak oluşturduğu etki alanlarının ortaya çıkartılması ve üniversitenin kurumsal olarak toplumda algılanma biçimlerinin tespit edilmesidir. Üniversitenin kente ekonomik ve sosyo-kültürel katkılarının neler olduğunun ve bunların nasıl geliştirilebileceğinin değerlendirilmesinde; üniversitenin kentin kalkınmasına yönelik hedeflerinin, bunlara yönelik faaliyetlerinin ve bu yönde tüm sonuçların değerlendirilmesi gerekir (Sankır ve Gürdal, 2014, s.90). Bu yüzden, üniversitelerin içinde yer aldıkları toplumsal çevreye hem ekonomik hem de sosyo-kültürel katkılarının artması ve iki yönlü etkileşimin yaşama geçmesi için bu yöndeki araştırmaların yaygınlaşması büyük önem taşımaktadır (Taşçı vd., 2011, s.146).

Özellikle görece küçük kentlerde üniversitenin varlığından doğrudan etkilenen ve üniversite öğrencileriyle etkileşimde bulunan yerel halkın üniversitenin ve üniversite öğrencilerinin etkilerine yönelik algılarının belirlenmesi ve desteğinin sağlanabilmesi, gerek üniversitenin gerekse kentin gelişimi, planlanması, başarılı işleyişi ve sürdürülebilirliği açısından önem kazanmaktadır. Dolayısıyla *bu araştırmanın temel amacı*, üniversitenin ve üniversite öğrencilerinin kente olan ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkilerine yönelik yerel halkın algısını bazı kişisel özelliklere de bağlı olarak incelemektir. Bu amacı karşılayabilmek için aşağıda ifade edilen araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- i. Yerel halktan oluşan katılımcıların Aksaray Üniversitenin Aksaray kentine olan etkilerine yönelik algıları hangi boyutlardan oluşmaktadır?
- ii. Yerel halktan oluşan katılımcıların Aksaray Üniversitenin Aksaray kentine olan etkilerine yönelik algılarının / düşüncelerinin dağılımı ne yöndedir?
- iii. Yerel halktan oluşan katılımcıların Aksaray Üniversitenin Aksaray kentine olan etkilerine yönelik algıları kişisel özelliklerine bağlı olarak farklılaşmakta mıdır?

Üniversiteler, her geçen gün daha fazla insanın yaşamıyla iç içe girmeye başlamakta ve toplumlar açısından beraberinde getirdiği faydalara yönelik bir farkındalık daha da önem kazanmaktadır. Üniversiteler kuruldukları bölgelerde gelir yaratmak başta olmak üzere sağladığı istihdam olanakları, sosyal ve kültürel gelişim fırsatları ile toplumsal gelişimin ve sürdürülebilir kalkınmanın temel ve öncelikli belirleyicilerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bunun bir sonucu olarak üniversitelerin kuruldukları bölgelere olası etkilerine ilişkin yerel halkın tutum ve algısına yönelik araştırma ihtiyacının giderek daha çok hissedildiği söylenebilir. Karar alıcıların ve politika yapıcılarının gelişim stratejilerini belirlerken ve bunları hayata geçirirken yerel halkın üniversiteye ve üniversite öğrencilerine yönelik tutumlarını ve algılarını kavrayabilmeleri çok önemlidir. Üniversitelerin bütünlük etkilerine yönelik yerel halk algılarının ve tutumlarının incelenmesinin, karşılıklı olarak başarılı bir gelişime, mevcut ve gelecekteki proje açılımlarına, planlama ve politikalara fikir sağlama açısından önemli bir giridi oluşturabileceği söylenebilir. Bu anlamda yerel halk algısı, konuya ilişkin karar alımlarında yararlanabilecek önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Yerel halkın üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algıları, üniversite ve kent gelişiminde yerel halkın desteğini sağlayabilme açısından da önemlidir. Dolayısıyla bu araştırmadan elde edilen sonuçların, üniversite-kent etkileşiminin

planlanması, gelişimi, başarılı işleyişi ve sürdürülebilirliği açısından ve özellikle olumsuz algılanan konuların olumluya evrilmesi çabalarında önemli ipuçları sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve ve Alanyazın Taraması

Günümüzde dünyanın en hızlı büyüyen kurumlarından olan üniversiteler önemli bir sosyal olgu olarak toplumların çok yönlü gelişiminde etkili bir araç kabul edilmekte, üniversitelerin varlığına ve gelişimine bölgesel ekonomik bir kalkınma stratejisi olarak artan oranda ilgi gösterilmektedir. Üniversite olgusunun toplumlar açısından özellikle kalkınmayla ilişkili artan yaşamsal önemi, sayısal artışı sonucu her geçen gün hızlanan rekabet koşulları ve bunların başta üniversite-kent uyumuna yönelik beraberinde getirdiği sorunlar, konunun tüm yönleriyle ele alınması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.

Üniversitelerin sadece yüksek eğitim sağlayan kurumlar olarak algılanması, giderek yerini üniversitelerin aynı zamanda ekonomik ve sosyal gelişimin önemli bir motoru ve itici gücü olduğu görüşüne bırakmaya başlamıştır. Üniversitelerin işgücü pazarlarının nitelik yapısını düzenleme işlevi, bireyler ve girişimciler (işletmeler) açısından cazibe merkezleri olan kentin ya da kamu olanaklarının bölgesel ağının ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Üniversiteler bu ağ içerisindeki iş yaratımını ve hareketliliği teşvik etmekte ve yaygın olarak "yaşam kalitesi" olarak tanımlanan bir tür içsel sosyal ve kültürel etki yaratabilmektedirler. Üniversitelerin kent ve bölgesel yerleşkesi (kurulumu) sıklıkla o alana önemli düzeyde dinamizm kazandırmakta ve yerel yaratıcılığı uyaran (teşvik eden) kolektif bir öğrenme süreci sunmaktadır (Huggins ve Cooke, 1997, s.325). Dolayısıyla bir üniversitenin bölgesel ve yerel etkileri birçok alanda gözlemlenebilmektedir. Bu etkilerin bütünü bir arada ele alabilme açısından üniversitelerin bölgesel ve yerel etkilerine ilişkin sınıflamaya Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Üniversitelerin Bölgesel ve Yerel Etki Sınıflaması

ETKİ TÜRÜ	ETKİ ÖRNEĞİ
Siyasi (Politik) Etki	Siyasi yapıdaki değişimler, vatandaş katılımında artış, politik (siyasi) süreçlere ilişkin organizasyonda gelişmeler
Demografi Etkisi	Nüfus artışı, nüfus yapısı ve hareketlilik üzerindeki etkiler
Ekonomik Etki	Bölgesel / yerel gelir, sektörel yapı, iş pazarı, işgücü hareketliliği üzerindeki etkiler
Altyapı Etkisi	Konut, trafik, sağlık hizmetleri, perakendecilik üzerindeki etkiler
Kültür Etkisi	Kültürel çevre üzerine etkiler
Çekicilik (Albeni) Etkisi	Bölgenin / Yerel kentin imajı, bölgesel / yerel kimlik üzerine etkiler
Eğitim Etkisi	Katılım oranı, kalitedeki değişimler üzerindeki etkiler
Sosyal Özelliklere Yönelik Etkiler	Üniversitenin yaşam kalitesi üzerindeki etkisi, öğrencilerin bölgenin / yerel kentin imajı ve kimliği üzerindeki etkileri

Kaynak: Kotosz, 2013, s.45'ten yararlanılarak uyarlanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, üniversitelerin buldukları bölge ya da kent üzerindeki genel etkilerini, siyasi, demografik, ekonomik, altyapı, kültürel, çekicilik (albeni), eğitim ve sosyal etki gibi çeşitli boyutlarda

toplamak olanaklıdır. Üniversitelerin sağladıkları girdi yönüyle etkilerinin ayrıntıları ise, Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Üniversitelerin Sağladığı Girdi Açısından Bölgesel ve Yerel Etkileri

ETKİLENEREN TARAF (AKTÖR)	DEĞİŞİMLER
Hane Halkları (Yerel Halk)	Gelir artışı İstihdam artışı Tüketim artışı
Yerel Otorite (Yerel Yönetim)	Vergi artışı Sunulan hizmetlerde artış
İşletmeler	İş hacminde artışlar

Kaynak: Kotosz, 2013, s.46'dan yararlanılarak uyarlanmıştır.

Tablo 2'de üniversitelerin sağladığı girdiler açısından bölgesel ve yerel etkilerine yönelik sunulmuş olan değişimler, Tablo 3'te sunulmuş olan çıktılara yönelik değişimlere kıyasla daha iyi ölçülebilmektedir. Bu

durum, üniversitelerin bölgesel ve yerel kente etkilerine yönelik yürütülen araştırmalarda neden daha çok bu ölçütlere odaklanıldığını açıklamaktadır, denebilir.

Tablo 3. Üniversitelerin Sağladığı Çıktı Açısından Bölgesel ve Yerel Etkileri

FAKTÖR	DEĞİŞİMLER
İnsan Sermayesi	Nitelik artışı Yeni firmalarda artış Göç artışı
Bilgi / Deneyim (Knowledge)	Üniversite-İşletme ilişkilerinde artış (gelişme) Kaynakların kapsamlı kullanımında artış
Çekicilik (Albeni)	Hane halkının ve firmaların yer olarak burayı seçmelerinde (tercih etmelerinde) artış Kültürel ve sosyal olanaklarda gelişme
İşletme	Araştırma ve Geliştirmede, faaliyetlerde artış

Kaynak: Kotosz, 2013, s.46'dan yararlanılarak uyarlanmıştır.

Tablo 3'ün incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, üniversitelerin çıktı açısından bölgesel ve yerel etkileri daha çok insan sermayesi, bilgi / deneyim, çekicilik (albeni) ve işletme faaliyetlerindeki değişimlerle kendini göstermektedir. Son olarak üniversitelerin bölgesel ve yerel ekonomik etkilerinin ayrıntılarına

Tablo 4'te yer verilmiştir. Beck ve meslektaşları (1995, s.246) ekonomik etkiyi, bir bölgede bir kurumun varlığı ile söz konusu olan ekonomik faaliyet ile kurumun olmadığı dönemdeki ekonomik faaliyet düzeyi arasındaki fark olarak tanımlamaktadırlar.

Tablo 4. Üniversitelerin Bölgesel ve Yerel Ekonomik Etkileri

BİR ÜNİVERSİTENİN EKONOMİK ETKİLERİ	ETKİ ÖRNEĞİ
Üniversitede İstihdam	Üniversite işleri ve ilgili kurumların sayısı
Üniversite Geliri	Devlet katkıları, harçlar, girişimci çabadan (faaliyetten) doğan yararlar vs.
Üniversite Harcamaları	Üniversite tarafından yapılan ürün ve hizmet satın almaları
Üniversite Çalışanlarının Gelir ve Harcamaları	Maaşlar, ücretler ve sosyal güvenlik maliyetleri
İş Piyasasındaki Etkiler	Nitelikli işin verimlilik etkisi karşılığı; öğrencilerden oluşan esnek çalışma arzı
İşletme Kuşağı (Nesli)	Üniversite öğrencileri ve iş görenler tarafından yaratılan işletmeler
Bilgi Pazarlaması (Knowledge Marketing)	Çeşitli yollarla (fikirlerden, kurslardan, patentlerden) ortaya çıkan bilginin satışı (ticarileşmesi)

Kaynak: Kotosz, 2013, s.46'dan yararlanılarak uyarlanmıştır.

Tablo 4'te de yer verilen harcama ve bilgi açısından üniversitelerin ekonomik etkisine yönelik iki kutuplu bir yapı söz konusudur. Üniversite çalışanları, öğrencileri ve ziyaretçilerinden oluşan paydaşların harcamalarının bir sonucu olarak bölgesel gelir ve istihdam olanaklarında bir artış sağlanabilmektedir. Bilgi etkisi ise araştırma, insan sermayesi birikiminden ve üniversitenin topluma yönelik hizmetleriyle ilişkili etkilerin sonucu olarak üniversitelerde üretilen bilgi ile uyarılan (teşvik edilen) üretim faktörlerinin kalitesindeki değişimlere işaret etmektedir (Huggins ve Cooke, 1997, s.326).

Tablo 4'ün incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, üniversitelerin ekonomiye katkıları bir anlamda doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar biçiminde de ele alınabilir. Doğrudan katkılar, "doğrudan istihdam" ve "doğrudan gelir" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Üniversite bünyesinde çalışan idari ve akademik personel yerel ekonomideki doğrudan istihdam katkısına örnektir. Üniversitede istihdam edilen personele ödenen ücret ve maaşlar doğrudan gelir kapsamına girmektedir. Üniversite doğrudan istihdam ettiği işgücünün dışında yerel faktör sahiplerinden de mal ve hizmet alımı yapmaktadır. Bu işlemler sonucunda dolaylı katkılar ortaya çıkmaktadır. Çoğu durumda bu katkılar gelir ve istihdam gibi farklı şekillerde kendini göstermektedir. İkinci dolaylı katkı, yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin yaptıkları harcamalarla yerel ekonomiye yaptıkları katkıdır. Öğrenciler buldukları kent içinde farklı mal ve hizmet talebinde bulunmakta ve çeşitli harcamalar yapmaktadırlar. Üniversitenin belki de en önemli dolaylı etkisi beşeri sermaye stokuna yaptığı katkıdır. Diğer yandan üniversite ile birlikte

kentin havası değişmekte, bilimsel etkinlikler artmakta ve kentteki ekonomik faaliyetlerde önemli bir canlanma olmaktadır. Ayrıca, yerel ekonomide doğrudan ve dolaylı katkılar sonucunda iş ve gelir elde eden bireyler, yaptıkları harcamalarla yeni bazı mal ve hizmetlerin ortaya çıkmasına da neden olabilmektedirler (Çatalbaş, 2007, s.95-96). Bu durum, üniversitelerin sağladığı uyarılmış katkılar grubunda ele alınmaktadır.

Üniversiteler, kuruldukları kentlerde değişik sektörler için önemli miktarda talep oluşturarak kent ekonomisine büyük katkılar sağlamanın yanında, kentlerin imarı, yerleşim yapısının değişmesi ve gelişmesi, konut ve arsa fiyatları üzerinde de etkili olmaktadır (Demirelli ve Taşkın, 2013, s.323; Gültekin vd., 2008, s.266; Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.57). Üniversitelerin kurulması ile birlikte özelde yerleşke alanlarının çevresi, genelde de kent önemli bir cazibe merkezi haline gelebilmektedir. Bu anlamda üniversiteler, giyim, kırtasiye, sağlık, ulaşım, telekomünikasyon, enerji, bankacılık, barınma, yiyecek-içecek (Akçakanat, vd., 2010, s.176), sinema, eğlence ve dinlence başta olmak üzere yöredeki pek çok hizmet sektörüne etki edebilmekte ve olumlu katkılar sağlayabilmektedir.

Üniversiteler ve bu anlamda üniversite öğrencileri sağladıkları ekonomik ve çevresel değişimlerin ve gelişimlerin dışında aynı zamanda kentlere akademik dönem boyunca canlılık kazandırarak kültürel ve sosyal hareketlilik de getirmektedirler. Öğrenciler özellikle eğlence-dinlence mekânlarının ve sosyal faaliyetlerin sayısının artışına etki ederek kültürel yaşamı zenginleştirmede ve güçlendirmede önemli bir role sahip olabilmektedirler. Bu öğrencilerin bir kısmı

eğitimi sonrasında da kentte kalmayı sürdürebilmekte, bu anlamda üniversite kentleri yüksek eğitimi ve genç nüfustan sonrasında da yarar sağlamaya devam edebilmektedirler (Insch ve Sun, 2013, s.179). Chatterton (1999) yürüttüğü bir araştırmada, kent merkezlerinde eğlence ve dinlence alanlarının oluşumunda öğrencilerin önemli bir rolü olduğunu belirlemiştir.

Öğrenciler özellikle kentin kültürel canlılığında çeşitli pasif ve dinamik etkilerde bulunabilmektedirler. Pasif etkiler, sadece kente ve kentteki kafelere, eğlence mekânlarına, sinemalara, canlı müzik mekânlarına, galerilere ve sergilere giden öğrencilerin varlığına işaret ederken; dinamik etkiler ise, öğrencilerin kültür üreticileri olma rollerini açıklamaktadır. Bu kültürel üretim rolü öğrencilerin doğrudan katıldıkları ve gerçekleştirdikleri çeşitli faaliyetleri içermektedir (Chatterton, 1999, s.120). Başka bir deyişle pasif etkiler, öğrencilerin sadece ifade edilen alanlardaki ya da mekânlardaki varlığı ile ölçülürken, aktif etkiler öğrencilerin kültür üretimine yönelik gerçekleştirdikleri sosyal faaliyetlerle belirlenir.

Görüldüğü üzere oynadıkları çeşitli rollerden dolayı üniversiteler kuruldukları bölge ya da kent toplumunun sosyo-kültürel yapısı üzerinde önemli değişimlere neden olabilmektedirler. Sosyo-kültürel değişim, bir toplumun siyasi, idari ve hukuki yapısında, bilgi ve eğitim sisteminde, maddi aygıt ve araçlar ile bunların kullanılması ve tüketilmesi sonucu ortaya çıkan değişimleri kapsamaktadır (Türkkahraman ve Tutar, 2009, s.5). Başka bir deyişle sosyo-kültürel değişim, bir toplumun maddi ve manevi yapısındaki değişim anlamına gelmektedir. Üniversiteler, farklı kültürel özelliğe sahip olan öğrencileri bir araya getirmekte, kültürler arasında etkileşimin yaşanmasına olanak sağlamakta (Yılmaz ve Kaynak, 2011, s.58) ve bu süreç yoluyla kuruldukları bölgenin sosyo-kültürel yapısında olumlu ya da yer yer olumsuz algılanabilen çeşitli değişimlerin yaşanmasına (Allinson, 2006, s.87; Kenyon, 1997, s.286) yol açabilmektedirler.

Üniversite temelli kongre, sempozyum, panel, konferans, açık oturum, seminer, kurs, çeşitli görsel ve yazılı faaliyetlerden oluşan kültür etkinliklerinin yerel halkın katılımına sunulması sosyo-kültürel katkıları oluştururken, yeni yerleşim alanlarının yaratılması,

yeni kültür ve eğlence mekanlarının açılması da üniversitelerin yerel çevrede yarattıkları bazı mekânsal gelişmelerdir. Bir kentte üniversitenin varlığı, kültür-sanat hayatına ve kent kültürüne olumlu katkıda bulunacağı gibi, eğlence mekânları, alveriş merkezleri gibi ticari girişimlerin yatırım kararlarına da olumlu katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, üniversitenin sunduğu entelektüel ve kültürel etkinlikler kent ile üniversite arasında organik bir bağın oluşmasına da yardımcı faktörlerdir (Taşçı vd., 2011, s.133).

Kentte ikamet edilen çevrelerde özel kiraladıkları öğrenci evlerinde ya da benzeri mekânlarda yaşayan öğrenciler, kendi arkadaşları, farklı ihtiyaçları ve yaşam tarzları olan "toplum içinde ayrı bir toplum" olarak algılanabildiğinden yerel halk tarafından istenmeyebilmektedirler. Bu anlamda yer yer toplumdaki çoğu öğrencinin varlığının çevrenin sosyal ve fiziksel varlığı üzerinde çeşitli olumsuz etkilere sahip olduğu, hatta bunun bazen "yıkıcı (bozucu) bir güç" olduğu bile düşünülebilmektedir (Kenyon, 1997, s.286-290). Bu, yer yer ortaya çıkan öğrenciler ile yerel halk arasındaki iletişimsizliğin ve uyumsuzluğun nedeni olarak gösterilebilir. İlgiler ve ihtiyaçlar ne kadar çakışırsa o çevrede o kadar yüksek düzeyli kişiler arası etkileşim, uyum ve bağlılık olacağı açıktır.

Kenyon (1997, s.290) yürüttüğü bir araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak yerel halkın toplum açısından öğrencilerle ilişkilendirdikleri üç endişe (kaygı) alanından söz edilebileceğini tartışmaktadır. Bunlardan ilki, çevre ile ilişkili fiziksel endişelerdir. Bu endişelere, hırsızlık tehdidi, ihmal edilen gayrimenkullere ve ilişkili çevrelere yönelik fiziksel sorunlar ve tehlikeler örnek verilebilir. İkinci endişe alanı olan sosyal endişeler ise, sosyal açıdan dengeli ve tutarlı bir yerleşim birimindeki şiddet, yozlaşma ve yabancılaşma başta olmak üzere algılanan sorunlara işaret etmektedir. Üçüncü endişe alanını oluşturan ekonomik kaygılar, çevrede artan öğrenci sayılarıyla ilişkilidir. Bir çevrede artan öğrenci sayısının ikamet edilen alanların genel itibarına (imajına) dayanan önceki iki endişe kategorisine ilişkin faktörler, ev fiyatları, sigorta masrafları ve iş canlılığı (hareketliliği) üzerinde olumsuz etkilere sahip olabileceği düşünülmektedir. Bu üç kategorinin birbirinden bağımsız görülemeyeceğini ifade etmek yerinde olacaktır. Her bir kategorideki faktörler, birbirleri

üzerinde önemli ters etkiler ya da diğer faktörlerin olumlu etkisiyle aynı yönde etkiler yaratabilmektedirler. Dolayısıyla üniversitelerin algılanan olumsuz sosyal etkileri, kent açısından sadece sosyal olarak önem taşımamakta, ekonomik olarak da olumsuz neticelere yol açabilmektedir. Bu anlamda, özellikle “üniversite-kent” uyumunun arzulan getirileri sağlayabilmede öne çıktığı söylenebilir.

Üniversite ve üniversite yaşamı bulunduğu yeri de önemli ölçüde etkileyen akademik, yönetsel, insan ilişkileri ve çeşitli çevresel unsurları içeren karmaşık bir olgu niteliği taşımaktadır. Bir üniversiteye yeni ve genellikle farklı kentlerden gelen öğrenciler gerek üniversite gerekse kent düzeyinde bu karmaşık yapı ile karşılaşmakta, kendilerini geçmiş yaşamlarına göre farklı bir çevre içinde bulmakta, öğrencinin bu yeni çevre ile etkileşimi bazı durumlarda kültürel çatışmalara neden olabilmekte, birbirinden farklı kültürden gelen insanlar ile hâlihazırdaki yerel çevre arasında yabancılaşma, birbirini yadırgama, kabul görmeme gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla bütünlük bir bakış açısıyla üniversite öğrencilerine olan yaklaşım ve sağlanan hizmet kalitesinin yanında, çevre ve yaşam konularının da ele alınması ihtiyacı ortaya çıkmakta, “üniversite-kent ya da öğrenci-yerel halk uyumu” önem kazanmaktadır.

Yöntem

Çalışmada, daha çok değişkenler arasındaki ilişkileri test etme amacıyla (Neuman, 2000, s.71) kullanılan nicel yöntem esas alınmış, değişkenleri inceleme biçimine göre “ilişkisel (bağıntısal) araştırma” türünden ve “alan araştırması” deseninden yararlanılmıştır. Alan araştırması, katılımcıların bir müdahale olmaksızın herhangi bir konudaki görüşlerini ya da düşüncelerini, değerlendirmelerini, algılarını, tutumlarını ve davranışlarını belirlemeye yönelik yürütülen (Babbie, 2007, s.287) araştırma desendir. Çalışmanın bu kısmında örnekleme ve veri toplama süreci, veri toplama aracı, geçerlik, güvenilirlik ve veri analizi gibi yöntemle ilgili ayrıntılara yer verilmiştir.

Örnekleme ve Veri Toplama Süreci

Üniversite ve üniversite yaşamı bulunduğu yeri önemli ölçüde etkileyen karmaşık bir olgu niteliği

taşımaktadır. Özellikle görece küçük kentlerde üniversitenin varlığından doğrudan etkilenen ve üniversite öğrencileriyle etkileşimde bulunan yerel halkın üniversitenin ve üniversite öğrencilerinin etkilerine yönelik algıları üniversitenin gelişiminde ve üniversite-öğrenci-kent uyumunda önemli olabilmektedir. Bu nedenle araştırmanın evrenini görece küçük bir kent sayılabilecek Aksaray ili ve bu ilde yaşayan yerel halk oluşturmaktadır. İç Anadolu Bölgesinin Kapadokya sınırları içinde yer alan Aksaray kenti, 7.997 km² yüzölçümüne sahip, doğuda Nevşehir, güneydoğuda Niğde, batısında Konya, kuzeyde Ankara ve kuzeydoğuda Kırşehir kentleri ile komşudur. Ağaçoören, Eskil, Gülağaç, Güzelyurt, Ortaköy ve Sarıyahşi ilçelerinin bağlı olduğu Aksaray kentinin nüfusu 2015 verilerine göre 386.514 olup, bunun 192.688’ini erkekler, 193.826’sını ise kadınlar oluşturmaktadır (www.aksaray.gov.tr). Yerel halk algısının odağını oluşturan, 2006 yılında kurulmuş 10 yıllık bir geçmişe sahip görece yeni bir üniversite olan Aksaray Üniversitesi, 9 Fakülte, 4 Yüksekokul, 7 Meslek Yüksekokulunda ön lisans ve lisans düzeyinde; çeşitli Yüksek Lisans ve Doktora programlarıyla lisansüstü düzeyde eğitim yapılan, yaklaşık 20.000 öğrenciye sahip bir devlet üniversitesidir (www.aksaray.edu.tr).

Araştırmada amaca yönelik ölçeklerden yararlanılarak oluşturulmuş bir anket yoluyla Aksaray ilinde yaşayan yerel halktan kolayda örnekleme yöntemine göre 2015-2016 döneminde veri toplanmıştır. Veriler Aksaray kent merkezinde bulunan işyerlerindeki, kurumlardaki ve araştırmacıların çevresindeki yerel halktan bir yıl içerisinde birebir görüşülerek toplanmıştır. İlgili yerler belli aralıklarla ziyaret edilerek, o an orada çalışanlar, bu yerleri ziyarete gelenler ve çevrede erişilebilen kişiler tesadüfi olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Veri toplama süresince 730 katılımcıdan veri toplanmış olup, bunlardan kullanılabilir 634 anket analizlere esas oluşturmuştur. Ural ve Kılıç (2006, s.49) evren sayısının 100.000 ve üzeri olduğu durumlarda minimum 384 katılımcıdan veri toplamının kabul edilebilir alt sınırı oluşturduğuna işaret etmektedirler. Dolayısıyla bu araştırmada erişilen katılımcı sayısı, yürütülen analizlerin varsayımlarını karşılama ve örneklem büyüklüğü açısından önemli ölçüde kabul edilebilir

sınırlar içerisinde değerlendirilebilir. Veri toplanan katılımcıların kişisel özelliklerini temsil eden tanıtıcı bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Kişisel Katılımcı Özellikleri

ÖZELLİKLER		% (N=634)	ÖZELLİKLER		% (N=634)
Cinsiyet	-Erkek	45,2	Yaş	-18 ile 29 arası	50,1
	-Kadın	54,8		-30 ile 39 arası	29,8
Medeni Durum	-Evli	60,3		-40 ile 49 arası	14,7
	-Bekâr	39,7		-50 yaş ve üzeri	5,4
Meslek	-Kamu Çalışanı	38,7	Eğitim Durumu	-İlköğretim	18,2
	-Serbest Meslek	14,6		-Lise	27,7
	-Özel sektör	25,1		-Üniversite	48,7
	-Ev Hanımı	8,7		-Lisansüstü	5,4
	-Öğrenci	13,0			
Çocuk Sayısı	-Çocuk yok	8,3	Aksaray'da İkamet Yılı	-1 ile 5 yıl	24,1
	-1 ile 2 arası	66,5		-6 ile 10 yıl	10,7
	-3 çocuk ve üzeri	25,2		-11 ile 20 yıl	20,3
Aile Geliri	-1000 TL ve altı	8,8		-21 ile 30 yıl	27,1
	-1001 ile 2000 TL	26,3		-31 yıl ve üzeri	17,7
	-2001 ile 3000 TL	27,7			
	-3001 ile 4000 TL	12,8			
Çocuğunun/Yakınının ASÜ'de Eğitim Görmesini İsteme	-Evet	62,8	ASÜ'de Eğitim Gören Yakını Olma	-Evet	45,9
	-Hayır	37,2		-Hayır	54,1
ASÜ'de Etkinliğe Katılma	-Evet	40,8	ASÜ'de Çalışan Yakını Olma	-Evet	29,0
	-Hayır	59,2		-Hayır	71,0

Tablo 5'ten de anlaşılacağı üzere, katılımcıların % 54,8'i kadın iken, % 45,2'si erkektir. Ankete katılanların yarısı (% 50,1) 18 ile 29 yaş arasında olup, % 60,3'ü evlidir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımlarında üniversite (ön lisans ya da lisans) (% 48,7) ve lise mezuniyeti (% 27,7) öne çıkmakta olup; % 38,7'sinin kamu, % 25,1'inin özel sektör çalışanı olduğu ve yarısından fazlasının (% 66,5) 1 ya da 2 tane çocuk sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların % 27,7'si 2001 ile 3000 TL arasında gelir elde ederken; % 27,1'i 21 ile 30 yıl arasında değişen sürelerde Aksaray'da ikamet etmektedirler. Yerel halktan oluşan katılımcıların % 45,9'unun Aksaray Üniversitesi'nde eğitim gören, % 29'unun ise Aksaray Üniversitesi'nde çalışan yakınları olduğu; aynı zamanda yarıdan fazlasının (% 62,8) çocuğunun ya da bir yakınının Aksaray Üniversitesi'nde okumasına sıcak baktıkları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların yarıdan azı (% 40,8'i) daha önce Aksaray Üniversitesinde düzenlenen bir etkinliğe katılmışlardır.

Veri Toplama Aracı, Geçerlik ve Güvenirlik

Üniversite öğrencileri buldukları kentin geçici ikamet eden bireyleri (Allinson, 2006, s.80; Hubbard,

2009, s.1903; Inch ve Sun, 2013, s.179) ya da belli bir dönemi kapsayan ziyaretçileri olarak kentte oluşturdukları etkiler açısından "turist" olgusu ile benzerlikler gösterdiğinden, konunun incelenbilmesinde turizm alanyazınının da dikkate alınması gereği önemli görülmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle araştırmada, turizm alanyazınında (Kim, 2002; Hsu, 2006; Uygun vd., 2013 gibi) ve yükseköğretimle ilgili alanyazında (Sağır ve İnci, 2013; Sankır ve Gürdal, 2013, 2014; Taşçı vd., 2011; Yılmaz ve Kaynak, 2011 gibi) önceden belli amaçlarla geliştirilmiş çeşitli ölçeklerden yararlanılarak oluşturulan bir anketle veri toplanmıştır. İki ayrı bölümden oluşan anketin ilk bölümünde kişisel katılımcı bilgilerine ve konuya ilişkin kişisel özgeçmiş özelliklerine; ikinci bölümünde ise, 37 maddeden oluşan "üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algı ölçeğine" yer verilmiştir. İlk bölümdeki sorular çoktan seçmeli kategorik ve sürekli veri özelliği gösterirken; üniversitenin kente olan etkilerine yönelik yerel halk algısı ölçeği orta noktası nötr olan (3), Kesinlikle Katılmıyorum'dan (1), Kesinlikle Katılıyorum'a (5) kadar uzanan, Likert tipi eşit aralıklı bir ölçme aracı niteliği taşımaktadır. Ayrıca, ankete son şeklini

vermek için 15 katılımcıdan ve 2 alan uzmanından da görüş alınmıştır.

Ölçekte yer alan boyutların belirlenebilmesi ve ölçeğin açıkladığı varyans yeterliliğinin değerlendirilebilmesi için faktör analizi yapılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğunu ve örneklem yeterliliğini incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçütünden ve Bartlett's Küresellik testinden yararlanılmıştır. Tabachnick ve Fidell (2007, s.614) örneklem yeterliliği açısından elde edilen KMO değerinin ,60 ya da üzerinde ve Bartlett's Küresellik testi sonucunda elde edilen p değerinin de istatistiksel olarak anlamlı olması gerektiğini belirtmektedirler. Üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algı ölçeği için elde edilen ,88 KMO ve $p=0,00<0,01$ değeri verilerin faktör analizine uygun olduğunu

göstermektedir. Yürütülen faktör analizi sonucu, üniversitenin kente olan etkilerine yönelik yerel halk algısının ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel olmak üzere üç alt boyuttan oluştuğu ve bu boyutların toplam varyansın % 57,32'lik gibi önemli sayılabilecek bir kısmını açıkladığı belirlenmiştir.

Faktör analizinden sonra üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algı ölçeğinin geneline ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanarak ölçeğin güvenilirliği test edilmiştir. Nunnally (1978, s.245) 0,70 ve üzerindeki bir Alpha değerinin ölçeğin güvenilirliği açısından yeterli olduğunu vurgulamaktadır. Ölçeğin geneline ve alt boyutlarına yönelik hesaplanmış Cronbach's Alpha değerleri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Ölçeğe Yönelik Güvenilirlik Analizi Sonuçları

ÖLÇEK	Cronbach's Alpha Katsayıları			
	Genel	Alt Boyutlar*		
		1. Alt Boyut	2. Alt Boyut	3. Alt Boyut
Üniversitenin Kente Olan Etkilerine Yönelik Yerel Halk Algısı	,86	,77	,77	,75

*1. alt boyut üniversitenin etkilerine yönelik ekonomik algı boyutunu, 2. alt boyut üniversitenin etkilerine yönelik sosyo-kültürel algı boyutunu ve 3. alt boyut üniversitenin etkilerine yönelik çevresel algı boyutunu temsil etmektedir.

Tablo 6'da yer alan değerler, üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algı ölçeğinin genelinin ve alt boyutlarının görece yeterli ve yüksek sayılabilecek ölçüde güvenilir olduğuna işaret etmektedir. Başka bir deyişle, katılımcıların ilgili ölçekle sağladıkları veriler kendi içinde tutarlılık göstermektedir.

Veri Analizi

Veriler, SPSS istatistik paket yazılım programının 20. sürümüyle analiz edilmiştir. Yerel halktan oluşan katılımcıların üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algılarına temel oluşturan boyutların neler olduğunun (araştırma sorusu 1) değerlendirilebilmesi için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi, herhangi bir sosyal olguyu ölçek maddeleri arasındaki varyansı ve kovaryansı istatistiksel olarak açıklayan faktörleri (boyutları) belirlemede kullanılan bir tekniktir (Green vd., 2000). Yerel halkın üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algılarının ne yönde bir dağılım gösterdiğinin (araştırma sorusu 2) genel anlamda incelenebilmesi için yüzde ve frekans gibi betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Katılımcıların yaş, gelir, kentteki ikamet yılları ve çocuk sayılarına bağlı olarak üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algı puanlarının farklılaşp-farklılaşmadığını (araştırma sorusu 3) belirleyebilmek için ise, Pearson Korelasyon

Katsayıları hesaplanmıştır. Bu analiz, sürekli değişkenler arasındaki doğrusal ilişkileri test ettiğinden, analiz öncesi değişkenlerin bütününe ilişkin bir serpilme grafiği elde edilerek, bu durumun uygunluğu kontrol edilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, daha önce üniversitenin herhangi bir etkinliğine katılım durumundan oluşan kişisel özelliklerine dayalı olarak üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algı düzeylerinin farklılaşp-farklılaşmadığının (araştırma sorusu 3) incelenmesinde ise, Çok Değişkenli Varyans Analizinden (MANOVA) yararlanılmıştır. MANOVA'ya ilişkin örneklem büyüklüğü, normallik, uçdeğerlerin kontrolü, doğrusallık, varyans-kovaryans matrislerinin homojenliği gibi varsayımlar söz konusudur. MANOVA için kesin bir kural olmamakla birlikte her bir hücrede minimum sahip olunan bağımlı değişken sayısından daha fazla katılımcı sayısının olması gerekmektedir (Pallant, 2007, s.277). Bu araştırma için 2 düzeyli cinsiyet bağımsız değişkeninden ve 3 düzeyli bağımlı değişkenden oluşan toplam 6 hücre; 4 düzeyli eğitim durumu bağımsız değişkeninden ve 3 düzeyli bağımlı değişkenden oluşan toplam 12 hücre; 2 düzeyli medeni durum bağımsız değişkeninden ve 3 düzeyli bağımlı

değişikenden oluşan toplam 6 hücre; 2 düzeyli üniversitenin herhangi bir etkinliğine katılım durumu ve 3 düzeyli bağımlı değişikenden oluşan toplam 6 hücre ve her değişikenden kombinasyonları için ilgili hücrelerde bu sayıları aşan katılımcı sayısına sahip olduğu söylenebilir. Tabachnick ve Fidell'e göre (2007, s.251), her bir hücrede en az 20 katılımcının yer aldığı bir örneklem büyüklüğü hem tek değişikendenli hem de çok değişikendenli normallik varsayımını karşılamak için yeterli olabilmektedir. Bu açıdan örneklemin görece uygun olduğu söylenebilir. Doğrusallık ise, her grup için her bir değişikenden çifti arasında oluşturulan bir serpilme grafiği ile kontrol edilmiştir. Varyans-kovaryans matrislerinin eşitliğini değerlendirmek için ise, Box's M ve Levene's test istatistikleri kullanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Tablo 7. Üniversitenin Algılanan Etki Boyutlarına Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar ve Ölçek Maddeleri (N=634)	Faktör Yükleri	Öz Değer	Açıklanan Varyans
Sosyo-Kültürel Etkilere Yönelik Algı Boyutu			
Üniversitenin gelişiminin sosyal ve kültürel faaliyetlerin artışı teşvik etmesi	.665		
Öğrenci sayısındaki artışın kentte eğlence düşkünlüğünü artırması	.429		
Öğrencilerin kentten sosyal ve kültürel yaşamını zenginleştirilmesi	.651		
Öğrenci sayısındaki artışın yerel halkın giderek aile yapısını bozması	.741		
Öğrencilerin halkın farklı kültürlere hoşgörülü olmalarını sağlaması	.445		
Öğrenci sayısındaki artışın giderek yerel kültürel değerleri kaybettirmesi	.773		
Öğrenci sayısındaki artışın kentte suç işleme oranını artırması	.730		
Öğrencilerin yerel kültürün ülkeye tanıtılmasında rol oynamaları	.404		
Öğrencilerin kentte ahlaki yozlaşmaya neden olmaları	.768		
Öğrencilerin yaşadıkları apartmandaki ve sokaktaki rahatsız edici davranışları	.544	11,765	% 27,76
Öğrencilerin giyim kuşamlarının rahatsız ediciliği	.502		
Üniversitenin kent yaşamını canlandırarak kent dışına göçü yavaşlatması	.696		
Üniversitenin dışarıdan kontrolsüz göç hareketliliğine neden olması	.544		
Öğrencilerin kentte hoşgörülü ve özgürlükçü bir hava kazandırmaları	.601		
Öğrencilerin kentteki gençlere örnek olmaları ve eğitime teşvik etmeleri	.688		
Üniversitenin kentten imajına olumlu katkı sağlaması	.668		
Üniversitenin kentten sorunlarının çözümüne yönelik projeler üretmesi	.680		
Düzenlenen sosyo-kültürel etkinliklerin sosyal yaşamı zenginleştirilmesi	.652		
Öğrencilerin sosyal açıdan kentten modern yaşamına katkı sağlamaları	.584		
Çevresel Etkilere Yönelik Algı Boyutu			
Öğrenci sayısındaki artışla parkların ve yeşil alanların giderek artması	.537		
Öğrenci sayısındaki artışla rahatsız edici bir insan kalabalığının oluşması	.604		
Öğrenci sayısındaki artışla kentte trafik sorunlarının giderek artması	.754		
Öğrenci sayısındaki artışla altyapı-üstyapı olanaklarının gelişmesi	.707		
Öğrenci sayısındaki artışla çevre ve hava kirliliği sorunlarının artması	.789	6,249	% 16,14
Öğrenci sayısındaki artışla kentte gürültü kirliliğinin giderek artması	.759		
Üniversitenin gelişiminin görsel mimariyi ve görünümü geliştirmesi	.691		
Üniversitenin gelişiminin şehir içi-şehirlerarası ulaşım olanaklarını artırması	.707		
Üniversitenin gelişiminin sağlık, eğitim, güvenlik gibi hizmetleri geliştirmesi	.701		
Ekonomik Etkilere Yönelik Algı Boyutu			
Üniversitenin gelişiminin kentte yeni iş olanaklarına katkı sağlaması	.532		
Öğrenci sayısındaki artışla kentte yaşam pahalılığının artması	.800		
Öğrenci sayısındaki artışla esnafın olumlu yönde etkilenmesi	.465		
Öğrenci sayısındaki artışla kentteki mal ve hizmet fiyatlarının artması	.791		
Öğrenci sayısındaki artışla halkın kişisel gelirinin artması	.679	5,704	% 13,42
Öğrenci sayısındaki artışla emlak kiralarının ve fiyatlarının yükselmesi	.720		
Üniversitenin gelişiminin kentten daha fazla yatırım almasını sağlaması	.595		
Öğrenci sayısındaki artışla arsa ve binaların değerlendirilmesi	.445		
Üniversitenin gelişiminin yeni iş fırsatları sağlayarak işsizliği azaltması	.677		

Bu bölümde, verilerin araştırma soruları doğrultusunda analiz edilmesiyle ulaşılan bulgulara ve ilgili alanyazın çerçevesinde yapılan yorumlamalara yer verilmiştir. Sırasıyla yerel halkın üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algılarına temel oluşturan boyutlar, bu algıların nasıl bir dağılım gösterdiği ve yerel halkın üniversitenin kente olan etkilerine yönelik algıları ile kişisel özellikleri arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Üniversitenin Kente Olan Etkilerine Yönelik Algılanan Boyutlar

Yerel halkın Aksaray Üniversitesinin kente olan etkilerine yönelik algılarının hangi alt boyutlardan oluştuğunu incelemek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Rotasyon Yöntemi: Varimax

Toplam Açıklanan Varyans: % 57.32

Tablo 7'nin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, yürütülen faktör analizi sonucu üniversitenin kente olan etkilerine yönelik yerel halk algısının, daha önceki kısımlarda yer verilmiş olan ilgili alanyazında yoğun olarak tartışılan ekonomik (9 madde) ve sosyo-kültürel (19 madde) etkilerin yanında, daha çok turizm alanyazınında (Kim, 2002; Hsu, 2006; Uygun vd., 2013 gibi) turistlerin etkileri ile ilişkili olarak ele alınan çevresel (9 madde) etkiler olmak üzere üç alt boyuttan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu alt boyutların toplam varyanstaki değişimin % 57,32'lik gibi görece önemli sayılabilecek bir kısmını açıkladığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle sonraki aşamada yürütülen

analizler bu alt boyutlar dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Üniversitenin Kente Olan Etkilerine Yönelik Algıların Dağılımı

Yerel halkın Aksaray üniversitesinin kente olan etkilerine yönelik algılarının dağılımlarını incelemek için betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Bu anlamda, üniversitenin sosyo-kültürel etkilerine yönelik algıların yüzdelik dağılımlarına Tablo 8' de, çevresel etkilerine yönelik algıların yüzdelik dağılımlarına Tablo 9'da ve ekonomik etkilere yönelik algıların yüzdelik dağılımlarına ise Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo 8. Üniversitenin Algılanan Sosyo-Kültürel Etkilerine Yönelik Yüzdelik Dağılımlar

Ölçek Maddeleri (N=634)	1*	2*	3*	4*	5*
Üniversitenin gelişiminin sosyal ve kültürel faaliyetlerin artışı teşvik etmesi	4,3	6,5	20,2	40,9	28,1
Öğrenci sayısındaki artışın kentte eğlence düşkünlüğünü artırması	4,6	8,5	24,0	35,3	27,6
Öğrencilerin kentin sosyal ve kültürel yaşamını zenginleştirilmesi	5,1	8,1	22,1	37,0	27,8
Öğrenci sayısındaki artışın yerel halkın giderek aile yapısını bozması	16,1	20,6	27,5	17,9	17,9
Öğrencilerin halkın farklı kültürlerle hoşgörülü olmalarını sağlaması	5,4	12,3	27,8	39,3	15,3
Öğrenci sayısındaki artışın giderek yerel kültürel değerleri kaybettirmesi	15,9	25,1	27,8	15,5	15,8
Öğrenci sayısındaki artışın kentte suç işleme oranını artırması	19,0	29,7	22,4	14,5	14,4
Öğrencilerin yerel kültürün ülkeye tanıtılmasında rol oynamaları	5,2	9,9	22,4	36,6	25,9
Öğrencilerin kentte ahlaki yozlaşmaya neden olmaları	18,1	21,3	26,5	17,2	16,9
Öğrencilerin yaşadıkları apartmandaki ve sokaktaki rahatsız edici davranışları	16,4	23,5	29,5	18,8	11,8
Öğrencilerin giyim kuşamlarının rahatsız ediciliği	19,1	26,3	23,8	18,6	12,1
Üniversitenin kent yaşamını canlandırarak kent dışına göçü yavaşlatması	9,6	21,5	21,5	22,9	10,1
Üniversitenin dışarıdan kontrolsüz göç hareketliliğine neden olması	12,0	28,8	28,8	15,7	9,3
Öğrencilerin kente hoşgörülü ve özgürlükçü bir hava kazandırmaları	5,5	12,8	12,8	35,3	17,0
Öğrencilerin kentteki gençlere örnek olmaları ve eğitime teşvik etmeleri	5,8	10,1	10,1	36,5	22,6
Üniversitenin kentin imajına olumlu katkı sağlaması	5,5	8,5	8,5	39,6	27,1
Üniversitenin kentin sorunlarının çözümüne yönelik projeler üretmesi	10,3	14,8	14,8	26,8	17,2
Düzenlenen sosyo-kültürel etkinliklerin sosyal yaşamı zenginleştirilmesi	5,7	8,7	8,7	41,4	20,9
Öğrencilerin sosyal açıdan kentin modern yaşamına katkı sağlamaları	5,7	12,9	24,1	36,4	20,8

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere, üniversitenin sosyo-kültürel etkilerine yönelik olarak katılımcıların yarısından fazlası (olumlu görüşü temsil eden Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum yargılarının yüzdelik dağılımlarının toplamı % 50'nin üzerinde olanlar) Aksaray Üniversitesinin gelişiminin kentteki sanat, müzik, tiyatro, sinema, festival gibi sosyal ve kültürel faaliyetlerin artışı teşvik ettiğini (% 69); kentin imajına olumlu katkı sağladığını (% 66,7); ülkenin çok çeşitli yerlerinden gelen üniversite öğrencilerinin kentin sosyal ve kültürel yaşamını zenginleştirdiğini (% 64,8); sosyal açıdan kentin modern yaşamına katkı sağladıklarını (57,2); kente özgürlükçü ve hoşgörülü bir hava kattıklarını (% 52,3); halkın farklı kültürlerle karşı daha hoşgörülü

olmalarına katkı sağladığını (% 54,6); kentteki gençlere örnek olarak eğitime teşvik ettiklerini (% 59,1); kentin yerel kültürünün ülke geneline tanıtılmasında önemli bir rol oynadıklarını (% 62,5); üniversitenin düzenlediği sosyo-kültürel etkinliklerin kentin sosyal yaşamını zenginleştirdiğini (% 62,3); yönlü görüş bildirenlerin yarıdan fazlası (aksi görüş % 31,1; bu yöndeki görüş % 33) üniversitenin kent yaşamını canlandırarak kent dışına göçü yavaşlattığını, benzer şekilde üniversitenin kentin sorunlarının çözümüne yönelik projeler ürettiğini (aksi görüş % 25,1; bu yöndeki görüş % 44) düşündüklerini belirtmişlerdir. Buna karşın, katılımcıların % 62,9'u ise olumsuz anlamda Aksaray'da üniversite öğrencilerinin sayısı arttıkça kentte eğlence düşkünlüğünün arttığı

yönünde görüş bildirmiştir. Öte yandan, yönlü fikir beyan etmeyen katılımcıların dışında, öğrenci sayısının artışı ile yerel halkın aile yapısının giderek bozulacağını ifade eden katılımcılarla (% 35,8), bunun aksi yönünde görüş bildiren katılımcıların (% 36,7) oranlarının yaklaşık olarak aynı olduğu; öğrencilerin kentte ahlaki yozlaşmaya neden olduklarını düşünenlerle (% 34,1) bunun aksi yönde düşünenlerin (% 39,4), benzer şekilde yaşadıkları apartmanlardaki ve sokaktaki davranışlarının rahatsız edici olduğunu düşünenlerle (% 30,6) olumlu düşünenlerin (% 39,9) oranlarının da birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, katılımcıların % 31,3'ünün öğrenci artışının yerel halkın kültürel değerlerini giderek kaybetmelerine yol açtığını düşünmekle birlikte % 41'inin ise bunun aksi yönünde daha olumlu görüş bildirdikleri; benzer şekilde katılımcıların % 30,7'sinin öğrencilerin giyim-kuşamlarını rahatsız edici bulurken, % 45'4'ünün bu durumdan rahatsızlık duymadıkları, katılımcıların % 28,9'unun kentte suç işleme oranının arttığı, buna karşın % 48,7'sinin öğrenci sayısındaki artışa bağlı olarak suç oranında herhangi bir artış olmadığı fikrini paylaştıkları belirlenmiştir.

Tablo 9. Üniversitenin Algılanan Çevresel Etkilerine Yönelik Yüzdeler Dağılımları

Ölçek Maddeleri (N=634)	1*	2*	3*	4*	5*
Öğrenci sayısındaki artışla parkların ve yeşil alanların giderek artması	12,0	19,6	31,1	21,8	15,6
Öğrenci sayısındaki artışla rahatsız edici bir insan kalabalığının oluşması	17,7	26,2	22,9	22,1	11,2
Öğrenci sayısındaki artışla kentte trafik sorunlarının giderek artması	14,0	24,1	24,8	23,3	13,7
Öğrenci sayısındaki artışla altyapı-üstyapı olanaklarının gelişmesi	7,6	18,9	26,2	30,8	16,6
Öğrenci sayısındaki artışla çevre ve hava kirliliği sorunlarının artması	15,6	28,2	25,4	18,8	12,0
Öğrenci sayısındaki artışla kentte gürültü kirliliğinin giderek artması	13,6	22,6	25,2	26,2	12,5
Üniversitenin gelişiminin görsel mimariyi ve görünümü geliştirmesi	9,7	16,5	23,0	33,5	17,3
Üniversitenin gelişiminin şehir içi-şehirlerarası ulaşım olanaklarını artırması	8,2	7,6	19,6	37,4	27,3
Üniversitenin gelişiminin sağlık, eğitim, güvenlik gibi hizmetleri geliştirmesi	8,5	14,0	21,6	34,2	21,6

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 9 incelendiğinde üniversitenin kente olan çevresel etkilerine yönelik olarak yönlü görüş bildiren katılımcıların yarıdan fazlası (aksi görüş % 31,6; bu yöndeki görüş % 37,4) öğrenci sayısı arttıkça kentteki parkların ve yeşil alanların da giderek arttığını, benzer şekilde altyapı ve üstyapı olanaklarının da geliştiğini (aksi görüş % 26,5; bu yöndeki görüş % 47,4); yarıdan fazlası kentin görsel mimarisinin ve görünümünün de gelişerek modern bir hale gelmeye başladığını (% 50,8) ifade etmişlerdir. Ayrıca, çoğu katılımcı Aksaray Üniversitesinin gelişimi ile kentin şehir içi ve şehirlerarası ulaşım olanaklarının da arttığı (% 64,7); kentteki sağlık, eğitim, güvenlik gibi kamu hizmetlerinin de giderek geliştiği (% 55,8) yönünde olumlu görüş bildirmişlerdir. Bu olumlu görüşlere karşın, yönlü fikir belirten katılımcıların yarıdan

fazlası (aksi görüş % 36,2; bu yöndeki görüş % 38,7) öğrenci sayısının artışına bağlı olarak kentte gürültü kirliliğinin de ortaya çıkmaya başladığını öne çıkarmışlardır. Yönlü fikir beyan etmeyen katılımcıların dışında, öğrenci sayısının artışı ile trafik sorunlarının da arttığı yönünde (% 37) ya da aksi yönde (% 38,1) fikir beyan eden katılımcıların oranlarının yaklaşık olarak birbirlerine eşit olduğu da dikkat çekmektedir. Son olarak yönlü görüş paylaşan katılımcıların yarıdan fazlasının öğrenci artışının kentte rahatsız edici bir insan kalabalığına (aksi görüş % 33,3; bu yöndeki görüş % 43,9), çevre ve hava kirliliği (aksi görüş % 30,8; bu yöndeki görüş % 43,8) sorunlarına yol açtığı fikrine katılmadıkları, başka bir deyişle bu açıdan sorun oluşturmadıklarını düşündükleri anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Üniversitenin Algılanan Ekonomik Etkilerine Yönelik Yüzdeler Dağılımları

Ölçek Maddeleri (N=634)	1*	2*	3*	4*	5*
Üniversitenin gelişiminin kentte yeni iş olanaklarına katkı sağlaması	6,5	9,3	18,0	36,4	29,8
Öğrenci sayısındaki artışla kentte yaşam pahalılığının artması	6,9	15,1	22,6	29,2	26,2
Öğrenci sayısındaki artışla esnafın olumlu yönde etkilenmesi	4,1	7,3	13,6	38,0	37,1
Öğrenci sayısındaki artışla kentteki mal ve hizmet fiyatlarının artması	6,6	14,4	22,3	32,2	24,5
Öğrenci sayısındaki artışla halkın kişisel gelirinin artması	7,4	15,1	28,8	30,3	18,4
Öğrenci sayısındaki artışla emlak kiralalarının ve fiyatlarının yükselmesi	3,3	4,9	14,1	35,1	42,7
Üniversitenin gelişiminin kentin daha fazla yatırım almasını sağlaması	6,2	8,2	25,3	37,1	23,2
Öğrenci sayısındaki artışla arsa ve binaların değerlendirilmesi	4,3	8,5	21,9	35,3	30,0
Üniversitenin gelişiminin yeni iş fırsatları sağlayarak işsizliği azaltması	8,5	20,2	30,5	27,5	13,3

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo10'un incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, Aksaray Üniversitenin kente olan ekonomik etkisine yönelik olarak katılımcıların çoğunluğunun üniversite geliştikçe ve öğrenci sayısı arttıkça esnafın olumlu yönde etkilendiği (% 75,1); kentte yeni iş olanaklarının ortaya çıkmaya başladığı (% 66,2); halkın sahip olduğu arsa ve binaların değerlendirildiği (% 65,3); dışarıdan kentten daha fazla yatırım almaya başladığı (% 60,3); benzer şekilde yönlü görüş ifade edenlerin yarıdan fazlasının halkın kişisel gelirinin yükseldiği (aksi görüş % 22,5; bu yöndeki görüş % 49,2) ve yeni iş fırsatları ile kentteki işsizliği azalttığı (aksi görüş % 28,7; bu yöndeki görüş % 40,8) fikrini paylaştıkları dikkat çekmektedir. Katılımcılar, üniversitenin bu olumlu ekonomik getirilerinin yanında bazı olumsuz yönlerinin de olabildiğini de belirtmişlerdir. Bu anlamda katılımcıların yarıdan fazlasının öğrenci sayısının artışı ile birlikte kentte yaşam pahalılığının (% 55,4), mal ve hizmet fiyatlarının (% 56,7), emlak kiralalarının ve fiyatlarının (% 77,8) da artış gösterdiğini düşündükleri tespit edilmiştir.

Alanyazında yürütülmüş olan bazı araştırmalardan (Allinson, 2006; Sankır ve Gürdal, 2014; Taşçı vd., 2011; Torun vd., 2009; Yılmaz ve Kaynak, 2011 gibi) elde edilen sonuçlar, bu araştırma kapsamında elde edilen sonuçlarla önemli ölçüde örtüşmekte ve ulaşılan bu bulguları destekler bir nitelik taşımaktadır. Bu anlamda, Allinson (2006) üniversite öğrencilerinin bulunduğu kente ve topluma yönelik etkilerine ilişkin İngiltere'de Birmingham Üniversitesi özelinde yürüttüğü bir araştırmada, yerel halkın üniversitenin ve öğrencilerin kente yönelik hem olumlu hem de olumsuz sayılabilecek etkiler yarattıkları algısına sahip olduklarını belirlemiştir. Bu anlamda araştırma katılımcılarının Birmingham Üniversitesi'nin gelişimi ve kentte öğrenci artışına bağlı olarak yerel mağazalara, eğlence-dinlenme mekânları başta olmak üzere birçok hizmete yönelik talep ve harcamalarda artış sağlandığını, arsa ve gayrimenkullerin değerlendirildiğini, toplum olma duygusunun gelişimi ile kente yönelik olumlu ağızdan ağıza iletişim davranışlarının güçlendiğini (öneri / tavsiye davranışı), merkezi alanlardaki kötü ya da eski alanların ve mekânların yenilenmesini teşvik ettiğini,

hayirserverlik ve gönüllülük faaliyetlerini ve gönüllü sayısının artışına olanak sağladığını düşündükleri belirlenmiştir. Bununla birlikte katılımcıların öğrenci gelişimine bağlı olarak gece hayatının artması, öğrencilerin yaşam tarzından kaynaklanan sorunların ortaya çıkması, gürültünün artması, hırsızlığın yaygınlaşması, yerli nüfusun (öğrenci olmayanların) dışlanması, yaz aylarında kentte boşluklar ortaya çıkması, atık ve çöplerde artma, alan bağlılığı ve uyumu olmayan geçici nüfusun varlık bulması, ev ve kira fiyatlarında yükselmenin (enflasyon), giderek tek yönlü öğrenci kültürünün ortaya çıkması gibi olumsuz bazı ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkileri de öne çıkardıkları saptanmıştır.

Torun ve meslektaşları (2009) tarafından Kafkas Üniversitesi özelinde yürütülen bir araştırma, kentteki yerel halkın büyük bir bölümünün üniversitenin gelişiminin ve buna bağlı olarak öğrenci sayısındaki artışın, mal ve hizmetlere olan talep artışı ile kentten ekonomik yaşamına canlılık getirerek yeni işyerleri açılmasına katkı sağladığı, yapılan harcamalarla kent esnafının gelirini artırdığı, kentten ulaşım imkânlarını iyileştirdiği; buna karşın konut kiralalarını ve pahalılığı da artırdığı yönünde düşüncelere sahip olduğu gibi sonuçlar içermektedir. Araştırmada ekonomik etkiler açısından ortaya çıkan olumlu görüşlerin sosyo-kültürel konular açısından yerini daha olumsuz görüşlere bıraktığı dikkat çekmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı üniversitenin kentte hoşgörü ve demokrasi kültürünü geliştirmede olumlu etkisi olduğunu, kentten tanıtımında önemli bir rol üstlendiğini dile getirirse de önemli bir kısmının da öğrencilerin apartmandaki ve sokaktaki davranışlarından rahatsızlık duydukları, gürültü ve çevre kirliliğine, kültürel yozlaşmaya yol açtıklarını düşündükleri belirlenmiştir. Benzer şekilde Yılmaz ve Kaynak (2011) Bayburt Üniversitesi kapsamında hareket ettikleri bir araştırmada, yerel halktan oluşan katılımcıların Bayburt Üniversitesi'nin kentten ekonomik hayatına canlılık getirdiğini ve yeni işyerlerinin açıldığını, Bayburt'a yapılan yeni yatırımlar için çekicilik unsuru olduğunu, Üniversite'nin her geçen gün geliştiğini ve kentten yaşam kalitesini yükselttiğini; buna karşın Üniversite'nin ulaşım imkânlarının iyileşmesinde ve

kent dışına göçün engellenmesinde çok fazla bir etkide bulunmadığını düşündükleri yönünde sonuçlara ulaşmışlardır. Ayrıca, katılımcıların çoğunluğunun Bayburt Üniversitesi'ni benimsediğini, hoşgörü ve demokrasi kültürünün gelişmesine ve sosyo kültürel yaşama olumlu katkılar sağladığını, gönüllülük faaliyetlerinin arttığını ve kentin imajına olumlu katkılar sağladığını düşündükleri de saptanmıştır. Buna karşın katılımcıların öğrencilerin apartman ve sokaktaki davranışları, insanlara karşı tutumları, çevre konusundaki duyarlılıkları ile ilgili olumsuz algılara sahip oldukları tespit edilmiştir. Sağır ve İnci (2013) tarafından Karabük Üniversitesi esas alınarak yürütülen araştırmada katılımcıların çoğunluğunun üniversitenin kabul görüp benimsenmesi, yaptığı bilimsel araştırmalarla kentin kalkınmasına katkıda bulunduğu, ekonomik yaşamı olumlu etkilediği, yeni işyerlerinin açılmasını sağladığı, kentteki ulaşım imkânlarını geliştirdiği ve iyileştirdiği, kente sosyal, kültürel ve ekonomik bir canlılık getirdiği, gençleri üniversiteli olmaya özendirmedi olumlu etki ettiği önermelerine katıldıkları, başka bir deyişle bu yönde görüşler paylaştıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte katılımcıların yarısından fazlasının üniversite öğrencilerinin artışı ile kentte pahalılığın ve ev kiralalarının da yükseldiği yönünde olumsuz bir algıya da sahip oldukları tespit edilmiştir.

Taşçı ve meslektaşlarının (2011) Anadolu Üniversitesi'ni hareket noktası kabul ederek yürüttükleri bir araştırmada, diğer araştırmalardan belli ölçüde farklı olarak halkın önemli bir kısmının üniversitenin kent üzerindeki etkilerini neredeyse tümüyle olumlu algıladıkları belirlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun Anadolu Üniversitesinin ve öğrencilerinin kentteki sosyal yaşamı zenginleştirdiği ve kültür-sanat hayatının kalitesini yükselttiği görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Kentte çağdaş ve modern bir yaşam alanı oluşmasında üniversitenin çok önemli bir rol oynadığı da katılımcıların neredeyse tamamının ortak görüşü olarak öne çıkmıştır. Katılımcıların büyük bölümünün üniversite öğrencileriyle komşu olmaktan rahatsız olmadıkları ve öğrencilerin kentteki diğer gençlere kötü örnek teşkil etmediklerini düşündükleri de göze çarpan bir diğer önemli sonuçtur. Bunda Eskişehir'in

bir üniversite kenti olarak kentle bütünleşmesinin büyük bir rolü olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde üniversite ve kentin birlikte büyüme ve gelişme yönünde bir etkileşime sahip olduklarını belirledikleri araştırmada Sankır ve Gürdal (2014), Bülent Ecevit Üniversitesi kapsamında halkın üniversiteye yönelik algısının genel anlamda olumlu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu anlamda katılımcıların üniversitenin Zonguldak kentinin ekonomik, kültürel, sosyal yaşamına olumlu katkılar sunduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun üniversitenin kentin ekonomik yaşamını olumlu etkilediği ve işsizliğin azalmasına neden olduğu; üniversitenin kültürel, sosyal, sanatsal ve sportif etkinliklerle halkın sosyal yaşamına canlılık kazandırdığı, üniversitenin kentte modern yaşamın gelişmesine katkı sağladığı, kent dışından gelen öğrencilerin halkla kaynaşarak sosyo-kültürel bütünlüğün sağlanmasına ve gençlerin yükseköğrenim konusundaki tutumuna olumlu etki ettiği, üniversitenin yerleşkelerinde yapmış olduğu çevre düzenlemeleriyle kentin modern görünüm kazanmasına katkı sağladığı, üniversitenin kentin yurt içi ve dışı tanıtımına önemli hizmetler sunduğu; buna karşın öğrencilerin sayısının artmasının kalabalıklaşmaya ve karmaşaya neden olduğu görüşünde oldukları saptanmıştır. Ayrıca, katılımcıların çoğunluğunun öğrencilerle aynı apartmanlarda ya da çevrede yaşamaktan rahatsızlık duymadıkları, kentte oluşan trafik artışını da olumsuz karşılamadıkları öne çıkan diğer çarpıcı sonuçlardandır.

Üniversitenin Kente Etkilerine Yönelik Algıların Kişisel Faktörlerle İlişkisi

Üniversitenin kent üzerindeki etkilerine yönelik yerel halk algısının yaş, gelir, kentteki ikamet yılı ve sahip olunan çocuk sayısına bağlı olarak farklılaşp-farklılaşmadığını belirleyebilmek amacıyla ilgili değişkenlerle Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmıştır. Davranış bilimleri açısından işaretine bakmaksızın .10, .30 ve .50 korelasyon katsayıları genel olarak sırasıyla küçük, orta ve büyük katsayılar olarak yorumlanır. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Yaş, Çocuk Sayısı, Gelir ve İkamet Süresi Değişkenleri ile Üniversitenin Kente Etkilerine Yönelik Yerel Halk Algısı Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Sonuçları

N= 634		Yaş	Çocuk Sayısı	Gelir	İkamet Süresi
Üniversitenin Sosyo-Kültürel Etkilerine Yönelik Algı	r**	.093*	-.045	.077	-.040
	p**	.040	.417	.076	.367
Üniversitenin Çevresel Etkilerine Yönelik Algı	r	.092*	.014	.057	.011
	p	.040	.794	.191	.801
Üniversitenin Ekonomik Etkilerine Yönelik Algı	r	.108*	.082	.081	.013
	p	.017	.136	.062	.762

* Korelasyon katsayısının .05 düzeyinde (2-tailed) anlamlı olduğunu göstermektedir.

**Tabloda yer alan r, korelasyon katsayısına; p ise, anlamlılık düzeyine karşılık gelmektedir.

Tablo 11’de de görüldüğü gibi, yaş ile üniversitenin kente olan sosyo-kültürel, çevresel ve ekonomik etkilerine yönelik algı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu, başka bir deyişle, katılımcıların yaşları arttıkça, üniversitenin kente olan sosyo-kültürel, çevresel ve ekonomik etkilerine yönelik olumlu algı düzeylerinin de yükseldiği dikkat çekmektedir. Buna karşın çocuk sayısı, gelir düzeyi ve kentteki ikamet süresi ile üniversitenin kente olan etkilerine yönelik yerel halk algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Alanyazında bu sonuçlarla benzerlik gösteren ve destekleyici bir nitelik taşıyan araştırma sonuçlarına (Sankır ve Gürdal, 2013, 2014; Torun vd., 2009 gibi) rastlanabilmektedir.

Üniversitenin kent üzerindeki etkilerine yönelik yerel halk algısının cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve üniversitede daha önce herhangi bir etkinliğe katılma durumundan oluşan kişisel özelliklere dayalı olarak farklılaşp-farklılaşmadığını inceleyebilmek için Çok Değişkenli Varyans Analizinden (MANOVA) yararlanılmıştır. Cinsiyet için elde edilen MANOVA sonuçları; “Wilk’s Lambda= ,987; F(3, 613)= 2,742; p= ,04< ,05” cinsiyete dayalı olarak üniversitenin etkilerine yönelik yerel halk algısının istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığını; izleme testlerinden ekonomik etki için elde edilen F= 6,303; p= ,01< ,05 değerleri bu farkın ekonomik etki algısı boyutunda ortaya çıktığını göstermektedir. Başka bir deyişle, Tablo 12’den de izlenebileceği gibi diğer boyutlar açısından cinsiyete dayalı bir algı farklılaşması söz konusu olmazken, erkeklerin kadınlara kıyasla üniversitenin ekonomik etkileri konusunda çok daha olumlu bir algı taşıdıkları belirlenmiştir. Medeni durum için elde edilen

MANOVA sonuçları; “Wilk’s Lambda= ,997; F(3, 602)= ,506; p= ,68> ,05” medeni duruma göre üniversitenin etkilerine yönelik yerel halk algısının istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmadığına işaret etmektedir. Eğitim durumu dikkate alınarak yürütülen analizden elde edilen MANOVA sonuçları; “Wilk’s Lambda= ,937; F(15, 1659)= 2,620; p= ,001> ,05” eğitim durumuna bağlı olarak üniversitenin etkilerine yönelik yerel halk algısının istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığını, başka bir deyişle Tablo 12’den de görüleceği üzere eğitim seviyesi yükseldikçe alguların da olumlu yönde arttığı; izleme testlerinden sosyo-kültürel ve çevresel etki boyutları için elde edilen sırasıyla F= 6,632; p= ,000< ,05 ve F= 3,182; p= ,008< ,05 değerleri bu farkın sosyo-kültürel ve çevresel etki algısı boyutlarında gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Bu sonuç, eğitim düzeyi arttıkça yerel halkın üniversitenin sosyo-kültürel ve çevresel etkilerine yönelik daha olumlu algılar taşıdığına işaret etmektedir. Daha önce üniversite tarafından düzenlenen herhangi bir etkinliğe katılıp-katılmama durumu açısından elde edilen MANOVA sonuçları; “Wilk’s Lambda= ,987 F(3,586)= 2,551 p= ,04< ,05” üniversitenin düzenlediği bir etkinliğe katılıp-katılmama durumuna göre üniversitenin etkilerine yönelik yerel halk algısının istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığını; izleme testlerinden sosyo-kültürel etki boyutu için elde edilen F= 4,516; p= ,03< ,05 değerleri bu farkın sosyo-kültürel etki boyutunda ortaya çıktığını göstermektedir. Başka bir deyişle, diğer boyutlar açısından bir fark gözlenmemesine karşın, daha önce üniversitenin düzenlediği bir etkinliğe katılan kişilerin üniversitenin sosyo-kültürel etkileri açısından daha olumlu bir algıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, alanyazında daha önce

yürütülmüş bazı araştırma bulgularıyla (Torun vd., 2009) önemli benzerlikler taşımaktadır.

Tablo 12. Kişisel Özelliklere Göre Algı Puanlarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Kişisel Özellik Değişkeni		Algı Boyutu*	Ortalama**	Standart Sapma
Cinsiyet	Erkek	-1.Boyut	29,03	4,59
		-2.Boyut	63,56	9,80
		-3.Boyut	29,10	5,32
	Kadın	-1.Boyut	28,15	4,07
		-2.Boyut	63,00	10,4
		-3.Boyut	29,35	5,67
Medeni Durum	Evli	-1.Boyut	28,68	4,32
		-2.Boyut	63,16	10,2
		-3.Boyut	29,29	5,54
	Bekâr	-1.Boyut	28,42	4,38
		-2.Boyut	63,45	10,0
		-3.Boyut	29,10	5,44
Etkinliğe Katılım Durumu	Evet	-1.Boyut	28,41	4,45
		-2.Boyut	64,31	9,66
		-3.Boyut	29,63	5,64
	Hayır	-1.Boyut	28,68	4,28
		-2.Boyut	62,50	10,4
		-3.Boyut	29,05	5,39
Eğitim Durumu	İlköğretim	-1.Boyut	27,86	3,20
		-2.Boyut	60,91	8,77
		-3.Boyut	28,60	5,19
	Lise	-1.Boyut	28,17	4,38
		-2.Boyut	61,25	10,4
		-3.Boyut	28,41	5,58
	Üniversite (Ön lisans-Lisans)	-1.Boyut	28,96	4,00
		-2.Boyut	66,24	9,46
		-3.Boyut	30,40	5,40
	Lisansüstü	-1.Boyut	28,99	2,58
		-2.Boyut	66,88	11,3
		-3.Boyut	30,59	6,18

*1.Boyut, ekonomik etki; 2.Boyut, sosyo-kültürel etki;3.Boyut ise, çevresel etki algısını temsil etmektedir

**Ortalamalar, katılımcıların ölçek üzerindeki her bir etki boyutu ile ilişkili maddelere sağladıkları yanıtlardan elde edilen toplam puanlar üzerinden hesaplanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Yükseköğretimin gelişimi, kentlerin çekiciliğinin artışına önemli katkılar sağlayabilmektedir. Aksaray Üniversitesinin de 2006 tarihinde kuruluşundan bu yana yavaş bir seyir izlese de kente ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel bir canlılık getirdiği gözlenebilmektedir. Üniversitelerin buldukları bölgenin ya da kentin kalkınması ve sosyo-kültürel gelişimi için yaşamsal olan katkıları gerçekleştirebilmesinde kentin üniversite algısı önemli bir rol oynamaktadır. Elde edilen sonuçlar, yerel halkın üniversitenin ve öğrencilerin etkilerine yönelik algılarının ekonomik, sosyal-kültürel ve çevresel olmak üzere üç boyuttan oluştuğunu ve yer yer bazı olumsuz algılar da söz konusu olmakla birlikte bu algıların genel anlamda olumlu olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, algıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve daha önce üniversitenin herhangi bir

faaliyetine katılma durumuna bağlı olarak farklılaştığı; bu anlamda yaş ve eğitim seviyesi yükseldikçe algıların daha olumlu bir seyir izlediği, erkeklerin özellikle ekonomik etki boyutu açısından daha olumlu algılara sahip olduğu ve daha önce üniversitenin bir etkinliğine katılmış olanların sosyo-kültürel etki açısından daha olumlu bir algı taşıdığı da öne çıkan sonuçlar arasındadır.

Üniversitenin kente yönelik arzulanır getirileri sağlayabilmesi, etkin bir "üniversite-kent" uyumunu şart koşmaktadır. Bu yüzden, hem kent karar alıcılarının hem de üniversite karar alıcılarının etkin bir işbirliği ile yerel halk tarafından olumsuz olarak algılanan boyutlara eğilmeleri büyük önem taşımaktadır. Özellikle Aksaray bağlamında elde edilen bu sonuçlar, mevcut çevre açısından önemli ipuçları içermektedir. Buna karşın yine de özellikle Türkiye'de üniversitelerin buldukları çevreye çok

yönlü katkılarının artması, karşılıklı etkileşimin ve getirilerinin hayat bulabilmesi açısından Aksaray ile

Kaynakça

Akçakanat, T., Çankıç, İ. & Dulupçu, M. A. (2010). Üniversite öğrencilerinin buldukları il merkezine ekonomik katkıları ve harcama eğilimleri: Isparta 2003-2009 yılları örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (2), 165-178.

Allinson, J. (2006). Over educated, over exuberant and over here? The impact of students on cities. Planning Practice and Research, 21 (1), 79-94.

Arap, S. K. (2010). Türkiye yeni üniversitelerine kavuşurken: Türkiye’de yeni üniversiteler ve kuruluş gerekçeleri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 65 (1), 1-29.

Atik, H. (1999). Üniversitelerin yerel ekonomiye katkıları: Teori ve Erciyes üniversitesi üzerine bir uygulama. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15, 99-109.

Aydemir S. E. (1994). Karadeniz Teknik üniversitesinin kent ve bölge ekonomisine doğrudan ve dolaylı ekonomik etkileri. Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 195-210.

Babbie, E., R. (2007). The practice of social research (11th Ed.). Belmont, CA: Thomson / Wadsworth.

Beck, R., Elliott, D., Meisel, J. & Wagner, M. (1995). Economic impact studies of regional public colleges and universities. Growth and Change, 245-260.

Bilgin Turna, G. (2015). Being a university student in a small city: students’ perception of Rize / Turkey. VF AST Transaction on Education and Social Sciences, 7 (1), 73-75.

Bleaney, M. F., Binks, M. R., Greenaway, D., Reed, G. V. & Whyne, D. K. (1992). What does a university add to its local economy. Applied Economics, 24, 305-311.

Charles, D. (2003). Universities and territorial development: Reshaping the regional role of UK universities. Local Economy, 18 (1), 7-20.

Charles, D. (2006). Universities as key knowledge infrastructures in regional innovation systems. Innovation, 19 (1), 117-130.

Chatterton, P. & Goddard, J. (2000). The response of higher education institutions to regional needs. European Journal of Education, 35 (4), 475-496.

Chatterton, P. (1999). University students and city centres: the formation of exclusive geographies: The case of Bristol, UK. Geoforum, 30, 117-133.

Çalışkan, Ş. (2010). Üniversite öğrencilerinin harcamalarının kent ekonomisine katkısı (Uşak üniversitesi örneği). Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (31), 169-179.

Çatalbaş, N. (2007). Üniversite-yerel ekonomi ilişkisinde kutuplaşma teorisi iyi bir model olabilir mi?. Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Mayıs, 90-101.

sınırlı olan bu araştırmanın başka kentlerde de yürütülmesi yararlı sonuçlar doğuracaktır.

Demireli, C. & Taşkın, E. (2013). Üniversite öğrencilerinin buldukları şehre ekonomik katkıları: Kütahya il merkezi örneği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37, 321-328.

Doğan, D. (2013). Yeni kurulan üniversitelerin sorunları ve çözüm önerileri. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 3 (2), 108-116.

Ergün, E. (2003). Afyon Kocatepe üniversitesi Bolvadin meslek yüksekokulu’nun Bolvadin’in sosyo-kültürel yapısına ve ekonomisine katkıları. Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 5 (1), 63-78.

Erkekoğlu, H. (2000). Bölge üniversitelerinin yerel ekonomiye katkıları: Sivas Cumhuriyet üniversitesi örneği. Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 16, 203-210.

Görkemli, H. N. (2009). Selçuk üniversitesi’nin Konya kent ekonomisine etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, 169-186.

Green, S.B., Salkind, N. J. & Akey, T. M. (2000). Using SPSS for Windows Analyzing and Understanding Data. New Jersey: Prentice Hall.

Gültekin, N., Çelik, A. & Nas, Z. (2008). Üniversitelerin kurdukları kente katkıları. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (24), 264-269.

Halterbeck, M. & Conlon, G. (2015). The economic and social impact of Cardiff university. London: London Economics.

Harris, R. (1997). The impact of the university of Portsmouth on the local economy. Urban Studies, 34 (4), 605-626.

Hsu, C. H. (2006). Tao residents’ perceptions of social and cultural impacts of tourism in Lan-Yu, Taiwan park. (Master Thesis) Recreation, and Tourism Management Clemson University.

Hubbard, P. (2009). Geographies of studentification and purpose built student accommodation: Leading separate lives?. Environment and Planning, 41, 1903-1923.

Huggins, R. & Cooke, P. (1997). The economic impact of Cardiff university: Innovation, learning and job generation. Geo Journal, 41 (4), 325-337.

Huggins, R. & Johnston, A. (2009). The economic and innovation contribution of universities: A regional perspective. Environment and Planning C: Government and Policy, 27 (6), 1088-1106.

Insch, A. & Sun, B. (2013). University students’ needs and satisfaction with their host city. Journal of Place Management and Development, 6 (3), 178-171.

Işık, Ş. (2008). Türkiye’de üniversitelerin kentleşme üzerine etkileri. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (3), 159-181.

Kaşlı, M. & Serel, A. (2008). Üniversite öğrenci harcamalarının analizi ve bölge ekonomilerine katkılarını belirlemeye yönelik bir araştırma. Yönetim ve Ekonomi, 15 (2), 99-113.

Kenyon, E. L. (1997). Seasonal sub-communities: The impact of student households on residential communities. The British Journal of Sociology, 48 (2), 286-301

- Kim, K. (2002). The effect of tourism impacts upon quality of life of residents in the community, hospitality and tourism management. Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia.
- Kotosz, B. (2013). The local economic impact of higher education institutions in Hungary. In. K.J. Khavand (Ed), Intellectual Capital Management: Global Perspectives on Higher Education, Science and Technology (pp. 45-60). Iran: IICM.
- Köse, İ. A. (2012). Yükseköğretim kurumlarında öğrenci sadakati. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2 (2), 114-118.
- Neuman, W. L. (2000). Social research methods: Qualitative and quantitative approaches. Boston: Allyn and Bacon.
- Nunnally, J. C. (1978). Psychometric Theory (2nd Edt). New York: McGraw-Hill.
- Oxford Economics (2013). The impact of the university of Birmingham. University of Birmingham.
- Öztürk, S., Torun, İ. & Özkök, Y. (2011). Anadolu'da kurulan üniversitelerin illerin sosyo-ekonomik yapılarına katkıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 145-158.
- Pallant, J., A. (2007). Step by step guide to data analysis using spss for windows (Third Edition). New York: McGraw Hill, Open University Press.
- Phelps, R. P. (1998). The effect of university host community size on state growth. *Economics of Education Review*, 17 (2), 149-158.
- Sağır, A. & İnci, Ü. (2013). Karabük'te üniversite algısı: Karabük üniversitesi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, II, 2 (2), 49-81.
- Sankır, H. & Gürdal A. D. (2014). Bülent Ecevit Üniversitesi'nin Zonguldak'a etkileri ve kentin üniversite algısı. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4 (2), 90-98.
- Sankır, H. & Gürdal, A. D. (2013). Bülent Ecevit Üniversitesi'nin Zonguldak'a etkileri ve şehrin üniversite algısı. Ankara: Orient Yayıncılık.
- Sargın, S. (2007). Türkiye'de üniversitelerin gelişim süreci ve bölgesel dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (5), 133-150.
- Selçuk, G. N. (2012). Atatürk üniversitesi öğrencilerinin harcamalarının analizi ve Erzurum ekonomisine katkısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (3), 317-330.
- Soysal, A., Bakan, S., Özçalıcı, M., Kaymaz, Y. & Söylemez, C. (2013). Kilis 7 Aralık üniversitesi öğrencilerinin Kilis ekonomisine katkısı: 2011-2012 eğitim-öğretim yılı örneği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24, 261-276.
- Sürmeli, F. (2008). Anadolu üniversitesinin Eskişehir'e etkileri ve şehrin üniversiteyi algılayışı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi 073623 Nolu Proje Raporu.
- Şen, A. (2011). Local income and employment impact of universities: The case of İzmir university of economics. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 1, 25-42
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L.S. (2007). Using Multivariate Statistics (5th Edt.). Boston: Pearson Education.
- Taşçı D., Gökalp E., Genç Kumtepe E., Kumtepe, A. T., Toprak E., Tosunoğlu, T. & Sürmeli, A. (2008). Anadolu üniversitesinin Eskişehir'e etkileri ve şehrin üniversiteyi algılayışı. F.Sürmeli (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Proje 073623.
- Taşçı, D., Gökalp, E., Genç Kumtepe, E., Kumtepe, A. T. ve Toprak, E. (2011). Kentin üniversite algısı: Anadolu üniversitesi ve Eskişehir örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 44 (2), 131-146.
- Torun, İ. & S. Öztürk (2013). Yükseköğretimin etkinleştirilmesi ve taşra üniversitelerinin önemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (1), 197-208.
- Torun, İ., S. Öztürk & L. Gelibolu (2009). Yöre halkının üniversiteye bakışı ve beklentileri: Kars Kafkas üniversitesi örneği. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 169-189.
- Tösten, R. Çenberlitaş, İ. & Gökoğlan, K. (2013). Dicle üniversitesi öğrencilerinin harcama analizi ve Diyarbakır ekonomisine katkısı. *Dicle Üniversitesi SBE Dergisi*, 5 (10), 90-114.
- Tutar, E. (2005). Üniversitelerin yerel ekonomiye katkısı (Niğde örneği). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Türkkahraman, M. & Tutar, H. (2009). Sosyal değime ve çözümlene bağlamında toplumda farklı kültür ve anlayışların yeri ve önemi. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 1-16.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2006). Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uygun, M., Mete, S. & Akın, H. B. (2013). İnanç turizminin sosyo-kültürel etkilerine yönelik yerel halk algısı. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance Proceedings*, 09-12 Mayıs, Konya, ss.1305-1320.
- www.aksaray.edu.tr
- www.aksaray.gov.tr
- www.yok.gov.tr
- Yayar, R. & Demir, D. (2013). Gaziosmanpaşa üniversitesinin Tokat ili ekonomisine etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (8), 106-122.
- Yılmaz, M. & Kaynak, S. (2011). Sosyo-ekonomik dönüşüm sürecinde üniversitelerin rolü ve yöre halkının üniversiteden beklentileri ile ilgili bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (4), 55-73.a

Yusuf Has Hacıp, Nizam'ül Mülk ve Koçi Bey Örneğinden Hareketle Türk Kamu Yönetiminde Türk Yönetim Mirasının İzlerini Sürmek

Vildan ARMAĞAN¹

Aksaray Üniversitesi

Öz

Günümüz Türk kamu yönetiminde yer alan pek çok esasın, Türk yönetim gelenek ve mirasında izlerinin olduğu düşüncesinden yola çıkılarak hazırlanan bu makalede amaç; örnek olarak incelenen devlet adamları ve onların eserleri doğrultusunda, Türk kamu yönetimi mirası ile günümüz kamu yönetimi arasında bağlantı kurmaktır. Betimsel ve tarihsel yöntemin bir arada kullanıldığı çalışmada; "Eski Türk devletlerinin devlet ve yönetim anlayışları nasıldır?", "Hem kendi dönemlerinde hem de günümüzde önemli yere sahip oldukları söylenebilecek devlet adamlarının eserleri ve yönetim anlayışları nelerdir?", "Bahsi geçen devlet adamlarının söylem ve uygulamalarının günümüzde karşılığı var mıdır?" makalede cevabı aranan sorulardır. Sonuçta, günümüz devlet ve yönetim anlayışının temelinde, büyük ölçüde kadim Türk devletlerinden ve onların yönetim geleneklerinden beslenildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla, yönetim alanında bugünü anlamak için, kendi tarih ve yönetim geleneğimize bakmak faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Yönetim, Kamu Yönetimi, Türk Yönetim Geleneği

Driving the Traces of Turkish Administrative Heritage in Turkish Public Administration by way of the Examples of Yusuf Has Hacıp, Nizam-ul Mulk and Koci Bey

Abstract

The purpose of this article, which is prepared by thinking that many of the principles in today's Turkish public administration are the traces of Turkish management tradition and inheritance, the Turkish public administration heritage and today's public administration in the direction of the statesmen and their works examined as examples. The questions that are asked to answer in the study where the descriptive and historical method are used together are "how is the understanding of the state and administration of the ancient Turkish states?", "what are the works of the statesmen and their understanding of the administration that might have been said to have had important positions both in their own time and in the present day?", "do these statesmen's rhetoric and practices exist today?". Moreover, it has been determined that the present state of government and management is fed by a large part of the Turkish states and their administrative traditions. Therefore, in order to understand 'today' in the field of management, it will be useful to look at our own history and management tradition.

Keywords:

Administration, Public Administration, Turkish Administration Tradition

¹ Araştırma Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Yönetim kavramı, bir davranış biçimi olarak tarihten günümüze hayatın pek çok alanında yer almaktadır. İnsan ilişkilerinin yoğunlaşması ve örgütlenmenin artması yönetim eylemini gündelik hayatın hemen her alanına taşımaktadır. Bir diğer ifade ile insanın olduğu her alanda yönetim edimi ve anlayışından bahsedilebilmesi mümkündür. Zira insan tek başına üstesinden gelemediği zorlukları kolektif olarak çözmeye çalışan sosyal bir varlıktır. Bu noktadan hareketle, en basit manada yönetim, ortak bir amaç için işbirliği içinde çalışmaktır (Şahin, 2014, s. 7).

Yönetim, örgütlerde yöneticiler tarafından yerine getirilen bir faaliyet; bir süreçtir. Faaliyet olarak yönetim insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların bireysel olarak yapamayacakları iktisadi, ticari, kentsel, dini ve askeri faaliyetleri örgütlü olarak yaptıkları tarih boyunca görülen bir gerçektir. Kolektif olarak yapılan bu faaliyetlerde insanların organize edilmesini sağlayacak olan bir yöneticinin varlığından bahsedilebilir. Bu da beraberinde bir yönetim anlayışını getirmektedir. Biraz daha somutlaştırılması gerekirse Mısır Piramitleri, Çin Seddi, İpek Yolu'nun organizasyonu gibi büyük çaplı işlerde toplumu yönlendiren ve yöneten bir yöneticinin olduğu görülmektedir (Eryılmaz, 2011, s.3).

Türkler ilk çağlardan itibaren Orta Asya ve daha pek çok farklı coğrafyada bulunmuşlardır. Göçebe toplumsal yapıya sahip olan Türkler, Müslüman olmadan önce ve Müslüman olduktan sonra batıya ve güneye doğru ilerlemiş ve Türklerin çeşitli boyları devlet şeklinde örgütlenip, siyasî ve idarî sistemler oluşturmuş; devletler kurmuşlardır. Bu devletlerden en büyük ve en önemlileri Hunlar, Gök-Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar olarak tarihi kaynaklarda belirtilmektedir. İslâmiyet öncesi kurulan Türk devletlerinde siyasî hayat, devlet-millet işbirliğine dayanmaktaydı. Devlet millet işbirliğinin kurulmasında aile yapısının, örf ve âdetlerin önemli yeri vardır. Toplumdaki geleneksel yapı ve egemenliğin ilâhî kaynakla pekiştirilmesinin devlete "kutsal bir güç" kattığı söylenebilir. İslamiyetin kabulünden sonraki devlet yapısını anlamak için ise Selçuklular dönemine bakmak gerekecektir. Selçuklular, İslâm geleneklerini ve Türk örfünü bağdaştırarak ortaya koyduğu iktidar pratiği ile

kendisinden sonra gelecek yönetimlere aktarılacak bir yönetim şekli oluşturmuştur (Güney, 2002, s. 16).

Selçuklulardan sonra bir uç beyliği olarak kurulan ve hâkimiyet alanı geniş coğrafya ve zamana yayılan Osmanlı Devleti, Türklerin devlet geleneğini oluşturmaya devam etmiştir. Uç beyliği döneminde "Gaza Harekatı" ile yayılmacı bir politika izlemiş; bu ideal devletin kuruluş yıllarında (1302-1606) da etkin olmuştur. Daha sonralarda ise Yeniçeri Ocağı ve tımar sistemi devletin siyasî ve toplumsal yapısının iskeletini oluşturulmuştur İnalçık, 2014, s. 10-11).

Yönetimin bir disiplin haline gelmesiyle yöneticinin çeşitli niteliklere sahip ve vasıflı bir kişi olması beklenmektedir. Yönetim anlayışındaki bu olgunlaşma beraberinde yönetici yetiştirilmesi hususunu getirmiş, devletler, yönetici yetiştiren ve yönetim açısından insan gücü kaynağı sağlayabilecek olan çeşitli okullar ve kurumlar kurmuşlardır. Türkiye tarihinde Osmanlı'da görülen Enderun mektebi, devlete yönetici yetiştirmek açısından bir ilk olma niteliği taşımaktadır (Öztaş, 2014, s.16). Yönetici yetiştirme geleneği, Osmanlı'da modernleşme döneminde Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ile Cumhuriyet döneminde ise Mekteb-i Mülkiye ile devam etmiştir (Korkmaz, 2010, s. 1645).

Türkiye'de kamu yönetiminin kavranması için Orta Asya Türk Devletleri, Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti yönetim esaslarına bakmanın yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Devlet yönetimi adına pek çok esas tarih boyunca gelişmiş, uygulanmış ve bugün de kullanılmaktadır. Bu tarzın oluşmasında Batı siyasî düşünürlerinin etkisi olduğu kadar Türk siyasî düşünürlerinin de etkisi büyüktür. Bu çalışmanın amacı Türk siyasî düşünürleri ile günümüz kamu yönetiminin esasları arasındaki düşünce ve uygulama ilişkisini kurabilmektir. Bu kapsamda, Yusuf Has Hacı, Nizam'ül-Mülk, Koçî Bey örnek alınmıştır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Türk kamu yönetiminin gelişimi, Orta Asya devletleri, Selçuklu sistemi, Osmanlı sistemi, devlet yapısı ve yönetim işleyişi doğrultusunda incelenerek; "Eski Türk devletlerinin devlet ve yönetim anlayışları nasıldır?" sorusuna cevap aranmıştır. İkinci bölümde ise bahsi geçen devlet adamlarının kim oldukları,

eserleri ve eserleri ile günümüz kamu yönetiminin esaslarının karşılaştırmalı bir analizi yapılmıştır.

Türk Yönetim Geleneğinde Devralınan Miras

Orta Asya Devlet Geleneği ve Yönetim Yapısı

Eski Türk anlayışına göre devleti şekillendiren güç, kağan (hakan) ve hanedan mensuplarıydı. Doğu-Batı olarak ikiye bölünerek yönetilen devletin merkezi Doğu olup burada hakan bulunurdu. Hakanın gücünün üç unsur tarafından oluşturulduğu söylenebilir. Bunlar; Gök-Tanrı inancı, göçebe kültürü ve Türk töresidir. Kağanın temel ayrıcalığı ve fonksiyonu, Tanrı ile insanlar arasında bir vasıta olmasıydı (Baratova, 2002, s. 145). İlk Türk devletleri, Türk devlet geleneği ve toplumsal yapının da ilk halleridir. Kağan, devletin başı olup gücünün kaynağını ilahi bir erke dayandırmıştır. Bu sayede de toplumsal rıza "kendiliğinden", inanç eksenli oluşmuştur. Devlet-toplum ilişkisi bu şekilde bir "kutsallık" kazanmıştır.

Eski Türklerde devlet kavramı Yaratıcı tarafından ihsan edilen bir hak ile hakanın şahsında toplanmıştır. Diğer bir ifade ile hakan, yaratıcı tarafından insanları yönetmek için yaratılmıştır. Gök-Tanrı inancına göre yaratıcı, üstte mavi gökyüzü, altta yağız yer yarattığında ikisinin arasında insanları yaratmıştır. İnsanları yönetmek için ise Bumin Kağan ve İstemi Kağan'ı yaratmıştır. Bu şekilde hükümdar devleti yönetmek için yaratılmış, bir başka ifade ile hükümdar olmak için yaratıcıdan "Kut" almış olmaktadır. Kut olarak devletin başına geldiğine inanılan hükümdarların siyasî başarıları, yaratıcının devletten memnun olmasına ve kendilerine yardım etmesi inancına dayandırılmıştır. Devletin diğer kademelerindekileri siyasî merciler atmasına rağmen, atanan kişilerin doğrudan yaratıcının istek ve yardımı ile o makama geldiğine inanılması da Kut inancının bir parçasıdır (Bıçak, 2009, s. 79).

Kut inancı hakana itiraz edilemez bir güç vermiş olmasına rağmen yöneticinin devlet yönetiminde kişisel veya diktatörce hareket etmesine neden olmamıştır. Çünkü kazanılan başarıların Gök-

Tanrı'nın yardım etmesi sayesinde elde edildiğine inanılmıştır. Devlet, Doğu Batı olarak ikiye bölünerek yönetilmekle birlikte, Doğu merkez olup, üstün tutulmuştur. Bu da, devletin feredal yapıda değil, Türklerin kendine has merkezîyetçi bir yönetim yapısına sahip olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan töre de hakanın gücünü sınırlandırmıştır. Töre karşısında hakan-hatun ayrımı yapılmadan herkes eşit tutulmuştur.

Göktürk Yazıtları'na göre Türk hakanı, adaleti sağlamakla yükümlü olarak, Yaratıcı tarafından tayin edilmiştir. Kut inancına göre hakan, Yaratıcı'nın buyruğuna göre hizmet ve adaletini, bütün insanlığa paylaşmak zorundadır. Bu durumun Türk Devlet geleneğinde dünyayı adalet ile idare etme fikrinin büyük bir ülkü haline gelerek sistemleşmesini sağladığı söylenebilir. Göktürk Yazıtları'na göre, bir ülke fethedildiğinde veya bir halk hâkimiyet altına alındığında; "O halk içinde sulh ve asayişini temin etti" ifadesi ilan edilmektedir (Tutar, 2002, s. 1528). Bu anlayıştan devlet yönetiminin ve yayılmanın temelinde adaleti sağlamak olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Göçebe Türk toplumunu yönetmek ve onu her zaman disiplin altında tutmak kağan için önemli bir görev sayılmıştır. Eski Türk devletlerinde toplumsal hayat göçebe tarzda olduğundan hukuk kuralları yazılı olmayıp süregelen gelenek ve görenek kurallarına göre oluşmuştur. Bu kurallar bütünü, kimi kaynaklarda "türe" de denilen "töre" olarak ifade edilmiştir. Töre, temelini süregelen gelenek ve göreneklerden almakla birlikte, kağan ve kurultay da töreyi oluşturan ve/veya törenin oluşmasında başvurulan diğer kaynaklardandır. Törenin bağlayıcılığı tüm toplumu kapsar. Bu kapsama kağan ve kurultay da dâhil olup; bunların bir ayrıcalıkları yoktur (Pamir, 2009, s. 361).

Törenin kağan ve kurultay da dâhil herkesi kapsamı geleneği, günümüzde kanun önünde eşitlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün de kanun yapımcılar adalet önünde eşit olup, bir ayrıcalıkları yoktur. Aslında bu demokrasinin eşitlik ilkesi ile alakalı bir durumdur. Dikkat edilirse, eşitlik ilkesinin dikey eşitlik modeli tam a buna işaret etmektedir. Hatırlanacağı üzere dikey eşitlikte iktidar sahipleri ile vatandaşlar aynı hukuk kurallarına göre aynı ölçüde

sorumludurlar. Törenin kağan ve kurultayı da bağlayıcı olması, aynı zamanda devletin esasından olan adaleti böylece pekiştirdiği; herkes için aynı oranda bağlayıcılığı ve yaptırımı olan töre kurallarının oluşturulmasında, düzenli bir kurultay ve toplumsal normların göreneklerin olmasının, devlet yönetimini diktatörlükten uzaklaştırdığı söylenebilir. Bunun yanında kurultayın günümüz meclis yapısına değin Türklerin kurduğu tüm devletlerde kurumsal varlığını sürdürmesi, devlet geleneğinin birikimli bir şekilde sürdürdüğünü göstermektedir.

Selçuklularda Devlet Geleneği ve Yönetim Yapısı

Kuruluşu Horasan olan Selçuklu Devleti'nin devlet teşkilatlanmasında İranlı vezirler ve İslam geleneği önemli yer tutmuştur. Selçuklu Devleti'nin askerî, idarî ve malî teşkilatlarında İslam gelenek ve normları esas alınmakla birlikte, Nizam'ül Mülk'ün eserinde de belirttiği gibi, memuriyet, makam ve rütbe gibi konularda İran ve Abbasî usulleri kullanılmıştır (Kafesoğlu, 2014, s. 91).

Selçuklularda devlet, özetle, hükümdar, saray, hükümet, ordu ve adalet başlıkları etrafında şekillenmiştir. Türkçe adlarının yanında Arapça isimler ve halifelerin kendilerine verdiği lakapları da kullanan hükümdar² devletin en üst makamıdır. Hükümdar, devletin süregelen işlerinden başka haftanın belli günlerinde devlet adamları ile istişarede bulunur ve halkın şikâyet ve arzularını dinlerdi. Dergâh, bargâh gibi adlarla da anılan sarayda devlet ile ilgili teşkilatlar bulunurdu. Beş divandan oluşan hükümetin başında hükümdarın başvekili olan ve "naib" denilen vezir bulunurdu. Günümüz hükümetine karşılık gelen divan-ı vezarette yine günümüz bakanlıklarına karşılık olan kimi teşkilatlanmalar mevcuttu. Bunlar; divan-ı tuğra (dışişleri ile ilgili), divan-ı istifa (maliye ile ilgili), divan-ı arz-ülceyş (savunma ile ilgili) ve divan-ı işraftır. Divan-ı işraf askerî ve adlî müesseseler de dâhil olmakla birlikte tüm memur ve bunlara bağlı bulunanların teftiş makamıdır (Kafesoğlu, 2014, s. 92-93).

² Örneğin Tuğrul Bey, isminin yanında "Ebu TalibRukn al-Din Yamin Al-Mu'minin" ismini de kullanmıştır.

Bakanlık teşkilatının günümüz ile benzerliği açıkça görülmektedir. Bunun yanında, Selçuklunun tüm kurumlarını teftiş makamı olarak kurulmuş olan divan-ı işrafın günümüzde birden fazla kuruma karşılık geldiği söylenebilir. Selçuklularda denetim ve teftişe önem verildiği Nizam'ülMülk'ün anlatıldığı bölümde de görülecektir. Sayıştay Başkanlığı, Devlet Denetleme Kurulu, Maliye Bakanlığı vb. denetim ve teftiş için birden fazla örgütlenmenin olmasından hareketle; aynı önemin günümüzde de varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Selçuklular demokrasi rejimini benimsememesine rağmen, bu açıdan bakıldığında kısmî katılımın olduğu sonucuna ulaşılabilir. Halk belki şikâyetlerini siyasete yön vermek ya da katılmak için yapmıyordu; ancak bu şikâyetler, hükümdarın kendi siyaset unsurlarında değişiklik, ekleme ve/veya çıkarmalar yapabiliyor. Bu sayede de halk, dolaylı bir biçimde devlet siyasetine yön vermiş olabiliyordu.

Selçuklularda hükümdarın, hükümdarlık sarayını hazine ile birlikte, savaşlarda dahi yanında bulundurması göçebe hayat tarzının uzantısı olarak değerlendirilebilir. Selçuklu devlet yönetiminde bir başka husus hanedana mensup kadınların da büyük roller oynadıklarıdır. Bu hususa dair, biri Melik Şah'ın karısı, diğeri Hârezmşâh Alau'ddin Mehmed'in annesi olan iki "Türk hatunu" örnek olarak verilmekte, özellikle ikincisinin sarayı, veziri ve inşa divanı bulunduğu belirtilmektedir. Kadının bu rolü, devletin hanedanın ortak malı sayılmasında cinsiyet ayrımı yapılmadığını göstermektedir (Köymen, 1964, s. 313-318). Kadınların devlet yönetimindeki resmi rolü cumhuriyetin ilanından sonra seçme ve seçilme hakkının verilmesi (1934) ile mümkün olmuştur. Ancak ilk Türk devletleri ve Selçuklularda da kadınlara birtakım katılım hakları tanınmıştır. Günümüz ile benzerlik ve bir bağ olmakla birlikte, eski Türk ve Selçuklularda bu hak, sadece hanedan mensubu kadınlara tanınırken günümüzde tüm kadınlara tanınmıştır.

Saray efradından sayılan ve "guleman-ı saray" adıyla anılan ordu ikta sistemine³ dayanmaktadır.

³İkta: Bir kişinin mülkiyetinde olmayıp devlete ait olan toprakların vergilerinin veya gelirlerinin asker veya sivil erkâna hizmet ve maaşlarına karşılık verilmesidir.

Gerektiğinde halktan "kaşer" adı verilen paralı asker de temin edilebiliyordu. Orduya diğer dâhil edilmesi gereken unsur, devletin uç kesimlerinde ikamet eden Türkmenlerdir. Adli teşkilat ise şer-î ve örfî olmak üzere iki kısımdır. Şer-î hukuk başında kadılar, kadıların başında ise Bağdat'taki başkadı bulunmaktaydı. Şer-î hukuk halk arasındaki şeriat ile ilgili davalara bakardı. Örfî hukuk teşkilatının başında emir-i dad bulunur ve devlete karşı itaatsizlik, siyasî mahiyetteki suçlar vb. burada görüşülüp karara bağlanırdı (Kafesoğlu, 2014, s. 94-95).

Selçuklularda eyalet yönetimin başında hanedan mensubu melikler, meliklerin yanlarında ise onlara yardımcı olan atabeyler bulunurdu. Bunlardan başka eyaletlerde kadı ve malî görevleri yerine getiren muhassıllar vardı. Eyalet idaresinin askerî işleri emir sipahsalara diğer idari işler ise subaşı veya serleşker olarak adlandırılan görevliler tarafından yerine getirilmekteydi (Ortaylı, 2010, s.102).

Selçuklularda devlet ve halk arasındaki ayırım devlet hazinesinden faydalananlara göre yapılıyordu. Reaya olarak adlandırılan halk, vergi ödemek, devlet otoritesine ve devleti temsil edenlere itaat etmekle yükümlüydü. Reaya, devletin resmen tanıdığı din ve inanış sistemleri içerisinde tercihini yapmakta özgürdü. Bu çerçevenin dışında bir tercih yapması nizam ve asayiş bozmak gerekçesi ile büyük suç sayılmıştı. Reayanın görev ve yükümlülüklerine karşılık hükümdar da reayanın can ve mal güvenliğini korumakla mükellefti. Allah'ın bir emaneti olarak görülen reaya karşı adil davranmak ve toplumda haksızlığı önlemek devletin birincil görevleri arasında sayılıyordu (Özgüdenli, 2009, s. 371). Selçuklularda İslam dininin kabulünden sonra da toplumda pek çok dini inanış biçimi var olmuştur. Selçuklular bu inanç sistemlerine hoşgörü ile yaklaşmakla birlikte bunların bazılarını resmen tanıyarak toplumdaki dinî hareketliliği kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bununla birlikte halkına karşı adaletli olmak Selçuklularda da ilk Türk devletlerinde olduğu gibi devletin esas görevi sayılmıştır.

Selçuklularda toplum üç ana unsurdan oluşmuştur; göçebeler, köylüler ve şehirliler. Göçebeler, kabileler halinde Horasan'ın doğu ve kuzeyinde yaşayıp, "Türkmenler" olarak anılıyordu. Devletten yurtluk

alın karşılığında vergi ödüyorlar ve sınır koruması yapıyorlardı. Köylüler ve çiftçiler ülke nüfusunun önemli bir kısmını oluşturuyordu. İktâ sisteminin uygulanmasından sonra köylü ve çiftçilerin hayat şartlarında iyileşmeler olmuştur. Selçuklularda toprak, haracî, öşrî ve mirî kısımlarına ayrılmıştır. Hazineye ait olan ve büyük iktalar halinde idare edilen mirî arazi Nizam'ül Mülk tarafından parçalanarak süvari dirlikleri durumuna getirilmiştir. İslam Devletlerinden alınarak ve vezir Nizam'ül Mülk tarafından geliştirilerek uygulanan iktâ sistemi daha sonra Osmanlı'da tımar sistemi olarak kullanılacaktır. Şehirler ise iç kale, asıl şehir ve dış mahalleler olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Esnaf daha çok şehir merkezinde -asıl şehirde- yer almaktadır. Mahalleler din ve mezheplere göre çeşitlilik göstermektedir (Özgüdenli, 2009, s. 372).

Selçuklularda toplum ile devlet arasında dinamik bir yapı olmuştur. Örneğin sıradan bir vatandaşın yükselmek için gerekli meziyetlere sahip ise, aradan 10-15 yıl geçtikten sonra büyük bir kumandan, hattâ devlet yöneticilerinden biri olabilmesi her zaman mümkündü. Bunun gibi, devlet mülkî teşkilât kadrolarına memur olarak alınan bir kimse de zamanla en yüksek makama çıkma fırsatına sahip olabiliyordu. Bu şekilde hem herkes fırsat eşitliğine sahip oluyor hem de devlet her zaman taze beyinlere sahip oluyordu (Köymen, 2002). Selçuklular ırkçı olmamış ve sınıf oluşturmamıştır. Liyakat, talep edilen iş için tek şart olarak görülmüştür. Liyakat sadece fırsat eşitliği sağlamakla kalmamış rüşvet ve adam kayırmannın da önüne geçmiştir. Elbette, tarihte hiçbir kurum ya da esasın hiç bozulmadan işlediğini söyleyebilmek pek mümkün değildir, fakat en azından Selçuklularda işin ehli olanların o işi yapabilmek için bir fırsatları olduğundan bahsedilebilir.

Osmanlı'da Devlet Geleneği ve Yönetim Yapısı

Osmanlı devlet yönetimi ve teşkilat yapısı, Orhan Bey zamanında (1326-1359) ve önceki Türk devletleri yönetim ve teşkilat yapısı mirası çerçevesinde geliştirilmiştir. Devletin zirvesinde padişah yer almaktaydı. Oğuz geleneklerine göre şekillenen Büyük Selçuklu ve Anadolu Beylikleri yönetim anlayışında olduğu gibi Osmanlıda da devlet, ailenin ortak malıydı. Devlet işleri "şuray-ı devlet", "meclis-i

vükelâ” olarak ifade edilen “divan-ı hümâyun” tarafından yerine getirilirdi ki, temel üyeleri sadrazam, vezirler, kazasker, defterdar ve nişancılarıdır. Devletin taşra organizasyonu şehir, kasaba ve kazaların idaresi Selçuklulardaki gibi, merkez teşkilatının küçük bir kopyasıydı. Devlet adamları ve sancak beylerinin tüm görevleri yerine getirirken ilk dikkat etmeleri gereken şey hak ve adalet esaslarına göre yönetmektir (Er, 2004, s. 6-9).

Osmanlıda toplum ve devlet yapısında esas teşkil eden sistemler; tımar sistemi, divan yapısı, yeniçeri ocağı olarak özetlenebilir. Tımar sistemi, belirli bir yere ait vergi gelirlerinin tümünün veya bir kısmının, dirlik olarak havale yoluyla bir görevliye devredildiği ve bu devir karşılığında da bazı hizmetlerin ona yüklendiği; malî, idarî ve askerî amaçları olan sistemdir. Tımar sisteminin kökeni Selçuklularda görülen ikta sistemidir. Para ekonomisinin gelişmemiş olmasının, merkezîyetçi yapının bulunmamasının tımar sisteminin alt yapısını oluşturduğu söylenebilir (Ortaylı, 2008, s. 124). Osmanlı devletinde toplumsal ve siyasî yapıda önemli rol oynayan tımar sistemi, tarımsal üretime dayalı olarak devletin ekonomik boyutu ile alakalı olmakla birlikte yönetim yapısını da etkilemektedir. Öyle ki; bu yapılarda daha sonraki dönemlerde meydana gelen bozulmalar, toplumsal boyutlara ulaşarak devrin devlet adamları tarafından inceleme alanı oluşturacaktır.

Osmanlı devlet yönetiminde etkili olan tımar sisteminin, toprak ve tebaa üzerinde doğrudan devlet kontrolü kurulmasına olanak sağladığı söylenebilir. Bu siyasî yöntem ile devlet, her türlü şahsî feodal bağılıkları kaldırmaya çalışmış; yerel askerî ve idarî otoritelerin faaliyetlerini ve reayadan alacaklarını kanun ve nizamlarla bürokratik hale getirmiştir. Bunu ise üretim ve vergi birimi olarak çift-hane birimlerini tespit amacıyla tahrir usulü ile yapmıştır (İnalçık, 2014, s. 320). Bu kontrol ile aynı zamanda devlet toplumu biçimlendirmektedir. Bu sistemde bütün kır toplumu, çift sahibi olanlar, topraksızlar, fakir ırgatlar olarak tasnif edilerek tahrir defterlerine sistematik olarak kaydedilmektedir. Yeni bir tahrir kadar devam eden bu statü ile devletin şeklini verdiği bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır (İnalçık, 2014, s. 253).

Osmanlıda devlet geleneğini belirleyen bir başka yapı Yeniçeri Ocağı’dır. Her an hükümdarın emrinde olan bu daimi ordu Osmanlı’nın pek çok askerî başarısının temelinde yer almaktadır. Yeniçeri ordusunun önemi sadece savaşlarda gösterdiği başarıdan ileri gelmemekte, aynı zamanda, bazen devlet yönetiminde siyasî etkisi de olmaktadır. Şöyle ki, devletin kargaşa dönemlerinde yeniçeri hangi şehzadeyi desteklese başa o geçerdi. Böyle bir durumda vezir-i azamlar, valide sultanlar da bu gücü kullanarak devlet siyasetine yön verebilmişlerdir (İnalçık, 2011, s. 114).

Osmanlı devlet yönetiminde bir başka husus Enderun mektebidir. Sarayın iç kısmında çalışanlara Enderun halkı denirdi. Enderun devlete yönetici yetiştirilmesi amacıyla açılan, dünyadaki ilk kamu yönetimi okuludur. Devlet, yönetim biçimi ve ihtiyaçları doğrultusunda kendi yöneticisini kendisi yetiştirmekteydi. Bu okulun temelleri I. Murad (1362-1389) tarafından Edirne’de yönetici yetiştirmek amacıyla 1365 yılında atılmıştır. Daha sonra devlette yaşanan Batılılaşma ve reform hareketleriyle birlikte yeni anlayışa uygun yöneticiler yetiştirmek amacıyla Mülkiye Mektebi (1859) açılmıştır (Eryılmaz, 2011, s. 64).

Orta Asya ve Selçuklu devlet geleneğini ve devletin topluma bakışını büyük ölçüde etkileyen iktidarın ilâhî kaynağa dayandırılması anlayışı Osmanlı’da da devam etmiştir. Osmanlıda padişah yaratıcı tarafından toplumun çeşitli zümrelerini bir arada tutmak ve adaletle yönetmek üzere seçilmiştir. Padişah bu yetki ve gücünü devlet adamları vasıtasıyla fethettiği tüm coğrafyalara uygulamıştır. Bu şekilde devlet felsefesi topluma inmiştir. Ancak akla gelen soru böyle bir gücü kullananların keyfi uygulamalara yol açabileceğidir. Osmanlı’nın klasik çağı boyunca devam eden hikmet-i hükümet anlayışı keyfi uygulamalara yol açmamış- açamamıştır. Çünkü padişah dâhil herkes devlet kurallarına sıkı sıkıya uymakla yükümlüydü (Heper, 2006, s. 56).

Bu şekilde güç ve rıza dengesi sağlandığı söylenebilir. Hükümdarların gücünü ilâhî bir kaynaktan alması, Osmanlıya halifelik makamının geçmesinden (1516, Yavuz Sultan Selim) sonra daha da pekiştirilmiştir. Osmanlı hükümdarının yeryüzünde Allah’ın halifesi

olması toplum içinde devlete “kutsal” gözüyle bakılmasını sağladığı yorumuna varılabilir.

Osmanlı devleti İslam medeniyetinin bir parçası olarak toplumsal ilişkilerinde İslam hukuku kurallarını benimsemiştir. Diğer yandan devlet yönetiminde, devlet sorunlarının çözümünde daha çok törel (örfi) hukuk kullanılmıştır. Ayrıca azınlıklar da kendi hukuk kurallarını uygulamaktadırlar. Devletin kurucu yasaları şeriat tarafından verilmemekle birlikte, şeriatın uygulanması ve meşruluğu şeriat dışında kurulan bir kurumla yani devletle sağlanmaktadır (Biçak, 2007, s. 312).

Eski Türk devletlerinde oluşan örfi hukuk yani töre, önce Selçuklulara, Selçuklulardan da Osmanlıya geçmiştir. Günümüzde de kimi zaman, hukukun yazısız kaynakları olarak örf ve adet kurallarına başvurulabilmektedir. Örfi hukuktaki bu aktarım, elbette, ilk şekliyle günümüze ulaşmamıştır. Burada vurgulanan, aynı kuralların işleyip işlemediği değil, devletin hukukî yapısında örfi kuralların varlığındaki devamlılıktır.

Türk Kamu Yönetimine Yön Veren Türk Düşünürleri ve Yönetim Düşünceleri

Yusuf Has Hacib

Yusuf Has Hacib 1017-1019 yılları arasında o dönemde “Kuz-Orda” isimli Balasagun’da doğmuştur. Karahanlı Devleti zamanında yaşayan Hacib, Arapça ve Farsça bilmektedir. Türk edebiyatında ilk siyasetname ve ilk mesnevi (nazım şekli olarak) örneği olarak kabul edilen Kutadgu Bilig, ününün kaynağını oluşturmaktadır. Mutluluk veren bilgi ya da siyaset anlamına gelen Kutadgu Bilig, 6645 beyitten oluşan bir mesnevidir. Eser, devrin hükümdarı Ulu Buğra Kara Han’a sunulmuş; daha sonra han tarafından kendisine “Has Hacib” unvanı verilmiştir (Çelik, 2014, s. 160).

Kutadgu Bilig, dört ana karakter arasında geçen diyaloglardan oluşmaktadır. Bu karakterlerden her birinin belirli bir sosyal rolü vardır ve her biri belirli bir değeri temsil etmektedir. Hükümdar olan Küntogdi (Gün Doğdu) hukuku temsil eder; Aytoldu vezirdir ve saadeti temsil eder; Ögdülmüş de vezirdir ve aklı temsil eder; Ogdurmuş ise vezirin kardeşidir ve kanaati temsil etmektedir (Ülken, 2013, s. 168).

Kutadgu Bilig’de kurgu kısaca şöyledir: Aytoldu devlet hizmetine girmeyi çok istemektedir. Bir şekilde o dönemin has hacibi ile tanışır ve hacib kendisini hükümdarın huzuruna çıkarır. Hükümdar, Aytoldu’yu beğenir ve onu vezir yapar. Bir süre sonra Aytoldu ölür ve yerine tek oğlu Ögdülmüş’ü bırakır. Hükümdar Ögdülmüş’ün yetişmesini ve eğitimi üstlenir. Akıllı ve bilgili olan Ögdülmüş, hükümdarın takdirini kazanır ve bir süre sonra vezir olur. Hükümdar Ögdülmüş’ü çok sevmekte, ona bir şey olmasından korkmaktadır. Bu nedenle ona yardım edebilecek ve gerekirse onun yerini alacak akıllı ve bilgili bir kişi daha arar. Bu amaçla Ögdülmüş arkadaşı (bazı kaynaklarda kardeşi olarak geçmektedir) Ogdurmuş’u hükümdara tavsiye eder. Hükümdar bu kişiyi kendi hizmetine almak istese de, başarılı olamaz. Ogdurmuş, insanlardan uzak bir yerde ibadetine devam etmek ister. Daha sonra, Ögdülmüş de devlet hizmetinden çekilip kendini tamamen ibadete vermek ister; ancak, Ogdurmuş buna itiraz eder ve herkesin yerinde kalmasını ve topluma en iyi hizmeti bu şekilde verebileceklerini söyler. Bir süre sonra, Ogdurmuş ölür ve geride müridi Kumaru’yu bırakır. Vezirleri ve Ogdurmuş’un öğütleri sayesinde hükümdar, iyi kanunlar yaparak memleketi düzene koyar ve ülke refaha kavuşarak halk mutlu bir yaşam sürer (Doğan, 2002, s. 127).

Yusuf Has Hacib insanın değerinin bilgi ve akıldan geldiğini söyler ve yönetimin esasını bilgiye dayandırır. Kılıç ile kazanılan ya da kurulan devletlerin akıl ile devam edebileceğini belirtir. Gece gibi karanlık olan insanın akılla aydınlanacağını söyler. Devletin bir diğer temeli de adalettir ve kanun ya da töre hükümdardan üstündür. Ona göre devleti ancak vazifeyi ihmal ve insanlara zulüm zarara uğratabilir. Toplumsal mutluluğun ve huzurun yolunu çizen Kutadgu Bilig bu yönüyle ahlâk kitabı, devlet adamlarının görev ve sorumluluklarını tarif etmesiyle de bir siyasetnamedir (Eryılmaz, 2011, s. 59).

Kutadgu Bilig’de iktidarın kaynağı ilâhî temellidir. Beylerin tanrı tarafından özel yeteneklerle donatılarak yaratıldığından bahsedilmektedir. Bu görüşü şu cümlelerden anlıyoruz: “Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce uygun tavır ve hareket, kol kanat verir. Bu beylik makamına sen isteyerek

gelmedin, onu Tanrı kendi fazlıyla sana ihsan etti.” Aynı görüşler Orhun Yazıtları’nda ve Eski Türk devletlerinin egemenlik kaynağında da mevcuttur (Akıncı, 2014, s. 15). Türk toplumunda devlete yüklenen kutsal niteliğin Orta Asya Türk toplumlarından itibaren var olup günümüzde de devam ettiği söylenebilir. Günümüzde halk arasında kullanılan “devlet ana” tabiri devlete bakışın bir göstergesi olup toplumun hâlâ devlet olgusuna üstün bir vasıf yüklediği çıkarımına varılabilir. Anne, toplumumuzda hem sosyo-kültürel olarak hem de İslam ahlâkında kutsal/üstün kabul edilmektedir. Bugün devletin bu tabirle anılmasının ve devletin kutsal kabul edilmesinin başlıca sebebinin tarihten gelen bu kültürel iz olduğu düşünülebilir.

Kutadgu Bilig’de hukuk ve adalet son derece önemlidir. Eserde adaleti temsil eden hükümdardır. Bu temsil hem adaletle verilen önemi vurgulamaktadır hem de hükümdarın gücü kanunla sınırlandırılmaktadır. Eserde bir diğer önemli husus, bir iş için seçilecek kişinin sınanmasıdır. Kutadgu Bilig, iyi yöneticiler bulma ve devlet yönetimini bu işi yapabilecek nitelikteki insanların eline bırakma mesajı üzerine kuruludur. Kutadgu Bilig’de, yöneticilerin yeni göreve alınacakları sınama, onlar arasında bir seçime gitme sorumluluğu olarak belirir. İşe alınacak kişiler, toplumun ileri gelenleri veya yöneticiler karşısına çıkar ve her açıdan sınamadan geçirilir (Doğan, 2002, s. 132).

İşe iş bileni getirme düşüncesinin bugünkü adı “liyakat”tır ve hâlâ işe alımda başvurulan yöntemlerdendir. Türklerin devlet işlerinde etkili olan liyakat ilkesi, İslamiyet’in kabulünden sonra bu ilkenin dini kaynaklarda yer alması Türkler’de devlet geleneğinin oluşmasında İslamiyet’in etkisine işaret etmektedir. Bahsedilen dini kaynağa Nisa Suresi’nin 58. ayeti örnek verilebilir: “Muhakkak ki Allah, emanetleri sahibine teslim etmenizi ve insanlar arasında hakemlik yaptığınız zaman adaletle hükmetmenizi emreder...”

Kutadgu Bilig’de vurgulanan bir başka husus “danışma/istişare/meşveret” kurumudur. Eserin diyaloglardan oluşması da karşılıklı görüş alışverişinin olduğunu göstermektedir. Danışmanın önemi eserde şöyle belirtilmektedir (Doğan, 2002, s. 133):

“Her işi ...danışarak yapılmalıdır; danışmayan herkes işinde zarar görmüş ve sonunda pişman olup inlemiştir. Dinle Tanrıdan insanlara haber getiren nebi ne der: her yapılacak işe meşveret ile çare bulunur.”

“İnsan kendisi kendi işini iyice bilemez; onu başkasına danışarak yapmak faydalı olur. Ne gibi bir iş yapmak istersen; onu başkalarına danış; danışmayan kimseye karışma ondan uzak dur.”

Eser de hükümdarların tek başlarına hareket etmelerinin yanlış olacağını, devlet yönetiminde ve sosyal hayatta danışmanın işleri kolaylaştıracağı belirtilmektedir. Bugün pek çok kurum ve örgütte görülen danışma-destek birimleri bu düşüncenin günümüze değin ulaşmış halidir, denilebilir. Aynı zamanda eser sözlerine peygamber sözü ile destek sağlamaktadır. Bu da Türk kamu yönetimi mirasının Türk ve İslam kültürünün sentezi olduğunun bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kutadgu Bilig, yöneticilere ve memurlara yönetim konusunda öğütlerde bulunur. Eserde yöneticiler için “bey” kelimesi kullanılmaktadır. Eserde, beyler bey olarak doğarlar fakat “beyliği” (bey olmayı) sonradan öğrenirler, şeklinde belirtiliyor. Ardından, beyler bilgili olmalıdır, temiz olmalıdır, intizamlı olmalıdır, işte hızlı/çevik olmalıdır, kahraman olmalıdır ve gözü tok olmalıdır şeklinde beylik vasıflarını belirliyor. Bu vasıflar bir beyde olunca ülkede saadet güneşinin doğacağı belirtiliyor. Memurlara (tabuğçu, yaver, hizmetkâr, yaver, maiyet manalarında kullanıyor), doğruluk, sadakat ve çalışkanlık olarak üç temel ilke belirliyor. Yöneticilere belagat sahibi olmalarını, ancak mağrur olmamalarını öğütlüyor (Ülken, 2013, s. 170). Sadakat, doğruluk, dürüstlük, çalışkanlık gibi vasıflar, günümüz literatüründe “etik” başlığı altında toplanmaktadır. Etik kurallarının günümüz iş hayatında, devlet kademelerinde vb. dikkat edilmesi gereken bir husus olduğu söylenebilir.

Kutadgu Bilig’de devlet yönetiminin din ilişkisi de açıklanmıştır. Oğurmuş kendisinden öğüt isteyen hükümdara öğüt verirken: “Din dalı ile dünya dalı birbirine karşıdır; ikisi birbirine yakışmaz, bunların yolu birbirini keser.” der ve kendisine teklif edilen devlet işlerini kabul etmez. Buna başka bir örnek olarak da “Dinin dünyayla birleştirilmesi güçtür; bu

ikisi bir araya gelmez, bunu bilmek yeterlidir” , “Biri yaklaşırsa diğeri kaçır; ikisini bir arada tutmak isteyen yolunu şaşırır.” beyitlerini verirler. Burada karakter devlet işlerinin kendisini ibadetten alıkoyacağıın altını çizmekte, aynı zamanda devlet yöneticilerinin kişisel dini hayatlarında ince bir çizgide olduğunu belirtmektedir (Portlakkaya, 2009, s. 110).

Burada eserin lâiklik vurgusu yaptığı yönünde görüşler olmakla birlikte⁴, esere salt lâik demek eksik olacaktır. Çeşitli paragraflarda belirtildiği üzere eserde beyler bey olarak doğmaktadır, tanrı bir kişinin bey olmasını istediğinde onu bey olarak yaratmaktadır, doğrultusunda bir görüş vardır. Egemenliğin kaynağını doğrudan ilâhî bir erke dayandırmaktadır. Bu durum devlet işlerinde dinin tamamen hükümsüz olamayacağını ve güçlü bir kut inancına işaret ettiği söylenebilir. Ayrıca Odgurmuş karakterinde çizilen dindarlık, bir ideal tiptir. Böyle bir dini anlayışa ve yaşayışa sahip kimselerin sadece yöneticilik değil, başka herhangi bir mesleği de yapmaları zor görünmektedir.

Eserde, günümüz yönetim anlayışında yer etmiş, motivasyon, performans değerlendirmesi ve yetki devri gibi ilkeler de yer almaktadır. Eserde yer yer geçen, “ihsanlarda bulundu ve onu yüceltti.”, “Öğdülmiş herkesi derecesine göre taltif etti.” ifadeleri bu görüşü desteklemektedir. Eserde başkasının emeğini takdir etmeyen kimse görgüsüz, anlayışsız, kaba anlamında bazen öküze, bazen de hayvana benzetilmektedir. Bu açıdan eser, ödüllendirilen kişinin bu iltifattan dolayı memnuniyet duymasını, daha fazla çaba göstermesini sağlayacaktır (Özmen, 2014, s. 59).

Nizam-ül Mülk

Gerçek adı Hasan b. Ali b. İshak el Tusi olan Nizam-ül Mülk, Horasan'ın önemli merkezlerinden Tus şehrine bağlı Nukan kasabasında 1018'de doğmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nde Alparslan ve Melikşah'ın vezirliğini yapmış, hükümdarlarından büyük övgü görmüştür (Harmancı, 1999, s. 47).

Nizam'ül Mülk devlet yönetimine önemli katkılarda bulunmuştur. İhta sistemini geliştirmiş, celali

takvimini oluşturmuştur. En önemli eseri Siyasetname'dir. Bu eserde hem devrin devlet yapısı hem de devlette olması gereken özellikler ele alınmış ve uygulanabilir çözümler geliştirilmiştir. Ayrıca eser, dönemin devlet ve bürokrasi yapısını, yöneten-yönetilen ilişkisini ve muhalif söylemleri de yansıtmaktadır. Sultan Melikşah'ın isteği üzerine yazılan eserin son bölümünde bildirildiği gibi; “bu kitap öğüt, hikmet, atasözleri, Kur'an yorumu, Peygamberin sözleri, diğer peygamberlerin hikâyeleri, adil padişahların hikâyeleri ve tarihi bilgiler” üzerine kurulmuş ve bu kaynaklardan mümkün olduğunca yararlanılmıştır. Tabii, Nizam'ül Mülk'ün edindiği devlet tecrübeleri de esere kaynaklık etmiştir (Canatan, 2009, s. 197).

Eserde, padişahın ülkenin birimlerine adaleti temsil edecek yargıçların atanması, hatip ve imamların atanması ve zabıtalının atanması öğütlenmektedir. Bu görevlilerin de yerlerinin iki yılda bir değişmesi gerektiğini belirtmektedir. Memleketin düzeni padişahın seçtiği kişilerin huzuru sağlanmasına bağlıdır, bu nedenle padişah kadrosunu iyi, titiz kurmalıdır. Ayrıca kadınların devlet işlerine karışmaması gerektiğinin de altını, izmektedir. Döneminde medreseler açmış olan (en ünlüsü Nizamiye Medresesidir) Nizam'ül Mülk, örgüt ve örgütlenme konusunda net kurallar çizmiştir (Harmancı, 1999, s. 53). Görevlilerin yerlerinin iki yılda bir değişmesi günümüzde “rotasyon” olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde de rotasyon sistemi; milli eğitim, ordu ve Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kimi kamu kurum ve kuruluşlarında da kullanılmaktadır.

Nizam'ül Mülk eserinde toplumsal bir tasnif yapmaktadır. Toplumsal piramidin tepesinde siyasal yetkiyi elinde bulunduran “sultan” durmaktadır. İkinci katta, büyük ve küçük devlet memurlarını içinde barındıran “bürokrasi” yer almaktadır. En alt katta ise “reaya” (halk) bulunmaktadır. Nizamülmülk eserine, devletin gerekliliği ve padişahın konumu ile başlamıştır. Padişahın konumu hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır: “Allah her asır ve zamanda halkın içinden birini seçerek onu padişahlık sanatlarıyla (becerileriyle) övülmüş ve süslenmiş kılar. Dünya işlerinden ve kullarının huzurundan onu

⁴Bkz; Doğan, 2002 ve Portlakkaya, 2009.

sorumlu kılar; fesat, karışıklık ve fitneyi ortadan kaldırır. Onun haşmet ve heybetini insanların gönüllerinde ve gözlerinde genişletince, ondan emin olarak devletin devamını ister.” (Canatan, 2009, s. 203).

Burada da Kutadgu Bilig’de olduğu gibi hükümdarın Allah tarafından seçilmiş bir kişi olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda yöneticiliğin doğuştan gelen bir yetenek gerektirdiği yorumu yapılabilir. Halkın huzurunu padişahın huzuruna bağlayarak devletin varlık amacını halka dayandırmıştır. Bu şekilde devletin istikrarının hükümdara bağlı olması, devlet ile hükümdarın özdeşleştirildiği sonucuna varılabilir.

Nizam’ül Mülk halk nezdinde padişahın bir imajı olması gerektiğini, güçlü bir padişah algısı için ise şu özelliklerin bulunması gerektiğini belirtmiştir (Canatan, 2009, s. 205):

- i. Saray merasimleri (haşmetin ve zenginliğin göstergesi) önemlidir,
- ii. Padişahın davranış ve kararlarında orta yollu olması (ölçsüz ve dengesiz hareket etmemesi) gerekir,
- iii. Padişahın cömert ve ikramlı olması gerekir,
- iv. Liyakatli vezirler ve nedimler hariç, padişah kendisine hizmet eden kullar ve ileri gelenlerle bir arada fazla oturmamalıdır, çünkü bunların şikâyetleri haşmetine zarar verir,
- v. Halk ve ileri gelen kişiler, padişahı ziyaret edebilmelidirler. Eğer bu merasimler sık yapılmazsa, halkın işi aksar, fitneciler cesaret bulur; havas ve avamın durumları bilinmez,
- vi. Saray divanı ve padişah adına, çok önemli olmayan mektup ve fermanlar çıkartılmamalıdır. Çok olan şeye hürmet azalır ve itibar edilmez. Yüce meclis öyle emredici fermanlar çıkarmalıdır ki, bunlara hiç kimse dil ve el uzatamamalıdır. Divandan çıkan her ferman, halk arasında saygınlık uyandırmalıdır.

Nizam’ül Mülk eserinde daimî bir bütçenin zorunluluğu üzerinde durmuş, bunun tanzim ve idare tarzlarını, vergi usullerini de açıklamıştır. Buna göre hükümdarın biri daimî diğeri muvakkat iki bütçesi olmalıdır. Birincisi her zaman hazır bulunarak acil ya da öngörülmeleyen masraflara karşılık olacak, diğeri, devletin ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Eserde ordu ile ilgili de Osmanlı Yeniçeri Ocağı’nda görülen bir

durumdan bahsedilmektedir. Buna göre ordu da çeşitli millet ve ırklardan askerler bulunmalıdır. Çünkü karışık orduda ittifak olmaz ve isyan olur (Ülken, 2013, s. 165).

“Görevli memurların aylık ve yollukları hazineden ödenmeli ve ödeme işlemlerine dikkat edilmelidir. Muhtesipler, terazi ve fiyatları denetlemeli ve ticaretin usulüne uygun yürümesini sağlamalıdır.” diyerek bugünkü manada memur kanununa ve devletin ekonomideki rolüne ışık tutulmuştur. Ayrıca şarap meclisleri kurulması ve şartlarına dair bir fasıl açmış, detaylı bir şekilde anlatmıştır. Nizamülk dindar olmasına ve yöneticinin de dindar olması gerektiğine inanmasına rağmen devrin şartlarına gözünü kapatmamıştır (Canatan, 2009, s. 211).

Siyasetname’de verilen bir başka öğüt, sultanın haftada iki gün halkı dinleyeceği toplantı yapmasıdır. Divan-ı Mezalim kurulması bu toplantı öğütünün pratik karşılığıdır. Yönetim karşısında zulme uğradığını düşünenlerin başvurdukları bugünkü insan hakları mahkemesine benzetilebilecek bu divan için şunlar belirtilir (Eryılmaz, 2011, s. 60):

“Padişah için haftada iki gün Mezalim’e oturmadan haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan, raiyetin (halkın) sözünü vasıtasız, kendi kulağı ile işitmekten başka çare yoktur... Zira cihan hakimiyetinin zulme uğrayanları ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzura davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekette yayılınca, bütün zalimler korkarlar, ellerini çekerler, hiç kimse cezalandırılma korkusu ile zulüm ve yağmaya cesaret etmez.”

Eserde padişahın devlet yönetimi konusunda çalışanlarına olan tutum ve davranışları konusunda çok önemli öğütleri vardır. Verdiği öğütlerde bugünkü manada adalet, denetim, sosyal devlet, devletin ekonomiye müdahalesi, memurların cezalandırılması gibi çok güncel konulara rastlanmaktadır. “O halde padişah, hiçbir zaman memurlarının durumundan gafil olmamalı, devamlı onların hal ve durumlarını kontrol etmeli, onlardan zulüm ve hıyanet zuhur ederse, hiç yerlerinde tutmayıp, azletmelidir.” Bir başka öğütte, “Eğer vergi vaktinden önce istenirse, tebaayı sıkıntıya sokar ve halk malını yarı fiyatına satacağından perişan olur” (Hayajneh, 1987, s. 46).

“Buna göre vergi memurları vergiyi vaktinden önce almak bir yana, gerekirse tebaadan hasta ve öksüz gibi zayıf kesimlere borç vererek yardım etmelidir. Eğer memurlar, fazla vergi almaya kalkışlarsa, halktan alınan para derhal geri ödenmeli ve ilgili memur görevinden uzaklaştırılmalıdır, hatta sürgüne gönderilmelidir.” sözleri de durumu açıklar niteliktedir (Canatan, 2009, s. 209).

Koçi Bey

Koçi Bey Osmanlı Devleti'nde I. Ahmet devrinden (1603-1617) Sultan İbrahim (1640-1648)'e kadar Enderun'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Hazırladığı risaleler Osmanlı'da padişaha sunulan ilk yazılı rapor özelliği taşımaktadır. İki risale hazırlamıştır. Birini IV. Murat'a diğerini Sultan İbrahim'e sunmuştur. IV. Murat'a sunduğu risale ikiye ayrılmaktadır. Birinci kısımda devlet teşkilatındaki bozuklukları izah etmektedir. İkinci kısımda ise tespit ettiği sorunlara çözümler getirmektedir (Gökçe, 2010, s. 66).

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunun sınırları Orta Avrupa'dan Habeşistan'a, İran'dan Fas'a kadar uzanmaktadır. Ancak devlet içerisinde huzursuzluklar, isyanlar yaşanmakta, devlet idaresinde, kurumlarında yozlaşmalar artmaktadır. Siyasî otoritenin yetersizliği, bilgidен, görgüden, bilimden uzaklaşması devlet kurumlarında da bozulmaları hızlandırır. Osmanlı devlet yapısı dört teşkilat üzerinde inşa edilmiştir. Bu teşkilatlarda etkin olan zümreler şunlardır; 1. Seyfiyye (askerler), 2. İlmiyye (eğitimciler, din adamları), 3. Kalemîyye (bürokratlar), 4. Mülkiyye (devlet içi yönetimde görev alanlar). Koçi Bey özellikle iki teşkilattaki bozulmanın etkisine dikkat çekmiştir; bunlardan biri Yeniçeri Ocağı, diğeri ilmiye teşkilatıdır. Koçi Bey'in ifadesine göre, Yeniçeri Ocağı para ve iktidar hırsıyla siyasî otoriteye zaman zaman başkaldırmakta, böylece devlet gücü zaafa uğramaktadır. Diğer yandan vasıfsız insanlar müderris, kadı olabilmektedir. Koçi Bey'in “ıslâhat lâhiyaları”, bugünkü manada reform paketleri arasında benzerlik kurulabilir (Bal, 2008, s. 78).

Risalenin rapor niteliği taşımasının nedeni, Koçi Bey'in devletin bozulma gösteren kadro yapılarına dair önemli gözlem ve tespitlerinin olması, bu tespitlere

dayanarak gerçekçi ve uygulanabilir çözüm önerilerinin getirilmiş olmasıdır. Koçi Bey risalesinde devlet düzeninden başlayarak; devlet adamları, zeamet ve tımar sahipleri, ulufe alanlar, büyük vezirlerin durumları, eski bilgin ve o dönem bilginlerinin yürürlükte olan kanunları, Yeniçeri Ocağı'ndaki bozulmalar, fakir reayanın durumları gibi pek çok konuda geniş bir durum tespiti yapmış, daha sonra her bir yapıdaki bozulmaya ayrı ayrı çözüm önerileri getirmiştir (Kurt, 2011, s. 35). Devlet yönetimi ile ilgili tespit ettiği aksaklıklar şöyledir:

- i. Memurların atamalarının liyakat ilkesine bakılmaksızın yapıldığını ve çeşitli iftiralar ile başarılı memurların azledilmesi veya öldürülmesine dikkat çekmiştir (Gökçe, 2010, s. 70),
- ii. Rüşvet, devlet yönetimindeki bozulmaların başlıca sebebidir. Devlet hazinelerinin boş olmasını rüşvete bağlamaktadır. Rüşvet kaldırılmadan adaletin sağlanamayacağını belirtmektedir. Adalet ilkesindeki yozlaşmaya vurgu yapmıştır (Odabaşı, 2013, s. 247-248),
- iii. Osmanlı devletinde zeâmet ve tımar sahibi olmak orduda başarı göstermeye bağlıydı. Bunun yanında seferde yararlılık göstermeyen tımar sahiplerinin maaşı artırılmazdı. Bu şekilde başlangıçta yapılan iş ve başarıya göre verilen tımarlar, zamanla rüşvet ve adam kayırmayla verilemeye başlandı. Yine başlangıçta tımar ve zeameti beylerbeyi verirken daha sonraları vezir-i azamlar vermeye başladı. Bu durumu Koçi Bey şöyle ifade eder: “Fakat vezir-i âzam olanlar, ehliyetsizlere verince hak sâhibi olanlar kime varıp, şikayet eylesinler?” tımar ve zeamet sistemlerindeki bozulma diğeri bir sorundur (Bal, 2008, s. 89),
- iv. Devlet içinde artan masrafları karşılamak amacıyla vergilerin artırılması ve bu vergi yükünü karşılayamayan halka baskı yapılması toplumda refah seviyesini düşürmüştür. Koçi Bey bu durumu şöyle ifade etmektedir: “...vergi artınca reayaya zulüm ziyade olup, alem harap olmuştur. Evvelce ev başına kırkar, ellişer akça alınırken şimdi yalnız miri için her neferden ikişer yüz, kırkar akçe ve her ev halkından üçer yüz akçe, her koyun başına bir akçe tayin olundu” (Gökçe, 2010, s. 72),
- v. Yeniçeri ocağının bozulması bir başka tespittir. Yeniçeri ocağının bozulması, 1503 tarihinde, Sultan Mehmet'in düğünü sonrası,

halkı eğlendiren tayfaya ihsanda bulunulurken, orada bulunanların yeniçerilik istemeleri ile baş göstermiştir. Padişah, yeniçeri ağasının karşı gelmesine rağmen bu isteği kabul etti ve bu tarihten itibaren ocağa milleti ve mezhebi bilinmeyen kimselerin alınması ile usul ve kaideler bozuldu (Odabaşı, 2013, s. 255).

Koçi Bey'in bu sorunlara getirdiği çözüm önerileri gayet açık ve nettir. Devlet erkanının liyakat ilkesine göre seçilmesi, işin teslim edildiği devlet adamının işlerine karışılmaması, çeşitli oyun ya da iftiralarla devlet adamlarının katledilememesi, rüşvetin kesinlikle kaldırılması, tımar ve zeametın layık olana verilmesi, ocağa ihtiyaçtan fazla kişinin alınmaması, ocak içinde eğitim ve disiplinin sağlanması, eski kanun ve kaidelerin uygulanması, halka adaletli davranılması önerilmiştir (Gökçe, 2010, s. 74).

Koçi Bey rüşvetin önüne geçilmesi için şu yöntemi önermiştir (Kurt, 2011, s. 95):

“Başvezir bağımsız olsun, saray içinden ve dışından saltanat işlerine hiçbir fert müdahale etmesin. Büyük vezirlerin hizmetlerinde olan kulları arasında dirlikli ve defterli kimseler olmasın. Osmanlı memleketlerinde bulunana eyalet ve sancaklar, usulüne uygun şekilde yükselerek gelmiş, işe yarar, ünlü, tedbirli ve onur sahibi olan beylerbeyine ve sancakbeylerine, yaşadıkları sürece geri alınmamak üzere ihsan olunsun. Onların hizmetlerinde bulunan cebeliler dirlikli olmayıp satın alınmış köleler olsun. Suç ve günahları kesinleşmedikçe görevden alınmasın...”

Görüldüğü gibi adam kayırma ve haksız uygulamaların neredeyse devlet teşkilatlanmasına egemen olduğu bir dönemde izlenebilecek belki de en iyi yolu çizmektedir. Bugün devlet kademelerinde çeşitli sınavlar ve mülâkatların tamamen hakkaniyete uygun işlediğini söylemek zordur. Koçi Bey'in önerilerine göre adam kayırma ve rüşvet tümüyle ortadan kalkmalı, bunun içinse suyun başında olan bürokratlar iyileştirilmelidir.

Zeamet ve tımarların hak edenlerin elinde olmadığını söyleyen Koçi Bey'in bu sorun için geliştirdiği tavsiye ise kendi anlatımıyla şöyledir: “Her vilayetin beylerbeyi bizzat yerine varıp binden yüz bine varıncaya kadar hak etmemiş kimselerin elinde olan

zeamet ve tımarı, hak etmiş kimselere dağıtsınlar diye padişah fermanı yayınlanmalıdır. Çünkü her vilayette, her sancakta ve her nahiyede eski ocak erlerinin, sipahi ve sipahi oğullarının kimler olduğu bilinmektedir” (Kurt, 2011, s. 87).

Koçi Bey hazırladığı raporda sorunları geçici olarak değil, kökten gidermeyi hedeflemiştir. Tımar ve zeametler hakkı olmayanların elinde ve bu nedenle sorunlar çıkıyorsa, bu tımar ve zeamet hakkı olana verilmelidir, diyor. Padişahın ilgili bir ferman çıkardığında hak sahiplerinin bu fermana dayanarak haklarını savunacaklarını, böylece tımar ve zeametlerin esas yerini bulacağı şeklinde öneri geliştirmiştir.

Koçi Bey vezirlerin ve divanı hümayun üyelerinin düzeltilmesi hakkında bildirdiği tavsiyelerde, her hangi bir makama gelecek kişilerin o makama hem kabiliyet hem de ilim açısından yeterli kişiler olması gerektiğinin altını çizerken liyakata vurgu yapmıştır. Aynı bölümde belirttiği bir başka husus ise şudur: “Her zümreye sınır ve miktar tayin olunup ziyade ve eksik kabul edilmesin.” Bu ifadenin takibinde tayin olunacak makamlarda bulunması gerekenlerin niteliklerini de belirtmektedir (Kurt, 2011, s. 96). Koçi Bey divanda ve devletin diğer kademelerinde bulunması gereken memur sayısının belli olduğunu, bundan fazlasının kabul edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bu uygulamanın bugünkü adı norm kadrodur, denilebilir. Norm kadro kısaca, bir örgütte görevlerin yerine getirilmesi için gereken kadronun nitelik ve sayısının belirlenmesidir. Bu amaçla yapılan norm kadro çalışmaları, örgüt içerisinde yer alan görevlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan, ideal kadronun nitelik ve nicelik yönüyle belirlenmesine yöneliktir (Yılmaz & Özdem, 2004, s. 116)

Sonuç

Türkiye'deki yönetim literatürü tarandığında büyük oranda Batı merkezli/kaynaklı eserler ile karşılaşılacaktır. Aristoteles'den Machiaveli'ye, Weber ve Durkheim'den Taylor ve Fayol'a kadar yönetim ve örgüt gelişim süreci Batı merkezli kaynaklardan oluşmuştur.

Oysa Doğu dünyasında da gözardı edilmiş bilimsel zenginlikler mevcuttur. Bu çalışmada sadece üçüne

değınilmiş olmasına rağmen daha nice sosyolog, filozof ve fikir adamı incelenmeyi beklemektedir. Kaldı ki bu fikir adamlarının yönetim dünyasına katkısı da azımsanacak ölçüde değildir. Medeniyet denilen olgu birikimli ilerleyen bir süreçtir. Bir şekilde, birbirlerine temas etmiş olan medeniyetler, birbirlerinin yönetim yapısını, meslek ve sanat tarzlarını, kültürleri vs. alabilmektedirler. Bu nedenle Batı endeksli gelişen yönetim literatürünün altyapısında da doğu kültüründen izler bulmak mümkündür. Ancak bu çalışmadaki amaç; günümüz kamu yönetiminde uygulanan ve benimsenen ilkelerin izlerini kendi tarihimizde aramaktır.

Orta Asya'dan Osmanlıya Türklerin kurduğu devletlerde, devlet yönetiminin ve yöneticilerinin adaletli olması, bilgili olması, halkına yaratıcının bir emaneti olarak bakması ortak özelliklerdendir. Bunun yanında her devlette hükümdarlar gücünü ilahi bir güce dayandırmıştır. Bu güç, Orta Asya'da Gök Tanrı, Selçuklularda İslam ve Orta Asya'dan devam eden "seçilmiş hanedan" geleneği, Osmanlı'da ise bu geleneklere ek olarak halifelik makamı ile oluşturulmaktadır. Hükümdarların yaratıcı tarafından seçilmiş olma inancı katı ve bağlayıcı hukuk kuralları ile dengelenmektedir. Aynı zamanda hükümdarlığı ihsan eden yaratıcıya hesap verme duygusu da hükümdarın yetkilerini kısıtlamaktadır. Orta Asya'da töre olan hukuk kuralları gelenek-görenek kuralları olarak hukukun yazısız kaynaklarında günümüzde bile varlığını korumaktadır.

İncelenen eserlerde günümüz kamu yönetiminde kullanılan, liyakat, danışma, etik, motivasyon ve performans değerlendirmesi, rotasyon, norm kadro, şikayet hakkı gibi esasların kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle, Türk devlet geleneğinin günümüz kamu yönetimine de kaynaklık ettiği söylenebilir.

Bu çalışmada bahsi geçen fikir ve devlet adamlarının yönetim dünyası ve devlet işleyişine yaptığı katkılar günümüz kamu yönetimi endeksinde Has Hacip, Nizamülmülk, Koçi Bey incelenmiştir. Sonuç itibarıyla Türk yönetim anlayışının oluşmasında, Türklerin devlet kurmaya daha da ötesi örgütlenmeye başladıkları andan itibaren geliştirdikleri bir yönetim gelenekleri olduğu, bu geleneği zaman içerisinde din

değişikliği, coğrafya değişikliği buna bağlı olarak değişen komşu devletlerin/toplumların kültürel ve yönetsel yapıları gibi etmenlerle geliştirerek günümüze değin ulaştırdığı rahatlıkla söylenebilir.

Kaynakça

- Akıncı, M. (2014). Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig Siyaset ve Yönetim. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bal, H. (2008). Machiavelli ve Koçi Bey'de Siyaset, Adalet ve Erdem. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , 75-99.
- Bıçak, S. (2007). Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV. yy). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Canatan, K. (2009). Geleneksel Siyaset Ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetname" Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic , 194-220.
- Cihan, A. K. (2004). Farabi'nin Siyaset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri. Bilimname Düşünce Platformu , 17-31.
- Çelik, E. (2014). Müslüman ve Türk Bilim Adamları. Ankara: Tutku Yayınevi.
- Doğan, N. (2002). Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi I. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 127-158.
- Er, İ. (2004). Demokrasi ve Antidemokratik Anlayışlar Çerçevesinde Osmanlı Yönetim Sistemi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 1-15.
- Eryılmaz, B. (2011). Kamu Yönetimi. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Gökçe, A. F. (2010). Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi. Yasama Dergisi , 59-78.
- Harmancı, M. (1999). İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi (Farabi, Maverdi, Nizamülmülk, İbn Teymiyye'nin Siyasetnamelerine Göre). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Hayajneh, M. F. (1987). Farabi ve Siyasal Düşüncedeki Yeri (VIII). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası , 519-524.
- Köymen, M. A. (1964). Ankara Üniversitesi Dergiler Veri Tabanı. Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi , 303-380.
- Odabaşı, F. (2013). Koçi Bey Risalesi'nin Sosyolojik Analizi. Toplum Bilimleri Dergisi , 233-272.
- Ortaylı, İ. (2008). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özmen, A. (2014). Kutadgu Bilig'de Yöneten - Yönetilen İlişkileri . Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 55-60.

- Öztaş, N. (2014). Yönetim. Ankara: Otorite Yayınları.
- Pamir, A. (2009). Orta- Asya Türk Hukukunda "Töre" Kavramı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 359-375.
- Portlakkaya, T. (2009). Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig'in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Şahin, Y. (2014). Yönetim Bilimi ve Türk Kamu Yönetimi. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (2013). Türk Tefekkür Tarihi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baratova, D. L. (2002). Orta Asya'daki Türk Kağanlığı (M.S. 600-800). H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, Türkler (2.Cilt) (s. 142-155). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bıçak, A. (2009). Türk Düşüncesi I Kökekenler. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Güney, A. (2002). Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Heper, M. (2006). Türkiye'de Devlet Geleneği. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- İnalçık, H. (2014). Devlet-i Aliyye . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2011). Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2014). Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köymen, M. A. (2002). Selçuklu Devrinin Özellikleri. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, Türkler (s. 1528-1540). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurt, Y. (2011). Koçi Bey Risalesi. Ankara: Akçağ Basım Yayım .
- Özgüdenli, O. G. (2009). Selçuklularda Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat. İ. Ansiklopedisi içinde, İslam Ansiklopedisi (s. 371-375). TDV İslam Araştırma Merkezi.
- Tutar, A. (2002). İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, Türkler (s. 1528-1540). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yılmaz, K. ve Özdem, G. (2004). Norm Kadro Çalışmalarının Üniversitelerde Uygulanabilirliği: Nitel bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Eğitim bilimleri Fakültesi Dergisi, s. 115-136.

Kişi-Örgüt Uyumu, Nötrleştirme ve Algılanan Yönetici Desteğinin Sanal Kaytarmaya Etkisi: Ampirik Bir Çalışma*

Gökhan KERSE¹
Aksaray Üniversitesi

Mesut SOYALIN²
Siirt Üniversitesi

Canan Nur KARABEY³
Atatürk Üniversitesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, çalışanların iş saatleri içerisinde örgütün bilgisayar ve internet sistemlerini kişisel amaçları için kullanmasını ifade eden sanal kaytarma olgusunu etkileyen unsurları araştırmaktır. Bu kapsamda kişi-örgüt uyumu, algılanan yönetici desteği ve nötrleştirme tekniklerini benimseme derecesinin sanal kaytarma davranışları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Hipotezleri test etmek amacıyla bir bankanın çalışanları üzerinde tesadüfi örnekleme dayanan bir alan araştırması yapılmış ve anket tekniğiyle veri toplanmıştır. 120 çalışandan elde edilen verilere uygulanan analizler sonucunda nötrleştirmenin 'zararın ve sorumluluğun inkârı' boyutunun önemsiz sanal kaytarmayı olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Nötrleştirmenin 'zararın ve sorumluluğun inkârı' ve 'kınayanların kınanması' boyutlarının ise ancak $p=0,10$ önem düzeyinde önemli sanal kaytarmayı etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Kişi-örgüt uyumu, nötrleştirme, yönetici desteği, sanal kaytarma.

Abstract

The aim of this study is to investigate the factors impacting cyberloafing which refers to the use of organization's computer and internet systems for personal purposes during working hours. In this context, the effects of person-organization fit, perceived supervisor support and neutralization techniques on cyberloafing are addressed. To test hypotheses, a survey was conducted on employees of a bank selected according to simple probability sampling technique and data were collected through question forms. The data obtained from 120 respondents were analysed and it was found that 'denial of injury and responsibility' dimension of neutralization had a positive impact on minor cyberloafing. 'Denial of injury and responsibility' and 'the condemnation of the condemners' dimensions of cyberloafing were found to have impact on major cyberloafing only at the confidence level of $p=0.10$.

Keywords:

Person-organization fit, neutralization, cyberloafing

* Bu çalışmanın özeti 14. Ulusal İşletmecilik Kongresi'nde sunulmuştur.

¹ Öğr. Gör., Aksaray Üniversitesi Ortaköy MYO, gokhankerse@hotmail.com

² Öğr. Gör., Siirt Üniversitesi Kurtalan MYO, msoyalin@hotmail.com

³ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, ckarabey@atauni.edu.tr

Hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri bir yandan çalışanların işlerini kolaylaştırıp örgütsel verimliliğe ve etkinliğe katkıda bulunurken öte yandan örgüt açısından bazı olumsuz sonuçların doğmasına sebep olmaktadır. Çalışanların mesai saatleri içerisinde örgütün bilgisayar sistemlerini ve internet bağlantısını kişisel amaçları için kullanmasını ifade eden sanal kaytarma (Özkalp vd., 2012:18-33) da bu bağlamda ele alınan konulardan biridir. İşyerinde çalışanlara sağlanan bilgi teknolojileri bazen çalışanlar tarafından kötüye kullanılmakta ve bunların bilinçsizce kullanımı işletmelere maliyet olarak geri dönmektedir. Bazı araştırmacılar (örneğin Blanchard ve Henle, 2008: 1069; Keklik vd., 2015:138) sanal kaytarmanın çalışanın yaratıcılık yeteneğini geliştirmesine, olayları farklı açılardan inceleme ve öğrenme fırsatı bulmasına ve esneklik kazanmasına zemin hazırladığını, bu sebeple örgüt açısından tamamen olumsuz bir durum olmadığını öne sürmüştür. Ancak genel olarak sanal kaytarmanın olumsuz sonuçları daha fazla dikkat çekmekte olup araştırmacılar (örneğin Yıldız vd., 2016; Yıldız vd., 2015) sanal kaytarma davranışının oluşmasını destekleyen ve engelleyen unsurları anlamaya ve açıklamaya yoğunlaşmıştır. Konunun hukuki yönüne bakılırsa, çalışanın kaytarma davranışları güven temelini bozacak ağırlıkta bulunmamasıyla birlikte işin normal işleyişini bozuyor, işyerindeki uyumu olumsuz yönde etkiliyor ve işverenden de iş ilişkisini yürütmesi normal olarak beklenemiyorsa, İş Kanunu'nun 18. maddesi gereği geçerli fesih hakkı doğmaktadır (örneğin Yıldız ve Yıldız, 2015:1). Gerek bireysel gerekse örgütsel açıdan doğurabileceği olumsuz sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, sanal kaytarmanın öncüllerinin daha iyi anlaşılması için gerçekleştirilecek araştırmalar, bu olgunun ortaya çıkma sıklığını azaltmaya katkıda bulunabilir.

Bu çalışmada kişi-örgüt uyumu, algılanan yönetici desteği ve nötrleştirme tekniklerini benimseme derecesinin sanal kaytarma üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışmanın teorik arka planında söz konusu kavramlar açıklanmaktadır. Yöntem kısmında öne sürülen hipotezleri test etmek amacıyla gerçekleştirilen alan araştırmasına ilişkin bilgiler

verilmektedir. Siirt ilinde faaliyette bulunan bir bankanın çalışanları üzerinde tesadüfi örneklemeyle dayanan bir alan araştırması yapılmış olup anket tekniğiyle 120 çalışandan toplanan veriler analizlere tabi tutulmuştur. Banka çalışanlarının anakütle olarak belirlenmesinin birkaç sebebi vardır. Birincisi, bankacılar bilgi sistemlerini ve interneti işlerini yaparken yoğun şekilde kullanmaktadır. İkincisi, bankacılar zihinsel emeğe dayalı bir iş yapmaktadır ve bu çalışanların işyerindeki davranışlarında burada ele alınan kişi-örgüt uyumu gibi sosyo-psikolojik değişkenlerin önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Farklı bankalar arasında fiziksel, özellikle de teknolojik imkânlar yönünden büyük benzerlikler mevcuttur; ancak her bankadaki örgüt iklimi diğerinden oldukça farklıdır. Dolayısıyla sanal kaytarma davranışlarını etkileyen nötrleştirme teknikleri gibi bireysel ve algılanan yönetici desteği gibi etkileşimsel değişkenleri inceleyen bu çalışma için banka çalışanlarının uygun bir anakütle oluşturduğu öne sürülebilir. Bulgular kısmında yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiş, çalışmanın sınırlılıkları açıklanmış ve gelecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

Bu çalışmada sanal kaytarmanın öncülü olarak incelenen kavramlardan biri, kişinin benliğini rahatsız eden ve sosyal çevresine sebebini açıklamakta zorlanacağı bir davranışı, bu çevrenin makul bulacağı ve kabul edebileceği bir sebebe dayandırarak açıklamasını ifade eden nötrleştirme teknikleridir. Bugüne kadar yalnızca birkaç çalışma (örneğin Hollinger, 1990; Lim, 2005) nötrleştirme tekniklerinin kullanımını çalışanların işyerindeki üretkenlik karşıtı davranışlarını açıklamak üzere ele almıştır. Oysa çalışanın bir savunma mekanizması olarak benimsediği nötrleştirme teknikleri genellikle üretkenlik karşıtı davranışların bir türü olarak görülen sanal kaytarmanın ortaya çıkmasında etkili olabilir. Dolayısıyla bu çalışma, sanal kaytarma ile yeterince ilişkilendirilmemiş olan, onun doğrudan bir öncülü olma potansiyeli taşıyan nötrleştirme tekniklerini ele alması yönüyle literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Benzer şekilde, kişi-örgüt uyumu ve algılanan yönetici desteğinin sanal kaytarmayı nasıl

etkilediği konusunda yeterli araştırma bulunmamaktadır. Günümüzde örgütlerde yapılacak işlerin ve bunları yerine getirmeye imkân sağlayan örgüt yapılarının karmaşıklaşması ve hızla değişen dış çevrenin taleplerine kolayca uyum sağlayabilecek çalışanlara ihtiyaç duyulması, çalışanlara iş ortamında daha fazla özerklik tanınmasına yol açmıştır. Yüksek özerkliğe sahip çalışanların sanal kaytarma gibi davranışlara yönelmesinde çalışanın değerlerinin örgütün değerleriyle uyuşmaması ve iş ortamındaki sosyal ilişkilerin istenen düzeyde olmaması gibi sosyo-psikolojik unsurların etkili olması beklenebilir. Bu tür unsurlar özellikle zihinsel emeğe dayalı işlerde çalışanlar açısından büyük önem taşımaktadır. Literatür incelendiğinde, sanal kaytarmayı etkileme potansiyeli bulunan sosyo-psikolojik unsurların yeterince incelenmediği görülmektedir. Bugüne kadar iş tutumları, öznel normlar, örgütsel özellikler, iş stresi yaratan unsurlar, kontrol odağı, algılanan davranışsal kontrol, örgütsel adalet ve psikolojik sözleşme algısı gibi değişkenler sanal kaytarmanın öncülleri olarak tartışılmıştır. Fakat çalışan ile örgüt arasındaki etkileşimin kalitesinin bir göstergesi sayılabilen algılanan yönetici desteği ya da kişi-örgüt uyumu gibi değişkenlerin sanal kaytarmayı nasıl etkilediği yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmanın söz konusu değişkenlerin etkisini ortaya koyarak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Teorik Arka Plan

Sanal Kaytarma

Uluslararası çalışmalarda 'cyberslacking' (Block, 2001), 'cyberloafing' (Lim ve Chen, 2012), 'cyberbludging' (Kim ve Byrne 2011: 2271) ve 'cyberdeviancy' (Askew vd. 2014: 510) olarak geçen; Türkçe'de ise 'sanal kaytarma', 'siber kaytarma' ve 'siber aylaklık' (Köse vd., 2012; Kutanis vd., 2014; Örucü ve Yıldız, 2014: 100; Ulukapı vd., 2014) kavramlarıyla ifade edilen sanal kaytarma olgusu çalışanların işten kaytarmaya yönelik olarak kullandıkları yeni bir yöntemdir (Askew vd., 2014: 510). İşle ilişkisiz olarak bilgisayar kullanımı, online kaytarma, internet sapkınlığı, sorunlu internet kullanımı, işte kişisel internet kullanımı, internet bağımlılığı, interneti kötüye kullanma ve internet bağımlılığı rahatsızlığı gibi anlamlarda da kullanılan

sanal kaytarma (Kim ve Byrne, 2011: 2271) iş saatleri içerisinde, çalışanların kurumun bilgi sistemlerini ve özellikle de internet bağlantısını kişisel amaçları için kullanmasıdır (Köse vd., 2012: 287; Lim, 2002: 675). Bu kullanım sanal ortamda alışveriş yapmak, sosyal medyaya girmek, iş aramak ve kişisel e-posta alıp göndermek şeklinde olabileceği gibi (Ozler ve Polat, 2012: 3), kumar oynamak ve müzik indirmek şeklinde de olabilir (Blanchard ve Henle, 2008: 1068).

Nispeten yeni bir kavram olan sanal kaytarma, örgütlerde sapkın davranışlara ilişkin olarak temel alınan bir sınıflandırmada üretime yönelik önemsiz sapkın davranışlar grubunda kabul edilmiştir (Robinson ve Bennet, 1995:565). Buna göre sanal kaytarma üretime yönelik sapkınlığın bir türü olarak çalışanın işteki performansında azalmaya yol açan zarar verici bir davranıştır. Kavramı bu şekilde değerlendiren araştırmacılar sanal kaytarmanın işi tamamlamak için kullanılması gereken zamanın verimsiz kullanılmasına yol açtığını (Lim ve Chen, 2012: 343), iş performansını etkileyerek (Özkalp vd. 2012: 24) üretkenlik kaybına ve yasal yükümlülükler nedeniyle olduğunu ileri sürmüştür (Örucü ve Yıldız 2014: 101). Öte yandan bazı araştırmacılar sanal kaytarmayı tıpkı işyerinde telefonla konuşmak kadar normal ve zararsız görmüş (Blanchard ve Henle, 2008: 1069); hatta iş yaşamında daha yaratıcı, daha esnek ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı ortam sağlaması (Block, 2001: 229) ve çalışanların stres düzeyini ve tükenmişlik düzeyini azaltması (Lim ve Chen, 2012: 343) nedeniyle katkılarına dikkat çekmiştir. Blanchard ve Henle (2008: 1068) ise haber başlıklarına göz atma, kişisel e-posta gönderme ve alma uygulamalarında olduğu gibi sınırlı bir sürede gerçekleştiği sürece zararsız olacağını; fakat çok fazla zaman alan eylemlerin verimliliğin azalmasına ve önemli yasal yükümlülükler nedeniyle olacağını belirtmiştir. Araştırmacılar sanal kaytarmayı kişisel e-posta alma/gönderme ve haber, finans ve spor sitelerini ziyaret etme gibi eylemleri içeren önemsiz sanal kaytarma (minor) ve internette kumar oynama, müzik indirme ve yetişkinlere yönelik sitelere girmeyi içeren ciddi sanal kaytarma (serious) olarak iki boyutta incelemiştir (Blanchard ve Henle, 2008: 1070).

Araştırmacılar önemli ve önemsiz sanal kaytarmanın hangi demografik değişkenlerle ilişkili olduğunu

incelemiştir. Ulaşılan bulgular statü, yaş, eğitim durumu ve aylık gelirin hem önemli hem de önemsiz sanal kaytarma ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Örücü ve Yıldız, 2014: 100-112). Başka bir çalışmada (Ünal ve Tekdemir, 2015: 113-114) da sanal kaytarmanın eğitim, yaş, pozisyon, çalışma yılı, internet kullanma becerisi ve kullanma sıklığı gibi değişkenlerle ilişkili olduğu gösterilmiştir. Sanal kaytarmanın kişisel öncülleri arasında kişilik özellikleri, internet bağımlılığı ve kişisel etik kodlar gibi değişkenler yer almaktadır. Örgütsel öncülleri arasında ise internet kullanımına ilişkin genel yönetsel destek, iş grubunda sanal kaytarmayı destekleyen sosyal normların varlığı, çalışanın işe yönelik tutumları, örgütsel adaletsizlik ve işin özellikleri gibi birtakım değişkenler (Ozler ve Polat, 2012: 5-10) ile psikolojik sözleşme algısı (Yıldız vd., 2016:158) bulunmaktadır. Ampirik bazı çalışmalarda ise (örneğin Yıldız vd., 2015:62) sanal kaytarmanın öncülü olarak düşünülen örgütsel adalet algısının sanal kaytarma ile doğrudan ilişkili olmadığı gözlenmiştir.

Nötrleştirme Teknikleri

Nötrleştirme teknikleri teorisi başlangıçta Sykes ve Matza (1957) tarafından çocuk suçluların davranışlarını açıklamak amacıyla kullanılsa da günümüzde kapsamı genişleyerek bireylerin inançları ve eylemleri arasında tutarsızlıkların olduğu tüm alanlarda kullanılır hale gelmiştir. Nötrleştirme, suça yönelik eylemlere veya sapkın davranışlara bireyleri yönlendiren bir araç olmanın yanı sıra, sapkın bir eylem sergilendikten sonra eylemi akla uygunlaştırma (rasyonalize etme) olarak da ifade edilebilir (Super, 2008: 6-9). Nötrleştirme, bireylerin ve toplumun ahlaki ve etik ilkelerine uygun olmayan olası davranışları haklı çıkarmak için kişilerin kullandıkları zihinsel araç ve tekniklerdir (Mallin ve Serviere-Munoz, 2013:1). Bu teknikler suçu gerçekleştiren kişilerce kullanılabilmesi gibi, suç işlediği iddia edilen şüphelilerce de kullanılabilmekte ve herhangi bir suç ilişkisi olmaksızın olumsuz, yanlış veya sapkın davranışlarda toplumdaki diğer bireyler tarafından da kullanılabilir (Çalı ve Tombul, 2014: 312).

Sykes ve Matza'ya (1957: 667) göre nötrleştirme teknikleri suçluların ve suç işlediği iddia edilen şüphelilerin işledikleri suçları doğru bulmadıkları durumlarda vicdanlarını rahatlatmak için kullandıkları bir savunma mekanizmasıdır. Bu teknikler olumsuz olarak nitelendirilen davranışları haklı çıkarmak amacıyla kullanılmakta (Shigihara, 2013: 495) ve insanların sapkın davranışlara yönelmesini kolaylaştırmaktadır (Lim, 2002: 679). Sykes ve Matza (1957: 666) suça yönelik davranışların temel kaynağını toplumda hâkim olan kültürle ilişkilendirmiş ve dolayısıyla da suç işleme durumunun suçun ve utanç verici durumların çok fazla yaşandığı büyük toplumlarda daha muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Sykes ve Matza toplumdaki bazı norm ve ilkelerin ihlal edildiğini ve norm ve ilkelere zorunluluktan ziyade eylemlere yönelik rehber olarak bakıldığını öne sürmüştür.

Suçta yönelik nötrleştirme faaliyetinin 5 türü vardır (Super, 2008: 8-9; Sykes ve Matza, 1957: 667-669):

Sorumluluğun inkârı (the denial of responsibility): Suçlu, sapkın eylemlerinin kişisel sorumluluğunun ötesinde bazı sebeplerden kaynaklandığını öne sürer. Suç teşkil eden eylemlerinin aile sevgisinden yoksun olma, kötü arkadaşlar veya çevresindeki bireylerden kaynaklandığını söyleyerek suçu işleminin nedenini kontrolü dışındaki güçlere ve şeylere dayandırır ve böylece sorumluluğunu inkâr eder.

Zararın inkârı (the denial of injury): Suçlu burada suçunun olduğunu, fakat herhangi birinin bu suçtan açık bir şekilde zarar görmediğini ileri sürer.

Mağdurun inkârı (the denial of the victim): Suçlu eylemlerinin zararını kabul etse bile hem mağdurun bilinmediğini ve fiziksel olarak orada bulunmadığını, hem de mağdurun bunu hak ettiğini, yani bir nevi misilleme olduğunu öne sürer.

Kınayanları kınama (the condemnation of the condemners): Bu teknikte suçlu suçlayanların ikiyüzlü olduğunu ve etrafındaki çoğu kişinin de suç işlediğini iddia eder.

Değerlerini yüksek görme (appeal to higher loyalties): Suçlu toplumsal kurallar yerine kendi kurallarının daha önemli ve baskın olduğunu öne sürer. Suçlu, toplumsal isteklerden ziyade üyesi olduğu küçük grubun eylemlerinin normal olduğunu ifade eder.

Algılanan Yönetici Desteği

Örgütlerin temsilcileri olarak görülen yöneticilerin destekleyici davranışları, çalışanların iş ortamında yeni fırsat geliştirmesi için onlara kaynak sunmaya ve onların refahını artıracak uygulamalar yapmaya yöneticilerin ne ölçüde önem verdiğini ortaya koyar (Zhang vd. 2014: 1460). Destekleyici bir yönetici, çalışanların başarılı olmasını sağlamak için onların ihtiyaçlarını karşılar (Bhanthumnavin, 2003: 79). Algılanan yönetici desteği, yöneticilerin çalışanları kaynaklarla ne düzeyde desteklediği ve refahlarını ne kadar önemseydiği konusunda çalışanların algısını ortaya koyar (Eisenberger vd. 2002: 565; Kottke ve Sharafinski, 1988: 1076). Başka bir ifadeyle, çalışanla doğrudan ilişkili olan yöneticinin çalışanı merkeze alarak onu destekleme (Yoon ve Lim, 1999: 925) ve çalışanlarını düşünme derecesidir (Pekdemir vd. 2013: 90).

Algılanan yönetici desteği, yeni yetenekler geliştirmeleri için çalışanlara fırsat sunma, astların kariyer hedeflerine zaman ayırma ve kariyerlerine yönelik eğitimleri destekleme gibi faaliyetlerin yanı sıra (Çakmak-Otluoğlu, 2012: 640), işle ilgili sorunların çözülmesine ve özel hayat ile iş hayatının dengelenmesine ilişkin destekleri de içerir (Turgut, 2011: 161-162). Yöneticilerin çalışanları bu şekilde desteklemesiyle çalışanların istek ve ihtiyaçları karşılanacak, daha uygun bir iş ortamı oluşturulacak ve sonuçta çalışanların örgüte yönelik olumlu tutumlar benimsemesi ve örgütsel performansı artıracak davranışlar sergilemesi sayesinde örgüt ile çalışan arasındaki bağ güçlenecektir (Lambert ve Hogan, 2009: 467-468).

Kişi-Örgüt Uyumu

Bireyin içinde bulunduğu çevreyle uyumunu açıklamak üzere ortaya atılmış iki temel yaklaşım vardır: Tamamlayıcı Uyum (Complementary Fit) ve Bütünleyici Uyum (Supplementary Fit) (Saraç ve Meydan, 2013: 210). Tamamlayıcı uyumda örgüt ve birey birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya katkıda bulunmakta olup (Kim, 2012: 832) bu yaklaşım birey ile işi arasındaki uyumu ele almaktadır (Saraç ve Meydan, 2013: 210). Bütünleyici uyum ise örgüt ve bireyin benzer özellikleri paylaşması (Kim, 2012: 832) nedeniyle birey ile örgütü arasındaki uyumu ifade etmektedir (Saraç ve Meydan, 2013: 210). Son yıllarda hem bilimsel alanda hem de işletmelerdeki uygulamalarda dikkat çeken bir kavram olan kişi-örgüt uyumu (Kristof, 1996:1), kişinin değerleri ve normlarıyla örgütün değerleri ve normları arasındaki uyumu gösterir (Chatman, 1989: 339). Bu uyum, kişi ile örgüt arasındaki ilişkide bir taraf diğer tarafın ihtiyaçlarını karşıladığında veya taraflar bazı benzer özellikleri paylaştıklarında ortaya çıkabileceği gibi, her iki durumun birlikte gerçekleşmesiyle de ortaya çıkabilmektedir (Kristof, 1996: 4-5). Öte yandan uyum süreci, bireyin örgüte dâhil olmasıyla başlayıp örgütteki tutum ve davranışlarını etkileyen sosyalleşme ile devam etmektedir (Chatman, 1991: 459).

Kişi-örgüt uyumu genellikle "değer uyumluluğu" açısından tanımlanmaktadır (Kim vd. 2013: 3719) ve örgüt genelindeki değerler sistemi ile bireysel değerlerin örtüşmesini belirtmektedir (Behram ve Dinç, 2014: 269). Dolayısıyla bireysel özelliklerle belirli bir iş, meslek ya da gruptan ziyade örgütün özellikleri arasındaki uygunluğa, yani örgüt ile kişinin uyumuna odaklanılmaktadır (Kim, 2012: 832).

Yöntem

Araştırmanın Örnekleme ve Ölçüm Aracı

Bu çalışmada Siirt ilindeki çeşitli bankalarda çalışan toplam 175 çalışan anakütle olarak belirlenmiş ve bu anakütleden örneklem alınarak anket yoluyla veri toplanmıştır. % 95 güven düzeyinde % 5 hata payı ile seçilecek örneklem büyüklüğü 120 olarak hesaplanmış olup (<http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>) basit tesadüfî örnekleme yapılmıştır. Banka çalışanlarının

zihinsel çalışmaya iyi bir örnek teşkil etmesi ve bilgi teknolojileri ile interneti işyerinde yoğun şekilde kullanması sebebiyle bu çalışmada örneklem banka çalışanlarından oluşturulmuştur. Zaman ve maliyet kısıtları göz önünde bulundurularak araştırmanın yalnızca bir şehirde yürütülmesine karar verilmiştir.

Soru formu araştırmacılar tarafından biri tarafından katılımcılara yüz yüze uygulanmış olup 120 anketten elde edilen veriler SPSS yardımıyla analizlere tabi tutulmuştur. Ölçekler önceki çalışmalarda sıklıkla kullanılmış, farklı kültürel ortamlarda güvenilirlikleri ve geçerlilikleri ispatlanmış ölçüm araçları arasından seçilmiştir. Kişi-örgüt uyumunu ölçmek için Netemeyer vd. (1997) tarafından geliştirilen 4 maddelik Likert tipi (1-kesinlikle katılmıyorum/ 5-kesinlikle katılıyorum) ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe formu ise Akbaş'ın (2010: 348) çalışmasından alınmıştır. Nötrleştirme tekniklerini ölçmek için Cheng vd. (2014) tarafından geliştirilen 15 maddelik Likert tipi (1-hiçbir zaman/ 5- her zaman) ölçek kullanılmıştır. Algılanan yönetici desteğini ölçmek için Dawley vd. (2010) tarafından geliştirilen 3 maddelik Likert tipi (1-kesinlikle katılmıyorum/ 5-kesinlikle katılıyorum) ölçek kullanılmıştır. Sanal kaytarmayı ölçmek için Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen, Türkçe'de Kaplan ve Öğüt (2012), Kaplan ve Çetinkaya (2014) ve Candan ve İnce (2016) tarafından test edilen 22 maddelik siber kaytarma ölçeğinden 21 madde kullanılmıştır. Kalan bir madde araştırmanın yürütüldüğü kültürel ortama uygun olmadığından soru formunda yer almamıştır. Sanal kaytarma ölçeğinde katılımcılardan birtakım davranışları işyerinde ne sıklıkta sergilediklerini Likert ölçeği üzerinde belirtmeleri istenmiştir (1- neredeyse hiç: haftada birkaç kere ya da daha nadir/ 5-çok sık: günde birkaç kere). Bu çalışmada yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, işletmedeki çalışma süresi ve yöneticilik görevi olmak üzere 6 değişken kontrol değişkeni olarak alınmıştır. Nötrleştirme teknikleri ile algılanan yönetici desteği ölçeklerinin Türkçe'ye uyarlanmasında öncelikle ölçeklerin Türkçe'ye uygun biçimde tercüme edilmesi, daha sonra da kültürel farklılıkların yol açabileceği problemleri ortadan kaldırmak için dilimize uyarlanması gerekmektedir. Bu amaçla ölçekler önce iki bağımsız dil uzmanı

tarafından ayrı ayrı İngilizce'den Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Daha sonra bu tercüme karşılaştırılarak aralarındaki farklar belirlenmiş ve ortaklaşa mutabık kalınacak bir tercüme metin ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bu metin tekrar İngilizce'ye tercüme edilerek ölçeklerdeki ifadelerin kültürel bağlamda farklılığı olup olmadığı değerlendirilmiştir. Sonuçta hiçbir ifadenin tercüme sonucu anlam kaybına veya değişikliğine uğramadığı görülmüştür.

Araştırma Hipotezleri

Algılanan yönetici desteği, yönetici ile çalışan arasında olumlu iş ilişkilerinin ortaya çıkmasına yol açar (Bhanthumnavin, 2003: 79); çünkü yöneticilerinden beklenen düzeyde destek alan bireylerin istek ve ihtiyaçları daha iyi karşılanır, daha uygun bir iş ortamı oluşturulur ve örgüt ile birey arasındaki bağ güçlenir (Lambert ve Hogan, 2009: 467-468). Çalışanın üstünün onun morali ve davranışları üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğu bilinmektedir; zira pek çok çalışan için doğrudan bağlı olunan üst işyerindeki etkili psiko-sosyal unsurdur. Çalışanın üstünden gördüğü muamele onun işyerindeki davranışlarını etkiler. Örneğin çalışanın üstüyle kurduğu ilişkinin onun işini ihmal etmesinde etkili olduğu gözlenmiştir (Karimi vd., 2014: 210-211). Çalışanlar üstlerinin onlara güvenilir geribildirimde bulunmasını, uzmanlık bilgilerini geliştirme ve çeşitli görevleri başarmada yeterli yardımı sağlamasını bekler. Çalışanını destekleyen üst takım oyuncusu olarak kabul edilir ve çalışanın üretkenliğini artırırken, destekleyici olmayan üst ise çalışanın başarısının önünde bir engel kabul edilir. Yöneticisinden düşük düzeyde destek gören çalışan işten fiziksel ve psikolojik olarak uzaklaşmaya başlayabilir ve bu da hem diğer çalışanlar hem de örgütsel performans üzerinde olumsuz bir etki yapar (Khan vd., 2015: 943-944). Bu bağlamda sosyal değişim teorisi üstlerden görülen güçlü destek karşısında çalışanın da karşılıklılık normu gereğince kendisini örgüte daha fazla katkıda bulunmak zorunda hissedeceğini öne sürmektedir (Cropanzano ve Mitchell, 2005: 875-876). Aksine, çalışan yöneticisinden yeterli desteği görmediğine inanırsa, işini yaparken en yüksek çabayı sergilemez. Sosyal değişim teorisine dayanan geçmişteki çalışmalar (örneğin Eisenberger vd., 2002;

Kuvaas & Dysivk, 2010; Shanock & Eisenberger, 2006) algılanan üst desteğinin örgütsel performansı artırdığını, işgücü devrini ise azalttığını ortaya koymuştur. Algılanan yönetici desteğinin, işyerinde hem örgüte yönelik hem de çalışanlara yönelik üretkenlik karşıtı davranışları azalttığı ampirik olarak gözlemlenmiştir (Khan, Mahmood vd., 2015: 951; Khan, Kanwal vd., 2015: 2466). Benzer şekilde, çalışan ile lideri arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koyan lider-üye etkileşiminin düşük olması durumunda sosyal aylıklığın arttığı, lider-üye etkileşiminin olumsuz karşılık ile bağlantılı olduğu ve bunun sonucunda da üste yönelik ve örgüte yönelik üretkenlik karşıtı davranışları etkilediği görülmüştür (El Akremi vd., 2010:1704). Bu durumda algılanan yönetici desteğinin, çalışanın üretkenlik karşıtı davranışlarının nispeten yeni bir örneği olan sanal kaytarmayı etkilemesi beklenebilir.

Bu çalışmanın diğer değişkeni olan kişi- örgüt uyumu ise birey ile örgütün benzer özellikler taşıması ve bu tarafların karşılıklı ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ortaya çıkan bir durumdur (Kristof, 1996: 4-5). Bireylerin örgütleriyle uyum içinde olması, örgüt için faydalı faaliyetleri yerine getirmelerini ve örgütün beklentileri doğrultusunda hareket etmelerini sağlar (Polatçı vd. 2013: 204). Holland'ın (1973) mesleki tercih kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, bireyin kişiliği ile çalıştığı örgütün değerlerinin uyuşması durumunda yüksek iş tatmini ve örgütsel bağlılık doğacaktır. Kişi-örgüt uyumunun üretkenlik karşıtı davranış ile olumsuz yönde ilişkili olduğunu ampirik olarak ortaya koyan araştırmalar (örneğin Sharkawi vd., 2013:173; Sharma ve Thakur, 2016:4-5) mevcuttur. Çalışanın normatif çatışma algılaması durumunda, yani örgütün prosedür ve normlarını benimsememesi halinde sanal kaytarma düzeyinin arttığı belirlenmiştir (Zoghbi-Manrique-de-Lara, 2009: 188). Bu nedenle birey ile örgütün değerlerinin ve özelliklerinin uyuşması durumunda bireyin örgüte ilişkin olumlu tutumlar benimsemesi sonucunda sanal kaytarmaya daha az başvurması beklenmektedir.

Nötrleştirme teknikleri ise suç teşkil eden ya da sapkın olarak nitelendirilen eylemleri haklı çıkarmaya yönelik bir savunma mekanizmasıdır (Super, 2008: 6). Örgütlerde bu teknikleri kullanan bireylerin örgüte

yönelik olumsuz tutum ve davranışları sergilemesi beklenir. Nötrleştirme çalışanın üretkenlik karşıtı davranışlar sergilemekten ötürü duyacağı suçluluk hissini yatıştırmasına hizmet ettiğinden, bu tekniğe daha fazla başvuran çalışanlar sanal kaytarmaya kolayca yönelebilir. Lim ve Teo (2005:1089) yaptıkları keşfedici araştırmada, çalışanların sanal kaytarma davranışlarını küçümseyici mazeretler getirme ya da bu eylemlerin sonuçlarını önemsiz gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Çalışanlar yaptıkları eylemlerin fazla zaman almadığını ya da örgüte zarar vermediğini öne sürmüştür. Nötrleştirme kapsamında çalışanların çoğunlukla başvurduğu diğer bir gerekçe ise herkesin sanal kaytarma yaptığı olmuştur. Çalışanın örgütte adil muamele görmemesi de söz konusu çalışmada sanal kaytarmanın diğer öncülü olarak tespit edilmiştir. Örgütsel adaletsizlik algılayan çalışanların nötrleştirme tekniklerine daha fazla başvurduğu, bunun sonucunda da bu kişilerin daha fazla sanal kaytarmaya yöneldiği ampirik olarak ortaya konmuştur (Lim, 2002:681). Ayrıca nötrleştirmenin örgütsel adalet algısının üç türü ile sanal kaytarma arasındaki ilişkide biçimlendirici değişken rolü oynadığı da belirlenmiştir (Lim, 2005:212-214).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle aşağıdaki hipotezler ortaya atılmıştır:

H₁: Algılanan yönetici desteği sanal kaytarma davranışını olumsuz yönde etkiler.

H₂: Kişi-örgüt uyumu sanal kaytarma davranışını olumsuz yönde etkiler.

H₃: Nötrleştirme tekniklerini benimseme düzeyi sanal kaytarma davranışını olumlu yönde etkiler.

Bulgular

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 120 çalışana ilişkin demografik bulgular Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'e göre katılımcıların %78,3'ü erkektir, %62,5'i evlidir, % 40'ı 31-35 yaş aralığındadır, %77,5'i önlisans ve lisans mezunudur, %70,9'unun idari görevi bulunmamaktadır, %47,5'i ise 1-4 yıllık iş tecrübesine sahiptir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Çalışanlara İlişkin Demografik Bulgular

Değişkenler	n	(%)
Cinsiyet		
Kadın	26	21,7
Erkek	94	78,3
Medeni durum		
Evli	75	62,5
Bekâr	45	37,5
Yaş		
26-30	26	21,7
31-35	48	40
36-40	33	27,5
41 ve üstü	13	10,8
Eğitim Düzeyi		
Lise ve altı	21	17,5
Önlisans ve lisans	93	77,5
Lisansüstü	6	5,0
Yöneticilik Görevi		
Evet	35	29,1
Hayır	85	70,9
Çalışma Süresi		
1 yıldan az	17	14,2
1-4 yıl	57	47,5
5-8 yıl	29	24,2
9 yıl ve üzeri	17	14,2

Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerliliği

Soru formu aracılığıyla elde edilen verilere öncelikle açıklayıcı faktör analizi yapılarak değişkenlerin yapısal özellikleri ortaya konmuştur. Ayrıca ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach alfa ölçütü kullanılmıştır.

Sanal kaytarmayı ölçen 21 değişkenden elde edilen verilere faktör analizi uygulama koşulu olan KMO ve küresellik derecesinin yeterli olduğu belirlenmiştir. Faktör yükleri 0,40'ın altında kalan ya da iki faktöre birden yüklenen ve bu yükler arasındaki farkın 0,10'dan daha az olduğu maddeler analizden çıkarılmıştır. Bu maddelerin atılmasının ardından faktör analizi uygulayabilme koşulunu gösteren KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) örneklem yeterlik ölçütü (0,832) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkabileceğini gösteren küresellik derecesi (Bartlett's Test of Sphericity; 783,713; $p < ,000$) yeterli düzeydedir. Sonuçlar Tablo 2'de özetlenmiştir:

Tablo 2. Sanal Kaytarmaya İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yüklü	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans (%)	Cronbach Alfa
1.Faktör: Önemli Sanal Kaytarma		%27,73	%27,73	,858
Blogları (ağ üzerinde düşüncelerin paylaşıldığı site) okurum.	0,788			
Kişisel bir internet sitem vardır.	0,759			
İş arama ve iş verme ile ilgili siteleri ziyaret ederim.	0,755			
İnternette genel gezinti (sörf) yaparım.	0,642			
İnternette müzik indiririm.	0,632			
Sanal açık artırmaların olduğu internet sitelerini ziyaret ederim.	0,629			
Sanal bahis sitelerini ziyaret ederim.	0,598			
Sanal oyunlara katılırım.	0,592			
Kişisel ihtiyaçlarım için sanal alışveriş yaparım.	0,502			
2.Faktör: Önemsiz Sanal Kaytarma		%23,95	%51,68	,820
İşle ilgili olmayan e-postalar gönderirim	0,742			
Genellikle haber sitelerine bakar ve haberleri okurum.	0,720			
İşle ilgili olmayan e-postaları kontrol ederim	0,720			
İnternette çevrimiçi olan kişilere bakarım.	0,701			
Hisse senedi/borsa ve yatırımla ilgili internet sitelerini takip ederim.	0,678			
Sporla ilgili internet sitelerine göz atarım.	0,665			

Tablo 2'ye göre sanal kaytarma beklendiği gibi önemli ve önemsiz olmak üzere 2 alt boyuta ayrılmıştır.

Nötrleştirmeyi ölçen 15 değişkene faktör analizi uygulandığında, öncelikle faktör analizinin ön şartlarının sağlandığı, KMO ve küresellik derecesinin yeterli olduğu görülmüştür. Faktör yükleri 0,40'ın altında kalan ya da iki faktöre birden yüklenen ve bu yükler arasındaki farkın 0,10'dan daha az olduğu maddeler analizden çıkarılmıştır. Bunun ardından analiz tekrarlandığında KMO örneklem yeterlik ölçütü

(0,851) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkabileceğini gösteren küresellik derecesinin (430,438; $p < ,000$) yine yeterli düzeyde olduğu bulunmuştur. Analiz sonucunda orijinal ölçekte ‘zararın inkarı’ boyutunda yer alan üç madde, ‘sorumluluğun inkarı’ boyutunda yer alan üç madde ve ‘kınayanların kınanması’ boyutunda yer alan bir madde bir faktöre yüklenmiştir. Bu faktör ‘zararın ve sorumluluğun inkârı’ diye adlandırılmıştır. Diğer faktör ise orijinal ölçekte ‘kınayanların kınanması’ alt boyutunda yer alan iki madde ile ‘kurbanın inkarı’ alt boyutunda yer alan bir maddenin bir araya gelmesiyle oluşan üç maddeden oluşmaktadır. Bu faktör de ‘kınayanların kınanması’ olarak adlandırılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3’te özetlenmiştir:

Tablo 3. Nötrleştirilmeye İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans %	Cronbach Alfa
1.Faktör: Zararın ve Sorumluluğun İnkârı		%38,325	%38,325	,861
Çalıştığım işyerinde internet kullanımıyla ilgili herhangi bir kural açık bir şekilde duyurulmamışsa, işyerindeki interneti kişisel amaçlarım için kullanırım.	0,813			
Hiçbir zarara yol açmadan, işyerindeki interneti kişisel amaçlarım için kullanırım.	0,791			
Çalıştığım işyerinin internet kullanımıyla ilgili politikasını anlamamışsam, işyerindeki interneti kişisel amaçlarım için kullanırım.	0,777			
İşletmeye herhangi bir zararı olmadığı sürece, işyerindeki interneti kişisel amaçlar için kullanırım.	0,728			
Hiç kimseye zarar vermeden yapıyorsa, işyerindeki interneti kişisel amaçlar için kullanırım.	0,715			

Çalıştığım işyerinde internet kullanımıyla ilgili herhangi bir politikanın/ kuralın olup olmadığından emin değilsem, işyerindeki interneti kişisel amaçlarım için kullanırım.	0,701			
Çalıştığım işletme yıllardır çalışanlarına hak ettiğini vermiyor, bunun için internetin kişisel amaçlar için kullanımı bir haktır.	0,563			
2.Faktör: Kınayanların Kınanması		%21,304	%59,630	,716
Yöneticiler çalışanların interneti kişisel amaçları için kullanmasının zararlı olduğundan endişe ediyorsa, internet kullanımını daha iyi yönetmelidirler.	0,791			
Yöneticiler internetin kişisel amaçlar için kullanılmasından çok işletmedeki diğer kötü davranış türlerinin sergilenmesinden endişelenmelidir.	0,780			
Çalıştığım işletme kişisel amaçlara yönelik internet kullanımından ziyade diğer konularda endişelenmelidir.	0,759			

Algılanan yönetici desteğini oluşturan 3 değişkene faktör analizi, KMO örneklem yeterlik ölçütü (0,744) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkabileceğini gösteren küresellik derecesinin (215,258; $p < ,000$) yeterli olduğu görülmüştür. Analiz sonuçları Tablo 4’te özetlenmiştir:

Tablo 4. Algılanan Yönetici Desteğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans %	Cronbach Alfa
Algılanan yönetici desteği		%82,90	%82,90	,896
Yöneticim benim iyi olmamı umursar.	0,926			
Yöneticimle çalışmayı severim.	0,908			
Yöneticimden oldukça memnunuz.	0,898			

Tablo 4'e göre algılanan yönetici desteği beklendiği gibi tek boyutlu bir yapı sergilemektedir.

Kişi-örgüt uyumuna ilişkin ilişkin 4 değişkene faktör analizi uygulanmış olup KMO örneklem yeterlik ölçütü (0,790) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkabileceğini gösteren küresellik derecesi (200,248; $p < ,000$) yeterli bulunmuştur. Tek boyutlu bir yapı sergilediği belirlenen kişi-örgüt uyumu değişkenine ilişkin analiz sonuçları Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5. Kişi-Örgüt Uyumuna İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yüklü	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans (%)	Cronbach Alfa
Kişi-örgüt uyumu		%68,90	%68,90	,847
Kişisel değerlerimin çalıştığım şirketin değerleriyle oldukça uyumlu olduğumu düşünüyorum.	0,819			
Bu şirketin insanlara bakış açısıyla/tutumuyla ilgili değerleri benim değerlerimle aynıdır.	0,827			
Bu şirketin dürüstlük konusundaki değerleriyle benim değerlerim aynıdır.	0,851			
Bu şirketin adaletle ilgili değerleriyle benim değerlerim aynıdır.	0,824			

Çalışmada ele alınan değişkenlere uygulanan faktör analizi ile ortaya çıkan alt boyutların güvenilirlik düzeyini belirlemek üzere hesaplanan Cronbach alfa değerlerine göre tüm alt boyutlar yeterli güvenilirliğe sahiptir (bakınız Tablo 2, 3, 4 ve 5).

Korelasyon Analizi Sonuçları

Verilerin normal dağılıma uygunluk gösterip göstermediğini test etmek amacıyla bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin çarpıklık değerleri incelenmiş olup, bütün değişkenlerin çarpıklık değerinin 1'den düşük olduğu ve normal dağılım varsayımının ihlal edilmediği görülmüştür (Morgan vd., 2004:78).

Çalışmanın temel değişkenleri arasındaki ikili ilişkileri gösteren Pearson korelasyon katsayıları Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 6. Değişkenler Arasındaki İlişki

	1	2	3	4	5	6
1.Yönetici desteği	1					
2.Kişi-örgüt uyumu	,686**	1				
3.Zararın ve sorumluluğun inkâr	,028	,029	1			
4.Kınayanların kınanması	-,059	-,073	,318**	1		
5.Önemli sanal kaytarma	,119	,003	,112	-,126	1	
6.Önemsiz sanal kaytarma	,021	,065	,271**	-,015	,496**	1

Tablo 6'dan da izlenebileceği gibi genel olarak yönetici desteği ile kişi-örgüt uyumu arasında % 99 önem düzeyinde anlamlı, olumlu ve yüksek düzeyde bir ilişki vardır ($r=0,686$). Önemsiz sanal kaytarma ile 'zararın ve sorumluluğun inkâr' boyutu arasında ise %99 önem düzeyinde doğru yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,271$). Önemli ve önemsiz sanal kaytarma arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayısı da $r=0,496$ 'dır.

Bu çalışmada ele alınan bağımsız değişkenlerin önemli ve önemsiz sanal kaytarmadaki değişimi açıklama derecesini tespit etmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Önemli sanal kaytarmasının bağımlı değişken olarak alınmasıyla elde edilen regresyon analizi sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir:

Tablo 7. Önemli Sanal Kaytarmaya İlişkin Regresyon Analizi

Bağımlı değişken	Önemli Sanal kaytarma		
	β	t	p
Bağımsız değişkenler			
Yönetici desteği	,189	1,61	,108
Kişi-örgüt uyumu	-,135	-1,15	,252
Zararın ve sorumluluğun inkâr	,168	1,76	,081
Kınayanların	-,178	-1,86	,065

kınanması			
R ²	,0363		
Düzeltilmiş R ²	,031		
F	1,94		

Tablo 7'ye göre yönetici desteği, kişi-örgüt uyumu ve nötrleştirme tekniklerini belirten iki değişken olan 'zararın ve sorumluluğun inkârı' ile 'kınayanların kınanması', önemsiz sanal kaytarmadaki değişimin yalnızca % 3,1'ini açıklamaktadır. Bu iki bağımsız değişken ancak p=0,10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 8. Önemsiz Sanal Kaytarmaya İlişkin Regresyon Analizi

Bağımlıdeğişken Bağımsız değişkenler	Önemsiz Sanal kaytarma		
	β	t	p
Yönetici desteği	-,040	-,350	,727
Kişi-örgüt uyumu	,074	,637	,526
Zararın ve sorumluluğun inkârı	,305	3,23	,002**
Kınayanların kınanması	-,109	-1,15	,250
R ²	,088		
Düzeltilmiş R ²	,056		
F	2,77		

Tablo 8'e bakıldığında, incelenen bağımsız değişkenlerin önemsiz sanal kaytarmadaki değişimin %5,6'sını açıkladığı görülmektedir. Bağımsız değişkenlerden yalnızca 'zararın ve sorumluluğun inkârı' p=0,01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıya sahiptir. Çalışanın sanal kaytarmanın örgüte zarar verdiğini kabul etmemesi ve örgütte sanal kaytarmayı engelleyecek politika ve düzenlemelerin bulunmaması sebebiyle sorumluluğunu inkâr etmesini ifade eden nötrleştirme tekniğine başvurma düzeyi arttıkça önemsiz sanal kaytarma düzeyi de artmaktadır. Bağımsız değişkenlerin açıklama düzeyi (düzeltilmiş R²=0,056) oldukça düşük olmakla beraber, bu oran söz konusu değişkenlerin önemli sanal kaytarmayı açıklama düzeyinden (düzeltilmiş R²=0,031) biraz daha yüksektir.

Ulaşılan bulgulara göre H₁ ve H₂ hipotezleri reddedilmiş, H₃ hipotezi ise kabul edilmiştir.

Sonuç

Siirt'te faaliyette bulunan bir bankanın 120 çalışanından anket tekniği ile toplanan verilerin analiz edilmesi ile ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Nötrleştirme tekniklerinin bir boyutu olan 'zararın ve sorumluluğun inkârı'nın önemsiz sanal kaytarmayı olumlu yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgu çalışanın örgütünün internet kullanımı konusunda üzerine düşeni yapmadığına, yani internet kullanımıyla ilgili kuralların belirsizliğine ya da varsa bunların yeterince duyurulmadığına ve işyerindeki interneti kişisel amaçlarla kullanmasının zarara yol açmadığına inanma düzeyi arttıkça daha fazla önemsiz sanal kaytarma davranışı sergilediğini ortaya koymaktadır. Önemsiz sanal kaytarmaya örnek verilen internet üzerinden gazete okuma, işle ilgili olmayan e-postalar gönderme ve alma gibi davranışlar basit ve verimliliği pek de olumsuz etkilemeyecek türden davranışlar olarak düşünülebilir; ancak bunlar da görevleri yapmak için kullanılması gereken zamanın kişisel amaçlara ayrılması ile sonuçlanmaktadır. Bu bulgu nötrleştirme tekniklerinin sanal kaytarmayı artırdığını (Lim, 2002:687) veya diğer üretkenlik karşıtı davranışları artırdığını (Dabney, 1995: 311-313) ampirik olarak ortaya koyan önceki araştırmaların bulguları ile tutarlıdır. Özetlemek gerekirse, örgütün internet kullanımı ile ilgili açık politikalarının bulunmadığını veya politikaları varsa bile bunların kendilerine yeterince açıklanmadığını düşünen çalışanların daha fazla önemsiz sanal kaytarma davranışı sergilediği ortaya çıkmıştır.

Nötrleştirme teknikleri ile önemli sanal kaytarma arasında ise istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. İş saatleri içerisinde internette bahis oynama, sanal açık artırmalara katılma, sanal ortamda oyun oynama gibi daha ciddi sonuçlar doğurabilen önemli sanal kaytarma davranışları hem çalışana hem de örgüte zarar verebilir. Ayrıca çalışanlar çoğu zaman gerçekleştirdikleri bu faaliyetlerin uygunsuz olduğunu ve hukuki yaptırımlar doğurabileceğini bilmektedir. Önemli sanal kaytarma davranışları sonucu iş sözleşmeleri feshedilebilir ve çalışanlar hukuki cezalar

alabilir. Dolayısıyla çalışanların kariyerlerini çok olumsuz etkileyebilecek bu tür davranışlara yönelmesinde nötrleştirme teknikleri gibi bilinçdışı süreçlerle oluşan savunma mekanizmalarından ziyade, örgüte ilişkin olarak bilinçli bir şekilde oluşan olumsuz algıları, tutumları ve kararları etkili olabilir.

Bu çalışmada kişi-örgüt uyumu ve algılanan yönetici desteği değişkenleri ile sanal kaytarma türleri arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Söz konusu değişkenler ile önemsiz sanal kaytarma arasında beklendiği gibi ters yönlü bir ilişkinin bulunmamasının sebebi, bu değişkenlerin doğrudan sanal kaytarmayı etkilemek yerine, sanal kaytarmanın sonucu olarak düşünülebilen görev performansı gibi değişkenler, üzerindeki etkisinde biçimlendirici (moderator) rol oynaması olabilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Birincisi, bu çalışmada önceden hazırlanmış soru formuna bağlı kalınarak sayısal değerlere dayanan nicel (kantitatif) bir araştırma yapılmıştır. Dolayısıyla ulaşılan bulgular nicel araştırma yaklaşımının doğurduğu sınırlılıklar içinde yorumlanmıştır. Gelecekteki araştırmalarda nötrleştirme teknikleri ve kişi-örgüt uyumu gibi sosyo-psikolojik olguların derinlemesine incelenmesine imkan veren nitel (kalitatif) araştırma yaklaşımının da kullanılması ilgili literatüre benzersiz bir katkı sağlayabilir.

İkincisi, bu çalışmada alan araştırması yalnızca bir işletmenin çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiş olup, bir bankanın çalışanlarından elde edilen verilerle sınırlıdır. Dolayısıyla ulaşılan bulguları yalnızca bu örgüt için genellemek mümkündür. Gelecekteki araştırmaların çeşitli sektörlerde faaliyette bulunan işletmelerde yürütülmesi, sanal kaytarma davranışının ortaya çıkmasında ya da azaltılmasında etkili olabilecek faktörleri anlamak ve bu bağlamda sektörler ve iş türleri arasında gözlenebilecek farkları açıklamak bakımından yararlı olacaktır.

Son olarak, bu çalışma kesitsel bir nitelik arz etmekte olup kesitsel çalışmalarda belli bir örneklemden yalnızca bir kere veri toplanmakta ve analiz edilmektedir. Araştırmada yer alan değişkenler arasında sebep-sonuç ilişkileri kurabilmek için gelecekte boylamsal çalışmalara ihtiyaç

duyulmaktadır. Ayrıca nötrleştirme teknikleri, gibi değişkenlerin sanal kaytarma üzerindeki doğrudan etkisinin yanında, sanal kaytarma ile öncülleri ya da sonuçları arasındaki ilişkilerde aracı (mediator) ya da biçimlendirici (moderator) değişken rolü oynayabilir. Dolayısıyla gelecekte yapılacak araştırmalarda oluşturulacak modellerde nötrleştirme tekniklerinin başka değişkenlerin sanal kaytarmaya etkisinde aracı ya da biçimlendirici değişken olarak incelenmesi literatüre önemli katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

- Akbaş, T. T. (2010). Örgütsel Etik İklim, Kişi-Örgüt Uyumu, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Görgül Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Askew, K., Buckner, J. E., Taing, M. U., Ilie, A., Bauer, J. A., Coovert, M. D. (2014). Explaining Cyberloafing: The Role of the Theory of Planned Behaviour, *Computers in Human Behavior*, 36: 510-519.
- Behram, N. K. ve Dinç, E. (2014). Algılanan Kişi-Örgüt Uyumunun Kişilerarası Çatışma ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi, 2. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Melikşah Üniversitesi, 7-8 Kasım, s. 269-274.
- Bhanthumnavin, D. (2003). Perceived Social Support from Supervisor and Group Members' Psychological and Situational Characteristics as Predictors of Subordinate Performance in Thai Work Units, *Human Resource Development Quarterly*, 14(1): 79-97.
- Blanchard, A.L. ve Henle, C.A. (2008). Correlates Of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control, *Computers in Human Behavior*, 24: 1067-1084.
- Block, W. (2001). Cyberslacking, Business Ethics and Managerial Economics, *Journal of Business Ethics*, 33: 225-231.
- Candan, H. ve İnce, M. (2016). Siber Kaytarma ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Emniyet Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1): 229-235.
- Chatman, J. A. (1989). Improving Interactional Organizational Research: A Model of Person-Organization Fit, *Academy of Management Review*, 14(3): 333-349.
- Chatman, J. A. (1991). Matching People and Organizations: Selection and Socialization in Public Accounting Firms, *Administrative Science Quarterly*, 36, s. 459-484.
- Cheng, L., Li, W., Zhai, Q. ve Smyth, R. (2014). Understanding Personal Use of the Internet at Work: An Integrated Model of Neutralization Techniques and General Deterrence Theory, *Computers in Human Behavior*, 38: 220-228.
- Cropanzano, R. ve Mitchell, M. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review, *Journal of Management*, 31(6): 874-900.

- Çakmak-Ofluoğlu, K. Ö. (2012). Protean and Boundaryless Career Attitudes and Organizational Commitment: The Effects of Perceived Supervisor Support, *Journal of Vocational Behaviour*, 80: 638-646.
- Çalı, H.H. ve Tombul, F.(2014). Nötrleştirme Teknikleri ve Kentsel Mekânda İşlenen Hırsızlık Suçları: Erzurum Alan Araştırması Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51): 307-328.
- Dabney, D. (1995). Neutralization And Deviance in the Workplace: Theft of Supplies and Medicines by Hospital Nurses, *Deviant Behavior*, 16(4): 311-313.
- Dawley, D., Houghton, J. D. Ve Bucklew, N. S. (2010). Perceived Organizational Support and Turnover Intention: The Mediating Effects of Personal Sacrifice and Job Fit, *The Journal of Social Psychology*, 150(3): 238-257.
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I.L. ve Rhoades, L. (2002). Perceived Supervisor Support: Contributions to Perceived Organizational Support and Employee Retention, *Journal of Applied Psychology*, 87(3): 565-573.
- El Akremi, A., Vandenberghe, C. ve Camerman, J. (2010). The Role of Justice and Social Exchange Relationships in Workplace Deviance: Test of a Mediated Model, *Human Relations*, 63(11): 1687-1717.
- Holland, J. L. (1973). *Making Vocational Choices: A Theory of Careers*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Hollinger, R. C. (1990). Neutralizing in the Workplace: An Empirical Analysis of Property Theft and Production Deviance, *Deviant Behavior*, 12: 169-202.
- Kaplan, M. ve Çetinkaya, A. Ş. (2014). Sanal Kaytarma ve Demografik Özellikler Açısından Farklılıklar: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25 (1): 26-34.
- Kaplan, M. ve Ögüt, A. (2012). Algılanan Örgütsel Adalet ile Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkinin Analizi: Hastane Çalışanları Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 13(1): 1-13.
- Karimi, L., Gilbreath, B., Kim, T. ve Grawitch, M., (2014). Come Rain or Come Shine: Supervisor Behavior and Employee Job Neglect, *Leadership & Organization Development Journal*, 35(3): 210-225.
- Keklik, B., Kiliç, R., Yildiz, H. ve Yildiz, B. (2015). Sanal Kaytarma Davranışlarının Örgütsel Öğrenme Kapasitesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, *Business & Economics Research Journal*, 6(3): 129-144.
- Khan, S. I., Kanwal, S. ve Shoaib, M. (2015). How Perceived Organizational Support and Perceived Supervisor Support Impact Workplace Deviance, *Science International (Lahore)*, 27(3): 2463-2468.
- Khan, S. I., Mahmood, A., Kanwal, S. ve Latif, Y. (2015). How Perceived Supervisor Support Effects Workplace Deviance? Mediating Role of Perceived Organizational Support, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 9 (3): 940-967.
- Kim, S. (2012). Does Person-Organization Fit Matter in the Public Sector? Testing the Mediating Effect of Person-Organization Fit in the Relationship between Public Service Motivation and Work Attitudes, *Public Administration Review*, 72(6): 830-840.
- Kim, S. J. ve Byrne, S. (2011). Conceptualizing personal web usage in work contexts: A preliminary framework, *Computers in Human Behavior*, 27: 2271-2283.
- Kim, T. Y., Aryee, S., Loi, R. ve Kim, S. P. (2013). Person-organization fit and employee outcomes: test of a social exchange model, *The International Journal of Human Resource Management*, 24(19): 3719-3737.
- Kristof, A. L. (1996). Person-Organization Fit: An Integrative Review of Its Conceptualizations, Measurement, and Implications, *Personnel Psychology*, 49: 1-49.
- Kottke, J. L. ve Sharafinski, C. E. (1988). Measuring Perceived Supervisory and Organizational Support, *Educational and Psychological Measurement*, 48: 1075-1079.
- Köse, S., Oral, L. ve Türesin, H. (2012). İş Yaşamında Sosyal Kolaylaştırma Kavramı ve Sanal Kaytarma ile İlişkisi: Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir Araştırma, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1): 287-295.
- Kutunis, R.Ö., Karakiraz, A. ve Aras, M. (2014). İş Stresi Sanal Kaytarma Üzerinde Etkili Midir?, 2. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Melikşah Üniversitesi, 7-8 Kasım, 49-55.
- Kuvaas, B., ve Dysvik, A. (2010). Exploring alternative relationships between perceived investment in employee development, perceived supervisor support and employee outcomes. *Human Resource Management Journal*, 20(2), 138-156.
- Lambert, E. ve Hogan, N. (2009). Creating a Positive Workplace Experience: The Issue of Support from Supervisors and Management in Shaping the Job Stress, Job Satisfaction, and Organizational Commitment of Private Correctional Staff, *Journal of Applied Security Research*, 4: 462-482.
- Lim, V. K. G. (2002). The IT Way of Loafing on the Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice, *Journal of Organizational Behavior*, 23: 675-694.
- Lim, V. K. G. (2005). The Moderating Effect of Neutralization Technique on Organizational Justice and Cyberloafing, *Pacific Asia Conference on Information Systems, PACIS 2005, Bangkok, Thailand, July 7-10, 207-219*.
- Lim, V. K. G. ve Chen, D. J. Q. (2012). Cyberloafing at the Workplace: Gain or Drain on Work?, *Behaviour & Information Technology*, 31(4): 343-353.
- Lim, V. K. G. ve Teo, T. S. H. (2005). Prevalence, Perceived Seriousness, Justification and Regulation of Cyberloafing in Singapore: An Exploratory Study, *Information & Management*, 42: 1081-1093.
- Mallin, M. L. ve Serviere-Munoz, L. (2013). An Exploratory Study of the Role of Neutralization on Ethical Intentions among Salespeople, *The Marketing Management Journal*, 23(2): 1-20.
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W. ve Barrett, K. C. (2004). *SPSS for Introductory Statistics: Use and Interpretation*, Lawrence Erlbaum Associates, London.

- Netemeyer, R. G., Boles J. S., Mckee, D. O. ve Mcurrian, R. (1997). An Investigation into the Antecedents of Organizational Citizenship Behaviors in a Personal Selling Context, *Journal of Marketing*, 61(3): 85-98.
- Ozler, D. E. ve Polat, G. (2012). Cyberloafing Phenomenon in Organizations: Determinants and Impacts, *International Journal of e-Business and e-Government Studies*, 4(2):1-15.
- Örücü, E. ve Yıldız, H. (2014). İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma, *Ege Akademik Bakış*, 14(1): 99-114.
- Özkalp, E., Aydın, U. ve Tekeli, S. (2012). Sapkın Örgütsel Davranışlar ve Çalışma Yaşamında Yeni Bir Olgu: Sanal Kaytarma (Cyberloafing) ve İş İlişkilerine Etkileri, *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası*, Mart: 18-33.
- Pekdemir, I., Koçoğlu, M. ve Gürkan, G. Ç. (2013). Birey Örgüt Uyumunun Açıkça Konuşma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü: MBA Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 75: 83-104.
- Polatçı, S., Özçalık, F. ve Cindiloğlu, M. (2013). Kişi-Örgüt Uyumunun, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Üretkenlik Karşılı İş Davranışları Üzerindeki Etkisi, 1. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Sakarya Üniversitesi, 15-16 Kasım, 203-209.
- Robinson, S. L. ve Bennett, R. J. (1995). A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study, *Academy of Management Journal*, 38: 555-572.
- Saraç, M. ve Meydan, M. (2013). Birey-Örgüt Uyumunun Bireysel Düzeydeki Sonuçlarının İncelenmesine Yönelik Boylamsal Bir Çalışma, 1. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Sakarya Üniversitesi, 15-16 Kasım, 210-214.
- Shanock, L., ve Eisenberger, R. (2006). When supervisors feel supported: Relationships with subordinates' perceived supervisor support, perceived organizational support and performance. *Journal of Applied Psychology*, 91, 689-695.
- Sharkawi, S., Abdul Rahim, A. ve Azuradahalan, N. (2013). Relationship between Person Organization Fit, Psychological Contract Violation on Counterproductive Work Behaviour, *International Journal of Business and Social Science*, 4(4):173-183.
- Sharma, A. ve Thakur, K. (2016). Display of Counter Productive Work Behaviour in Relation to Person Organization Fit, *Global Journal of Human-Social Science*, 16(1): 1-8.
- Shigihara, A. M. (2013). It's Only Stealing a Little a Lot: Techniques of Neutralization for Theft among Restaurant Workers, *Deviant Behavior*, 34(6): 494-512.
- Super, M. A. (2008). Why You Might Steal from Jay-Z: An Examination of File Sharing Using Techniques of Neutralization Theory, Unpublished Master Thesis, Texas: The University of Texas at El Paso, s. 6-9.
- Sykes, G. M. ve Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency, *American Sociological Review*, 22(6): 664-670.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği ve İş-Aile Çatışması ile İlişkileri, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4): 155-179.
- Ulukapı, H., Çelik, A. ve Yılmaz, A. (2014). Algılanan İşe Adanmışlığın Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Selçuk Üniversitesi Örneği, 2. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Melikşah Üniversitesi, 7-8 Kasım, 65-72.
- Ünal, Ö. F. ve Tekdemir, S. (2015). Sanal Kaytarma: Bir Kamu Kurumunda Ampirik Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2): 95-118.
- Yıldız, B. ve Yıldız, H. (2015). İş Yaşamındaki Sanal Kaytarma Davranışlarının Hukuki Yönden İncelenmesi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3): 1-17.
- Yıldız, H., Yıldız, B. ve Ateş, H. (2015). Sanal Kaytarma Davranışlarının Sergilenmesinde Örgütsel Adalet Algısının Rolü Var mıdır?, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2): 55-66.
- Yıldız, H., Yıldız, B. ve İyigün, N. Ö. (2016). Psikolojik Sözleşme Algısı ile Sanal Kaytarma Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 47: 147-165.
- Yoon, J. ve Lim, J. C. (1999). Organizational Support in the Workplace: The Case of Korean Hospital Employees, *Human Relations*, 52(7): 923-945.
- Zhang, Y., Liao, J., Yan, Y. ve Guo, Y. (2014). Newcomers' Future Work Selves, Perceived Supervisor Support, and Proactive Socialization in Chinese Organizations, *Social Behavior and Personality*, 42(9): 1457-1472.
- Zoghbi-Manrique-De-Lara, P. (2009). Inequity, Conflict, and Compliance Dilemma as Causes of Cyberloafing, *International Journal of Conflict Management*, 20(2): 188-201.
- <http://www.surveysystem.com/sscalc.htm> (Erişim tarihi: 15.03.2015).

Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Nedensellik Analizi

Ahmet TURGUT¹
Aksaray Üniversitesi

Hacı İsa ERTAY²

Öz

Ekonomik büyüme bütün ülkeler açısından oldukça önemlidir. Ülke ekonomilerinin temel hedefleri arasında yer alan ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve bunun yanında büyümenin sürdürülebilir kılınması gerekli olduğu kadar bir hayli de zordur. Büyümeyle etkileyecek birçok ekonomik faktör vardır ve bu faktörlerden birisinin de bankacılık sektörü olduğu söylenebilir. Bankalar para politikaları ve parasal kontrol için bir kanal olmakla birlikte, ekonominin yeniden yapılanmasında ve uzun dönemli sürdürülebilir makroekonomik istikrarın sağlanmasında etkili kurumlardır. Bu nedenle çalışma, Türkiye ekonomisi özelinde bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada bankacılık sektörü ve büyüme ilişkisinin Granger nedensellik ve Eşbütünleşme modeli ile incelenmesi suretiyle, literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma, Türkiye ekonomisine ait 2003:Q1-2013:Q4 arasındaki zaman serisini kapsayan GSYİH ile banka kredilerine ait üçer aylık verilerle yapılmıştır. Elde edilen bulgular, bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkilerini ortaya koymuştur. Bu ampirik sonuçlar, bankacılık sektörünün ekonomik büyümenin belirleyicisi olabileceğini ve bankacılık sektörünün ekonomik büyümede etkin bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Büyüme, Bankacılık Sektörü, Nedensellik Testi, Eşbütünleşme

Effects of Banking Sector on Economic Growth: Casual Analysis on Turkey

Abstract

Economic growth is extremely important for all countries. The implementation of economic growth placing among basic goals of countries' economies and maintenance of this growth are very hard as well as being necessary. There are many economic factors that may affect growth and one of these factors can be said that the banking sector. In addition to their being means in monetary policy and monetary control, banks are effective in restructuring and creating a long term stable macro economy. Therefore, this study aims to present the close relationship between banking sector and economic growth in Turkish economy. In this study Granger Causality Test and Cointegration Model are applied to determine the relationship between banking sector and economic growth. In this way, we tried to contribute to the literature of economy. The study is carried out in the light of the datum of Gross Domestic Product of Turkey between the years 2003Q1- 2013Q4 and bank loans taken on quarterly periods. The findings of the study present causality relations from banking sector to economic growth. These empirical findings present that banking sector plays an important role in determining economic growth and banking sector can be used as a means in economic growth.

Keywords:

Growth, Banking Sector, Causality Test, Cointegration Model

¹ Yrd. Doç. Dr. , Aksaray Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, turgutreis61@hotmail.com

² Bilim Uzmanı, h.isaertay@gmail.com

Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması ülkeler için hayati bir önem taşımaktadır. Burada asıl önemli olan nokta büyümenin nedenlerinin bilinmesi ve bu doğrultuda hareket edilmesidir. Büyümeyle etkileyecek birçok ekonomik faktör bulunmakla birlikte finansal sistem içinde kendine oldukça geniş bir yer bulan bankacılık sektöründe bu faktörler arasında yer aldığı söylenebilir.

Finansal piyasalar günümüzde ülke ekonomileri için o kadar önemlidir ki finansal piyasaların aynı zamanda gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki temel farkı oluşturduğu da söylenmektedir. Bunun yanında özellikle Türkiye gibi kalkınmakta olan ülkelerin finansal sistemi büyük ölçüde bankacılık sektörüne dayanmakta ve modern dünyada yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler sonucu iletişim ağlarının piyasalara ulaşım imkânlarını neredeyse sınırsız hale getirmesi, bankacılık sektörünü sürekli bir gelişme içinde yer almasına yol açmıştır.

Bankacılık sektörü, büyüme için gerekli olan fonlar ve tasarrufların toplanmasını sağlayarak pek çok projenin hayata geçirilmesine imkân vermektedir. Sektör dışında kalan kişi ve kurumların sisteme kazandırılmasıyla ülkedeki tasarruf miktarı artmakta ve artan tasarruflar sermaye birikimini destekleyerek kredi mekanizması yoluyla ekonomik büyüme ve istihdam yaratılmasını sağlamaktadır.

Bunun yanında bankacılık sektörünün ekonomik performansla olan ilişkisi her zaman pozitif anlamda devam etmemektedir. Özellikle son dönemlerde ülkelerin sık sık yaşadığı finansal krizler adeta ülkelerin korkulu rüyası olmuş, teknoloji ve ülkelerarası ekonomik ilişkilerin gelişmesi sonucunda ise krizler büyük bir hızla yayılmaya başlamışlardır. 2008 yılında baş gösteren finansal kriz bunun en güzel örneğidir. Yaşanan kriz, finansal piyasaların hem ülkeler hem de uluslararası piyasalar için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Yaşanan kriz sonucunda hemen hemen bütün ülkeler bankacılık sektörü üzerinde denetimlerini artırmış ve yeni tedbirler almıştır. Bu nedenle bankacılık sektörü ile büyüme arasındaki ilişki bütün ülkeler için her geçen gün çok daha önemli hale gelmektedir.

Bankacılık sektörünün ekonomik performansa olan etkisi ülkeden ülkeye değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenliklerin nedenlerini açıklamada araştırmacılar arasında çeşitli görüş ayrılıkları vardır. Bazı görüşler bankacılık sektöründeki gelişmenin büyümeyle neden olduğunu; bazıları ise büyümenin bankacılık sektörünün gelişmesine neden olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca, büyüme ve bankacılık sektörünün karşılıklı etkileşime sahip olduğunu ya da büyüme ile bankacılık sektörünün birbirini etkilemediğini, hatta bankacılık sektörünün büyümeyle sınırladığını öne süren görüşler de mevcuttur. Bankacılık sektörü ile büyüme arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu konusunda fikir birliğini sağlanamamış olsa da bu durum literatürün zenginleşmesine yol açmıştır.

Bankacılık sektörünün giderek büyümesi ve gelişmesi, bununla birlikte kredi hacmi ve bunun kredilere yansımaları ekonomik gelişmeyi sağlayıp sağlamadığı çok fazla ilgi gören konulardandır. Bu çalışmada ise, sözü edilen ilişkiler kredi değişkeni tek başına kullanılarak ortaya konulmak istenmiştir.

Bu çalışma, modellemeyi oluşturan değişkenlere ait üçer aylık serilerden oluşan 2003:Q1-2013:Q4 dönemlerini kapsamaktadır. Çalışmanın bu dönemle sınırlandırılmasının nedeni, Türkiye'deki sermaye hareketlerindeki tam serbestleşmenin 1989 yılı sonrasında sağlanmış olması ve 2001 krizinden sonra bankacılık sektöründe yaşanan yeniden yapılanma sürecidir.

Mevcut literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar, genellikle finansal gelişme-ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılmıştır. Fakat bankacılık sektörü özelinde yapılan çalışma sayısının sınırlı olması ve yapılan literatür taramasına göre Türkiye üzerinde sadece bir çalışmaya rastlanmış olması konunun seçilmesinde belirleyici faktördür. Bu boşluk nedeniyle çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmada Türkiye ekonomisine ait 2003-2013 verileri kullanılarak bankacılık sektörü ve büyüme arasındaki ilişki ekonometrik yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Söz konusu değişkenler arasında

eşbütünleşme (cointegration) ve Granger nedensellik testine bağlı olarak analizler yapılmıştır.

Yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgular, bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda, bankacılık sektörünün ekonomik büyümenin belirleyicisi olabileceği ve bu nedenle ekonomik büyümede etkin bir araç olarak kullanılabilirliği düşüncesi öne çıkmaktadır.

Literatür Taraması

Çalışmanın bu kısmında ekonomik büyüme ile bankacılık sektörü arasında ilişki ve literatür özeti sunulacak olup, literatürdeki ampirik sonuçlardan kısaca bahsedilecektir.

Ampirik çalışmaların büyük çoğunluğu finansal gelişmişlik ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemekte ancak finansal araçların likit yükümlülüklerinin GSYİH'ya (Gayri Safi Yurt içi Hasıla) olan oranı ve GSYİH içerisinde özel sektöre verilen yurtiçi krediler gibi finansal gelişmenin banka temelli ölçütlerini kullanmaktadır. Finansal sistem içinde yer alan bankalar, yerine getirdikleri fonksiyonlarıyla, ülke ekonomilerinin büyüme süreçlerinde önemli rol oynamaktadırlar.

Fakat ilk büyüme iktisatçıları, finansal sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tartışmamışlardır. Lucas (1988), çalışmasında ekonomik büyümenin açıklanmasında finansın etkisini önemsememektedir. Rabinson ise (1952), çalışmasında finansın büyümeye sebep olmadığını, reel sektörün ihtiyaçlarına cevap verdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte literatürde, ekonomik büyümede finansal sistemdeki gelişmenin önemli bir rolü olduğu konusunda yaygın bir fikir birliği mevcuttur. Bu doğrultuda Joseph Schumpeter, 1911 yılında ekonomik büyüme sürecinde bankaların önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (Levine, 2004: 1).

Bankalar kredi verirlerken toplumsal tasarrufları kullanacak olan firmalarda seçici davrandıklarından ötürü, tasarrufların etkin dağılımını sağlayarak ekonomik büyümeye neden olurlar. Böylelikle, Schumpeterci görüş, bankaların verimlilik artışı ve teknolojik değişimler üzerindeki pozitif etkisini

vurgulayarak ekonomik büyüme üzerindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Ayrıca alternatif olarak geniş bir kalkınma ekonomisi literatürü, ekonomik büyümenin altında yatan en önemli anahtar faktörün sermaye birikimi olduğunu belirtmektedir. Söz konusu görüşe göre bankaların, yurtiçi tasarrufları artırmak ve yabancı sermayeyi yurtiçine çekmek suretiyle büyümeye sebep olduğu belirtilmektedir (Beck vd., 1999: 1).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sınırlı sermaye birikiminin, hükümetlerin büyümeyi gerçekleştirme çabalarında önemli bir engel teşkil ettiği belirtilmektedir. Bu nedenle ekonomik büyümeyi destekleyecek sektörler, sermaye birikimini gerçekleştirecek tasarrufların kredi yoluyla aktarılması büyük önem arz etmektedir. İlâveten gelişmekte olan ülkelerde, kurumsal yapıdaki zayıflıkların neden olduğu sorunların önüne geçmede de bankacılık sektörüne önemli görevler düşmektedir.

Bankalar, finansal aracılık faaliyetlerini yürütürlerken, ellerindeki sermayeyi daha verimli alanlara aktarma yönünde caba sarf etmektedirler. Bu bağlamda bankalar kurumsal anlamda daha güçlü işletme seçimine yönelerek, sermayenin etkin dönüşümünü sağlamak yoluyla yatırımları arttırabilmektedirler. Örneğin Walter Bagehot (1873) ve Joseph A. Schumpeter (1912), çalışmalarında bankacılık sektörünün verimli yatırımları finanse ederek, kişi başına düşen gelirden ve büyüme oranında artışa sebep olduğunu belirtmişlerdir. Literatürde yer alan çalışmaların büyük bir kısmı ekonomik büyüme sürecinde bankacılık sektörünün önemli olduğu sonucunu yaygın olarak ortaya koymaktadır (Tsuru, 2000: 5).

Beck ve diğerleri (1999), bankacılık sektörü gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analiz, yatay kesit ve dinamik panel yöntemi olmak üzere iki ayrı ekonometrik yöntemden oluşmaktadır. Yatay kesit, 63 ülke için 1960-1995 döneminde ülke başına tek gözlem kullanılarak, panel analiz ise 77 ülke için 1960-1995 döneminde beş yıllık veriler kullanılarak yapılmıştır (Beck vd., 1999:1-31). Çalışmada bankacılık sektörü gelişimi, finansal araçlar tarafından özel sektöre verilen kredilerin

GSYH'ye oranı, finansal gelişme, likit yükümlülükler ile mevduat banka varlıklarının, mevduat banka ve merkez banka varlıklarına oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analizin sonuçlarına göre, özel sektöre verilen krediler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde önemli bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca bankacılık sektörü gelişimi ile verimlilik artışı arasında da önemli ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bankacılık sektörü gelişimi ile fiziksel sermaye birikimi ve özel tasarruf oranı arasında da güçlü ve pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir.

Beck ve Levine (2004), bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma, 1976 ile 1998 yılları arasında beş yıllık verilerle toplam 40 ülke üzerinde panel analiz metoduyla yapılmıştır. Çalışmada bankacılık sektörü gelişimi, mevduat bankaları tarafından özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranını ile temsil edilmiştir. Yapılan analizler sonucu, bankacılık sektörü gelişimiyle ekonomik büyüme arasında önemli ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Beck ve Levine, 2004: 423-442).

Caporale ve diğerleri (2009), bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz, 10 yeni Avrupa Birliği (EU) üyesi ülke için 1994-2007 döneminde yıllık veriler kullanılarak panel nedensellik yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü; özel sektör kredilerin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, bankacılık sektörünün bu ülkelerde az gelişmiş olduğu ve bunun da ekonomik büyümeye katkısının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan daha etkin bankacılık sektörünün ekonomik büyümeyi hızlandıracağı belirtilmiştir (Caporale vd., 2009: 1-39).

Hondroyannis ve diğerleri (2005), bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz, Yunanistan ekonomisi için 1986-1999 döneminde aylık veriler kullanılarak nedensellik testi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü, özel sektöre verilen banka kredilerinin toplamı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, uzun dönemde bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir (Hondroyannis vd., 2005: 173-188).

Agu ve Chukwu (2008), banka temelli finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz, Nijerya ekonomisi için 1970-2005 döneminde Toda-Yamamoto Nedensellik Testi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada finansal gelişme, özel sektöre verilen banka kredilerinin GSYH'ye oranı, M2'nin GSYH'ye oranı, banka mevduat yükümlülüklerinin GSYH'ye oranı ve kredi mevduat oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde ilişkili tespit edilmiştir. Banka temelli finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre mevduat ve kredi değişkenlerindeki gelişme ekonomik büyümeyi olumlu etkilemekte olduğu, ekonomik büyümeyle birlikte özel sektör kredilerindeki gelişmenin arttığı tespit edilmiştir (Agu ve Chukwu, 2008: 175-184).

Levine ve Zervos (1998), bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz 47 ülke için 1976-1993 döneminde yıllık verilerin ortalaması alınarak her ülke için tek gözlem kullanılarak yatay kesit analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü gelişimi, mevduat bankaları tarafından özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, bankacılık sektörü gelişimi ile ekonomik büyüme, sermaye birikimi ve verimlilik artışı arasında pozitif ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, banka kredilerinin sermaye birikimini ve verimlilik artışını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Levine ve Zervos, 1998: 537-558).

Webb ve diğerleri (2002), bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Analiz, 55 ülke için 1980-1996 döneminde yıllık verilerin ortalaması alınarak yatay kesit analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü, mevduat bankaları tarafından özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, bankacılık ve sigortacılık sektörlerinin verimliliği artırmak yoluyla, sermayenin etkin tahsisini sağlayarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Webb vd., 2002: 1-45).

Ünalmuş (2002), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz, Türkiye için 1970-2001 döneminde yıllık veriler kullanılarak zaman serisi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada finansal gelişme, yurtiçi kredilerin GSYH'ye oranı, özel sektör kredilerinin GSYH'ye oranı, özel kredilerin yurtiçi kredilere oranı, M2Y para arzının GSYH'ye oranı ve toplam kredilerin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, Türkiye'de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde çift yönlü nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir (Ünalmuş, 2002: 1-11).

Aslan ve Küçükaksoy (2006), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz, Türkiye için 1970-2004 döneminde yıllık veriler kullanılarak zaman serisi nedensellik analizi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada finansal gelişme, özel sektör kredi hacmi büyüklüğü ile temsil edilmiştir. Yapılan analizin sonucu, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aslan ve Küçükaksoy, 2006: 12-28).

Özcan ve Ari (2011), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz, Türkiye için 1998-2009 döneminde çeyrek dönem veriler kullanılarak VAR modeli aracılığıyla tahmin edilmiştir. Finansal gelişme, mevduat, kalkınma ve yatırım bankaları tarafından özel sektöre sağlanan kredi hacmi değişkenleri ile temsil edilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında tek yönlü bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin yönünün de ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru olduğu tespit edilmiştir (Özcan ve Ari, 2011: 121-142).

Demirhan ve diğerleri (2011), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz Türkiye için 1987-2006 döneminde üç aylık veriler kullanılarak zaman serisi nedensellik testi yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmada bankacılık sektörü gelişimi, özel sektöre verilen toplam banka kredilerinin GSYH'ye oranı ile temsil edilmiştir. Analiz sonucunda, Türkiye'de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, bankacılık sektörü gelişiminin

ekonomik büyümeyi borsa sektörü gelişiminden daha fazla etkilediği de tespit edilmiştir (Demirhan vd., 2011: 1-19).

Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Krizler ve Büyümeye Etkisi

Tarihi süreç incelendiğinde bankacılık krizlerinin genelde banka bilançolarının kötüleşmesinden ve bilanço aktif yapılarının bozulmasından kaynaklandığı görülmektedir. Açık bir şekilde ifade etmek gerekirse geri dönüş yapmayan kredilerin çoğalması, menkul değerler piyasasındaki dalgalanmalar, reel sektörün daralması gibi nedenlerle bankaların aktif yapılarının bozulması bankacılık krizlerinin başlıca nedenleridir (Eren ve Süslü, 2001:664). Bankacılık krizlerinin başka bir tanımı da, bir veya birden fazla bankaya duyulan güvenin sarsılması, halkın aniden ve yaygın bir şekilde mevduatlarını çekmek için bankalara hücum etmesi olarak tanımlanmaktadır (Parasız, 1999: 53).

Türkiye'de ilk bankacılık krizi örneği, liberalizasyon sürecine girişle birlikte görülmektedir. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de finansal liberalizasyon sonrasında bazı krizler yaşanmıştır. Bu krizlerin ortaya çıkmasındaki temel neden, makroekonomik istikrar sağlanmadan, yeterli yasal ve kurumsal altyapı ve düzenlemeler gerçekleştirilmeden finansal liberalizasyon uygulamasına başlanmasıdır. 24 Ocak Kararıyla birlikte başlayan bu süreçte, kredi ve mevduat faiz oranlarının serbest bırakılması, "Bankerler Krizi" olarak bilinen finansal sektör krizinin 1982 yılında yaşanmasına yol açmıştır (Erdoğan, 2002: 124-125).

1970'lerin sonuna doğru yaşanan ödemeler dengesi problemleri sebebiyle ortaya çıkan ekonomik durgunluk, sanayinin döviz ihtiyacını da karşılayabilecek yeni bir sanayileşme stratejisinin uygulanması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Ekonominin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekli olan finansal piyasalarda liberalizasyon ve derinleşmenin oluşturulmasına yönelik olarak, 1980 yılından sonra çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır (Erdoğan, 2002: 125).

1980 öncesi dönemde dışa kapalı, ithal ikamesine dayanan, sabit kur rejiminin izlendiği bir yapı mevcut

iken, 24 Ocak 1980'de alınan kararlar ile finansal liberalizasyonu ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisini başlatılmış, döviz kuru ve faiz politikalarında reform denilebilecek düzeyde değişiklikler yapılmıştır (Akyüz, 2003: 5).

Bu dönemde faizlerin serbest bırakılmasıyla birlikte bankerlik kuruluşları yasal düzenlemelerden uzak bir şekilde sayıca çok artış göstermiştir. Bankerler hem sermaye piyasası alanında, hem de banka dışı para piyasasında baş döndürücü bir hızla gelişmeye başlamışlardır (Akpınar, 2009: 1).

Serbest faiz ortamında çalışmak için yeni riskler oluşturulmuştur. 1 Temmuz 1980 tarihinde kredi ve mevduat faiz oranlarının serbest bırakılması (Temmuz Bankacılığı) tüketim harcamalarının azalmasına, tasarrufların banka ve bankerlere akmasına yol açmıştır. Daha çok para toplayabilmek amacıyla büyük bankerler, kendileriyle işbirliği yapan holding bankaları ve büyük kredi talebi olan anonim şirket gruplarıyla çalışıp tasarruf sahiplerine %60 civarında faiz ödüyorlardı. Küçük bankerlerin faizleri ise %140'lara kadar varmaktaydı. Bankalar ve bankerler arasındaki bu faiz farklılığı tasarruf sahiplerinin paralarını bankacılık sisteminden çekmesine ve bankerlere yönelmesine neden olmuştu (Boratav, 2002: 4).

Bankerlik sisteminin zayıf tarafı, sürekli para girişi gerektirmesiydi. İlk para yatıranın faizinin, ikinci para yatıranın parasıyla ödenmesi gerekiyordu. İflas edeceği baştan belli olan bu sisteme yönelik devlet yeterli düzenleme ve denetleme yapamamıştı. Nitekim sistem çok geçmeden tıkanı. Bankerlere ödenmeyen faizler ve anaparalar, bankerlerin de tasarruf sahiplerine faiz ödemelerini aksatmasına sebebiyet vermiştir. Yaklaşık 200 bin tasarruf sahibi mağdur oldu. Paralarını bankerlere kaptıran halk isyan etti, bazı bankerler öldürüldü, bazıları tutuklandı, bazıları da yurt dışına kaçtı (Akpınar, 2009: 1).

Bankerlerin iflası, kaçışı ve tasfiyeleri ile neticelenen bu deneyim, finansal alandaki yasal düzenlemelerin yeterli düzeyde olmadığı ve yapısal önlemler alınmasının şart olduğu kanaati her kesimde yerleştirmiştir. 1983 yılının Ağustos ayında çıkarılan "Bankerzedeler Yasası" ile devlet hiçbir haklı gerekçe

olmaksızın bankerzedelere 1 yıl içerisinde 200'er bin lira ödenmesini kararlaştırmış, bu yolla halkın mağduriyetini bir miktar azaltması amaçlanmıştır (Demir vd. 2008: 8).

1982 yılındaki Banker Krizin bankacılık sektörü açısından başlıca sonucu, mevduatın dağılımının bankalar arasında değişmesi olmuştur. Yaşanan kriz döneminde mevduat özel bankalardan kamu bankalarına doğru kaymış ve bu durum etkisini uzun bir dönem sürdürmüştür. Bu dönemde özellikle bankerlerde başlayan krizin ardından yaşanan mevduat çekilişleri sırasında, Merkez Bankası "son kredi mercii" görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş ve sistemin tıkanmasını ya da bir sorunun hissedilmesini önlemiştir. Sonuç olarak kriz, sistemik bir krize dönüşmemiştir (Akpınar, 2009: 1).

Hükümetin 1993 yılında faiz oranlarını düşürmesiyle birlikte fonlar döviz ve borsaya yönelmiş bunun neticesinde, döviz kurları yükselmiştir. Merkez bankasının müdahalede başarılı olamaması, belirsizlik ve dalgalanmaları beraberinde getirmiş, 1993 yılında borçlanmanın sınırına ulaşılmış ve Cumhuriyet tarihinde ilk defa toplam vergi gelirleri, iç borç taksit ve faiz ödemelerini karşılayamamıştır. 1993 yılının sonlarından başlayarak biraz da yerel seçimlerin etkisiyle Merkez Bankası'nın iç varlıkları hızla artarken dış varlıkları azalmıştır. Gerçekleşen bu kriz sinyallerine rağmen, Ocak 1994'de TL'nin değerinin yeterince düşürülmemesi ya da faiz oranlarının yeteri kadar yükseltilmemesi, ekonomiyi 5 Nisan'da krize sürüklemiştir (Yülek, 1997: 12).

Türk iktisat tarihinin en önemli krizlerinden biri olan 1994 krizi, Türk ekonomisini derinden etkilemiştir. 1994 yılında borç stokunda kamu açıklarından kaynaklanan artış ve yükselen faizler güven ortamının kaybolmasına neden olmuştur. 5 Nisan 1994 kararları ile başlangıçta devalüasyon sonucunda döviz kuru kontrolü sağlanmış, cari ve bütçe açıkları azaltılmış ve enflasyon hızı yavaşlamıştır. Bununla birlikte hedeflenen finansal reformlar gerçekleştirilemediğinden, finans sektöründeki sorunlar artmıştır (Fırat, 2008: 15). Makroekonomik istikrarın yakalanamaması sonucunda, 1997 yılında yeni bir kriz daha yaşanmıştır.

Bu yıllarda devlet iç borçlanmaya ağırlık verdiği için finansal sistem kaynak arayışını mevduattan bono gelinine yöneltmiştir. 1996 yılı sonuna kadar bu şekilde reel getiriler elde edilmiştir. 1997 yılında devlet bono ihalelerinin vadesini uzatmış ve getirisini de enflasyona endekslemiştir. Bu durum piyasa ve devlet açısından farklı sonuçlar doğurmuştur (Yılmaz, 2005: 61). Piyasa açısından arz talep dengesi bozulmak zorunda kalmış, kısa vadeli yüksek getiriler ile kredi taleplerini karşılayan bankaların nakit akışı bozulmaya başlamıştır. Devlet ise yükümlülüklerini bono ihaleleri ile yapmayınca, hazineyi devreye sokmuştur. Hatta Ziraat Bankasının bu maksatla kullanılması (Somçağ, 2007: 52) bankanın likit açığı yaşanmasına neden olmuş ve yükümlülüklerini yerine getiremeyen banka, sistemin tıkanmasına neden olmuştur. Merkez Bankasının devreye girmesiyle bankalar arası piyasa işlemleri ancak gerçekleşebilmiştir.

Yüksek reel faiz sunan Türkiye'ye, 1996-1998 yılları arasında yıllık ortalama 6 milyar dolar net sermaye girişi olmuştur (Somçağ, 2007: 53). Böylelikle cari açık kapatılmış ve ekonomiye de ek kaynak aktarılmıştır. İlaveten reel kur hedeflemesi yapıldığı için sanayide ihracat problemi de yaşanmamıştır. İstihdam artışı getirmese de ihracata dayalı bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu dönemde büyüme hızları sırasıyla, %7,9, %7,4 ve %8 olmuştur.

1995-1999 yılları arasında 1994 krizine yol açan ekonomik veya siyasi faktörlerde herhangi bir iyileşme yaşanmamış, dengesizlikler yapay tedbirlerle bastırılmaya çalışılarak doğabilecek krizler geçirilmeye çalışılmıştır. Bu süreç içerisinde yaşanan Asya, Rusya ve Brezilya krizleri ile 1999 Ağustos ayında yaşanan Marmara depreminin getirdiği ekonomik daralma, 1999 yılı sonunda Enflasyonu Düşürme Programı'nın yürürlüğe konulmasına neden olmuştur. Uygulanan program, dengesizlikleri sürdürülemez katar artmış ekonomi ile uluslararası rekabet gücü azalmış reel sektör yapısını düzeltmeyi hedeflemiştir. Ancak üç yıllık bir dönemi kapsayan bu dezenflasyon programı henüz başlangıç aşamasındaki hatalar ve uygulama sürecindeki aksaklıklar nedeniyle kendisinden bekleneni gerçekleştirememiştir (Çayırılı, 2012: 1).

2000 yıllarına gelindiğinde Türkiye, ödemeler dengesi problemi bulunmayan, bununla birlikte kronik enflasyonu yaşayan, kamu iç borcu sorunu ağırlaşmış ve kırılğan bir bankacılık yapısına sahip bir görünüm çizmektedir. Bu şartlarla birlikte, IMF ile döviz kurunu nominal çapa olarak kullanan para ve kur politikasını destekleyen sıkı maliye politikasından oluşan üç yıl süreli bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur (Mangır, 2006: 459-472).

Krizye yönelik Merkez Bankası tarafından yapılan müdahaleler kapsamında, kamu bankaları ve TSMF'ye devreden bankalar için likidite desteği sağlanmış, devlet borçlarının çevrilmeme riskini daraltarak, faiz oranlarının düşmesini kolaylaştırmak ve bankaların açık pozisyonlarını kapatmalarına yardım etmek maksadıyla iç borç takası yapılmış, bütçeyi finanse etmek için IMF kredisi kullanılmıştır (Serdengeçti, 2002: 36). 1989'dan bu tarafa yürütülen sıcak para-iç borç politikası sonucunda fazla Hazine bonusu stoku ve açık döviz pozisyonu yaşayan bankacılık sistemi, bu krediyle biraz olsun rahatlamıştır.

Enflasyonu Düşürme Programı'nın uygulanmaya başlamasıyla birlikte faiz oranları hızla düşmeye başlamış, enflasyon son 14 yıldan bu yana ilk defa %30'un altına düşmüş, üretim ve iç talep canlanmaya başlamıştır. Fakat TL'nin beklentilerin üzerinde reel değer kazanması, iç talepte görülen hızlı canlanma, ham petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının fiyatlarının artması ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler neticesinde, 2000 yılı itibari ile cari işlemler açığı beklentilerin üzerinde artmıştır (Atamtürk, 2007: 85).

Bununla beraber yapısal reformlarda yaşanan yavaşlama, kamu bankalarına ilişkin düzenlemelerde gerçekleşen problemler, siyasi belirsizlikler ve küresel sermayenin gelişen piyasalara karşı daha kaygılı yaklaşması, Türkiye'ye yabancı sermaye girişinin 2000 yılının son döneminde azalmasına yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 2000 yılı Kasım ayında kriz yaşanmıştır. Gerçekleşen krizin ardından, finansal piyasalardaki riskler ve ekonominin krize karşı duyarlılığındaki artış, 2001 Şubat'ında yeni bir krizin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır (Yığıtoğlu, 2005: 7).

Bankalar açık pozisyonlarını kapatma temayülü içerisinde olduklarından, dövize olan talep artmış ve piyasadaki TL likiditesi kâfi derecede olmadığından bankalar arasındaki faizler yükselmeye başlamıştır. Yerli bankalar açık pozisyon kapatma kaygısı içinde, yabancılar da yıl sonu hesaplarını kapatma kaygısı içinde olunca döviz talebi artmış, bu gelişme de doğal olarak faizleri bir miktar yukarıya çekmiştir. Yaşanan kısa vadeli sermaye çıkışı neticesinde cari işlemler açığı artmış ve bankacılık sektöründeki bozulma Türkiye'yi çıkmaza sokmuştur (Fırat, 2008: 45).

Meydana gelen bu gelişmeler neticesinde pek çok küçük ve orta ölçekli banka Mevduat ve Sigorta Fonu'na devredilmiş, ekonomide ve bankacılık sektöründe yapısal düzenlemelere gidilmiştir. Özel bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi için "Yeniden Yapılandırma Programı" adı altında çok özel bir denetime tabi tutulmuştur. Kamu bankalarının ise bilanço yapıları güçlendirilmiş ve bu bankaların faaliyet verimliliğinin artırılmasına özel bir önem vermiştir. BDDK kurularak, bankacılık sektörüne belirli düzenlemeler ve sınırlamalar getirilmiş, yapısal reform yapılmıştır (Öztürk, 2005: 1).

2000 yılı içinde uygulanan "Döviz Kuru Çapasına Dayalı Enflasyonu Düşürme" programının arka arkaya yaşanan iki krizle birlikte çökmesinin ardından, ilk önce "Yeni Ulusal Program" daha sonra da "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)" 15 Mayıs 2001 tarihinde kamuoyuna duyurulmuştur. 2001 yılında uygulanan istikrar programının temel hedefleri, sürdürülemez boyutlara varan kamu kesimi iç borç dinamiğinin ortadan kaldırılması, ekonominin dış desteğe muhtaç olmadan güçlü ve sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve bu amaca uygun olarak finansal piyasaların yeniden yapılandırılarak bankacılık kesimine işlerlik kazandırılması olarak belirlenmiştir (Yiğitoğlu, 2005: 7).

1990'lı yıllardan bu yana Türkiye ekonomisinde sık olarak yaşanan krizlerde dışsal etkenlerin de rolü olmakla birlikte, krizlerin başlıca nedenleri; sürdürülemez iç borç dinamiği oluşması ve başta kamu bankaları üzere finansal sistemdeki sağlıksız yapının kalıcı bir çözüme kavuşturulamamış olmasıdır (Atamtürk, 2007: 85).

1990-2008 döneminde Türkiye ekonomisi yıllık ortalama % 4,1 dolayında büyümüştür. Türkiye'nin gelişme düzeyi dikkate alındığında, bu oranın düşük olduğu söylenebilir. Türkiye ekonomisinin büyüme oranı, görece düşük olmasının yanında, oldukça istikrarsız bir seyir izlediği, anlaşılmaktadır (Yiğitoğlu, 2005: 7).

1989-1994 arasında büyüme hızı görece yüksek seyretmiş, 1996-2001 arasında ise milli gelir neredeyse aynı düzeyde kalmıştır. 2002 yılıyla birlikte büyüme hızının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 2002-2007 dönemindeki yıllık ortalama büyüme oranı % 6,7 olarak gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde en yüksek büyüme hızına % 9,4 ile 2004 yılında ulaşıırken, ekonomi 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz ile birlikte % 5,5 oranında, 1999 yılında yaşanan depremin etkisiyle % 3,4 oranında ve 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu % 5,7 oranında küçülmüştür (www.tcmb.gov.tr).

1995 ve sonrası dönemde pek çok gelişmekte olan ülke finansal kriz yaşamıştır. 1995 Meksika krizi ile başlayan, 1997 Güneydoğu Asya krizi ile devam eden ve nihayet 2001 Türkiye, 2002 Arjantin krizleri ve 2008 Küresel krizi ile şimdilik sona eren bu finansal krizler dizisi diğer krizlerden farklı bir grup olarak ele alınmayı gerektiren bir özelliğe sahiptirler. Bu krizlerin sonuçları ve onların incelenmesi neticesinde elde edilen bilgiler, 1980'li yılların başından bu yana devam eden bir paradigmayı yıkmıştır. Bu değerler dizisi, ana unsuru döviz kurlarının baskılanması olan bir politikalar demetiyle yurtdışı kaynak edinmede bir avantaj sağlamak ve sağlanan yurtdışı kaynakla hızlı bir şekilde büyüme anlayışına dayanmaktadır (Aslan, 2006: 6). Kamu maliyesinde artan dengesizlikler ve bu dengesizliğin finans kesiminde bazı zafiyetlere neden olması, dış kaynak kullanımının artan risk ve yüksek belirsizlik dâhilinde azalması, buna bağlı olarak büyüme eğiliminin azalması gibi olgular benzerlik göstermektedir (Ertunç, 2010: 2-5).

Güneydoğu Asya ülkeleri tarafından uygulanan sıcak para politikalarının oluşturduğu finansal risk, genellikle reel kesim firmaları üzerinde kalmış ve bu durum dış kaynak kullanımını azaltırken ekonomik faaliyetteki yavaşlama eğilimini hızlandırmıştır. Türkiye'de ise bahsedilen finansal risk genellikle

bankacılık sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna rağmen Türkiye’de ekonomik faaliyetlerde yavaşlama bağlamında ortaya çıkan sonuçlar, Güneydoğu Asya ülkelerinden farklı olmayacaktır. Zira Türkiye’de finans kesiminde ortaya çıkan bir krizin, parasal aktarım mekanizmaları kanalıyla reel kesimi etkileyeceği bilinmektedir. Mekanizması farklı olsa dahi dış tasarruflardaki azalmanın büyüme üzerindeki baskın negatif etkisi de benzer yönlerden birisidir (Arslan, 2006: 6).

2007 yılına gelindiğinde ise ABD mortgage piyasasındaki çöküş ve diğer sanayileşmiş ekonomilerde konut patlamasının tersine dönmesi, tüm dünyaya kısa sürede yayılmıştır. Verdikleri kredileri tahsil edemeyen bankalar kaynak zayıf içine girmişler ve finansal piyasalarda oluşan güvensizlik ortamı neticesinde bankalar birbirlerine borç verme konusunda çekingen davranması, likidite sorununu doğurarak mali sistemin bozulmasına yol açmıştır (Demir vd. 2008: 8). Mortgage krizi olarak ortaya çıkan bu durum bir likidite krizine dönüşmüştür.

7 Eylül 2008 tarihinde Fannie Mae ve Freddie Mac’in yönetimini Federal Emlak Finansmanı Otoritesi (Federal Housing Finance Agency-FHFA) devralmış, 16 Eylül 2008 tarihinde American International Group (AIG) adlı dünyanın en büyük sigorta şirketinin hisse senetleri % 60 değer kaybetmiş ve ABD Merkez Bankası (FED) tarafından yüksek miktarda mali destek sağlanmıştır (TCMB 2008b: 1). Bunların yanı sıra ABD’de 2007 yaz ayında ABD’nin en büyük yatırım bankalarından biri olan ve 158 yıllık bir geçmişe sahip bulunan Lehman Brothers’in çok yüksek düzeye çıkan borçlarını ödeyememesi sonucu 15 Eylül 2008’de iflasını açıklamasıyla kriz şiddetini arttırmış ve diğer piyasalara yayılarak global bir krize dönüşmüştür (Melvin ve Taylor 2009: 1243-1245).

Mortgage sistemi birçok ülkede uygulanan bir sistem olmasına rağmen, Türkiye’de bu konuyla ilgili yasa Şubat 2007’de meclisten geçmiştir. Türkiye’de ABD’deki gibi bir mortgage sisteminden söz etmek mümkün olmadığı için Türkiye’de bir mortgage krizinden bahsetmek olanaksızdır. 2008 yılının üçüncü çeyreğinde etkisini arttıran global kriz Türkiye’yi doğrudan etkilenmemekle beraber, krizin etkileri Türkiye’de sınırlı bir negatiflik oluşturmuştur. Krizle

beraber finansal piyasalarda başlayan tedirginlik ve yurtdışı borsalarında yaşanan kayıplar, İMKB’ye de olumsuz yansımış ve düşüselere neden olmuştur. Türk Lirası’nda, yabancı yatırımcıların artan dolar talebi nedeniyle kayıplar görülmüştür (Apak ve Aytaç, 2009: 218-219).

Kriz döneminde risk algılaması olumsuz etkilenmiştir. Böylece gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yatırımcıların risk almalarında ki azalma sonucu sermaye çıkışları yaşanmış ve yabancı kaynak bulmak zorlaşmıştır (Ünal ve Kaya 2009: 4). Yanı sıra para birimlerinde ve yatırım araçlarında önemli derece de değer kayıpları olmuştur. Finansal koşullardaki sıkışıklığı önlemek için Kasım ve Aralık ayları içerisinde kısa vadeli faiz oranlarında toplam 175 baz puanlık bir indirimle gidilmiştir.

Krizin Türkiye’deki diğer bir etkisi ise sorunlu kredi oranını arttırmasıdır. Toplam krediler içinde, sorunlu kredilerin payı giderek artmaktadır. Kriz sonrası süreçte bankaların, geri ödenemeyen krediler dolayısıyla el koydukları malların sayısı büyük oranda artmıştır. Bu dönemde küresel kredilerin azalması, kredi maliyetlerinin artması ve yurtdışı pazarlarının daralması sonucu krizden reel kesimde fazlasıyla etkilenmiş ve büyük kayıplar yaşamıştır. Reel kesimin daralması işsizlik oranlarını arttırmış ve işsizlik 2008 yılında ortalama % 11 olmuştur (Alptekin, 2009: 2).

2008 yılı üçüncü çeyreğinde Türk bankacılık sektörünün kârlılık performansı azalmıştır. Bunda ise tahsili gecikmiş alacakların arttırmasının etkisi büyüktür. Sektörün sermaye yeterlilik rasyosu ise, öz kaynakların artışı ve risk ağırlıklı aktiflerin artış hızının yavaşlaması sonucu artmıştır. Bankacılık risklerinin arttığı bu dönemde sektörün sağlamlığının göstergesi olarak takip edilen Finansal Sağlamlık Endeksi; kârlılık, sermaye ve faiz riski endekslerindeki azalış sonucu Eylül 2008’de gerilemiş olmasına rağmen, olumlu seviyesini korumuştur. Küresel krizin etkileri sonucu finansal piyasaların geleceği açısından, risklerin etkin bir şekilde yönetilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, mali disiplinden taviz verilmemeli ve kamu otoritelerinin gereken tedbirleri zamanında alması sağlanmalıdır (TCMB, 2008a: 1).

Türk bankacılık sektörü krizin etkilerini hissetmesine rağmen bazı gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ülkelere oranla krize çok daha hazırlıklı ve güçlü girmiştir. Bu da krizde Türk finansal sisteminin sağlam kalabilmesinde en büyük etkindir (Bastı 2009: 89-103). Türkiye'nin kriz karşısında bu kadar güçlü olmasının en büyük nedeni; 2001 krizi sonrasında bankacılık sektörünün yapılandırılması, düzenleyici ve denetleyici çerçevenin sağlanması, bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi, problemlili bankaların sistemden çeşitli yöntemlerle uzaklaştırılması ve TCMB tarafından uygulanan makroekonomik politikalar olduğu söylenebilir (Civelek, 2009: 2).

Türk bankacılık sistemi, 2001 krizinden aldığı dersler nedeniyle kredi vermek konusunda hassas davranmaktadır. 2008 küresel kriziyle de güven veren ve istikrara katkı yapan bir çaba sergilemektedir. Fakat tek başına bankacılık sisteminin sağlıklı işlemesi, istikrarlı bir piyasa ekonomisi için yeterli görülmemekte, reel sektör-bankacılık ilişkisi mutlaka güçlendirilmelidir (Alptekin, 2009: 2).

Kriz sonrası bankacılık sektörünün kredi büyümesi, diğer gelişmekte olan ülkelere oranla parasal sıkılaştırmanın da etkisiyle sınırlı kalmıştır. Ayrıca kurumsal krediler azalma eğilimi göstermiş ve bu kredilerin büyüme oranı düşmeye başlamıştır. Bu nedenle TCMB'nin yüksek faiz politikasının etkisi ile Türkiye portföy ve kısa süreli kredi plasmanlarını ülkeye çekmiştir. Böylece büyüme oranını bütçe açığı ve cari açık ile finanse etmiştir (Çolak, 2009: 3). Büyüme oranı 2008 yılında %0,7 olurken, krizin dip yaptığı 2009 yılında %-4,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kriz sonrası dönemde ise sırasıyla 2010 yılında %9,2, 2011 yılında %8,8, 2012 yılında %2,1 ve 2013 yılında ise %4,1 olarak gerçekleşmiş ve pozitif bir seyir izlemiştir (www.tuik.gov.tr).

Ampirik Sonuçlar ve Bulgular

Değişkenlerin Tanımlanması

Modelde 2003:Q1-2013:Q4 (44 gözlem sayısı) dönemi arasında üçer aylık veriler kullanılmıştır. Modelde kullanılan değişkenler "Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)" ve "Orta ve Uzun Vadeli Toplam Krediler

(OUVTC)" dir. Ampirik çalışmada bankacılık sektörü göstergesi olarak orta ve uzun vadeli toplam krediler (OUVTC) kullanılmıştır. Ekonomik büyüme göstergesi olarak da sabit fiyatlarla (1998 fiyatları) GSYİH (GDP) kullanılmıştır. Modele alınan değişkenlerden reel GSYİH verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden; bankacılık sektörünü temsil eden orta ve uzun vadeli toplam krediler (OUVTC) ise Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun Türk Bankacılık Sektörü İnteraktif Aylık Bülteninden alınmıştır. Verilerin analizinde "E-views6.0 beta" ekonometrik programından faydalanılmıştır.

Tablo 1: Modellemede Kullanılan Değişkenler

GDP	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
OUVTC	Orta Uzun Vadeli Toplam Krediler

Literatürde genel olarak finansal gelişmişlik üzerinden büyüme olgusu açıklanmaya çalışılmış, inceleme ve çalışmalar bu yönde yapılmış, ancak bankacılık sektörü üzerinde pek fazla durulmamıştır. Özellikle bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde finansal sektörün büyük bir kısmını bankacılık sektörü temsil etmektedir. Bu nedenle finansal gelişmişlik düzeyi de bankacılık sektörünün büyüme ve gelişmesiyle paralel seyretmekte, sistemin çoğunluğunu bankacılık sektörü temsil etmektedir. Buradan hareketle finansal sektör içinde büyük bir paya sahip olan bankacılık sektörünün temsili için seçilen verilerde bir anlamda finansal gelişmişliği temsil etmektedir. Yapılan literatür taramasında gerek finansal gelişmişlik gerekse bankacılık sektörü gelişmişlik düzeyi ölçümü noktasında kesin bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu yüzden bankacılık sektörü ve finansal gelişmişlik düzeylerini ölçmede çok farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bir ülkenin bankacılık sektörünün gelişmişlik düzeyini değerlendirmede çok önemli sorunlardan biri bankacılık sektörü gelişiminin ölçülmesinde kullanılacak olan değişkenlerin seçilmesidir. Hem bankacılık sektörü hem de finansal gelişmişliğin ölçülmesinde kullanılan değişkenler genelde M1, M2 M3'ün GSYİH'ye oranı, özel sektör kredilerinin GSYİH'deki payı, özel sektör kredilerinin toplam yurtiçi krediler içindeki payı ve bankacılık kesimi bilanço büyüklükleri gibi değişkenler kullanılmaktadır (Report, 2013: 20-45).

Reel GSYİH (GDP) ve Orta ve Uzun Vadeli Toplam Kredilerin (OUVTC) doğal logaritmaları alınmıştır. Ayrıca gerekli duyulan değişkenlere mevsimsel düzeltme uygulanmıştır. Buna göre Reel GDP ve OUVTC değişkenlerine mevsimsel düzeltme (Eviews 6-beta_X11) uygulanmıştır. Reel GDP değişkenine ait verilerin hesaplama yöntemleri farklılık arz ettiğinden, 1998 bazlı veriler kullanılmıştır.

Birim Kök Test Sonuçları

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadığı belirlenmelidir. Bu amaçla, uygulamaya geçmeden önce değişkenlerin durağanlık durumu Augmented Dickey-Fuller birim kök testine göre araştırılmıştır.

Değişkenlere ait ADF birim kök sonuçlarına Tablo 5'de yer verilmiştir. Yukarıda açıklamalarına yer verilen değişkenler (GDP ve OUVTC) öncelikle seviyede daha sonra da birinci farklarında durağanlık testine tabii tutulmuştur. Her iki değişken için seviyesinde yapılan birim kök testleri sonuçları değişkenlerin durağan olmadığını, bir diğer ifadeyle serilerin birim kök içerdiğini göstermektedir. Durağan olmayan serilerin farkları alınarak durağan hale getirilmektedir. Bu doğrultuda her iki serisinde farkı alınarak yeniden durağanlık testine tabii tutulmuştur. Farkı alınmış serilerin %1 anlam düzeyinde durağan oldukları ADF birim kök testi sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bu

durum serilerin I(1) düzeyinde entegre olduğunu göstermektedir. Serilerin birinci farkında durağan çıkmaları, GDP ve OUVTC serileri arasında eşbütünleşmenin veya uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını araştırmak için gerekli ön koşulu sağlamaktadır.

Tablo 2: ADF Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	Düzyey		Birinci Fark	
	ADF Değerleri	Olasılık Değerleri	ADF Değerleri	Olasılık Değerleri
GDP	-1.042	(0.730)	-21.646	(0.000)***
OUVTC	-2.806	(0.065)	-5.000	(0.000)***

Not: *** %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Birinci farklarında durağanlaşan serileri için ilerideki analizler için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 3'da LR (Likelihood), FPE (Final Prediction Error), AIC (Akaike Information Criterion), SC (Schwarz Information Criterion), HQ (Hannan-Quinn Information Criterion) kriterlerinden yararlanarak en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Buna göre, uygun gecikme uzunluğunun bilgi kriterlerinin tamamında 3 olduğu tahmin edilmiştir. Ancak eşbütünleşme analizinde 3'den geriye doğru gidilerek 1 gecikme uzunluğu kullanılmıştır.

Tablo 3: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.004780	0.332342	0.416786	0.362875
1	214.9993	1.75e-05	-5.278449	-5.025117	-5.186852
2	35.84938	7.69e-06	-6.102717	-5.680497	-5.950055
3	27.10960*	4.15e-06*	-6.724220*	-6.133112*	-6.510494*
4	5.114455	4.33e-06	-6.689202	-5.929206	-6.414412

Not: * işareti ilgili kritere göre uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LR: Ardışık Uyumlaştırılmış LR test istatistiğini, FPE; Son tahmin kriterini, AIC; Akaike Bilgi Kriterini, SC; Schwarz Bilgi Kriterini, HQ; Hannan-Quinn Bilgi Kriterini göstermektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşmenin olup olmadığının sınındığı bir diğer yöntem ise Johansen eşbütünleşme yöntemidir. Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında en az 1 eşbütünleşme denkleminin var olduğu %5 kritik

değerde reddedilemediğini göstermektedir. Her iki test sonuçları GDP ve OUVTC serilerden oluşan sistemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir.

Tablo 4: JohansenEşbütünleşme Test Sonuçları

Öz Değer	Trace Testi (TT)	%5 Kritik Değer	Olasılık	Eşbütünleşme Sayısı
0.742239	65.26127	15.49471	0.0000	Hiç*
0.179728	8.320996	3.841466	0.0039	En Çok 1*
Öz Değer	Maximum Eigenvalue (ME)	%5 Kritik Değer	Olasılık	Eşbütünleşme Sayısı
0.742239	56.94028	14.26460	0.0000	Hiç*
0.179728	8.320996	3.841466	0.0039	En Çok 1*

Not: *0.5 seviyesinde hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

lnGDP'ye göre normalize edilmiş eşbütünleşme denklemi Tablo 5'de gösterilmiştir. Verilen katsayılar uzun dönem denge değerlerini göstermektedir. Parantez içindeki değerler standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler ise t değerlerini ifade etmektedir. Kullanılan model aşağıda Denklem (1) ile verilmiştir.

$$\text{Model 1: } \ln \text{ GDP} = \alpha + \beta \ln (\text{OUVTC}) + \varepsilon \quad (1)$$

Tablo 5: Normalize Edilmiş Denklem ve HDM katsayısı

Eşbütünleşme Denklemi;	lnOUVTC (-1)	lnGDP (-1)
Denklem 1	1	-7.269797 (0.011924) [-24.8114]
ECM Katsayısı	-0.029452 [-2,53]	

Not: Standart Hatalar () ile ve t istatistikleri [] ile gösterilmektedir.

Hata düzeltme katsayısının değeri 0.03'dir. Bu sonuca göre orta uzun vadeli toplam kredilerde kısa vadede

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Gözlem	F İstatistiği	P-Olasılığı
H0: OUVTC, GDP'ninGranger nedeni değildir.	44	2.034084	0.1538
H0: GDP, OUVTC'ninGranger nedeni değildir.	44	3.883966	0.0487

Granger nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar % 5 hata payı ile değerlendirildiğinde, 0.1538>0.05 olduğundan Ho reddedilir. Yani orta ve uzun vadeli toplam krediler, GSYİH üzerinde nedensel etkiye sahiptir. Böylece ana hipotez reddedilmiş ve alternatif hipotez kabul edilmiştir. Bu durum, bankacılık sektöründeki gelişmelerin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu ifade etmektedir. Diğer değişken değerlendirildiğinde ise, 0.0487<0.05 olduğundan Ho kabul edilir. Yani Reel GSYİH, orta ve uzun vadeli

gerçekleşen sapmaların her üç ayda yaklaşık 0.03 kadarının ortadan kalktığı söylenmektedir. Diğer bir deyişle, uzun dönem dengesi yaklaşık olarak 33 dönem gibi bir sürede tekrar yakalanabilecektir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli

Hata Düzeltme	D (lnOUVTC)	D (lnGDP)
CointEq1	-0.029452 (0.011636) [-2.53090]	0.191658 (0.01998) [9.59336]
D (lnOUVTC (-1))	0.287328 (0.13702) [2.09694]	0.280429 (0.14229) [1.97078]
D (lnGDP (-1))	-0.156659 (0.10984) [-1.42621]	0.698542 (0.11407) [6.12393]
C	0.062927 (0.01398) [4.50226]	-0.020457 (0.01451) [-1.40944]

Not: Standart Hatalar () ile ve t istatistikleri [] ile gösterilmektedir.

Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Bir makroekonomik büyüklük üzerinde, herhangi bir değişkenin etkili olup olmadığı, öncelikle nedensellik testleri ile ölçülür. Bu nedenle sistemde yer alan değişkenlerin birbirini etkileyip etkilemediği; etkilediyse bunun ne oranda olduğu ve nedenselliğin hangi yönde olduğunu bulmak için Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'da gösterilmektedir.

toplam krediler üzerinde nedensel etkiye sahip değildir.

Sonuç

Ekonomik büyüme, ülkelerin iktisadi manada gelişmesinde çok önemli bir unsurdur. Bunun nedeni, ekonomik kalkınma için ekonomik büyümenin gerekliliğinden ileri gelmektedir. Özellikle Türkiye gibi kalkınmasını tamamlayamamış ülkeler için bu durum olmazsa olmazlardan sayılabilir. Bu sebeple

her ülkenin orta ve uzun dönemli hedeflerinden birisi de, istikrarlı ekonomik büyümedir. Ülkelerin çıktı üretilebilmesi, katma değer oluşturabilmesi ve dolayısıyla reel GSYİH'nın artması için, fiziki sermaye, beşeri sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar gibi girdilerin, farklı teknolojik bilgiler dâhilinde ve farklı oranlarda bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bu üretim faktörlerinin miktarları ise ancak uzun dönemde arttırılıp, kaliteleri de yine ancak uzun dönemde iyileştirilebilmektedir. Buradan hareketle, sermaye ve sermayeye ulaşılabilirlik ile beşeri sermayenin önemi artmaktadır.

Dolayısıyla sermaye yetersizliği, ekonomik büyüme için önemli bir problemi teşkil etmektedir. Bu probleminin çözümüne bankacılık sektörü, yürüttüğü faaliyetler ile katkı sağlamak ve ekonomik büyümeyi etkileyen pek çok fonksiyonu yerine getirmektedir. Literatürde bu ilişkiyi test eden çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda bankacılık sektörünün ekonomik büyümeye etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bir kısım çalışmalar da ekonomik büyümenin bankacılık sektörünü geliştirdiği sonucuna varmıştır. Bu iki sonuç literatürde sırasıyla arz ve talep öncülü hipotez olarak isimlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı; Türkiye ekonomisi için bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Mevcut literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar, genellikle finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılmıştır. Fakat bankacılık sektörü özelinde yapılan çalışma sayısının sınırlı olması ve Türkiye ile ilgili kullanılan değişkenler ve bunların birbirini etkileme yönü bakımından farklılık oluşturma isteği konunun seçilmesinde belirleyici olmuştur. Bu iki önemli iktisadi olgu arasındaki ilişkinin yansımaları ve konu ile ilgili az sayıda çalışmanın yapılmış olması çalışmanın önemini artırmakta olup, literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda söz konusu ilişkiler, 2003-2013 dönemi için Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

Çalışmada yer verilen değişkenler (GDP ve OUVTC) öncelikle seviyede daha sonra da birinci farklarında durağanlık testine tabii tutulmuştur. Her iki değişken için seviyesinde yapılan birim kök testleri sonuçları

değişkenlerin durağan olmadığını göstermiştir. Durağan olmayan serilerin farkları alınarak durağan hale getirilmiş ve bu doğrultuda her iki serisinde farkı alınarak yeniden durağanlık testine tabi tutulmuştur. Farkı alınmış serilerin %5 anlam düzeyinde durağan oldukları ADF birim kök testi sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bu durum serilerin birinci farkında durağan olduğunu göstermektedir. Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında en az 1 eşbütünleşme denkleminin var olduğu %5 kritik değerde reddedilemediğini göstermektedir. Her iki test sonuçları GDP ve OUVTC serilerden oluşan sistemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ifade etmektedir.

Çıkan test sonuçlarına göre GDP ile OUVTC arasında %7'lik bir ilişki olduğu söylenebilir. Hata düzeltme katsayısının değeri 0.03'dir. Bu sonuca göre orta uzun vadeli toplam kredilerde kısa vadede gerçekleşen sapmaların her üç ayda yaklaşık 0.03 kadarının ortadan kalktığı söylenmektedir. Diğer bir deyişle, uzun dönem dengesi yaklaşık olarak 33 dönem gibi bir sürede tekrar yakalanabilecektir. Granger nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar % 5 hata payı ile değerlendirildiğinde, $0.1538 > 0.05$ olduğundan H_0 reddedilir. Yani orta ve uzun vadeli toplam krediler, GSYİH üzerinde nedensel etkiye sahiptir.

Nedensellik testinden elde edilen bulgular bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu nedensellik ilişkisi, bankacılık sektörünün temel göstergelerinden olan OUVTC'den ekonomik büyümeye doğrudur. Bu durum, bankacılık sektöründeki gelişmelerin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada elde edilen nedensellik ilişkisi kredilerden ekonomik büyümeye doğru olduğu için arz yönlü görüşleri destekler niteliktedir. Bu sonuçlara göre, gelişmekte olan ülkelerde bankalarca kullanılan orta ve uzun vadeli kredilerin kullanılması dolayısıyla yatırımların arttığını ve katma değer oluştuğunu buradan hareketle de ekonomik büyümenin olumlu etkilendiğini söylemek mümkündür.

Gerçektende Türkiye'de, bankacılık sektörünün kullandığı krediler vasıtasıyla hem bireysel

ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir rol üstlenerek beşeri gelişime katkı sağladığı hem de uzun vadede yatırımlara kaynak oluşturarak üretimi arttırmak suretiyle reel GSYİH'yı attırmada yardımcı olduğu görülmektedir. Beşeri gelişime yönelik faaliyetlerin artması, insan yaşamının kalitesini iyileştirerek, üretim süreçlerinin verimliliğini arttırmaktadır. Diğer taraftan özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sınırlı sermayenin, ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek sektörlere kredi yoluyla aktarılması ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bankalar sağladıkları bu kredilerin dağılması konusunda seçici davranıp, kurumsal anlamda daha güçlü işletmeleri seçmekte ve böylece sermayenin etkin dönüşümünü sağlayarak kişi başına düşen gelirden ve büyüme oranlarında artışa sebep olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde yaşanan istikrarın da etkisiyle finansal piyasalarda yaşanan olumlu gelişmeler, ülkeyi uluslararası fon akışında önemli bir durak haline getirmiştir. Bu nedenle dış borç finansmanında, maliyeti düşük etkin kaynak tahsisi dış borcun sürdürülebilirliğine yardımcı olmuştur. Ayrıca dış borç ödemelerinde kamu sektörünün üzerindeki yükün bu yolla hafiflemesi, ülke ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacak alanlara yapılacak olan yatırım olanakların artmasını da sağlamaktadır.

Ancak bankacılık sektörü ile ekonomik performans arasındaki ilişki her zaman olumlu seyretmemektedir. Bankacılık sektöründe meydana gelen olumsuzluklar çok kısa sürede ekonominin geneline yayılmakta ve ülkeyi krize sürüklemektedir. Bu nedenle finansal kurumların, finansal serbestleşme politikalarıyla uyumlu hale gelmesi önem taşır. Ülkelerin yaşadığı ekonomik sorunlar, finansal sistemlerin bütünleşmesi sonucu çok hızlı bir şekilde diğer ülkeleri de etkiler. Bu anlamda finansal sistemdeki kırılmalıklar, yaşanan her türlü olumsuzluklar tek bir ülkenin değil, küresel finansal sistemin de sorunu haline gelir. Her ülke de kendi ekonomik gelişmişliğine bağlı olarak krizlerden farklı derecelerde etkilenebilir. Son dönemlerde yaşanan finansal krizler bunu en güzel örneğidir. Türkiye'de bu krizlerden ağır yaralar almış, büyüme oranları negatif değerlerde seyretmiştir. Türkiye'nin karşılaştığı bu krizlerden etkilendiği kısımlar daha çok krediler ve yatırım üzerinde olmuştur. Yaşanan tüm

krizlerde de iç ve dış etkenler birlikte etki etmiştir. Bu durum iyi yönetilemeyen bir bankacılık sektörünün ekonomiler için ne kadar tehlikeli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- AguCletus C.,Chukwu Jude Okechukwu (2008), "Toda and Yamamoto CausalityTests between "Bank-Based" Financial Deepeningand Economic Growth in Nigeria", European Journal of Social Sciences,7(2), s.175-184.
- Akdemir, Ali; Sefer Şener; Özgür Topkaya (2009), "2008 Küresel Krizi: Toplumsal Sorunlar Karşısında Bir Çözüm Olarak Sivil Toplum Kuruluşları", Dernekler Dergisi, Sayı:8, 2009, 24.
- Akpınar, T. A. (2009), "Türkiye'de Ekonomik Krizler 1969-1974-1978 ve 1980 Krizleri", Sinestezi E Dergi, s. 1-17.
- Akyüz, Yılmaz (2003), "TheMaking of The Turkish Financial Crisis",World Development, Cilt: 31, Sayı: 9, p. 1-56.
- Alptekin, Erdem (2009), "Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları", AR&GE Bülten.
- Apak, Sudi, ATAÇ, Ayhan (2009), "Küresel Krizler", Avıcol Basım Yayın: İstanbul.
- Aslan, Özgür, KÜÇÜKAKSOY, İsmail (2006), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi,4, s.12-28.
- Aslan, Özgür. ve H. L.Korap (2006), "Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Güz, (17), 1-20.
- Atamtürk, Burak (2007), "Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye'de Finansal Serbestleşmenin İç Tasarruflar Üzerine Etkisi", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 23(2), s. 75-89.
- Bastı, Eyüp (2009), "Global Financial Crisis And The Turkish Financial System", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, 2009, 89-103.
- Beck Thorsten vd. (1999), "Finance and the Sources of Growth", World Bank Policy Research Working Paper, 2057, s.1-31.
- Beck Thorsten, Levine Ross (2004), "Stock Market, Banks and Growth: Panel Evidence", Journal of Banking and Finance, 28(3) s.423-442.
- Boratav, Korkut (2002), "Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009", İmge Kitabevi: İstanbul.
- Caporale Guglielmo Maria vd. (2009), "Financial Development and Economic Growth: Evidence from Ten New EU Members" Discussion Paper of DIW Berlin, 940, s.1-39.
- Civelekyüce, Burcu (2009), "Küresel Finansal Kriz ve Türk Bankacılık Sektörü", Leaders, Kasım 2009.

- Çayırılı, Emre (2012), "1995- 2011 Döneminde Faiz Oranı, Döviz Kuru ve İMKB 100 Endeksindeki Gelişmeler", <http://finansomi.blogspot.com/2012/04/1995-2011- döneminde faiz-oran-döviz.html> (10.08.2013).
- Çolak, Ö. Faruk(2009), "2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz", Tisk Akademi Özel, Sayı:2, 2009.
- Demir, F; A. Karabıyık; E. Ermişoğlu; A. Küçük (2008), "ABD Mortgage Krizi", BDDK, Ağustos 2008, 8.
- Demirhan Erdal vd. (2011), "The Direction of Causality between Financial Development and Economic Growth: Evidence from Turkey", International Journal of Management, 28(1), s.1-19.
- Erdoğan, Niyazi (2002) "Dünya Ve Türkiye'de Finansal Krizler", Yaklaşım Yayınları: Ankara.
- Eren, Aslan ve Bora Süslü (2001), "Finansal Kriz Teorileri ışığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi", Yeni Türkiye, Sayı: 41, Yıl: 7, Eylül-Ekim, ss. 662-674.
- Ertuna, Özer (2003), "Krizler ve Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu ", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Ağustos 2003.
- Ertunç, Mehmet Ali (2010), "Türkiye Ekonomisi Temel Makroekonomik Göstergeler", Hazine Kontrolörleri Derneği Dergisi, Sayı: 5, s. 17.
- Fırat, E., (2008), "Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Krizler ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Değerlendirilmesi," Stratejik Araştırmalar Dergisi.
- Hondroyannis George vd. (2005), "Financial Markets and Economic Growth in Greece, 1986-1999", Journal of International Financial Markets, 15(2), s.173-188.
- Levine Ross, Zervos Sara, (1998), "Stock Markets, Banks and Economic Growth", The American Economic Review, 88(3), s.537-558.
- Levine Ross, (2004), "Finance and Growth: Theory and Evidence", Nber Working Paper-Series,10766, s.1-116.
- Mangır, Fatih (2006), "Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, s. 459-472.
- Melvin, Michael, TAYLOR, Mark P. (2009), "The Global Financial Crisis: Causes, Threats and Opportunities. Introduction and Overview", Journal of International Money and Finance 28, 2009, 1243-1245.
- Özcan, Burcu, ARİ, Ayşe (2011), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", Business and Economics Research Journal, 2(1) , s.121-142.
- Öztürk, Melda (2005), "Sermaye Birikiminde Zorunlu Bir Uğrak Olarak Kriz," Kapitalizm ve Türkiye I. haz. Ercan, Fuat; Akkaya, Yüksel; Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınlar: Ankara.
- Parasız, İlker (1999), "Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü", Ezgi Kitabevi: Bursa.
- Report, G. F. (2013), "Rethinking the Role of the State in Finance", Washington, D.C: World Bank.
- Serdengeçti, S., (2002), "Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler: Merkez Bankası Bakış Açısından Çıkarılacak Dersler", Uluslararası Ekonomi Konferansı.
- Somçağ, S., (2007), "Türkiye'nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları", (2.Baskı), 2006 Yayınevi: İstanbul.
- TCMB (2008), "Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/dundenbugune_TCMB.pdf, 20.07.2013.
- Tsuru, Kotaro (2000), "Finance and Growth: Some Theoretical Considerations and a Review of the Empirical Literature", OECD Economics Department Working Papers, 228, s.1-54.
- Ünalmiş, Deren (2002), "The Causality Between Financial Development and Economic Growth: The Case of Turkey", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Webb Jan P. Vd. (2002), "The Effect of Banking and Insurance on the Growth of Capital and Output", 2002 <http://rmictr.gsu.edu/Papers/WP02-1.pdf> (14.09.2013).
- Yılmaz, Koray R. (2005), "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi – Sınıf Merkezli Bir Çerçeve," Kapitalizm ve Türkiye I. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Dipnot Yayınları: Ankara.
- Yiğitoğlu, A. İhsan (2005), 2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi, Sosyo Ekonomi (Ocak-Haziran), s.119.
- Yülek, Murat A. (1997), "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", Hazine Dergisi, Sayı 6, s. 89-103.
- Web: www.tcmb.gov.tr, 28.05.2013.
- Web: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 12.04.2013.

Üniversite Öğrencilerinin Kent Tatmini ve Bağlılık Duygularının Gelişiminde Kent Deneyimlerinin Rolü*

Mutlu UYGUN¹
Aksaray Üniversitesi

Ebru GÜNER²
Aksaray Üniversitesi

Selçuk KILIÇ³
Aksaray Üniversitesi

Öz

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin okudukları kente yönelik deneyimleri ile kent tatmini, kent bağlılığı ve bunların bir sonucu olarak gelişen olumlu ağızdan ağza iletişim (AAİ) davranışları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla yürütülmüştür. Nicel yöntemden yararlanılan çalışmada, Aksaray Üniversitesi'nde okuyan 861 öğrenciden amaca yönelik ölçeklerden yararlanılarak oluşturulmuş bir anket yoluyla kolayda örnekleme yöntemine göre veri toplanmıştır. Toplanan veriler, SPSS istatistik yazılım programı yoluyla betimsel istatistiklerden, faktör analizinden, çok değişkenli varyans analizinden (MANOVA) korelasyon analizinden (Pearson) ve standart çoklu regresyon testinden yararlanarak analiz edilmiştir. Analiz sonucu üniversite öğrencilerinin kent deneyimlerinin halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler, kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler, kentteki barınma deneyimleri, kentteki sosyal yaşam deneyimleri, ulaşım deneyimleri ve kentin olumsuz ekonomik koşullarına yönelik deneyimler olmak üzere altı boyutta ele alınabileceği belirlenmiştir. Sonuçlar, bu deneyimlerle kente yönelik tatmin, bağlılık duyguları ve AAİ davranışları arasında istatistiksel olarak görece orta düzeyli ilişkiler olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca çalışmada, bu deneyimlerin bazı kişisel özelliklere bağlı olarak yer yer farklılaştığı; kent tatmini, bağlılığı ve olumlu AAİ davranışı açısından en önemli kent deneyimlerinin kentin fiziksel çevre koşullarına, sosyal yaşama ve halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Kent Deneyimleri, Kent Tatmini, Kent Bağlılığı, AAİ Davranışı, Üniversite Öğrencileri

Jel Kodları: M30; M31; M39

The Role of Urban Experiences for Development of University Students' Urban Satisfaction and Attachment Emotions

Abstract

This study was conducted to investigate the relationships between university students' experiences for the urban they study and urban satisfaction, urban attachment and positive word of mouth communication (WOM) behaviors developing as a result of these emotions. In the research utilized the quantitative approach, data was collected by means of a questionnaire created using scales for the purpose from 861 students studying at the Aksaray University through convenience sampling method. The data were analyzed by SPSS statistical software program through the descriptive statistics, factor analysis, the correlation analysis (Pearson) and standard multiple regression test. It was determined the university students' urban experience can be addressed in six dimensions; the residents' negative viewpoint experiences, the experiences of urban's physical environment situations, the accommodation experiences in urban, the social life experiences in urban, transportation experiences and the experiences of urban's negative economic conditions. Results pointed out the presence of statistically relatively moderate level relationships between these experiences and urban satisfaction, attachment, WOM behaviours. Also in the research, it was found that varied of these experiences depending on some personal characteristics; and the most important urban experiences are the experience of urban's physical environment situation, the social life experiences and the experiences of residents' negative viewpoints for the urban satisfaction, attachment and positive WOM behavior.

Keywords:

Urban Experiences, Urban Satisfaction, Urban Attachment, WOM Behavior, University Students.

Jel Codes: M30; M31; M39

* Bu çalışma, Aksaray Üniversitesi BAP koordinatörlüğü tarafından "2014-033" No'lu proje kapsamında desteklenmiş olup; 4. Ulusları Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresinde sunulan "Üniversite Öğrencilerinin Kent Tatmini ve Bağlılık Duygularının Gelişiminde Kent Deneyimlerinin Rolü" başlıklı bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş son halidir.

¹ Aksaray Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mutluuygun@gmail.com

² Aksaray Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ebruguner1981@gmail.com

³ Aksaray Üniversitesi, İİBF, YBS Bölümü, swordseljuk@gmail.com

Kentler, genelde özellikleriyle ve davranışlarıyla kent markasını şekillendiren, iletişim elçileri olarak hizmet eden (Freire,2009, s.1) ve kentin yaşamsal bir parçası olan mevcut kent sakinlerinin kalıcılığı açısından (Insch ve Florek, 2008, s.138) özelde de “yaratıcı sınıf” (Zenker, 2009, s.23) olarak da adlandırılan yetenekli kişiler ya da katma değeri yüksek “anahtar gruplar” (turist, yatırımcı, işletme, üniversite öğrencileri gibi) (Zenker ve Beckmann, 2013, s.6) açısından rekabet etmekte, bu kurumları ve kişileri kente çekebilme ve kentte kalıcı olmalarını sağlayabilmek sürdürülebilir başarı açısından önem kazanmaktadır. Dolayısıyla tıpkı mekanlar gibi kentlerin de sürdürülebilirliğini güvence altına alabilmek için aktif olarak yönetilmeleri gerektiği yaygın ölçüde kabul gören bir anlayış olarak öne çıkmakta (Coca-Stefaniak vd., 2009, s.74) ve bunu başarabilmenin yolu büyük ölçüde hedef grupların değerlerini, isteklerini, ihtiyaçlarını, tercihlerini, davranışlarını ve en önemlisi yaşamayı arzuladıkları kent deneyimlerini anlayabilmekten geçmektedir.

Kentler yapıları gereği ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel canlılık ve gelişim açısından kent sakinlerine bir anlamda bağımlılık göstermektedirler. Whyatt (2004, s.349), yerel kent sakinlerinin yaşadıkları topluma yönelik olumlu tutum geliştirmelerinin bu açıdan beklenen getirileri doğrudan etkileyebildiğini dile getirmektedir. Bu yüzden vatandaşlar arasında arzu edilen kent tatmin düzeylerini başarmanın kent yöneticilerinin ya da karar alıcılarının nihai amacı gerektiği (Insch ve Florek, 2008, s.138-139; Kotler vd., 1999) giderek daha sık vurgulanmaktadır. Bu nedenle kent karar alıcılarının öncelikle kent gezgincileri için kenti ziyaret edilecek hoş bir mekan olarak tasarlamadan önce kenti, vatandaşlar için yaşanabilecek iyi bir mekan olarak kurgulamaya odaklanmaları (Zenker vd., 2013, s.156) gerektiği tartışılmaktadır. Bu, iyi bir kent yönetiminin en önemli çıktılarında biri kabul edilen vatandaş tatmininin oluşumu açısından neredeyse zorunluluk taşımaktadır, denebilir.

Yüksek eğitim kurumları buldukları bölgelerin ya da kentlerin ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve çevresel

gelişimine önemli katkılar sağlaya gelmişlerdir (Allinson, 2006, s.81; Chatterton ve Goddard, 2000, s.47). Üniversiteler, genelde ülkenin büyüyen gelişmesine, özelde bulunduğu kentin değişip kalkınmasına etki eden anahtar ve itici güçlerden biri kabul edilmekte (Bilgin Turna, 2015, s.75; Charles, 2006, s.117; Huggins ve Johnston, 2009, s.1088) ve kuruldukları kentin sosyo-ekonomik hayatında önemli etkiler yaratabilmekte (Halterbeck ve Conlon, 2015; Harris, 1997, s.605; Huggins ve Cooke, 1997, s.325), kentin ekonomik ve sosyal yaşamına canlılık kazandırarak çekiciliğini (albenisini) artırabilmekte (Allinson, 2006, s.93), kentleşme (Akçakanat, vd., 2010, s.176; Öztürk vd., 2011, s.145) sürecini hızlandırabilmekte ve istedik yönde kültürleşmeye katkı sağlayarak (Tösten vd., 2013, s.111) kültürel altyapıyı geliştirebilmektedir. Üniversite öğrencileri, belli başlı ekonomik kazanımların dışında, kentlere özellikle akademik dönem boyunca canlılık kazandırarak kültürel ve sosyal hareketlilik de getirebilmekte, özellikle eğlence-dinlenme mekânlarının, sanatsal ve sosyal faaliyetlerin sayısının artışına etki ederek kültürel yaşamı güçlendirmede ve zenginleştirmede de önemli bir role sahip olabilmektedirler. Bu öğrencilerin bir kısmı eğitimleri sonrasında da kentte kalmaya devam edebilmekte, üniversite kentleri yüksek eğitimi ve genç nüfustan sonrasında da yarar sağlamayı sürdürebilmekte, bu öğrenciler önerileriyle ve şikâyet davranışlarıyla potansiyel öğrencileri dahi etkileyebilmektedirler (Insch ve Sun, 2013, s.179-181). Dolayısıyla kentteki bu etkileri de dikkate alındığında, buldukları kentin geçici ikamet eden unsurları kabul edilen ve kent nüfusunun önemli sayılabilecek bir kısmını oluşturan (Hubbard, 2009, s.1903; Allinson, 2006, s.80) üniversite öğrencileri, çoğu kent için “anahtar ya da hedef grup” olarak çarpıcı biçimde öne çıkabilmektedirler. Bunun öneminin farkında olan kentlerin giderek kentin marka kimliği ile öğrenci kültürünü bütünleştirebilmenin çabasına girmeye başladıkları (Cubillo vd., 2006, s.102; Petruzzellis ve Romanazzi, 2010, s.140) her geçen gün artan sayıda örnekleriyle dikkat çekmektedir. Bu yüzden kentle ilgili hangi unsurların ya da

deneyimlerin öğrenciler açısından en uygun ve istendik olduğunun belirlenmesi, öğrencileri kente çekecek, kalıcı hale getirecek, kent tatminlerini ve bağlılıklarını geliştirerek kent açısından olumlu davranışlar sergilemelerini sağlayacak çabaların ilk ve önemli adımını oluşturmaktadır.

Öğrencinin bir üniversitedeki yaşam bağlamı dikkate alındığında, bunun üniversite, üniversite mekânı, yerel halk ve yerel kent mekânı olmak üzere çeşitli boyutlarının olduğu ve bunların bütününde bir uyumun sağlanması gerektiği söylenebilir. Farklı şehirlerden gelen ve “uzun dönemli turist” olgusuyla açıklanabilecek öğrencilerin kentle uyumlarında yaşamsal kabul edilen “kent deneyimleri”, kent çekiciliğini artırarak sürdürülebilir kent gelişiminde belirleyici nitelik kazanabilmektedir. Öğrencilerin eğitim dönemleri süresince yaşadıkları anılmaya değer kent deneyimleri, olumlu duyguları teşvik ederek kent bağlılığının oluşmasında, kentlerin bu anlamda kendilerini farklılaştırabilmesinde ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmesinde önemli bir role sahip olabilmektedir.

Kent yönetimi, rekabetçi baskılara tepki verebilmek (Wells, 1991, s.24) ya da yerel sorunlara yerel çözümler sunabilmek (Coca-Stefaniak vd., 2009, s.79) ve özellikle kent sakinlerinin tatmin, bağlılık ve olumlu davranışlar geliştirmelerine katkı sağlayan öznel kent deneyimlerinde belirleyici olan kent yaşamının özelliklerini belirleyebilmek, planlayabilmek, tasarlayabilmek ve yönetebilmek için aynı zamanda çevre psikolojisi, sosyoloji, pazarlama (tüketici davranışı) ve turizm gibi ilişkili diğer bilim disiplinlerini de dikkate alması gereken geniş bir alanı temsil etmektedir. Zira, tıpkı diğer tüketiciler gibi kent tüketicileri olan vatandaşlar da giderek daha karmaşık bir yapıya dönüşmekte, toplumda bazı yollarla kurulan ilişkiler ve etkileşimler başta olmak üzere bir bütün olarak kent mekanında ya da kentin çeşitli alanlarında ve mekanlarında birçok deneyim yaşamayı arzu etmektedirler (Whyatt, 2004, s.349). Bu noktada, kent yönetiminden sorumlu karar alıcıların vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayacak varlıklar ve yeteneklere olanak sağlayacak stratejiler geliştirmeleri önem kazanmaktadır. Vatandaşların bir kent bağlamındaki

istek ve ihtiyaçları, çok ve çeşitlidir. Vatandaşlar bir yandan kentteki bir dizi kamu ve özel sektöre ait tesis ve olanakları rahatça ve güvenle kullanmak, bunlar tarafından sunulan hizmetlerden yararlanmak isterken, bir yandan da topluluk (cemiyet) faaliyetleri, eğlence, arkadaşlar edinme, onlarla bir araya gelerek etkileşimde bulunma, zaman geçirme gibi çok çeşitli sosyal deneyim yaşatan alan ve mekân arayışında olabilmektedirler. Günümüzün kent sakinleri, yerel toplumla bir bağ hissi taşımadıklarında, yerel kentten kendilerini sakındırabilmekte (Whyatt, 2004, s.352) ve alternatif arayışlara yönelebilmektedirler. Bu yüzden, kent yönetiminden sorumlu karar alıcıların kent sakinlerinin istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmeyi önemli bir amaç olarak benimsemeleri yaşamsaldır. Ancak uygulamada sıklıkla daha çok ekonomik çıktılar ya da rekabet ölçütleri gibi diğer başarı göstergelerine odaklanıldığı, vatandaşların kent deneyimlerine bağlı tatmin ve bağlılık duygularının sadece kent pazarlama faaliyetleri açısından değil, tüm kent gelişimi açısından sıklıkla ihmal edildiği (Insch ve Florek, 2008, s.138) dikkat çekmektedir. Kentlerin gelişimi ve sürdürülebilirliği açısından kent sakinlerinin kente yönelik tatmin ve bağlılık duygularının üst seviyeye çıkarılabilmesi ve kesintisiz olarak izlenmesi, öncelikli ve yaşamsal bir amaç olmalıdır (Guhathakurta ve Stimson, 2007, s.144). Bu anlamda, kent sakinlerinin kent tatminini ve bağlılığını izlemek, yöneticiler açısından bir performans göstergesi işlevi görmeyen yanında, kent sakinlerinin özel ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve kentle ilişkili yaşamayı arzuladıkları deneyimlere olanak sağlayacak bir kent çevresi ya da mekânı yaratabilmenin de bir ön koşuludur (Insch, 2010, s.171).

Kentler, vatandaşlar için çok çeşitli karmaşık mekânları, hizmetleri ve ilişkileri içinde barındıran ve her birey için öznel ve kültürel anlamlar taşıyan bir olgu olma özelliğine sahiptir. Bu yüzden kent tatmini, bireylerin o kentin özellikleri ya da niteliklerine yönelik algılarından ya da deneyimlerinden büyük ölçüde etkilenebilmektedir. Bu yüzden Insch ve Florek (2008, s.142) kent tatmini açısından tüm nesnel ve öznel kent nitelikleri ile kent sakinlerinin bunlar bağlamında

yaşadığı deneyimler arasındaki ilişkilerin incelenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Kente değer yaratacak sakinleri çekmek ve elde tutmak için kent karar alıcıları mevcut ve olası kent sakinlerinin motivasyonlarını, beklentilerini ve ihtiyaçlarını dikkate almak zorundadırlar. Kent sakinlerinin çoğunluğu tarafından paylaşılan yaşama, çalışma ve bunların dışındaki tüm zaman geçirme etkinlikleri (playing) açısından, yeterli ve uygun konaklama, ulaşım, sağlık hizmetleri, eğitim-öğretim, dinlenme ve rekreasyon olanakları, diğer kamu hizmetleri ve sosyal etkileşim fırsatları gibi daha pek çok gereklilik söz konusu olmaktadır (Williams vd., 2008, s.7-8). Bu liste, bir bireyin kente yönelik beklentilerini, motivasyonlarını ve tutumlarını şekillendiren kent deneyimlerine bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Zamanla bir kentte ikamet eden kişinin deneyimlerine bağlı olarak ortaya çıkan tatmin düzeyi, o kişinin orada kalma ya da alternatifler arama kararını etkileyebilmektedir. Buna dayalı olarak bir kent sakininin yaşamayı arzu ettiği kent deneyimlerinin kent bağlılığı ve kentteki kalıcılığını da güçlendirmesi beklenebilir (Insch ve Florek, 2008, s.139). Başka bir deyişle, bir kentte yaşayan vatandaşların kent tatminini karşılayacak ya da olumlu yönde aşacak bir standart oluşturacak fiziksel, sosyal ve kültürel varlıklar, kente bağlı vatandaşlar yaratmaya da destek sağlayabilmektedir. Bu yüzden kent sakinlerinin kent tatminlerini ölçmek ve izlemek, kent yönetimi açısından gerekli ve önemli bir performans göstergesi kabul edilebilir.

Müşteri tatmini, işlem düzeyi ve toplam düzeye dayalı iki farklı şekilde kavramsallaştırılabilmektedir. İşlem düzeyinde müşteri tatmini, belli bir sunuyu edinme koşuluna ilişkin tercih sonrası bir değerlendirme yargısı olarak görülür. Buna karşın toplam müşteri tatmini, bir sunu ile ilişkili bütün kazanımlara ve tüketim deneyimlerine dayalı genel bir değerlendirmeye işaret etmektedir. Dolayısıyla müşteri tatmini, müşterilerin deneyimleriyle ilişkili genel anlamdaki değerlendirmeleridir. Müşteri tatmini, tekrarlı davranışlar sergilemenin temel kaynağını oluşturduğundan, sadakat davranışının da öncül bir belirleyicisidir. Müşteri sadakati, ürün ya da hizmet sağlayıcısı ile süreklilik gösteren bir ilişki geliştirmeyi

güçlendirecek bir motivasyona dayalı davranışlar sergileme eğilimi olarak tanımlanabilir. Müşteriler zihinsel bir süreç yoluyla önceki deneyimlerine dayalı olarak beklentileriyle kendilerine sunulan şeyleri karşılaştırırlar. Sonrasında, beklentilerinin karşılanmaması, karşılanması ya da aşılması (tatmin-tatminsizlik) söz konusu olur. Algılanan performans, beklentileri aştıkça, tatmin de artar, aksi durumda tatmin azalır (Uygun, 2015, s.158-159). Kent tatmini açısından da benzer bir kavramsallaştırma yapılabilir. Dolayısıyla vatandaşların kent tatmininin, kent bağlılığının gelişiminde önemli bir rol oynadığı, kentte kalıcı olma ve öneri davranışlarının gelişimi üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, kent deneyimlerine göre şekillenen yüksek düzeyli bir kent tatmini ve bağlılığı, insanların o kente kendini daha yakın hissetme ve orada kalıcı olma davranışı gösterme ya da genel olarak kente yönelik daha yararlı davranışlar sergileme gibi bazı önemli olumlu sonuçlara neden olur (Zenker ve Rütter, 2014, s.12). Olumlu vatandaş davranışının en önemli göstergelerinden biri, kente yönelik olumlu ağızdan ağza iletişim (AAİ) davranışıdır (Stedman, 2002, s.576-577). Tatmin, sadakatin bir ölçütü olduğundan yaşadığı tüketim deneyiminden tatmin sağlayan bir kişi, diğer kişilerle gerçekleştirdiği iletişim yoluyla başkalarının da bu sürece katılımını etkileyebilmektedir (Petruzzellis ve Romanazzi, 2010, s.150). Başka bir deyişle bir kişinin yaşadığı tüketim deneyiminden sağladığı tatminin artışına bağlı olarak olumlu AAİ davranışı sergileme eğiliminde de bir artış olacağı beklenebilir. Bu yüzden kent deneyimleri açısından da tatmin ve bağlılık duygularının yanında, olumlu davranışlardan kabul edilen AAİ davranışının da ele alınmasının yerinde olacağı açıktır.

Pazarlama alanyazınında tüketici deneyimlerinin sonuçları bakımından tatmin, bağlılık ve AAİ davranış eğilimi sıkça analiz edilen değişkenler arasındadır. Ancak şaşırtıcı biçimde kent araştırmaları alanında tatmin ve bağlılık kavramlarına ve bunların kent deneyimleri ile ilişkilerine yönelik çok az araştırma yürütülmüş olduğu (özellikle Türkiye’de) dikkat çekmektedir. Bazı alan uzmanları (Insch, 2010, s.165; Insch ve Florek, 2008, s.138; Zenker ve Rütter, 2014, s.11)

önemine karşın yeterli bilgiye sahip olunmayan bu konuda çok daha fazla araştırma yürütülmesi gerektiğine önemle vurgu yapmaktadırlar. Bu noktadan hareketle, bu araştırmanın problemi, “üniversite öğrencilerinden oluşan kent sakinlerinin yaşadıkları kente yönelik deneyimlerin neler olduğunu ve bu deneyimlerle kent tatmini, kent bağlılığı ve gelecekteki olumlu davranışlardan kabul edilen kente yönelik olumlu AAİ davranışları arasındaki olası ilişkileri belirlemek” şeklinde ifade edilebilir.

Amaç ve Önem

Bu araştırmanın temel amacı, farklı şehirlerden bir kente üniversite eğitimi almak için gelen öğrencilerin kent deneyimleri ile kent tatmini, bağlılığı ve kente yönelik olumlu AAİ davranış eğilimleri arasındaki ilişkileri, başka bir deyişle kent deneyimlerinin tatmin, bağlılık ve olumlu AAİ davranışının gelişimindeki rolünü, kişisel katılımcı özelliklerini de dikkate alarak incelemektir. Bu temel amacı karşılayabilmek için aşağıda ifade edilen araştırma soruları (AS) ele alınarak irdelenmiştir:

AS 1: Üniversite öğrencilerinden oluşan katılımcıların kent deneyimleri hangi alt boyutlardan oluşmaktadır?

AS 2: Üniversite öğrencilerinin yaşadığı mevcut kent deneyimlerine yönelik düşünceleri ne yönde dağılmaktadır?

AS 3: Üniversite öğrencilerinin kişisel özelliklerine bağlı olarak yaşadıkları kent deneyimleri farklılaşmakta mıdır?

AS 4: Üniversite öğrencilerinin kent deneyimleri ile kent tatmini, kent bağlılığı ve kente yönelik ağızdan ağıza iletişim davranışları arasında bir ilişki var mıdır?

AS 5: Üniversite öğrencilerinin kent tatmini, kent bağlılığı ve kente yönelik ağızdan ağıza iletişim davranışları açısından etkili olan öncelikli kent deneyimleri nelerdir?

Kent karar alıcılarının ve politika yapıcılarının kentlerin gelişim stratejilerini belirlerken ve bunları hayata geçirirken kent sakinlerinin kent algılarını ve deneyimlerini kavrayabilmeleri çok önemlidir. Yukarıda yer verilen araştırma sorularının yanıtlanması, konuya ilişkin bir farkındalık yaratmanın

yanında, kent karar alıcılarının üniversite öğrencilerinden oluşan kent sakinlerinin deneyimlerini proaktif olarak yönetebilmelerinde, tatmin ve bağlılık duygularını güçlendirecek uygun stratejiler seçmede destek sağlayabilecek ipuçları içermektedir, denebilir. Dolayısı ile bu araştırmanın sonuçlarının başarılı bir kent yönetimi için mevcut ve gelecekteki proje açılımlarına, planlamalara ve politikalara fikir sağlama açısından önemli bir girdi oluşturabileceği söylenebilir.

Üniversiteler, çekebildikleri öğrenci potansiyeline dayalı olarak buldukları kentlerin gelişiminde önemli işlevler üstlene gelmiştir. Ancak, her geçen gün sayılarındaki nicel artış, öğrencilerin seçim yelpazesini genişleterek üniversitelere rekabet etme zorunluluğu getirirken, bu anlamda üniversitelerin buldukları kentler de öğrencilerin seçim kararlarında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Rekabet artışıyla birlikte giderek daralan öğrenci havuzundan öğrenci girdisi sağlama yönündeki çabaların ve üniversiteleri çekici ve tercih edilebilir bir yapıya kavuşturabilecek öğrenci-kent uyumunun daha da önem kazanacağı açıktır.

Kentin bir bütün olarak fiziksel, sosyal ve kültürel çevresini oluşturan bileşenler, öğrencilerin orayı tercih etmelerinde önemli bir etken olabilmekte (Price vd., 2003, s.213; Cubillo vd., 2006, s.104), hatta genel eğitim deneyimlerini bile etkileyebilmektedir. Dolayısıyla programın ya da verilen eğitimin şöhretinin yanında üniversitenin bulunduğu kent de öğrencilerin motivasyonlarının oluşumunda ve üniversite tercihlerinde önemli bir role sahip olabilmektedir (Insch ve Sun, 2013, s.178-179). Özellikle evlerinden uzakta okumak isteyenler için çekici olan unsurlardan biri, hem kampus içinde hem de kampus dışındaki ders dışı deneyimlerdir (Abubakar vd., 2010, s.54; Petruzzellis ve Romanazzi, 2010, s.143). Bu yüzden kentler, tatminkar öğrencilerin olumlu AAİ çabaları yoluyla kente daha fazla yeni öğrenci çekmekte etkili olabilmekte ve bu öğrencilerin kendileri de lisans üstü düzeyde eğitimlerini sürdürmede tekrar bu kenti tercih edebilmektedirler (Gruber vd., 2010, s.108). Ancak araştırmacılar öğrencilerin üniversite tatminlerini etkileyen diğer faktörlere daha fazla odaklanırken, yer yer bunda daha büyük bir etkiye sahip olan üniversitenin yer aldığı kentle ilgili algılarını ve

deneyimlerini büyük ölçüde göz ardı etmektedirler (Cubillo vd., 2006, s.102; Darchen ve Tremblay, 2010, s.225; Brandt ve Mortanges, 2011, s.51). Bu çalışmadan elde edilen sonuçların bu açıdan da önemli olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Kavramsal Çerçeve ve Alanyazın

Taraması

Kentte yaşayan vatandaşların (kalıcı ve geçici) kentle olan ekonomik, sosyal ve çevresel etkileşimleri, onların kent deneyimlerini ve tatminlerini şekillendirmektedir. Dolayısıyla kent sakinlerinin kent yaşamına yönelik tatminleri, öznel ihtiyaçlarını, beklentilerini ve o kentin niteliklerine ve özelliklerine yönelik algılarını içeren bir sürece işaret etmektedir (Insch ve Florek, 2008, s.139). Örneğin, bir aile çocuklarının oynayabileceği emniyetli alanları daha değerli görebilirken (Insch, 2010, s.166), öğrenciler eğlence-dinlendirme faaliyetleri (Zenker ve Beckmann, 2013, s.13) ile sosyalleşme olanaklarına daha büyük önem atfedebilmektedirler. Bu yüzden bir kentte ikamet eden herkesin kentin özelliklerini, çekiciliğini ve olanaklarını aynı biçimde değerlendireceklerini varsaymak önemli bir yanılgıdır (Insch ve Sun, 2013, s.180).

Alanyazındaki bazı araştırmalarda kent sakinlerinin kent deneyimlerini ve tatminlerini değerlendirebilmeye dayanak oluşturan çeşitli kent nitelikleri üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan birinde Santos ve meslektaşları (2007, s.56), buna ilişkin çeşitli tematik alanlar ortaya koymuşlardır. Bu anlamda, çevre (yeşil alanlar, kent temizliği, hava kirliliği, su, gürültü), kentleşme (nüfus yoğunluğu, kent ve mimari kalite), mobilite / hareketlilik (trafik, kamu ulaşımı), kültür (kültürel olanaklar, kültürel rekreasyon), spor, eğlence ve dinlendirme (rekreasyon ve dinlendirme alanları, spor olanakları), eğitim (eğitim olanakları, yüksek eğitim olanakları), sağlık (hastaneler kamu-özel, sağlık merkezleri, bakım merkezleri), sosyal hizmetler (yaşlı bakım evleri, rehabilitasyon merkezleri), ticaret ve hizmetler (nüfusun ticaret ve hizmet olanakları gibi), konut alma ve kiralama, konut kalitesi ve koşulu, kent güvenliği (suç, kent güvensizliği), fakirlik, sosyal ve sivil davranış özelliklerine yer vermişlerdir.

Bir diğer çalışmada Zenker ve meslektaşları (2013, s.159), kent tatmininin temel olarak "kentleşme ve çeşitlilik", "doğa ve rekreasyon", "iş imkanları" ve "maliyet etkinliği" olarak adlandırdıkları dört ayırt edici temel faktöre dayalı açıklanabileceğini tartışmaktadırlar. Kentleşme ve çeşitlilik, bir kentin açıklığı ve toleransı, birçok farklı kültürü ve alt kültürü barındırması, bir kentin enerjisi, kent imajı, çeşitli alışveriş fırsatlarına sahip olması, geniş bir dizi kültürel faaliyete imkan vermesi (tiyatro, gece hayatı vb.) ile ilişkili iken; doğa ve rekreasyon, çeşitli sayıda parklara ve açık alanlara, kent huzuruna, su kaynaklarına erişime, düşük kirliliğe, geniş bir dizi açık hava faaliyetlerine işaret etmektedir. İş fırsatları, kentteki profesyonellerle, özel bir bölgenin genel ekonomik büyümesiyle, iyi iş ve tutundurma fırsatlarıyla, genel maaş / ücret düzeyi ile ilişkiliyken; maliyet etkinliği ise, kentteki genel fiyat düzeyini, yaşam maliyetlerini, konut pazarını, mevcut apartmanları ve evleri kapsamaktadır. Araştırmacılar, bu dört faktörün bir kente yönelik tatmindeki toplam varyansının % 50'sini açıkladığını belirlemişlerdir.

Gerek Santos ve meslektaşları (2007) gerekse Zenker ve meslektaşları (2013) tarafından tartışılan kent özellikleri üniversite öğrencilerinin dışındaki kalıcı kent sakinleri ile yürütülen araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur. Buna karşın Insch ve Sun (2013, s.180-181) üniversite öğrencilerinin okudukları dönemdeki kent tatminlerini etkileyen ve kent deneyimlerini şekillendiren kent özelliklerinin neler olduğunu belirleyebilmek için çevre psikolojisindeki, sosyolojideki, pazarlamadaki, turizmdeki, kent tasarımındaki ve kent planlamasındaki önceki araştırmaları tarayarak 13 özellikten (değişkenden) oluşan bir yapı (liste) ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar uygun kent özelliklerine ilişkin bu yapıda doğal çevre (kentin görünümü / manzarası, liman, görünümler, yaban hayatı, açık hava etkinliklerinin varlığı); kişisel ve kamu güvenliği (fiziksel şiddet, suç ve diğer tehditlerden korunma); kamusal ulaşım (iyi kamu ulaşım ağı, ucuz ve güvenilir hizmet); sosyal varlıklar (kentin parkları ve bahçeleri, müzeleri, kütüphaneleri ve tarihi binaları); spor sahaları ve tesisleri (çeşitli spor faaliyetleri, olanakları

ve sportif olaylar); alışveriş ve yiyecek-içecek olanakları (geniş mağaza seçenekleri, hoş kafe ve restoran olanakları ve mekânları); kültürel manzara (kentin kültürel olayları ve festivalleri, canlı şovlar, tiyatro ve gece hayatı); iş / yaşam dengesi (iyi bir iş / kariyer ve dinlenme / aile zamanı); çekicilik ve canlılık (kentin tasarımı ve çekiciliği / estetiği / canlılığı ve enerjisi); kent sakinlerinin yeni insanlara, fikirlere ve farklılıklara açıklığı; diğer kentlere erişebilirliği ve nispi konumu (kentin havaalanına ve diğer yerlere / kentlere erişim kolaylığı); barınma / konaklama (gayrimenkul maliyeti ve yeterli kalitede ev veya konaklama olanakları); sosyalleşme ve toplum olma duygusu (insanlarla tanışma ve arkadaş olma kolaylığı, kültürel çeşitlilik ve topluluk duygusu) boyutlarına yer vermektedirler. Dolayısıyla bu araştırma, yer verilen araştırmacılar tarafından tartışılan kent nitelikleri (özellikle Insch ve Sun, 2013) esas alınarak yürütülmüştür.

Yöntem

Çalışmada, daha çok değişkenler arasındaki ilişkileri test etme amacıyla (Neuman, 2000, s.71) kullanılan nicel yöntem esas alınmış, değişkenleri inceleme biçimine

göre “ilişkisel (bağıntısal) araştırma” türünden ve “alan araştırması” deseninden yararlanılmıştır. Alan araştırması, katılımcıların bir müdahale olmaksızın herhangi bir konudaki görüşlerini ya da düşüncelerini, değerlendirmelerini, algılarını, tutumlarını ve davranışlarını belirlemeye yönelik yürütülen (Babbie, 2007, s.287) araştırma desendir. Çalışmanın bu kısmında örnekleme ve veri toplama süreci, veri toplama aracı, geçerlik, güvenilirlik ve veri analizi gibi yöntemle ilgili ayrıntılara yer verilmiştir.

Örnekleme ve Veri Toplama Süreci

Bu çalışmanın evrenini Aksaray Üniversitesi’ne bağlı çeşitli fakültelerin, yüksekokulların ve meslek yüksekokulların farklı bölümlerinde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada amaca yönelik ölçeklerden yararlanılarak oluşturulmuş bir anket yoluyla Aksaray Üniversitesinde okuyan öğrencilerden kolayda örnekleme yöntemine göre birebir görüşülerek 2015-2016 eğitim öğretim döneminde veri toplanmıştır. Veri toplama süresince 900 katılımcıdan veri toplanmış olup, bunlardan kullanılabilir 861 anket analizlere esas oluşturmuştur. Katılımcıların kişisel özelliklerini temsil eden tanıtıcı bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Kişisel Katılımcı Özellikleri

ÖZELLİKLER		% (N=861)	ÖZELLİKLER		% (N=861)	
Cinsiyet	-Erkek	43,5	Yaş	-17 ile 20 arası	51,4	
	-Kadın	56,5		-21 ile 24 arası	44,5	
Fakülte	-Fakülte	83,2		Sınıf	-25 yaş ve üzeri	4,1
	-Yüksekokul	6,6	-1. Sınıf		44,4	
	-MYO	9,2	-2. Sınıf		22,6	
Öğrenim Türü	-Normal Öğretim	65,2	-3. Sınıf		14,4	
	-İkinci Öğretim	34,8	-4. sınıf	18,6		
Büyüdüğü Coğrafi Bölge	-Marmara	8,2	Büyüdüğü Yer	-Köy ya da belde	18,8	
	-Ege	6,1		-İlçe merkezi	23,3	
	-Akdeniz	21,9		-Orta büyük. il merkezi	22,1	
	-İç Anadolu	47,5		-Büyükşehir	35,8	
	İkamet Yeri	-Karadeniz	4,1	-Devlet Yurdu	32,2	
		-Doğu Anadolu	4,0	-Özel Yurt-Pansiyon	27,7	
-Güneydoğu Anadolu	8,2	-Evde-Kirada	23,8			
Aile Geliri	-1000 TL ve altı	26,6	İkamet Yeri	-Evde-Kendi evinde	16,2	
	-1001 ile 2000 TL	40,6		Bireysel Harcama	-250 TL ve altı	16,8
	-2001 ile 3000 TL	19,5			-251 ile 500 TL	56,3
	-3001 ile 4000 TL	6,7	-501 TL ve üzeri	26,8		
	-4001 ve üzeri	6,6	Anne Eğitim	-İlkokul	65,0	
Baba Eğitim	-İlkokul	43,0		-Ortaokul	18,1	
	-Ortaokul	20,6		-Lise	11,8	
	-Lise	22,6		-Önlisans/Lisans	4,0	
	-Önlisans/Lisans	11,5	-Lisansüstü	1,1		
-Lisansüstü	2,3					

Aksaray Üniversitesinde toplamda yaklaşık 20.000 öğrencinin eğitim-öğretim gördüğü dikkate alındığında, bu evren sayısı açısından minimum 377 katılımcıdan veri toplamak (Ural ve Kılıç, 2006, s.49) böyle bir araştırma için kabul edilebilir alt sınırı oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada analizlere esas oluşturan 861 anket sayısı, yürütülen analizlerin varsayımlarını karşılama ve örneklem büyüklüğü açısından önemli ölçüde kabul edilebilir sınırlar içerisinde değerlendirilebilir.

Veri Toplama Aracı, Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmada alanyazında (Insch ve Sun, 2013; Ng, 2005; Santos vd., 2007; Zenker ve Rütter, 2014; Zenker vd., 2013 gibi) önceden belli amaçlarla geliştirilmiş, geçerlik ve güvenilirlikleri sınanmış çeşitli ölçeklerden yararlanılarak oluşturulan bir anketle veri toplanmıştır. Üç bölümden oluşan anketin ilk bölümünde kişisel katılımcı bilgilerine; ikinci bölümünde kent deneyimleri ölçeğine; üçüncü bölümünde ise kent tatminine, bağlılığına ve AAİ davranışına yönelik sorulara yer verilmiştir. İlk bölümdeki sorular çoktan seçmeli kategorik ve sürekli veri özelliği gösterirken; ikinci bölümdeki kent deneyimleri ölçeği orta noktası nötr olan (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum biçiminde sıralanan Likert tipi eşit aralıklı bir ölçme aracıdır. Kente yönelik tatmin, bağlılık ve AAİ davranışını değerlendirebilmek için sürekli veri özelliği gösteren sorulardan yararlanılmıştır. Ankete son şeklini verebilmek için 25 katılımcıdan ve 2 alan uzmanından da görüş alınmıştır.

Kent deneyimleri ölçeğinin hangi boyutlardan oluştuğunun belirlenebilmesi ve ölçeğin açıkladığı varyans yeterliliğinin değerlendirilebilmesi için faktör analizi yapılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğunu ve örneklem yeterliliğini incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçütünden ve Bartlett's Küresellik testinden yararlanılmıştır. Tabachnick ve Fidell (2007, s.614) örneklem yeterliliği açısından elde

edilen KMO değerinin ,60 ya da üzerinde ve Bartlett's Küresellik testi sonucunda elde edilen p değerinin de istatistiksel olarak anlamlı olması gerektiğini belirtmektedirler. Kent deneyimi ölçeği için elde edilen ,87 KMO ve $p=0,000 < 0,01$ değerleri verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ölçeğin geneline ilişkin Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanarak ölçeğin güvenilirliği test edilmiştir. Nunnally (1978) 0,70 ve üzerindeki bir Alpha değerinin ölçeğin güvenilirliği açısından yeterli olduğunu vurgulamaktadır. Ölçeğin geneline yönelik hesaplanmış ,72 Alpha değeri bu ölçeğin görece yeterli sayılabilecek ölçüde güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

Veri Analizi

Veriler, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) istatistik paket yazılım programının 20. sürümüyle analiz edilmiştir. Aksaray Üniversitesi öğrencilerinden oluşan katılımcıların buldukları kentte yaşadıkları deneyimlere temel oluşturan boyutların neler olduğunun değerlendirilebilmesi için (AS 1) faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi, herhangi bir sosyal olguyu ölçen ölçek maddeleri arasındaki varyansı ve kovaryansı istatistiksel olarak açıklayan faktörleri (boyutları) belirlemede kullanılan bir tekniktir (Green vd., 2000, s.292).

Üniversite öğrencilerinin kent deneyimlerinin dağılımının nasıl olduğunun incelenmesinde (AS 2), yüzde ve frekans gibi betimsel istatistikler kullanılmıştır. Katılımcıların yaş, aile geliri, bireysel harcamaları ve sınıfları ile kent deneyimleri (AS 3); kent deneyimleri ile kente yönelik tatmin, bağlılık duyguları ve gelecekteki olumlu davranışlardan kabul edilen AAİ davranışı (AS 4) arasında bir ilişki olup-olmadığının belirlenebilmesi için Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmıştır. Bu analiz, sürekli değişkenler arasındaki doğrusal ilişkileri test ettiğinden, analiz öncesi değişkenlerin bütününe ilişkin bir serpilme grafiği elde edilerek, bu durumun uygunluğu kontrol edilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, öğrenim türü, ikamet yeri ve büyüdükleri şehrin özelliği ile yaşadıkları kent

deneyimleri arasında bir ilişki olup olmadığı (AS 3) ise, Çok Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA) ile test edilmiştir. MANOVA'ya ilişkin örneklem büyüklüğü, normallik, uçdeğerlerin kontrolü, doğrusallık, varyans-kovaryans matrislerinin homojenliği gibi varsayımlar söz konusudur. MANOVA için kesin bir kural olmamakla birlikte her bir hücrede minimum sahip olunan bağımlı değişken sayısından daha fazla katılımcı sayısının olması gerekmektedir (Pallant, 2007, s.277). Bu araştırma için 2 düzeyli cinsiyet bağımsız değişkeninden ve 6 düzeyli bağımlı değişkenden oluşan toplam 12 hücre; 2 düzeyli öğrenim türü bağımsız değişkeninden ve 6 düzeyli bağımlı değişkenden oluşan toplam 12 hücre; 4 düzeyli ikamet yeri bağımsız değişkeninden ve 6 düzeyli bağımlı değişkenden oluşan toplam 24 hücre; 4 düzeyli şehrin özelliği bağımsız değişkeninden ve 6 düzeyli bağımlı değişkenden oluşan toplam 24 hücre ve her değişken kombinasyonları için ilgili hücrelerde bu sayıları aşan katılımcı sayısına sahip olduğu söylenebilir. Tabachnick ve Fidell'e göre (2007, s.251), her bir hücrede en az 20 katılımcının yer aldığı bir örneklem büyüklüğü hem tek değişkenli hem de çok değişkenli normallik varsayımını karşılamak için yeterli olabilmektedir. Bu açıdan örneklemin görece uygun olduğu söylenebilir. Doğrusallık ise, her grup için her bir değişken çifti arasında oluşturulan bir serpilme grafiği ile kontrol edilmiştir. Varyans-kovaryans matrislerinin eşitliğini değerlendirmek için ise, Box's M ve Levene's test istatistikleri kullanılmıştır.

Aksaray üniversitesi öğrencilerinden oluşan katılımcıların öğrenim gördükleri kente yönelik tatmin ve bağlılık duyguları ile AAİ davranışlarında belirleyici olan öncelikli kent deneyimlerini incelemek için (AS 5) Standart Çoklu Regresyon analizi kullanılmıştır. Bu analiz, bir bağımlı değişkenin ne kadarının bağımsız değişkenler seti tarafından açıklandığını ve her bir bağımsız değişkenin göreceli katkısını belirlemede etkilidir (Pallant, 2007, s.151). Bu analize ilişkin normal dağılım, örneklem büyüklüğü, doğrusallık, sabit varyans, otokorelasyon olmaması ve bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olmaması gibi varsayımlar söz konusudur. Tabachnick ve Fidell (2007, s.123), çoklu regresyon için gerekli örneklem

büyükliğünün $N > 50 + 8m$ (m =bağımsız değişken sayısı) formülüyle belirlenebileceğini belirtmektedirler. Bu çalışma için elde edilen $861 > 50 + 8 \cdot 6 = 98$ sayısı, katılımcı sayısının yeterli sayılabileceğine işaret etmektedir. Diğer varsayımlar ise, yürütülen analizden elde edilen korelasyon sonuçları ve artıkların hatalarla serpilme grafiği (residuals scatterplots) yoluyla kontrol edilmiştir.

Regresyon analizinin temel varsayımlarından biri, artıkların normal dağılıma sahip olup olmadığının test edilmesidir (Kalaycı, 2005, s.259; Tabachnick ve Fidell, 2007, s.125). Artıkların normal dağılıp dağılmadığını kontrol etmek için standartlaştırılmış artıkların histogram ve P-P grafiklerinin incelenmesi önerilmektedir (Field, 2005, s.204; Hinton vd., 2004, s.317-318). Çalışmada bu analize yönelik elde edilen artıkların normal dağılımına ilişkin histogram ve P-P grafikleri incelendiğinde, dağılımın normal olduğu söylenebilir. Regresyon analizinin bir diğer varsayımı, veri setindeki gözlemler arasında otokorelasyon bulunmamasıdır. Bu durumda artıklar birbirleri ile korelasyon içinde bulunmamalı, başka bir deyişle veri setindeki hatalar birbirinden bağımsız olmalıdır. Bu sorunun test edilmesi için Durbin-Watson Testi (DW) kullanılmaktadır. DW test istatistiği 0 ile 4 arasında bir değer almaktadır. Genel bir kural olarak 1-3 arasında ya da 2'ye yakın değerlerin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı belirtilmektedir (Field, 2005, s.170). Kalaycı (2005, s.264), DW test istatistiği için 1,5-2,5 aralığının kabul edilebilir sınır olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada, elde edilen DW testi sonuçları sırasıyla tatmin düzeyi için 1,785; bağlılık düzeyi için 1,769; ve olumlu AAİ davranışı için 1,861 olup, verilerin otokorelasyon sorunu içermediği anlaşılmaktadır. Regresyon analizinin varsayımlarından bir diğeri de bağımsız değişkenlerin birbiriyle yüksek korelasyon göstermemesi gerektiğidir. Bağımsız değişkenler arasında 0,80 ve üzeri korelasyonların olması, çoklu doğrusallık probleminin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Büyüköztürk, 2011, s.100; Field, 2005, s.170; Kalaycı, 2005, s.266-267). Çoklu doğrusallığı ifade eden bu sorununun test edilmesi için bağımsız değişkenler arasında korelasyon analizi yapılmış,

korelasyonların 0,80'in altında olduğu (0,16 ile 0,52 arasında değişen), böylece çoklu doğrusallık sorunu bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çoklu doğrusallık

kontrol testleri olan varyans artma faktörü (VIF) ve tolerans istatistiğine de bakılmıştır. Tablo 2'de bağımsız değişkenlere ait tolerans ve VIF değerleri sunulmuştur.

Tablo 2. Regresyon Modelinde Çoklu Doğrusallığın Kontrolüne Yönelik Test Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Tolerans İstatistiği	VIF İstatistiği
Barınma Deneyimleri	,757	1,321
Ulaşım Deneyimleri	,733	1,364
Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	,909	1,100
Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	,644	1,553
Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	,693	1,443
Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	,670	1,493

Tablo 2'de tolerans değerlerinin 0,20'nin üzerinde olduğu ve VIF değerlerinin de 10'dan çok daha küçük olduğu görülmektedir. Buna göre bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorunu bulunmadığı söylenebilir.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, verilerin araştırma soruları doğrultusunda analiz edilmesiyle ulaşılan bulgulara ve ilgili alanyazın çerçevesinde yapılan yorumlamalara yer verilmiştir. Bu anlamda sırasıyla üniversite öğrencilerinin kent deneyimlerine temel oluşturan boyutlara, bu deneyimlere yönelik düşüncelerin

dağılımına, bu deneyimlerin kişisel özelliklerle, tatmin, bağlılık ve AAI davranışları ile ilişkilerine ve son olarak kent tatmini, bağlılığı ve kente yönelik olumlu AAI davranışında belirleyici olan kent deneyim türlerine ilişkin bulgulara değinilmiştir.

Üniversite Öğrencilerinin Kent Deneyimine Temel Oluşturan Boyutlar

Üniversite öğrencilerinin okudukları kente yönelik deneyimlerinin hangi alt boyutlardan oluştuğunu incelemek amacıyla faktör analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen faktör analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Kent Deneyimlerinin Boyutlarına Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar ve Ölçek Maddeleri (N=861)	Faktör Yükleri*	Öz Değer	Açıklanan Varyans
Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyim Boyutu			
Halkın öğrenciye karşı olumsuz tutumu	,725		
Halkın öğrencilere yönelik yardımsever davranışlar sergilemesi	-,423		
Halkın öğrencilere karşı yeterli hoşgörüyü göstermemesi	,756		
Halkın öğrencilere yönelik rahatsız edici tavırlar sergilemesi	,811		
Halkın öğrenciye "kötü gözle" bakması	,852	6,66	% 15,50
Halkın kent açısından üniversiteyi ve öğrencisini önemsiz görmesi	,790		
Halkın öğrencilerin ahlaki yapıyı olumsuz etkilediğine inanması	,685		
Halkın öğrencilerin ekonomiye olumlu katkı sağladığına inanmaması	,798		
Halkın üniversitenin sosyo-kültürel gelişimine katkısına inanmaması	,820		
Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyim Boyutu			
Aksaray'ın doğal güzellikler açısından zengin bir kent oluşu	,562		
Aksaray'ın hava kirliliği sorunu olmayan bir kent oluşu	,746		
Aksaray'ın yeterli yeşil alanlara sahip bir kent oluşu	,684		
Aksaray'ın mimari açıdan çekici ve modern görünümlü bir kent oluşu	,671		
Aksaray'ın çevre kirliliği sorunu olmayan bir kent oluşu	,665	5,80	% 11,26
Kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikler için mekânların, alanların sınırlılığı	,640		
Aksaray'ın gürültü kirliliğinin fazla olduğu bir kent oluşu	,717		
Aksaray'da elektrik, su, kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin yeterliliği	,447		
Aksaray'ın rahatsız edici düzeyde kalabalık bir kent oluşu	,670		
Barınma Deneyimi Boyutu			
Öğrencilerin barınmasını sağlayan yeterli sayıda yurt bulunması	,821		
Öğrencilerin kiralayabileceği yeterli sayıda ev bulunması	,753		
Ev sahiplerinin çoğunun öğrenciye ev kiralamada isteksiz davranması	,823	3,98	% 11,02

Apartman sakinlerinin binada öğrenci oturmasına karşı oluşu	,821		
Öğrencilere kiraya verilen evlerin bakımsız ve eski oluşu	,757		
<u>Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimi Boyutu</u>			
Aksaray'da kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklerin kısıtlı oluşu	,679		
Vakit geçirilecek, gezinti yapılacak park, bahçe, alanların bulunması	-,475		
Öğrencinin eğleneceği, vakit geçireceği, sosyalleşeceği yeterli alan, mekân bulunmaması	,662	3,94	% 10,59
Aksaray'da yeterli sağlık hizmetinin bulunması	,723		
Günün herhangi bir saatinde sorunsuz, rahat, güvenli dolaşma olanağı	,396		
<u>Ulaşım Deneyimi Boyutu</u>			
Şehir ve kampus arasındaki ulaşımда güçlük yaşanması	,546		
Aksaray'ın her noktasına ulaşımın kolaylıkla sağlanabilmesi	,799		
Günün herhangi bir saatinde ulaşımın kolaylıkla sağlanabilmesi	,847	3,41	% 6,35
Aksaray'da yeterli sayıda toplu taşıma aracının bulunması	,754		
Kalabalık nedeniyle toplu taşıma aracıyla rahat seyahat edilememesi	-,314		
<u>Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyim Boyutu</u>			
Ev sahiplerinin öğrencilere ev kiralarken yüksek kira bedeli talep etmesi	,369		
Aksaray'daki özel yurt fiyatlarının yüksek oluşu	,433		
Aksaray'da ulaşımın pahalı oluşu	,799		
Günlük yaşam için ihtiyaç hissedilen ürün ve hizmetlerin pahalı oluşu	,806	3,26	% 5,12
Aksaray'da öğrencilerin çalışabileceği iş olanaklarının kısıtlı oluşu	,431		
Aksaray'da aranılan her mal ve hizmetin kolayca bulunabilmesi	,572		
*Rotasyon Yöntemi: Varimax		Toplam Açıklanan Varyans: %	
59,84			

Tablo 3 incelendiğinde, Aksaray Üniversitesinde okuyan öğrencilerin Aksaray kentine yönelik deneyimlerinin altı temel boyuttan oluştuğu görülmektedir. Bu boyutların; halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimlerden (9 madde), kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimlerden (9 madde), barınma deneyimlerinden (5 madde), kentteki sosyal yaşam deneyimlerinden (5 madde), ulaşım deneyimlerinden (5 madde) ve kentin olumsuz ekonomik koşullarına yönelik deneyimlerden (6 madde) oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu boyutların toplam varyansın % 59,84'lik görece yüksek

sayılabilecek önemli bir açıklayıcılık düzeyine sahip olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki kısmındaki analizler bu temel boyutlar dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Üniversite Öğrencilerinin Kent Deneyimlerine Yönelik Düşünceleri

Katılımcıların Aksaray'a yönelik yaşadıkları kent deneyimlerine ilişkin düşüncelerini irdeleyebilmek için kent deneyim ölçeği üzerinden sağladıkları yanıtların yüzdelik dağılımları incelenmiştir. Her bir kent deneyimi alt boyutu için elde edilen sonuçlara Tablo 4'te, 5'te, 6'da, 7'de, 8'de ve 9'da yer verilmiştir.

Tablo 4. Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyim Boyutunun Yüzdelik Dağılımlar

Ölçek Maddeleri (N=861)	1*	2*	3*	4*	5*
Halkın öğrenciye karşı olumsuz tutumu	10,1	10,3	22,6	24,0	33,0
Halkın öğrencilere yönelik yardımsever davranışlar sergilemesi	24,2	22,9	31,9	14,8	6,1
Halkın öğrencilere karşı yeterli hoşgörüyü göstermemesi	9,2	13,7	23,7	26,1	27,4
Halkın öğrencilere yönelik rahatsız edici tavırlar sergilemesi	10,2	13,9	22,7	25,7	27,6
Halkın öğrenciye "kötü gözle" bakması	11,6	13,4	25,8	21,8	27,4
Halkın kent açısından üniversiteyi ve öğrencisini önemsiz görmesi	12,3	16,1	25,6	22,5	23,4
Halkın öğrencilerin ahlaki yapıyı olumsuz etkilediğine inanması	10,9	13,6	24,7	24,5	26,4
Halkın öğrencilerin ekonomiye olumlu katkı sağladığına inanmaması	11,8	10,8	18,8	28,1	30,5
Halkın üniversitenin sosyo-kültürel gelişimine katkısına inanmaması	15,2	14,3	27,5	26,5	16,5

*(1)Kesinlikle Katılmıyorum; (2)Katılmıyorum; (3)Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4)Katılıyorum; (5)Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 4'te görüldüğü üzere, halkın öğrenciye karşı olumsuz bakış açısına yönelik deneyimlerle ilgili olarak Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum yargıları bir arada dikkate alındığında katılımcıların yarıdan

fazlasının Aksaray halkının öğrenciye karşı olumsuz bir tutuma sahip olduğunu (% 57); öğrencilere karşı yeterli hoşgörüyü göstermediklerini (% 53,5); öğrencilere yönelik rahatsız edici tavırlar sergilediklerini (% 53,3);

üniversite öğrencilerinin kentin ahlaki yapısını olumsuz etkilediğine inandıklarını (% 50,9) düşündükleri belirlenmiştir. Ayrıca, nötr olanların dışında yönlü görüş bildiren katılımcıların yarısından fazlasının da halkın öğrencilere karşı yardımsever davranışlar sergilemedikleri, öğrenciye kötü gözle baktıkları ve üniversite öğrencilerini önemsiz

gördükleri yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, öğrencilerin özellikle halkla olan sosyal etkileşimlerinde ya da deneyimlerde önemli olumsuzluklar yaşadıklarını ve bu açıdan bir "halk-öğrenci" uyumsuzluğunun varlığını çarpıcı şekilde öne çıkarmaktadır.

Tablo 5. Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyim Boyutunun Yüzdelerle Dağılımları

Ölçek Maddeleri (N=861)	1*	2*	3*	4*	5*
Aksaray'ın doğal güzellikler açısından zengin bir kent oluşu	24,3	22,0	24,2	18,9	10,7
Aksaray'ın hava kirliliği sorunu olmayan bir kent oluşu	17,9	19,4	29,4	21,6	11,7
Aksaray'ın yeterli yeşil alanlara sahip bir kent oluşu	42,2	25,8	17,9	9,5	4,6
Aksaray'ın mimari açıdan çekici ve modern görünümlü bir kent oluşu	36,7	27,5	20,7	10,7	4,3
Aksaray'ın çevre kirliliği sorunu olmayan bir kent oluşu	24,9	24,0	30,0	15,1	5,9
Kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikler için mekânların, alanların sınırlılığı	6,9	8,8	16,5	34,9	32,9
Aksaray'ın gürültü kirliliğinin fazla olduğu bir kent oluşu	11,9	23,2	39,5	14,3	11,0
Aksaray'da elektrik, su, kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin yeterliliği	26,3	21,2	31,8	14,4	6,4
Aksaray'ın rahatsız edici düzeyde kalabalık bir kent oluşu	26,2	33,9	25,2	9,7	5,0

*(1)Kesinlikle Katılmıyorum; (2)Katılmıyorum; (3)Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4)Katılıyorum; (5)Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 5'ten, Aksaray kentinin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler açısından katılımcıların Aksaray kentinin yeterli yeşil alanlara sahip olmadığı (% 68) mimari açıdan çekici ve modern görünümlü bir kent olmadığı (% 64,2) ve doğal güzellikler açısından zengin bir kent olmadığı (nötr olanların dışında % 46,3) görüşünde oldukları, başka bir deyişle yaşamayı arzuladıkları kentin fiziksel estetik deneyimi sunan

yönlerine dikkat çektikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, katılımcıların çoğunluğunun kentte çeşitli kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklerin gerçekleştirilebileceği mekânların ve alanların kısıtlı olduğu (% 67,8); kentte elektrik, su, kanalizasyon gibi alt yapı hizmetlerinin yetersiz olduğu (nötr olanların dışında % 47,5) düşüncelerini de öne çıkardıkları gözlenmektedir.

Tablo 6. Kentteki Barınma Deneyimi Boyutunun Yüzdelerle Dağılımları

Ölçek Maddeleri (N=861)	1*	2*	3*	4*	5*
Öğrencilerin barınmasını sağlayan yeterli sayıda yurt bulunması	20,4	15,9	18,1	28,0	17,6
Öğrencilerin kiralayabileceği yeterli sayıda ev bulunması	25,4	22,4	28,8	16,9	6,5
Ev sahiplerinin çoğunun öğrenciye ev kiralamada isteksiz davranması	8,2	6,9	25,9	20,9	38,1
Apartman sakinlerinin binada öğrenci oturmasına karşı oluşu	7,4	8,1	30,8	21,9	31,8
Öğrencilere kiraya verilen evlerin bakımsız ve eski oluşu	7,7	8,0	33,8	22,2	28,3

*(1)Kesinlikle Katılmıyorum; (2)Katılmıyorum; (3)Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4)Katılıyorum; (5)Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların yarısının barınmaya yönelik genellikle olumsuz anlamda deneyimleri olduğu söylenebilir. Bu anlamda katılımcıların genellikle Aksaray'daki ev sahiplerinin çoğunluğunun öğrenciye ev kiralamada isteksiz oldukları (%59); Aksaray'da apartman yönetimlerinin ve sakinlerinin binalarında öğrenci oturmasına karşı oldukları (% 53,7); Aksaray'da öğrencilere kiraya

verilen evlerin bakımsız ve eski olduğu (% 50,5); ayrıca öğrencilerin kiralayabileceği yeterli sayıda evin olmadığı (nötr olanların dışında % 47,8) görüşlerini öne çıkardıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın, nötr olanların dışında yönlü görüş bildiren katılımcıların yeterli sayıda yurdun varlığı konusunda ikiye bölündükleri gözlenmektedir.

Tablo 7. Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimi Boyutunun Yüzdelerle Dağılımları

Ölçek Maddeleri (N=861)	1*	2*	3*	4*	5*
Aksaray'da kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklerin kısıtlı oluşu	5,9	8,5	17,0	31,4	37,3
Vakit geçirilecek, gezinti yapılacak park, bahçe, alanların bulunması	34,2	25,9	19,8	12,8	7,2
Öğrencinin eğleneceği, vakit geçireceği, sosyalleşeceği yeterli alan, mekân bulunmaması	7,7	8,8	16,1	28,5	38,9
Aksaray'da yeterli sağlık hizmetinin bulunması	25,4	21,9	29,4	15,7	7,6
Günün herhangi bir saatinde sorunsuz, rahat, güvenli dolaşma olanağı	39,5	21,5	20,9	10,5	7,5

*(1)Kesinlikle Katılmıyorum; (2)Katılmıyorum; (3)Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4)Katılıyorum; (5)Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 7'den de izlenebileceği üzere kentteki sosyal yaşam deneyimleri açısından katılımcıların, Aksaray'da kültürel, tiyatro, sinema, konser, sergi gibi sanatsal ve sportif etkinliklerin kısıtlı olduğu (% 68,7); vakit geçirilebilecek ve gezinti ihtiyacını karşılayacak yeterli park-bahçe ve alanlara sahip olmadığı (% 60,1); öğrencilerin eğlenebilecekleri, vakit geçirebilecekleri ve sosyalleşebilecekleri alanların ve mekânların yetersiz

olduğu (% 67,4) ve çarpıcı bir şekilde Aksaray'ın günün herhangi bir saatinde sorun yaşamadan rahat ve güvenli bir şekilde dolaşılacak bir kent olmadığı (% 61) düşüncelerini öne çıkardıkları dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, katılımcıların özünde özellikle akran gruplarıyla etkileşimlerin yer aldığı sosyal deneyimler açısından kentte önemli sorunlar yaşadıklarına ve bu anlamda kentte buna olanak sağlayacak mekânlara ihtiyaç duyduklarına işaret ettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Kentteki Ulaşım Deneyimi Boyutunun Yüzdelerle Dağılımları

Ölçek Maddeleri (N=861)	1*	2*	3*	4*	5*
Şehir ve kampus arasındaki ulaşımdaya güçlük yaşanması	9,3	11,7	15,2	20,9	42,9
Aksaray'ın her noktasına ulaşımın kolaylıkla sağlanabilmesi	31,5	20,3	20,4	18,0	9,9
Günün herhangi bir saatinde ulaşımın kolaylıkla sağlanabilmesi	34,5	19,1	21,2	16,7	8,6
Aksaray'da yeterli sayıda toplu taşıma aracının bulunması	36,2	21,9	18,3	16,2	7,4
Kalabalık nedeniyle toplu taşıma aracıyla rahat seyahat edilememesi	9,0	9,6	12,6	20,9	47,9

*(1)Kesinlikle Katılmıyorum; (2)Katılmıyorum; (3)Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4)Katılıyorum; (5)Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 8'den ulaşım deneyimleri ile ilgili katılımcıların yarısından fazlasının Aksaray'da kalabalık nedeniyle toplu taşıma araçlarıyla rahat seyahat edilemediği (% 68,8); öğrencilerin şehir ve kampus arasındaki ulaşımdaya güçlükler yaşadıkları (% 63,8); kentte yeterli sayıda toplu taşıma aracı bulunmadığı (% 58,1); günün çeşitli

saatlerinde (% 53,6) ve kentin çeşitli noktalarına ulaşımdaya sorun yaşadıkları (% 51,8) görüşünde oldukları anlaşılmaktadır. Bu sorunun kent yönetimi açısından öncelikli ve ivedi olarak çözüm üretilmesi gereken zorunluluklardan biri olduğu düşünülmektedir.

Tablo 9. Olumsuz Ekonomik Koşullara Yönelik Deneyim Boyutunun Yüzdelerle Dağılımları

Ölçek Maddeleri (N=861)	1*	2*	3*	4*	5*
Ev sahiplerinin öğrencilere ev kiralarından yüksek kira bedeli talep etmesi	6,3	7,4	29,9	20,6	35,8
Aksaray'daki özel yurt fiyatlarının yüksek oluşu	4,6	5,7	15,9	26,1	47,6
Aksaray'da ulaşımın pahalı oluşu	12,2	22,9	26,8	17,6	20,5
Günlük yaşam için ihtiyaç hissedilen ürün ve hizmetlerin pahalı oluşu	6,6	18,6	30,4	24,0	20,4
Aksaray'da öğrencilerin çalışabileceği iş olanaklarının kısıtlı oluşu	6,9	10,5	26,5	29,0	27,2
Aksaray'da aranan her mal ve hizmetin kolayca bulunabilmesi	22,2	27,7	26,3	17,2	6,6

*(1)Kesinlikle Katılmıyorum; (2)Katılmıyorum; (3)Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4)Katılıyorum; (5)Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 9'da katılımcıların Aksaray'daki özel yurt fiyatlarının yüksek olduğunu (% 73,7); kentte ev sahiplerinin öğrencilere ev kiralarından yüksek kira bedeli talep ettiklerini (% 56,4); kentte öğrencilerin

çalışabileceği iş olanaklarının kısıtlı olduğunu (% 56,2); kentte aranan her mal ve hizmetin kolayca bulunamadığını (nötr olanların dışında % 49,9) ve günlük yaşam için ihtiyaç hissedilen ürün ve

hizmetlerin pahalı olduğunu (nötr olanların dışında % 44,4) düşünmeleri yönüyle kentte ekonomik koşullardan kaynaklanan çeşitli olumsuz deneyimler yaşadıkları görülmektedir. Bu, Aksaray'ın görece küçük sayılabilecek ve gelişmekte olan bir kent olması durumu ile açıklanabilir. Bilgin Turna (2015) tarafından Rize'de yürütülmüş olan bir araştırmadan elde edilen sonuçlar, bu sonuçlarla belli ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu araştırmada da (2015) üniversite öğrencilerinin kentin tasarımından, çekiciliğinden, canlılığından, enerjisinden, yerel halkın davranışlarından yer yer şikâyetçi oldukları belirlenmiştir.

Kişisel Özellikler İle Kent Deneyimi İlişkisi

Üniversite öğrencilerinden oluşan katılımcıların kent deneyimlerinin yaş, aile geliri, bireysel harcamaları ve okudukları sınıfa bağlı olarak farklılaşmış-farklılaşmadığını belirleyebilmek amacıyla ilgili değişkenlerle Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmıştır. Davranış bilimleri açısından işaretine bakmaksızın .10, .30 ve .50 korelasyon katsayıları genel olarak sırasıyla küçük, orta ve büyük katsayılar olarak yorumlanır. Ayrıca, Tip I hata olasılığını minimize edebilmek için Bonferroni yaklaşımı (Green vd.,2000, s. 238) esas alınarak, anlamlılık düzeyi, hesaplanan korelasyon sayısına bölünerek (.05/24=.002) elde edilen .002 düzeyine göre sonuçlar değerlendirilmiştir. Anılan değişkenler açısından elde edilen korelasyon analizi sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Yaş, Aile Geliri, Bireysel Harcama ve Sınıf Değişkenleri ile Kent Deneyimleri Arasındaki Korelasyon Sonuçları

N= 861		Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	Barınma Deneyimleri	Sosyal Yaşam Deneyimleri	Ulaşım Deneyimleri	Olumsuz Ekonomik Koşullara Yönelik Deneyimler
Yaş	r**	.123*	-.049	-.217*	-.054	-.144*	.096
	p**	.001	.200	.000	.144	.000	.009
Aile Geliri	r	.079	.118*	-.007	.041	.062	-.077
	p	.041	.002	.841	.273	.094	.041
Bireysel Harcama	r	.085	.034	-.141*	-.050	-.018	.041
	p	.026	.389	.000	.182	.628	.274
Sınıf	r	.148*	.015	-.215*	-.042	-.134*	.050
	p	.000	.705	.000	.252	.000	.174

* Korelasyon katsayısının .002 düzeyinde (2-tailed) anlamlı olduğunu göstermektedir.

** Tabloda yer alan r, korelasyon katsayısına; p ise, anlamlılık düzeyine karşılık gelmektedir.

Tablo 10'da görüldüğü üzere, yaş değişkeni ile halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü düşük düzeyli bir ilişki olduğu; barınmaya ve ulaşımaya yönelik deneyimler arasında ise negatif yönlü düşük düzeyli bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, katılımcıların yaşları arttıkça halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimleri yükselirken; benzer şekilde barınmaya ve ulaşımaya yönelik deneyimleri de olumsuz yönde gelişmektedir. Buna karşın yaş ile kentin fiziksel çevre koşullarına, sosyal yaşama ve olumsuz ekonomik koşullara yönelik deneyimler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Aile geliri ile kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü düşük düzeyli

bir ilişki ortaya çıkarken; diğer deneyim alt boyutları arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bireysel harcama ile barınmaya yönelik deneyimler arasında istatistiksel olarak negatif yönlü düşük düzeyli ilişki görülürken; diğer alt boyutlar ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Son olarak Tablo 10'dan katılımcıların okudukları sınıf ile halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimleri arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü düşük düzeyli bir ilişki; barınma ve ulaşımaya yönelik deneyimler ile de negatif yönlü düşük düzeyli ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, katılımcıların kentle etkileşimleri arttıkça, halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyim algıları da yükselmekte, barınma ve ulaşım konusunda yaşadıkları olumsuz deneyimler de artmaktadır.

Katılımcıların kent deneyimlerinin cinsiyet, öğrenim türü, ikamet yeri ve büyüdüleri şehrin özelliğinden oluşan kişisel özelliklere dayalı olarak farklılaşp-farklılaşmadığını inceleyebilmek için Çok Değişkenli Varyans Analizinden (MANOVA) yararlanılmıştır. Cinsiyet için elde edilen MANOVA sonuçları; "Wilk's Lambda= ,920; F(6,650)= 9,434; p= ,000< ,01" cinsiyete dayalı olarak kent deneyimlerinin % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığını; izleme testlerinden barınma deneyimleri için elde edilen $F= 30,041$; $p= ,000 < ,01$; ulaşım

deneyimleri için elde edilen $F= 5,255$; $p= ,02 < ,05$ ve sosyal yaşama yönelik deneyimler için elde edilen $F= 7,049$; $p= ,008 < ,01$ değerleri bu farkın barınma, ulaşım ve sosyal yaşama yönelik deneyim boyutlarında ortaya çıktığını göstermektedir. Başka bir deyişle, Tablo 10'dan da izlenebileceği gibi kadınların erkeklere kıyasla barınma ve ulaşım deneyimleri konusunda; erkeklerin ise kadınlara kıyasla kentteki sosyal yaşam deneyimleri konusunda daha olumlu bir algı taşıdıkları belirlenmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Deneyim Puanlarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Cinsiyet Değişkeni	Deneyim Boyutu	Ortalama*	Standart Sapma
Erkek	Barınma Deneyimleri	11,66	4,16
	Ulaşım Deneyimleri	11,09	4,55
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	26,66	4,65
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	11,69	3,77
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	21,50	4,40
	Kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler	24,13	5,47
Kadın	Barınma Deneyimleri	13,38	3,81
	Ulaşım Deneyimleri	11,89	4,35
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	26,21	4,58
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	10,90	3,73
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	21,10	4,40
	Kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler	23,47	5,56

*Ortalamalar, katılımcıların ölçek üzerindeki her bir etki boyutu ile ilişkili maddelere sağladıkları yanıtlardan elde edilen toplam puanlar üzerinden hesaplanmıştır.

Öğrenim türü için elde edilen MANOVA sonuçları; "Wilk's Lambda= ,986; F(6,624)= 1,469; $p= ,18 > ,05$ " öğrenim türüne dayalı olarak kent deneyimlerinin istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmadığına işaret etmektedir. İkamet yeri dikkate alınarak yürütülen analizden elde edilen MANOVA sonuçları; "Wilk's Lambda= ,844; F(18, 1805)= 6,192; $p= ,000 < ,01$ " ikamet yerine bağlı olarak kent deneyimlerinin % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığını göstermektedir. İzleme testlerinden barınmaya, ulaşım, halkın olumsuz bakış açısına, sosyal yaşama, kentin olumsuz ekonomik koşullarına ve kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler için elde edilen sırasıyla $F= 10,870$, $p= ,000 < ,01$; $F= 8,260$, $p= ,000 < ,01$; $F= 3,522$, $p= ,01 < ,05$; $F= 14,044$, $p= ,000 < ,01$;

$F= 14,496$, $p= ,000 < ,01$ ve $F= 18,045$, $p= ,000 < ,01$ değerleri bu farkın tüm deneyim boyutlarında ortaya çıktığına işaret etmektedir. Başka bir deyişle, Tablo 12'de de görüldüğü üzere, özel ya da devlet yurdunda ya da pansiyonda kalan katılımcılarla evde ikamet eden katılımcılar yaşadıkları kent deneyimleri açısından farklı algılar taşıırken, özellikle kendi evinde ailesi ile ikamet eden katılımcıların yaşadıkları kent deneyimleri açısından çok daha olumlu algılara sahip oldukları belirlenmiştir. Bu sonuçların, bu katılımcıların öğrencilere kıyasla kendilerini yerel halkın bir parçası olarak algılamalarından ve bunların halk tarafından öğrenci olarak değil, daha çok yerel halk olarak algılanmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 12. Katılımcılar İkamet Yeri Değişkenine Göre Deneyim Puanlarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İkamet Yeri Değişkeni	Deneyim Boyutu	Ortalama*	Standart Sapma
Devlet yurdu	Barınma Deneyimleri	12,33	3,76
	Ulaşım Deneyimleri	10,58	4,42
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	26,72	4,67
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	10,62	3,56
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	21,84	4,13
	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	22,67	5,09
Özel yurt - Pansiyon	Barınma Deneyimleri	13,17	3,52
	Ulaşım Deneyimleri	11,90	4,03
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	26,48	4,61
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	10,59	3,36
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	21,40	4,41
	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	23,02	5,56
Evde-Kirada	Barınma Deneyimleri	11,43	4,38
	Ulaşım Deneyimleri	11,32	4,46
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	26,81	4,21
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	11,49	4,04
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	22,02	4,39
	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	23,75	5,34
Evde-Kendi Evinde	Barınma Deneyimleri	14,06	4,31
	Ulaşım Deneyimleri	13,06	4,66
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	25,13	4,74
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	13,16	3,73
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	18,84	4,12
	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	27,07	5,24

*Ortalamalar, katılımcıların ölçek üzerindeki her bir etki boyutu ile ilişkili maddelere sağladıkları yanıtlardan elde edilen toplam puanlar üzerinden hesaplanmıştır.

Katılımcıların büyüdüğü şehrin özelliği için elde edilen MANOVA sonuçları; "Wilk's Lambda= ,926; $F(6,624)= 18,1816$; $p= ,000 < ,01$ " şehrin özelliğine dayalı olarak kent deneyimlerinin % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığına işaret etmektedir. İzleme testlerinden barınmaya, ulaşım, halkın olumsuz bakış açısına, sosyal yaşama, kentin olumsuz ekonomik koşullarına ve kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler için elde edilen sırasıyla $F= 5,052$, $p= ,002 < ,01$; $F= 3,112$, $p= ,02 < ,05$; $F= 4,354$, $p= ,005 < ,01$; $F= 4,152$, $p= ,006 < ,01$; $F= 9,211$, $p= ,000 < ,01$ ve $F= 5,993$; $p= ,000 < ,01$ değerleri bu farkın tüm deneyim boyutlarında ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. Bu

sonuçlar, Tablo 13'ün de izlenmesinden anlaşılacağı üzere, büyük şehirde büyümüş olan katılımcıların Aksaray'da yaşadıkları kent deneyimlerinin köy, belde, ilçe merkezi ve orta büyüklükte bir ilde büyümüş olan katılımcıların Aksaray'da yaşadıkları kent deneyimlerine kıyasla görece daha olumsuz olduğuna işaret etmektedir. Bu, arzulanan kent deneyimlerine olanak sağlama açısından avantaja sahip olan büyük şehirlerde büyümüş olanların bir kentten beklentilerinin daha yüksek olduğu biçiminde yorumlanabilir.

Tablo 13. Katılımcıların Büyüdüğü Kentin Özelliğine Göre Deneyim Puanlarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Büyüdüğü Kent Değişkeni	Deneyim Boyutu	Ortalama*	Standart Sapma
Köy ya da Belde	Barınma Deneyimleri	12,90	4,00
	Ulaşım Deneyimleri	12,03	4,41
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	25,70	4,48
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	11,44	3,53
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	21,66	4,14
	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	23,31	5,68
İlçe Merkezi	Barınma Deneyimleri	12,52	3,93
	Ulaşım Deneyimleri	11,05	4,06
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	25,70	4,48
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	11,00	3,62
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	21,17	4,58
	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	23,57	5,10
Orta Büyüklükte İl	Barınma Deneyimleri	13,54	4,11
	Ulaşım Deneyimleri	12,26	4,32
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	25,74	4,75
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	12,08	3,83
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	19,80	4,59
	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	25,39	5,58
Büyükşehir ya da Büyükşehirle Bağlı İlçe Merkezi	Barınma Deneyimleri	11,95	4,00
	Ulaşım Deneyimleri	11,12	4,72
	Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	27,21	4,28
	Kentteki Sosyal Yaşam Deneyimleri	10,76	3,82
	Kentin Olumsuz Ekonomik Koşullarına Yönelik Deneyimler	22,13	4,04
	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	23,08	5,55

*Ortalamalar, katılımcıların ölçek üzerindeki her bir etki boyutu ile ilişkili maddelere sağladıkları yanıtlardan elde edilen toplam puanlar üzerinden hesaplanmıştır.

Ng (2005) tarafından Hong Kong'taki üniversite öğrencileri ile yürütülmüş olan araştırma bulguları, bu araştırmadan elde edilen bazı kişisel özelliklere bağlı olarak kent deneyimlerinin yer yer farklılaşabildiği sonuçları ile belli ölçüde örtüşmekte ve bu sonuçları destekler bir nitelik taşımaktadır. Araştırmacı (2005), üniversite öğrencilerinden oluşan araştırma katılımcılarının cinsiyete, aile özelliklerine (ikamet edilen kent gibi), okuduğu kentteki ikamet tipine, üniversitede okuma yılına (sınıfına) bağlı olarak kent deneyimlerinin ve tatminlerinin farklılaştığını belirlemiştir.

Kent Deneyimi, Kent Tatmini, Bağlılığı ve Kente Yönelik Ağızdan Ağza İletişim Davranışı İlişkisi

Katılımcıların kent deneyimleri ile tatmin, bağlılık ve AAİ davranışları arasında bir ilişki olup olmadığını inceleyebilmek amacıyla ilgili değişkenlerin her biri için Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmıştır. Anlamlılık düzeyi, hesaplanan korelasyon sayısına bölünerek ($.05/18=.003$) elde edilen .003 düzeyine göre sonuçlar değerlendirilmiştir. Kent deneyimleri ile kent tatmini, bağlılığı ve AAİ davranışı arasındaki ilişkileri temsil eden korelasyon analizi sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Kent Deneyimi, Tatmin, Bağlılık ve AAİ Davranışı İlişkisine Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

N= 861		Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	Barınma Deneyimleri	Sosyal Yaşam Deneyimleri	Ulaşım Deneyimleri	Olumsuz Ekonomik Koşullara Yönelik Deneyimler
AAİ	r**	-.189*	.370*	.172*	.378*	.242*	-.216*
	p**	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Tatmin	r	-.202*	.395*	.179*	.300*	.211*	-.215*
	p	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Bağlılık	r	-.154*	.342*	.152*	.274*	.217*	-.217*
	p	.000	.000	.000	.000	.000	.000

* Korelasyon katsayısının .003 düzeyinde (2-tailed) anlamlı olduğunu göstermektedir.

**Tabloda yer alan r, korelasyon katsayısına; p ise, anlamlılık düzeyine karşılık gelmektedir.

Tablo 14'ten de izlenebileceği gibi, altı boyuttan oluşan kent deneyimlerinin tümü ile kent tatmini, kent bağlılığı ve AAİ davranışı arasında görece orta büyüklükte istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Bu anlamda, üniversite öğrencilerinin yaşadığı halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimleri ve olumsuz ekonomik koşullara yönelik deneyimleri azaldıkça; kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimleri, barınma deneyimleri, sosyal yaşam deneyimleri ve ulaşım deneyimleri olumlu yönde zenginleştikçe; buna bağlı olarak kent tatminlerinin, kent bağlılıklarının ve kente yönelik olarak gerçekleştirdikleri olumlu AAİ davranışlarının da aynı ölçüde arttığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, üniversite öğrencilerinin kente yönelik tatmin, bağlılık duygularının ve olumlu AAİ davranışlarının gelişiminde kent deneyimlerinin önemli bir rolünün olduğu dikkat çekmektedir.

Kent Tatmini, Bağlılığı ve Ağızdan Ağıza İletişim Davranışında Öncelikli Kent Deneyimleri

Katılımcıların kent tatminini, bağlılığını ve kente yönelik olumlu AAİ davranışını etkileyen öncelikli kent

deneyimlerinin neler olduğunu belirleyebilmek için her bir bağımlı değişken için halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler, kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler, barınma deneyimleri, sosyal yaşam deneyimleri, ulaşım deneyimleri ve olumsuz ekonomik koşullara yönelik deneyimler olmak üzere altı bağımsız değişkenle ayrı ayrı Standart Çoklu Regresyon Analizi yapılmıştır. Analiz sonucu kent tatmini bağımlı değişkeni için elde edilen ,465 R Square değeri, bağımlı değişkendeki varyansın % 46,5'inin modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını ortaya koymuştur. Kent tatminine yönelik regresyon modelinin genel anlamlılığının sınıandığı varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre elde edilen $F(6,860)=28,831$, $p=,000 < ,01$ değerleri modelin bütününe % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Yaşanan kent deneyim türlerinden oluşan her bir bağımsız değişkenin kent tatminine yönelik regresyon modeli ile ilişkisini değerlendirebilmek için elde edilen t-testi sonuçları Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. Kent Deneyimlerinin Kent Tatmin Düzeyine Yönelik Regresyon Modeli ile İlişkisi

Bağımsız Değişkenler	Standartlaştırılmış Beta Katsayıları	t Değeri	p Değeri (Sig.)
Barınma Deneyimleri	.042	1.022	.307
Ulaşım Deneyimleri	.027	.654	.513
Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	-.131	-3.527	.000*
Sosyal Yaşam Deneyimleri	.105	2.380	.018**
Olumsuz Ekonomik Koşullara Yönelik Deneyimler	-.007	-.160	.873
Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	.325	7.517	.000*

*Değişkenin modelle ilişkisinin % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

**Değişkenin modelle ilişkisinin % 95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 15'ten de anlaşıldığı üzere, Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı=.325, $t=7.517$, $p=,000 < ,01$ değerleriyle "kentnin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler" değişkeninin, Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı=-.131, $t=-3.527$, $p=,000 < ,01$ değerleriyle "halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler" değişkeninin ve Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı=.105, $t=2.380$, $p=,018 < ,05$ değerleriyle "sosyal yaşam deneyimleri" değişkeninin kent tatminine yönelik modelin açıklayıcılığına en yüksek katkıyı yaptıkları gözlenmektedir. Başka bir deyişle, üniversite öğrencilerinden oluşan katılımcıların kent tatmin düzeyinde belirleyici olan en önemli kent deneyimlerinin sırasıyla kentin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler, halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler ve sosyal yaşam deneyimleri olduğu dikkat çekmektedir. Modelin açıklayıcılığına sağladığı katkı açısından bu deneyimleri sırasıyla barınma deneyimleri, ulaşım deneyimleri ve olumsuz ekonomik koşullara yönelik deneyimler izlemektedir. Ancak, bu deneyimlerin katılımcıların kent tatmin düzeylerine yönelik modele verdikleri katkının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Alanyazında yürütülmüş olan bazı araştırmalardan (Bilgin Turna, 2015; Inch, 2010; Inch, 2011; Inch ve Sun, 2013; Ng, 2005 gibi) elde edilen bulgular da özellikle kent tatmini açısından fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler ve sosyal yaşam deneyimlerinin öncelikli ve belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Ng (2005) yürüttüğü araştırmada üniversite öğrencilerinin kent tatminine katkı sağlayan öncelikli deneyimin, fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler (çevre kalitesi ve estetiği, rekreasyon

mekanları, alan kullanımı ve yeşillendirme gibi) olduğunu ve bunu sosyal yaşam deneyimlerinin izlediğini tespit etmiştir. Benzer şekilde Inch de (2010) yürüttüğü araştırmada kent sakinlerinin tatminine doğal çevre ve sosyal varlıkların daha fazla katkı sağladığını belirlemiştir. Inch ve Sun (2013) Otago üniversitesindeki öğrencilerin kente yönelik tatminlerine en fazla katkı sağlayan boyutların sosyal yaşam deneyimleri (sosyalleşme ve topluluk duygusu deneyimleri) ve fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler (doğal çevre deneyimleri) olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmacılar (2013, s.187) bu sonuçların büyük ölçüde evlerinden uzakta okuyan üniversite öğrencileri açısından okudukları kentin bir eğlence ve sosyal mekân olarak da algılanabildiği biçiminde yorumlanabileceğini ifade etmektedirler. Büyük ölçüde bu araştırmadan esinlenerek Rize'de yürüttüğü bir araştırmada Bilgin Turna da (2015) üniversite öğrencileri tarafından kentin en önemli özelliği olarak algılanan boyutlardan birinin sosyal yaşam deneyimleri olduğunu tespit etmiştir.

Kent bağlılığı bağımlı değişkeni için elde edilen ,417 R Square değeri, bağımlı değişkendeki varyansın % 41,7'sinin modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı anlamına gelmektedir. Kent bağlılığına yönelik regresyon modelinin genel anlamlılığının sınındığı varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre elde edilen $F(6,860)=22,048$, $p=,000 < ,01$ değerleri modelin bütününe % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Yaşanan kent deneyim türlerinden oluşan her bir bağımsız değişkenin kent bağlılığına yönelik regresyon modeli ile ilişkisini değerlendirebilmek için elde edilen t-testi sonuçlarına Tablo 16'da yer verilmiştir.

Tablo 16. Kent Deneyimlerinin Kent Bağlılık Düzeyine Yönelik Regresyon Modeli ile İlişkisi

Bağımsız Değişkenler	Standartlaştırılmış Beta Katsayıları	t Değeri	p Değeri (Sig.)
Barınma Deneyimleri	.035	.835	.404
Ulaşım Deneyimleri	.064	1.517	.130
Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	-.076	-1.988	.047**
Sosyal Yaşam Deneyimleri	.116	2.575	.010**
Olumsuz Ekonomik Koşullara Yönelik Deneyimler	-.041	-.949	.343
Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	.250	5.651	.000*

*Değişkenin modelle ilişkisinin % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

**Değişkenin modelle ilişkisinin % 95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 16'nın incelenmesinden de görülebileceği gibi, Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı=.250, $t=5.651$, $p=.000 < ,01$ değerleriyle "kentnin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler" değişkeninin, Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı=.116, $t=2.575$, $p=.010 < ,05$ değerleriyle "sosyal yaşam deneyimleri" değişkeninin ve Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı=-.076, $t=-1.988$, $p=.047 < ,05$ değerleriyle "halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler" değişkeninin kent bağlılığına yönelik modelin açıklayıcılığına en yüksek katkıyı yaptıkları anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, üniversite öğrencilerinin kent bağlılık düzeyinde belirleyici olan en önemli kent deneyimlerinin sırasıyla kentnin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler, sosyal yaşam deneyimleri ve halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler olduğu görülmektedir. Modelin açıklayıcılığına sağladığı katkı açısından bu deneyimleri sırasıyla ulaşım deneyimleri, olumsuz ekonomik koşullara yönelik deneyimler ve barınma deneyimleri takip etmektedir. Ancak, bu deneyimlerin katılımcıların kent bağlılık düzeylerine yönelik modele verdikleri katkının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı dikkat çekmektedir.

Alanyazında kent bağlılığı açısından genel olarak fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimlerin ve

sosyal yaşam deneyimlerinin önemli olduğu kabul edilmektedir (Scannell ve Gifford, 2010, s.290). Bu anlamda yürütülen bazı araştırmalardan (Hidalgo ve Hernandez, 2001; Scannell ve Gifford, 2010 gibi) elde edilen sonuçlar, kentte ikamet edilen çevre (mahalle) açısından sosyal yaşam deneyimlerinin, kentnin geneli açısından ise fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimlerin kent bağlılığına daha fazla katkı sağladığına işaret etmektedir.

Kente yönelik olumlu AAİ davranışı bağımlı değişkeni için yürütülen regresyon analizinden elde edilen ,464 R Square değeri, bağımlı değişkendeki varyansın % 46,4'ünün modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını ifade etmektedir. Kente ilişkin olumlu AAİ davranışına yönelik regresyon modelinin genel anlamlılığının sınıandığı varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre elde edilen $F(6,860)=29,647$, $p=.000 < ,01$ değerleri modelin bütününe % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Yaşanan kent deneyim türlerinden oluşan her bir bağımsız değişkenin kente ilişkin olumlu AAİ davranışına yönelik regresyon modeli ile ilişkisini değerlendirebilmek için elde edilen t-testi sonuçları Tablo 17'de yer almaktadır.

Tablo 17. Kent Deneyimlerinin Olumlu AAİ Davranışına Yönelik Regresyon Modeli ile İlişkisi

Bağımsız Değişkenler	Standartlaştırılmış Beta Katsayıları	t Değeri	p Değeri (Sig.)
Barınma Deneyimleri	.013	.335	.737
Ulaşım Deneyimleri	.075	1.844	.066
Halkın Olumsuz Bakış Açısına Yönelik Deneyimler	-.125	-3.436	.001*
Sosyal Yaşam Deneyimleri	.233	5.358	.000*
Olumsuz Ekonomik Koşullara Yönelik Deneyimler	.019	.451	.652
Kentin Fiziksel Çevre Koşullarına Yönelik Deneyimler	.210	4.922	.000*

*Değişkenin modelle ilişkisinin % 99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 17'de de görüldüğü üzere, Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı=.233, $t=5.358$, $p=,000 < ,01$ değerleriyle “sosyal yaşam deneyimleri” değişkeninin, Standartlaştırılmış Regresyon Katsayısı=.210, $t=4.922$, $p=,000 < ,01$ değerleriyle “kentnin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler” değişkeninin ve Regresyon Katsayısı=-.125, $t=-3.436$, $p=,001 < ,01$ değerleriyle “halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler” değişkeninin kente ilişkin olumlu AAİ davranışına yönelik modelin açıklayıcılığına en yüksek katkıyı yaptıkları belirlenmiştir. Başka bir deyişle, katılımcıların kente ilişkin olumlu AAİ davranışında belirleyici olan en önemli kent deneyimlerinin sırasıyla sosyal yaşam deneyimleri, kentnin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler ve halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler olduğu dikkat çekmektedir. Modelin açıklayıcılığına sağladığı katkı açısından bu deneyimleri sırasıyla ulaşım deneyimleri, olumsuz ekonomik koşullara yönelik deneyimler ve barınma deneyimleri izlemektedir. Ancak, bu deneyimlerin katılımcıların kente ilişkin olumlu AAİ davranışına yönelik modele verdikleri katkının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuçlar, üniversite öğrencilerinin kent deneyimlerinin halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimler, kentnin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimler, kentteki barınma deneyimleri, kentteki sosyal yaşam deneyimleri, ulaşım deneyimleri ve kentnin olumsuz ekonomik koşullarına yönelik deneyimler olmak üzere altı boyutta toplandığını ortaya koymaktadır. Sonuçlar içerisinde tüm deneyimlerin kente yönelik tatmin,

bağlılık duyguları ve AAİ davranışları ile belli düzeyde ilişkili olduğu, başka bir deyişle kent tatmini ve bağlılık duygularının gelişiminde kent deneyimlerinin orta düzeyli bir role sahip olduğu dikkat çekerken; bunlar içerisinde özellikle kentnin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimlerin, sosyal yaşam deneyimlerinin ve halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimlerin kent tatmini, bağlılığı ve kente yönelik AAİ açısından en önemli ve öncelikli deneyimler olduğu belirlenmiştir. Kent tatmini ve bağlılığı açısından kentnin fiziksel çevre koşullarına yönelik deneyimlerin, AAİ davranışı açısından ise sosyal yaşam deneyimlerinin çarpıcı şekilde öne çıktığı göze çarpmaktadır. Bu sonuçlar, Aksaray kenti karar alıcılarının odaklanmaları gereken kent deneyimleri açısından çarpıcı bir nitelik taşımaktadır, denebilir. Aksaray kentinin fiziksel çevresinde her geçen gün önemli değişimlerin gerçekleştiği gözlenmekle birlikte, kent sakinleri açısından daha iyi bir kent çevresi sağlayabilmek için kent planlamacıları ve mimarlar da dahil olmak üzere kent karar alıcılarının kent yaşam kalitesini güçlendirecek çeşitli yeni kent tasarımlarına gidebilmeleri önem taşımaktadır.

Betimsel istatistikler yoluyla ulaşılan bulgular ise, üniversite öğrencilerinin kent deneyimlerinin çok arzulanan yönde olmadığını göstermektedir. Sonuçlar, Aksaray kentinin fiziksel çevre koşulları, ulaşım, alışveriş olanakları, eğlence-dinlenme mekânları, yiyecek- içecek alanları bakımında giderek gelişim göstermesine karşın, hala üniversite öğrencilerinin arzuladıkları kent deneyimlerini onlara yaşatabilecek düzeyden uzak olduğuna işaret etmektedir.

Sonuçlar, katılımcıların kent deneyimlerinin bazı kişisel özelliklere göre farklılaştığını da öne çıkarmıştır. Katılımcıların yaşları arttıkça halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimlerinin de yükseldiği, benzer şekilde barınmaya ve ulaşımaya yönelik deneyimlerinin de olumsuz yönde geliştiği belirlenmiştir. Katılımcıların okudukları sınıf ile halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimleri, barınma ve ulaşımaya yönelik deneyimleri arasında da düşük düzeyli ilişkilerin olduğu, başka bir deyişle, kentle etkileşimleri arttıkça, halkın olumsuz bakış açısına yönelik deneyimlerinin, barınma ve ulaşım konusunda yaşadıkları olumsuz deneyimlerin de yükseldiği tespit edilmiştir. Sonuçlar, kadınların erkeklere kıyasla barınma ve ulaşım deneyimleri konusunda; erkeklerin ise kadınlara kıyasla kentteki sosyal yaşam deneyimleri konusunda daha olumlu bir algı taşıdıklarına da işaret etmektedir. Ayrıca, özellikle kendi evinde ailesi ile ikamet eden katılımcıların yaşadıkları kent deneyimleri açısından çok daha olumlu algılara sahip oldukları; buna karşın büyük şehirde büyümüş olan katılımcıların Aksaray'da yaşadıkları kent deneyimlerinin görece daha olumsuz olduğu da belirlenmiştir.

Görece gelişmekte olan bir kent olan Aksaray'ın coğrafi olarak stratejik bir geçiş noktası olan konumu, doğal fiziksel koşulları ve önemli kentlere olan yakınlığı gibi avantajları, "bir sanayi kenti", "doğa turizmi kenti" olması kadar, "bir öğrenci kenti" olma alternatifi de ciddi olarak değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu araştırmadan elde edilen bulgular kent yöneticilerinin kent sakinlerinin deneyimlerini proaktif olarak yönetebilmelerinde tatmin ve bağlılık duygularını güçlendirecek uygun stratejiler seçmede destek sağlayabilecek önemli ipuçları içermektedir. Kent yönetimi, sadece belli doğruları olan, tek bir çözüm içeren bir süreç değildir. Bu anlamda, her kentin ayrı bir yaklaşımla ele alınması önemlidir. Bu araştırmanın bulguları, özellikle Aksaray'daki kent karar alıcılarının geleceğe ilişkin bir kent stratejisi oluşturmalarında önemli bir referans noktası olabilir.

Sonuçlardan da anlaşılacağı gibi kent deneyimi ve önem düzeyi kişiye göre farklılaşabilen çeşitli sayıda faktörden etkilenen bütünlük bir olgu niteliği taşıdığından, bunun geliştirilebilmesi için ilgili tüm

paydaşlara doğrudan ya da dolaylı olarak aktif görevler düşmektedir. Üniversite yöneticileri başta olmak üzere ilgili tüm paydaşların sürece katılımı ve çabası yaşamsal öneme sahiptir. Bu açıdan tüm kent paydaşları arasında tümünün önceliklerini içeren bir karşılıklı "kazan-kazan" kültürü yaratmak başarı açısından önemli bir ön gerekliliktir. Tüm paydaşlar, birlikte hareket ederek öğrencilerin ihtiyaçlarını belirlemeli ve karşılamaya çalışmalıdırlar. Bunun için tüm paydaşların konuya ilişkin farkındalığı da bir ön koşul oluşturmaktadır.

Tatmin zamanla değişebildiğinden, kent özellikleri tatmin açısından sürekli izlenmeli, eğer beklentilerde bir değişim söz konusu oluyorsa uygun eylemlerle arzulanan değişim ve gelişimler karşılanmaya çalışılmalıdır. Başka bir deyişle, ölçümlerin belli periyotlarla tekrarlanması büyük önem taşımaktadır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçların ve genellenebilirliğinin bu durumla sınırlı olduğunun dikkate alınması gerekmektedir. Bu araştırma, belli bir dönem, belli bir grup (üniversite öğrencileri) ve belli bir kent (Aksaray) ile sınırlıdır. Dolayısıyla bu araştırmanın başka kentlerde ve üniversite öğrencilerinin dışındaki kent sakinleriyle yinelenmesi karşılaştırma olanağı açısından yararlı sonuçlar ortaya koyabilir. Gelecek araştırmalarda zaman aralıklarına dayalı bir yaklaşımla yinelenen araştırmalar yürütülmesi, kent deneyimindeki değişimleri izleyebilme imkanı sağlayabilir. Kent paydaşları arasında uygun bir işbirliği modelinin nasıl olabileceği konularında da araştırmalar yürütülmesi yararlı sonuçlar sağlayacaktır. Deneyim, öznel bir olgu niteliği taşıdığından, yürütülecek nitel araştırmaların da konuya ilişkin bilgi zenginliğine katkı sağlayabileceği, kent deneyimlerinin tasarlanabilmesinde karar alıcılara daha fazla yol gösterebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Abubakar, B., Shanka, T. & Nkombo Muuka, G. (2010). Tertiary education: An investigation of location selection criteria and preferences by international students—the case of two Australian universities. *Journal of Marketing for Higher Education*, 20 (1), 49-68.

- Akçakanat, T., Çarıkcı, İ. & Dulupçu, M. A. (2010). Üniversite öğrencilerinin buldukları il merkezine ekonomik katkıları ve harcama eğilimleri: Isparta 2003-2009 yılları örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 165-178.
- Allinson, J. (2006). Over educated, over exuberant and over here? The impact of students on cities. *Planning Practice and Research*, 21 (1), 79-94.
- Babbie, E., R. (2007). *The practice of social research* (11th Ed.). Belmont, CA: Thomson / Wadsworth
- Bilgin Turna, G. (2015). Being a university student in a small city: Students' perception of Rize / Turkey. *VF AST Transaction on Education and Social Sciences*, 7 (1), 73-75.
- Brandt, C. & Mortanges, P. C. (2011). City branding: A brand concept map analysis of a university town. *Place Branding Public Diplomacy*, 7 (1), 50-63.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum* (13. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Charles, D. (2006). Universities as key knowledge infrastructures in regional innovation systems. *Innovation*, 19 (1), 117-130.
- Chatterton, P. & Goddard, J. (2000). The response of higher education institutions to regional needs. *European Journal of Education*, 35 (4), 475-496.
- Coca-Stefaniak, J.A., Parker, C., Quin, S., Rinaldi, R. & Byrom, J. (2009). Town centre management models: A European perspective. *Cities*, 26 (1), 74-80.
- Cubillo, J.M., Sanchez, J. & Cervino, J. (2006). International students' decision-making process. *International Journal of Education Management*, 20 (2), 101-115.
- Darchen, S. & Tremblay, D.-G. (2010). What attracts and retains knowledge workers/students: the quality of place or career opportunities? The case of Montreal and Ottawa. *Cities*, 27, 225-233.
- Field, A., (2005). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications.
- Freire, J. R. (2009). Local people: A critical dimension for place brands. *Journal of Brand Management*, 16 (7), 420-438.
- Green, S.B., Salkind, N. J. & Akey, T. M. (2000). *Using SPSS for Windows Analyzing and Understanding Data*. New Jersey: Prentice Hall
- Gruber, T., Fuß, S., Voss, R. & Glaßer-Zikuda, M. (2010). Examining student satisfaction with higher education services. *International Journal for Public Sector Management*, 23 (2), 105-123.
- Guhathakurta, S. & Stimson, R.J. (2007). What is driving the growth of new "Sunbelt" metropolises? Quality of life and urban regimes in Greater Phoenix and Brisbane-South East Queensland Region. *International Planning Studies*, 12 (2), 129-152.
- Halterbeck, M. & Conlon, G. (2015). *The economic and social impact of Cardiff University*. London.
- Harris, R. I. (1997). The impact of the University of Portsmouth on the local economy. *Urban Studies*, 34 (4), 605-626.
- Hidalgo, M. C. & Hernandez, B. (2001). Place attachment: conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 273-281.
- Hinton, P. R., Brownlow, C., McMurray, I. & Cozens, B. (2004). *SPSS explained*. London & New York: Taylor & Francis Group.
- Hubbard, P. (2009). Geographies of studentification and purpose built student accommodation: Leading separate lives?. *Environment and Planning*, 41, 1903-1923.
- Huggins, R. & Cooke, P. (1997). The economic impact of Cardiff University: Innovation, learning and job generation. *Geo Journal*, 41 (4), 325-337.
- Huggins, R. & Johnston, A. (2009). The economic and innovation contribution of universities: A regional perspective. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 27 (6), 1088-1106.
- Insch, A. & Florek, M. (2008). A great place to live, work and play: Conceptualising place satisfaction in the case of a city's residents. *Journal of Place Management and Development*, 1 (2), 138-149.
- Insch, A. & Sun, B. (2013). University students' needs and satisfaction with their host city. *Journal of Place Management and Development*, 6 (3), 178-171.
- Insch, A. (2010). Managing residents' satisfaction with city life: Application of importance-satisfaction analysis. *Journal of Town & City Management*, 1, (2), 164-174.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (1 ed.). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J. A. & Wong, V. (1999). *Principles of Marketing*. Prentice Hall Europe: New Jersey.
- Neuman, W. L. (2000). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Boston: Allyn and Bacon.
- Ng, S. L. (2005). Subjective residential environment its implications for quality of life among university students in Hong Kong. *Social Indicators Research*, 71, pp.467-489
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory* (2nd Edt). New York: McGraw-Hill.
- Öztürk, S., Torun, İ. ve Özkök, Y. (2011). Anadolu'da kurulan üniversitelerin illerin sosyo-ekonomik yapılarına katkıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 145-158.
- Pallant, J.(2007). *A Step by step guide to data analysis using SPSS for Windows* (Third Edition). New York: McGraw Hill, Open University Press.
- Petrzellis, L. & Romanazzi, S. (2010). Educational value: How students choose university: Evidence from an Italian university. *International Journal of Educational Management*, 24 (2), 139-158.
- Price, I., Matzdorf, L. & Agahi, H. (2003). The impact of facilities on student choice of university. *International Journal of Educational Management*, 21 (10), 212-222.
- Santos, L. D., Martins, I. & Brito, P. (2007). Measuring subjective quality of life: A survey to Porto's Residents. *Applied Research in Quality of Life*, 2, 1-64.

Scannell, L. & Gifford R. (2010). The relations between natural and civic place attachment and pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 289–297.

Stedman, R. C. (2002). Towards a social psychology of place: Predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity. *Environment and Behavior*, 34 (5), 561–581.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th Edt.). Boston: Pearson Education.

Tösten, R. Çenberlitaş, İ. ve Gökoğlan, K. (2013). Dicle üniversitesi öğrencilerinin harcama analizi ve Diyarbakır ekonomisine katkısı. *Dicle Üniversitesi SBE Dergisi*, 5 (10), 90-114.

Ural, A. & Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Uygun, M. (2015). Müşteri ilişkilerinin ölçülmesi, (Ed. Yavuz Odabaşı). *Perakendecilikte müşteri ilişkileri yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss.142-170.

Wells, I. (1991). Town centre management: a future for the High Street. *Geographical Papers*, No. 109, University of Reading, Reading.

Whyatt, G. (2004). Town centre management: how theory informs a strategic approach. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 32, (7), 346–353.

Williams, A., Kitchen, P., Randall, J. & Muhajarine, N. (2008). Changes in quality of life perceptions in Saskatoon, Saskatchewan: Comparing survey results from 2001 and 2004. *Social Indicators Research*, 85 (1), 5-22.

Zenker, S. & Beckman, S. C. (2013). My Place is not your place-different place brand knowledge by different target groups. *Journal of Place Management and Development*, 6, (1), 6-17.

Zenker, S. & Rutter, N. (2014). Is satisfaction the key: The role of citizen satisfaction, place attachment and place brand attitude on positive citizenship behavior. *Cities*, 38, 11-17.

Zenker, S. (2009). Who's your target? The creative class as a target group for placebranding. *Journal of Place Management and Development*, 2 (1), 23–32.

Zenker, S., Petersen, S. & Aholt, A. (2013). The citizen satisfaction index (CSI): evidence for a four basic factor model in a German sample. *Cities*, 31, 1-9.

Arama Motoru mu, Araba Motoru mu? Türkiye’de Sanayi ve Teknoloji Politikalarının Ekonomi Politikası

Mehmet DİKKAYA¹
Kırıkkale Üniversitesi

Yunus KUTVAL²
Kırıkkale Üniversitesi

Öz

Sanayi devrimi sonrası bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. “Bilgi toplumu” olarak adlandırılan bu dönemin üretim ve tüketim tercihleri klasik sanayi çağının dışına taşmış ve bilgi temel üretim faktörü olarak kabul edilmiştir. Bilişim sektörü, Türkiye’de “yerli oto” söylemlerinin arttığı bu günlerde kaynakların daha optimal kullanılacağı bir alan olarak görülmektedir. Bu çalışmada, öncelikle sanayi toplumundan bilgi toplumuna dönüşümün aşamaları ele alınmış ardından Türkiye’nin ekonomik tarihinde gerçekleşen temel ekonomik kalkınma süreçleri incelenmiştir. İkinci olarak, bilişim devrimi sonrası Türkiye’nin sanayi ve teknoloji politikalarının hangi yönde evirildiği mercek altına alınmıştır. Son olarak ise otomotiv ve bilişim sektörünün etkinlik açısından karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin sanayi ve teknoloji politikalarının belirlenmesinde “araba motorunun mu yoksa arama motorunun mu daha etkin ve vizyoner olabileceği” cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

İnovasyon, Bilişim Devrimi, Türkiye, Sanayi Politikası, Araba Motoru, Arama Motoru

Search Engine or Car Engine? Political Economy of Industrial and Technological Policies in Turkey

Abstract

Following industrial revolution, the spread of information and telecommunication (IT) technologies has forced the emergence of a new social structure. Preferences in production and consumption of this process called information society reached beyond the borders of classical industrial age. Furthermore, knowledge has been accepted as a basic factor of production. Along with the increase in debates about “national auto” motto in Turkey, IT sector has been considered as a sphere which could use resources more optimal nowadays. In this study, we discussed first the stages of transformation from industrial society to information society. Then we analyzed Turkey’s economic development processes in its economic history. Second, discussions about Turkey’s industrial and technological policies and its directions after IT revolution are argued. Last, we compared auto and IT sectors with respect to economic efficiency. In this case, we tried to answer the following question: Are search engine or car engine more efficient and visionary in determining Turkey’s industrial and technological policies?

Keywords:

Innovation, IT Revolution, Turkey, Industrial Policy, Car Engine, Search Engine

¹ Kırıkkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi, e-posta: mdikkaya@kku.edu.tr

² Kırıkkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi, e-posta: mdikkaya@kku.edu.tr

Sanayi devrimi sonrası iletişim ve bilgi teknolojileri kullanımının yaygınlaşması, yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. “Bilgi toplumu” olarak adlandırılan bu yapının üretim ve tüketim tercihleri klasik sanayi modellerinin dışına taşmış ve bilgiyi temel üretim faktörü olarak kabul etmiştir. Bu yeni dönemde, optimal yatırımlar için bilişim sektörü, uzun dönemde daha uygun gözükmektedir.

Türkiye’nin, Osmanlı’dan beri izlediği sanayileşme çabalarının en önemlisi 1933-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olmuştur. Bu plan ile büyük ölçüde temelleri atılan sanayileşme konseptinde günümüze kadar izlenen istikrarsızlık, bilim ve sanayi politikalarının, dünyadaki yeni trendlere bağlı olarak yeniden elden geçirilmesini gerektirmiştir. 1960’lardan itibaren dünyayı etkilemeye başlayan ve 1980’lerden itibaren ülkelerdeki kalkınma anlayışlarını adeta ipotek altına almaya başlayan “bilgi-iletişim devrimi”, Türkiye için gerekli olan bu revizyon ihtiyacının arka planını oluşturmaktadır.

Bu çalışma, özellikle dışa açık liberal politikaların izlenmeye başlandığı 24 Ocak 1980 sonrası dönemde Türkiye’nin “bilgi toplumu” stratejilerinin mercek altına alınmaya çalışıldığı bir düzlemde yoğunlaşmaktadır. Yeni ekonomi adı verilen yeni dönemin, “araba motoru mu” yoksa “arama motoru mu” temelli olarak kurgulanması gerektiğine yönelik tartışma zemininin oluşturulmasına küçük de olsa bir pencere aralama iddiasındadır.

Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Evrim Süreci

İnsanoğlu, tarihin ilk çağlarından beri doğaya karşı bilgiyi kullanarak sürekli bir değişim içerisinde bulunmuştur. Özellikle 16. yy. da Avrupa’da yaşanan Rönesans hareketleri bilime güvenin artmasına sebep olmuş, akabinde önemli bilim insanlarının yetişmesi ile tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru bir geçiş süreci başlatmıştır (Ünal, 2009: 123-124). Buhar gücünün keşfi ve sömürgecilik ile biriken sermaye olgusunun ortaya çıktığı 18. YY, üretim-tüketim sistemlerinde köklü bir değişim yaşatarak, dünya tarihinde ilk kez

nüfus artışı ile hayat standartlarındaki artışı beraber gerçekleştirmiştir. Böylece sanayi toplumu kavramı ilk kez konuşulmaya başlamıştır (Küçükkalay, 1997: 52).

Sanayi toplumunu sistematik olarak ele alan ilk kişi Henry Ford’dur. Taylorizm’den yararlanarak oluşturduğu bu teori ile sadece üretim şeklinin değil ayrıca kanunların, kitle tüketiminin, toplumsal estetiğin ve psikolojinin kısaca yeni bir tür rasyonel, modernist, popülist demokratik bir toplumun oluşacağını öne sürmüştür (Saklı, 2013: 109-110). Sermaye sahiplerinin toplumu dizayn etmesi üzerine kurulu politikaların yaygınlaşması, farklı düşünürlerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Karl Marks’ın “proletarya” olarak adlandırdığı sınıfın, sermaye sahipleri tarafından sömürülmesini sert bir şekilde eleştirmiştir.

1920’lerden 1970’lere kadar geçen süreçte genel olarak kabul gören Fordist üretim sistemi, bilimin ilerleyişi ve buna bağlı olarak eğitilmiş iş gücünün daha verimli olduğunun anlaşılmasıyla yerini Toyotizm’e bırakmıştır. Toyotizm, işçilerin üretim sürecinde sadece kas gücü olarak değil etkin olarak kullanılmasını da savunmuştur. Toplumların üretim aşamasında etkinliğinin artması amacıyla eğitime ayrı bir önem vermiştir.

Neo liberal politikaların yaygınlaşmaya başladığı 1980’li yıllara gelindiğinde bilgisayar, faks ve iletişim alanındaki yeni gelişmeler toplumsal evrimin başka bir çerçeveye yerleşmesine neden olmuştur. Baş döndürücü değişimlerin yaşandığı bu yeni dönemde, yeni kavramlar belirlenmiş ve toplumsal yapı yeni bir anlama bürünmüştür. Birey, firma, devlet ve dolayısıyla tüm toplumun farklılaştığı bu yeni yapıda, bilim ve teknolojinin etkisi daha belirgin hale gelmiş, bilgi egemenliği temel faktör olarak görülmeye başlanmış ve tüm faktörler bilgi teknolojileri ile baştan aşağı yenilenmeye uğramıştır. Üretimde verimlilik artışının yaşanmaya başladığı, her geçen gün toplumsal refah düzeyinde artışların gerçekleştiği ve bilgi-iletişim sektöründeki yeniliklerin referans alındığı bu yeni topluma “bilgi toplumu” denilmiştir (Yalçınkaya, 2001).

Tablo 1: Bilgi Toplumu ve Sanayi Toplumu Karşılaştırması

SANAYİ TOPLUMU	BİLGİ TOPLUMU
Maddi sermaye	Bilgi ve insan sermayesi
Mal ve hizmet üretiminde gelişmenin başlangıcı buhar makinesi	Bilgisayar
Mal ve hizmet üretiminde gelişmenin başlangıcı buhar makinesi	Beyin gücü
Fiziksel ve düşünsel anlamda insan sermayesinin üretime katılımı	Düşünsel anlamda, yükseköğrenim görmüş nitelikli insan sermayesinin üretime katılımı
Sanayi malları ve hizmetlerin üretimi	Bilgi ve teknoloji üretimi gerçekleşmekte ve bilgi sektörü ürünü olarak bilgisayar, iletişim ve elektronik araçlar, elektronik haberleşme, robotlar, yeni gelişmiş malzeme teknolojileri
Fabrikalar	Bilgi kullanımını içeren bilgi ağları ve veri bankaları
Genel eğitimin	Eğitimin bireyselleşmesi ve sürekliliği
Birincil, ikincil ve üçüncül endüstriler tarım, sanayi ve hizmetler	Birincil, ikincil ve üçüncül sektörlerin yanı sıra dördüncül sektör olan bilgi sektörü
Üretim faktörleri emek, tabiat, sermaye, girişimci	Üretim sürecinde bu üretim faktörlerinin yanı sıra beşinci üretim faktörü teknik "bilgi"
Üretilen mal ve hizmetlerin kıtlığı söz konusu	Bilgi, sürekli artmakta ve artan verimler özelliği içermektedir.
Üretilen mal ve hizmetlerin bir yerden bir yere taşınmasında uzaklık ve maliyet önemli	Bilgi otoyolları ile tüketici ile bilgi arasındaki uzaklık önemini kaybetmekte ve maliyetler minimum
Tüketici taleplerinin karşılanmasında mal ve hizmetlerin mobilitesi oldukça düşük	Bilginin mobilitesi kolaydır. Bu, bilginin sınırsız bir tüketici tarafından tüketilmesine ve yenilikleri teşvik etmesine yol açmakta
Temel bilgiyi, fizik, kimya bilimleri,	Kuantum elektronığı, moleküler biyoloji ve çevresel bilimler gibi yeni araştırma alanları
Politik sistem temsili demokrasi iken	Katılımcı demokrasi anlayışının daha belirgin bir önem kazanacağı düşünülmekte (Tele-Demokrasi)

Kaynak: http://www.canaktan.org/yeni-trendler/bilgi-toplumu/bilgi_toplumu-ozellik.htm'den düzenleme.

Sanayi uygarlığının sorgulanmasını sağlayan bilgi toplumu, aynı zamanda sanayi toplumundan izler de taşıyarak özgün bir yapıya bürünmüştür. Bu nedenle bilgi teknolojilerinin kapsamı sadece yeni bir ürün ortaya koymak değil; ayrıca hız, pazarlama, verimlilik ve kalite gibi geniş bir alanı içermektedir. Bu bağlamda yeni toplumsal yapı ile üretim tüketim yapılarının yakından ilişkili olduğunu varsayarak konuyu ele almamız daha doğru olacaktır.

Toplumsal değişimin "evrimsel mi yoksa devrimsel mi" olduğu tartışmalarını göz ardı ettiğimizde, üretim-

tüketim arz ve talebinin toplumsal değişim ile ilişkisi Tablo 2'de açıkça gözlenmektedir. Elbette üretim-tüketim tercihlerini belirleyen tek değişkenin bu olduğunu söylememiz doğru olmayacaktır. Fakat yaşanan dönemin ve onun getirdiği yeni araçların üretim ve tüketim tercihlerimizi etkileyen önemli bir faktör olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu değişimi inceleyen sosyal bilimciler, toplumsal evrimin kırılma noktalarını sanayi devrimleri temelinde dört dönem olarak ayırmışlardır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 2: Üretim Biçimine Göre Sanayi Devrimleri

Toplumsal Dönemler	Üretim ve Tüketimde Başlıca Yenilikler
Taylorizm Dönemi (I. Sanayi Devrimi)	Çelik, Buharlı makineler, tekstil ürünleri
Fordizm Dönemi (II. Sanayi Devrimi)	Elektrik, İçten Patlamalı Motorlar, Telgraf, Radyo
Toyotizm Dönemi (III. Sanayi Devrimi)	Nükleer Enerji, Sentetik Mallar, Mikro elektronik
Yeni Dönem (Bilgi çağı)	Bilgisayar ve Bilişim Teknolojileri

Buhar gücünün keşfiyle başlayan toplumsal değişikliklerin dünya üzerindeki düzeyleri farklılık göstermektedir. Şöyle ki; ağırlıklı olarak batı ekseninde bulunan ülkelerin çoğu sanayi devrimlerini takip etmeyi başarırken, doğu ekseninde bulunan birçok ülke sanayi kalkınma hamlelerini tam olarak gerçekleştirmemişlerdir. Bu nedenle sanayisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayırımına gidilme ihtiyacı doğmuştur.

Sanayisi gelişmiş ülkeler katma değeri yüksek sermaye yoğun mallar üretirken, gelişmekte olan ülkeler daha çok emek gücüne dayalı, katma değeri düşük mallar üretmektedir. Sanayi devriminde gelişmiş ülkeler döneme yön veren ürünlerin üretimini yaparken, gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin bıraktığı sanayi üretimlerini devralmaktadır (Bkz. Tablo 3). Bu

yapı, sanayi devriminden günümüze kadar süre gelen öncü ve takipçi ekonomileri oluşturmuştur.

Türkiye'nin sanayileşme serüvenine bağlı olarak Türkiye'nin "takipçi bir ekonomik sisteme" sahip gelişmekte olan ülkeler arasında olduğu söyleyebiliriz. Bu yapısal paradigmanın oluşmasında toplumların evrimini okuyamamanın yattığına dair gözlemlerimizi ortaya koymaya çalıştık. Oysa bilgi teknolojilerinin üretimi daha öncede gösterdiğimiz üzere klasik sanayi üretiminden farklıdır. Çünkü sanayi toplumlarında sanayi mallarının ve hizmetlerin üretimi söz konusudur. Buna karşılık bilgi toplumunda bilgi ve teknolojinin üretimi gerçekleşmekte ve bilgi sektörünün ürünü olarak bilgisayar, iletişim ve elektronik araçlar, elektronik haberleşme, robotlar, yeni gelişmiş malzeme teknolojileri üretilmektedir.

Tablo 3: *Öncü ve Takipçi Ekonomilerin Dönemlere Göre Tasnifi*

	<i>Başlıca Yenilikler</i>	<i>Gelişmiş Ülkeler (Öncü Ekonomiler)</i>	<i>Gelişmekte Olan Ülkeler (Takipçi Ekonomiler)</i>
<i>I. Sanayi Devrimi</i>	Çelik, buharlı makine, tekstil ürünü	Sanayi malı ihraç, hammadde ithal eder	Sanayi malı ithal, hammadde ihraç eder
<i>II. Sanayi Devrimi</i>	Elektrik, içten patlamalı motor, telgraf, radyo	Ağır sanayi ürünü ihraç, tarım ve hafif sanayi ürünü ithal eder.	Tarım ürünü ve hafif sanayi ürünü ihraç, ağır sanayi ürünü ithal eder
<i>III. Sanayi Devrimi</i>	Nükleer enerji, sentetik ürünler, mikro elektronik	Yoğun sermaye gerektiren sanayi malı ihraç eder. Tarım ve yoğun sermaye gerektirmeyen sanayi malı ithal eder.	Yoğun sermaye gerektirmeyen sanayi malı ve tarım ürünü ihraç eder. Yoğun sermaye gerektiren sanayi malı ithal eder.
<i>Yeni Dönem (Bilgi Çağı)</i>	Bilgisayar ve bilişim teknolojileri	Beşerî sermaye gerektiren bilişim ürünleri ve yüksek katma değerli ağır sanayi ürünü ihraç eder. Katma değeri düşük hafif-ağır sanayi ürünü ithal eder.	Tarım ürünü, katma değeri düşük hafif ve ağır sanayi ürünü ihraç eder. Bilişim ürünü ve katma değeri yüksek ağır sanayi ürünü ithal eder.

Yeni dönemde ürünler sermaye ihtiyacından ziyade bilgi, yetenek ve uygulamada yer tutacak yeni fikirler ile desteklenmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin bilgi teknolojilerine yönelik yatırımları sanayi sektöründen farklı olmakla birlikte, basit alt yapılar ile desteklenebilmektedir. Yeni bir üretim ve tüketim yapısının oluştuğu bu yeni dönemde, eski sanayi toplumu modelleri yerine bilgi teknolojilerine yapılacak yatırımların Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir olmasında büyük etki oluşturacağı iddia edilebilir. Özellikle son yılların en önemli problemlerinden sayılan "orta gelir tuzağı" sorununun

bertaraf edilmesinde bilgi teknolojilerine verilen önemin artması fevkalade etkili olacaktır.

Türkiye'nin Sanayileşme Serüveni:

Kısa Tarihsel Bakış

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, Osmanlı'dan devralınan miras, kurtuluş mücadelesi ve dış konjonktüre göre pozisyon alma çabaları iktisat politikalarını belirleyen temel etkenler olmuştur. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce hemen hemen bütün ekonomik kesimlerin katılımı ile "1923 İzmir İktisat Kongresi" kararları alınmıştır. Bu kongrede,

iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamleleri özel sermayeyi teşvik edici Batı eksenli bir çerçevede çizilmiş ve çağdaş toplumsal bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Dönemin kendi içsel dinamiklerini göz önüne aldığımızda, yokluklar çerçevesinde belirlenen bu politikalar, milli iktisat görüşü ekseninde, yoklukları ortadan kaldırmaya yönelik özel girişimciliği destekleyen liberal ekonomi denemeleri olarak nitelendirilebilir (Eroğlu, 2007: 63-65).

1930'lu yıllarda, Kurtuluş Savaşı'nın etkilerinin tam olarak ortadan kalkmaması ve 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran, fiziki ve beşeri sermaye gibi içsel sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Sovyet Rusya'nın krizden etkilenmemesi ve Keynesyen makroekonomik modellerin yaygınlaşması, liberal politikaların çöküşü olarak değerlendirilmiş ve "devletçilik" ilkesinin kabul edilmesini sağlamıştır. Bir türlü oluşturulamayan milli burjuvazinin devlet eliyle oluşturulmaya çalışıldığı bu dönemde liberal politikalar yerine devletçi sanayileşme politikaları yürütülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu yaklaşım, ülke ihtiyaçlarından doğmuş pragmatik bir çözüm niteliğindedir (Üzümçü, 2014: 93).

1940'lı yıllara doğru II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Türkiye ekonomisinde, sanayileşme yerine savunma amaçlı askeri harcamaların yapıldığı görülmektedir. Bu dönemi, Türkiye'nin devletçilik politikalarının sert bir şekilde uygulandığı bir dönem olarak nitelendirebiliriz.

Mayıs 1950'de yapılan ve Türkiye'de çok partili hayata geçişin ilk başarılı deneyimi sayılan seçimle birlikte Demokrat Parti (DP), Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 27 yıllık tek parti iktidarına son vermiştir. Bunun sonucunda, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında baskıcı bir forma bürünmüş devletçilik anlayışından, piyasa ekonomisine daha fazla önem veren liberal bir ekonomik sisteme geçiş ile karşılaşmıştır. Tarımsal reformlar, dış ticaretin liberalizasyonu, yatırım harcamalarında artış, özel sektör öncülüğünde sanayileşme, sosyal politika düzenlemeleri ve yabancı sermayenin özendirilmesine ilişkin düzenlemeler bunlar arasında yer almaktadır.

Dışa açılımla gerçekleşen rahatlamının uzun dönemde etkilerinin negatif yönlü olması DP'nin ikinci döneminde ithal ikameci politikalara yönelimini sağlamıştır. Bu bağlamda DP, birinci dönemde liberal politikalar uygularken ikinci dönemde daha çok devletçilik ilkesine uygun politikalar izlemeye başlamıştır.

İthal ikameci politikaların yansımalarından biri olan ilk yerli oto denemeleri, DP döneminin en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Otomobil konusunda yurtdışına bağımlılığın azalması amacıyla Eskişehir Devlet Demir Yolları atölyelerinde 129 günde geliştirilen bu proje *Devrim Arabaları* olarak adlandırılmıştır. Yüzde yüz yerli sermaye ile üretilen Devrim arabaları, hafif sanayi mallarını bile üretemeyen bir ülke için büyük bir atılım hamlesi olarak nitelendirilmiştir.

Devrim arabalarının tanıtımı sırasında yaşanan "benzin krizi" medyada "100 metre gidip bozuldu" gibi başlıklarla ifade edilince büyük bir sanayi kalkınma hamlesi birden uzun yıllar tartışma konusu olacak bir başarısızlık öyküsüne dönüşmüştür. Gerek bu tartışmaların getirdiği yerli otomobil üretme hayalleri, gerekse gelişmiş ülke olmanın göstergesi sayılan otomotiv sanayisi Türkiye toplumu için duygusal bir hassasiyet kazanmıştır.

Demokrat Parti iktidarının askeri bir darbeyle son bulmasının ardından ithal ikameci politikalar neo-merkantilist bir yapıya bürünerek sert bir hal almıştır. Türkiye ekonomisi büyük ölçüde iç pazara yönelik tüketim malları sanayisi oluşturmaya odaklanırken, atıl kapasite ve küçük ölçekte üretim yapan yerli sanayi iç talebi karşılamakta sıkıntılar yaşamıştır. Böylece 1980'li yıllara yüksek enflasyon, döviz kıtlığına bağlı üretim daralması, işsizlik ve negatif büyüme hızı ile giren Türkiye, 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan ekonomik istikrar politikalarını yürürlüğe koymuştur. Bu kararlarla birlikte Neo-Liberal bir ekonomiye geçiş yapan Türkiye ekonomisi Turgut Özal önderliğindeki hükümet çalışmalarıyla günümüzdeki sanayi yapısının temelleri sayılabilecek bir döneme geçirmiştir (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999: 9-10).

Koalisyon dönemi olarak adlandırılan 90'lı yıllarda borç yükü ve kamu kesimi borçlanma gereğinde önlenemeyen artışlar 1994 ve 2001 gibi iki büyük ekonomik krizin yaşanmasına neden olmuştur (Toprak, 2010: 1). Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan ve bu ülkeleri etkileyen Asya ve Rusya Krizlerinin de katkısıyla 1991-2001 döneminin kriz sarmalı iyice derinleşmiştir. Dünya üzerinde internetin ve bilgi teknolojilerinin yaygınlaşmaya başladığı bu dönem, Türkiye ekonomisinin kayıp yılları olarak tarihe geçmiştir.

Milenyumun hemen başından itibaren 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri sonucunda Türkiye'de uzun süredir görülmeyen bir siyasi gelişme yaşanmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) iktidara gelmiştir. Bu döneme kadar, dünya konjonktürüne uygun ekonomik politikalar yürütmeye çalışmasına rağmen, gerek sermaye kıtlığı gerekse siyasi sorunlar nedeniyle bir türlü istediği ekonomik performansı gösteremeyen Türkiye'nin ekonomik performansında büyük bir genişleme yaşanmaya başlamıştır. Kriz ve istikrarsızlık döneminde (1991-2001) Türkiye'nin döneme uygun sanayi alt yapısını oluşturmasını engelleyen faktörler bu bağlamda birer birer ortadan kaldırılmıştır. Araştırma geliştirme (Ar-Ge) fonlarına milli gelirden ayrılan payın sürekli bir biçimde yükselmeye başlaması, her alanda üretim ve yatırım seferberliğinin başlaması ile açıkça gözlemlenebilen bu durum Türkiye için 2008 Küresel Finans Krizi'nin etkilerine rağmen büyük bir şans olarak ağılanmıştır. Bu dönemin bütününde meydana gelen bilimsel ve teknoloji politikalarından yaşanan iyileşmeye rağmen, genel olarak takipçi ülke statüsüne büründüğü ve girişimlerde kısır döngü yaşadığı dönemin negatif mirasından kurtulmaya başlamıştır.

Yakın Dönemde Türkiye'nin Yerli Oto Eksenli Bilişim Ve Teknoloji Politikaları

Krizlerle geçirilen bir dönemin ardından 2002'de yapılan genel seçimler ile Ak Partite başına iktidar olmuştur. Özelleştirmelerin hız kazandığı ve dış borç stokunun azalmaya başladığı bu dönemdesiyasi istikrar sağlanarak sanayi üretiminde ciddi artışlar yaşanmıştır. Özellikle "ikincil ve üçüncül"³ ekonomik faaliyetlerde yaşanan artışlar dış ticaret hacminin artmasını, ekonomik hedeflerin bir adım öteye taşınmasını ve Cumhuriyetin 100. yılında dünyanın ilk 10 ekonomisine girme gibi hedefler konulmasını sağlamıştır. 2023 vizyonu çerçevesinde hedeflenen 500 milyar dolarlık ihracat hacminin 75 milyar dolarlık payı otomotiv sektörü tarafından karşılanması amaçlanmaktadır.⁴ Bu doğrultuda yerli oto söylemleri hız kazanmış, "yerli ve milli" sermaye sahibi "babayiğitler"⁵ bulunmaya çalışılmıştır.

TUBİTAK'ın 2015 yılında yaptığı çağrıya göre, olası bir yerli otomotiv sektörünün oluşturulması için az yakıt tüketen, sürüş emniyeti yüksek, konforlu araçlar üretilmesi, özellikle de debriyaj, vites kutusu, diferansiyel gibi tahrik sistemlerinin ve elektronik akşamların yerli otomobillerin küresel ölçekte varlığını sürdürebilmesi ve rekabet gücünü arttırması için yerel imkânlarla ve "özgün teknolojilerle" hazırlanması gerekliliği vurgulanmıştır (TUBİTAK, 2015).

Buna rağmen, sıfırdan bir otomobil sanayisinin kurulması hem finansal sorunların giderilmesi hem de yeni teknolojilerin üretilmesi açısından oldukça zor görünmektedir.⁶ Bu bağlamda Türkiye'nin potansiyel rakipleri olabilecek otomobil firmalarını ve bu şirketlerin Ar-Ge harcamalarını incelemekte fayda vardır.

³ "İkincil ürünler", hammaddenin işlenerek sanayi ürünü haline getirilmesine, "üçüncül" ekonomik faaliyetler ise bankacılık, sağlık ve eğitim gibi hizmete dayalı faaliyetlere atıfta bulunmaktadır.

⁴<http://www.sabah.com.tr/otomobil/2012/11/25/otomotivin-2023-hedefi-75-milyar-dolar> (24.09.2016).

⁵ <http://www.yeniakit.com.tr/haber/bakan-fikri-isiktan-yerli-otomobil-mujdesi-169630.html> (24.09.2016).

⁶[http://www.borsagundem.com/anlik-borsa-haberleri/20120229071205\(24.09.2016\)](http://www.borsagundem.com/anlik-borsa-haberleri/20120229071205(24.09.2016)).

Tablo 4: Dünyada En Fazla Ar-Ge Yapan İlk 10 Otomotiv Firmaları (2014)

Sıra No	Firma	Ülke	Ar-Ge Harcaması (Milyar Avro)	Ciro İçindeki Payı (%)
1	Wolkswagen	Almanya	13,1	5,4
2	Toyota	Japonya	6,8	2,6
3	General Motors	ABD	6,0	3,7
4	Ford	Almanya	5,6	3,7
5	Daimler	Almanya	5,6	3,3
6	Honda	Japonya	4,5	4,0
7	BMW	Almanya	4,5	4,6
8	Fiat	İtalya	3,6	5,12,8
9	Nissan	Japonya	3,4	3,4
10	Tata	Hindistan	2,3	5,9

Kaynak: The 2015 EU Industrial R&D Scoreboard verileri yazarlarca derlenmiştir. <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/industrial-research-and-innovation/eu-scoreboard-2015>

Tablo 4'teki Ar-Ge harcamaları incelendiğinde, sadece Wolkswagen firmasının yaptığı Ar-Ge harcamasının Türkiye'nin yaptığı toplam Ar-Ge harcamasının (14,1 Milyar TL) 3 katına yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca listedeki ilk yedi firmanın bireysel olarak yaptığı Ar-Ge harcaması Türkiye'deki toplam Ar-Ge harcamasına yakın gerçekleşmektedir. Böyle devasa yatırımların yaşandığı bir rekabet ortamında, TÜBİTAK'ın açtığı yerli oto ihalelerinin neden "sessiz sedasız sona erdiği"⁷ ve Türkiye'deki babayiğitlerin neden yerli bir otomobil sanayisi kurma çekincesi yaşadıkları daha iyi anlaşılacaktır.

Yerli oto söylemlerinde değinilmesi gereken bir başka husus ise üretilen ürünlerin %100 yerli sanayi kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Oysa küresel ölçekte üretim yapan tüm şirketler gibi birçok otomotiv şirketinde maliyetleri düşürmek açısından dünyanın farklı ülkelerinde üretilen parçaların kendi markalarında kullanmakta hatta rakipleri ile birlikte ortak motor üretim bantları kurmaktadır.⁸ Bu açıdan temel referans noktasının "yerli üretim" değil de "yerli marka" olarak ele alınması daha uygun durmaktadır.

Değinilmesi gereken başka bir husus ise günümüzdeki otomotiv sanayisinin giderek alternatif yakıt ile çalışan, çevreci ürünlere yönelmesidir. Bu çerçevede, zamanının ruhuna uygun, enerji bağımlılığını azaltan,

çevreci ve yüksek teknoloji elektrikli araçlar üretmek daha doğru bir yaklaşımdır (Dilber, 2015: 71). TÜBİTAK Bakanlığın müşteri kurum olarak yer aldığı "Elektrikli Araç Teknolojilerinin Geliştirilmesi" ihtiyacı başlığına yönelik bir çağrı duyurusu bu amaçla yapılmıştır. Fakat üretimde kullanılacak olan parçaların yüksek maliyeti nedeni ile çağrı istenilen sonuca ulaşamamıştır. TÜBİTAK'ın Kamu Kurumları Araştırma ve Geliştirme Projelerini Destekleme Programı (1007 Programı) bağlamında gerçekleşen bu faaliyetler önemli noktalara işaret etmektedir. En önemlisi ise, inovasyon yatırımlarının artırılarak maliyetleri düşürücü yeni teknolojilerin bulunması, otomotiv sektörüne yapılacak yatırımlardan daha öncelikli olarak gözükmektedir.

Günümüzde hızla ucuzlayarak yaygınlık kazanan enformasyon teknolojileri, uluslararasıdaki değişim ve etkileşim sürecinde küresel dönüşümü belirlemektedir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 26). Bu açıdan bilim ve teknoloji seviyesini arttırmadan otomotiv sanayisinde istenilen hacme, dolayısı ile 2023 yılı hedeflerinin gerçekleşmesi mümkün gözükmemekte ve bu bağlamda Ar-Ge harcamalarındaki trendler büyük önem arz etmektedir.

⁷<http://t24.com.tr/haber/tubitakin-yerli-otomobil-ihalesi-sessiz-sedasiz-sona-erdi,314039> (15.12.2016).

⁸Peugeot, Citroën, Ford, BMW, Mazda ve Volvo aynı motoru kullanmaktadır.

Tablo 5: Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları (2004-2014)

	Ar-Ge Harcamalarının GSYİH’ye Oranı	Kişi Başı Ar-Ge Harcaması (SAGP \$) (*)
2004	0.52	53
2005	0.59	67
2006	0.60	78
2007	0.72	100
2008	0.73	108
2009	0.85	122
2010	0.84	134
2011	0.86	150
2012	0.92	164
2013	0.95	174
2014	1.01	189

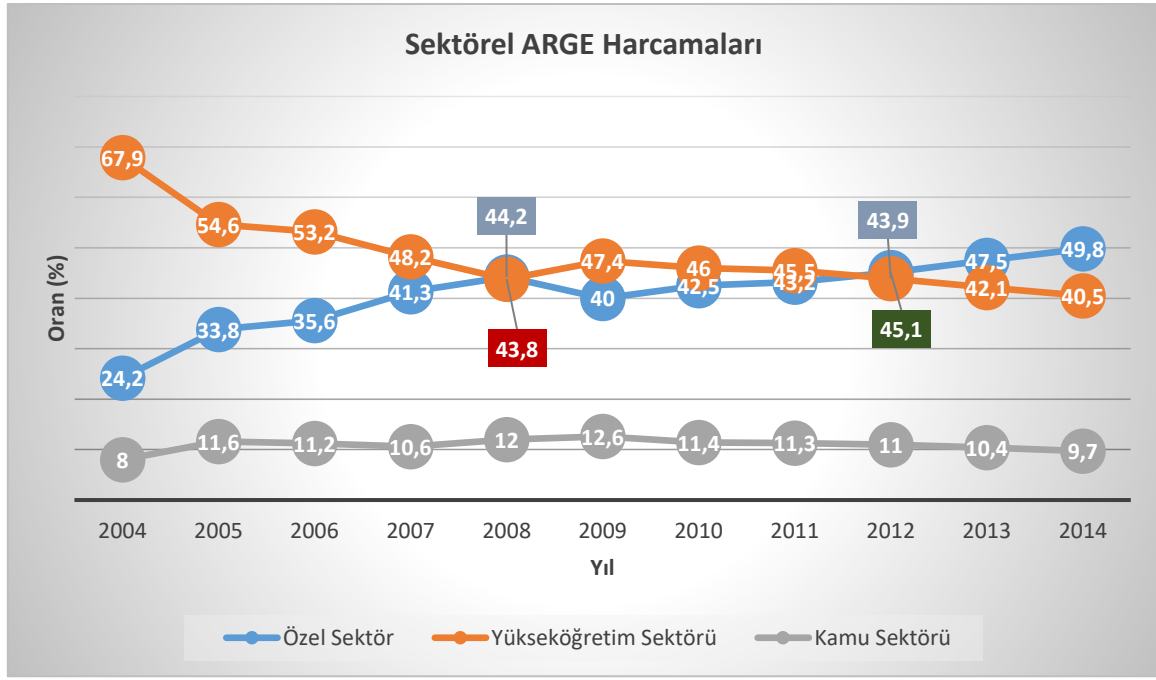
Kaynak: TÜİK; (*): TÜİK tarafından yayımlanan “OECD Ülkelerine Yönelik Karşılaştırmalar Çerçevesinde, Türkiye’de Satın Alma Gücü Paritesi Göstergeleri” (ABD Doları=1,00) kullanılmıştır.

Türkiye’nin 2004-2014 yılları arasında yaptığı Ar-Ge harcamaları incelendiğinde GSYH içindeki oranının 2 kat, satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başı Ar-Ge harcamasının ise 3 kat arttığı görülmektedir (Bkz. Tablo 5). Bu önemli denebilecek oransal artışa rağmen, BTYK’nin “2011/101 Ulusal Yenilik Sistemi 2023 Yılı Hedefleri” isimli kararında, en gelişmiş 15 ülkenin 2010 yılı itibarı ile yaptığı Ar-Ge harcamasının GSYİH’ye oranının %3 olduğunu ve mevcut ivme ile Türkiye’nin 2023 yılında ancak 1.82 düzeyine ulaşacağını hesaplanmaktadır. Bu nedenle Ar-Ge harcamalarının artırılmasında özel sektörün rolünün artırılmasını ve %67 düzeyine getirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (TÜBİTAK: 24.09.2016).

Sektörel bazda Ar-Ge harcamalarının dağılımı incelendiğinde, hedefe uygun bir şekilde özel sektörün

toplam harcamalar içerisindeki payının giderek arttığını yükseköğretim sektörünün payının ise giderek azaldığını görülmektedir.

Grafik 1’de, Kamu, Özel ve Yüksek Öğretim kurumlarının 2004 ile 2008 yılları arasında sektörel bazda ARGE harcamalarının özel sektörde %24,2 oranından %43,8’e yükseldiğini, kamu sektöründe %8’den %9,7’e ve yükseköğretimde %67’lerden %44,2 seviyelerine gerilediğini görülmektedir. 2008 yılı sonrası ise her üç sektörde yükseliş ve düşüş ivmesi azalmıştır. Bu veriler özel sektör için mevcut ivmenin birkaç puan artırılması durumunda 2023 hedeflerine ulaşabileceğini göstermektedir.



Grafik 1: Türkiye’de ARGE Harcamalarının Sektörel Dağılımı

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr (15.12.2016)

Ar-Ge harcamalarının ekonomik yansımaları incelendiğinde ise oldukça ilginç bir tablo ile karşılaşmaktadır. Öyle ki; klasik sanayi ürünlerinde yaşanan kapasite artışı 2002-2008 döneminde Kişi Başı GSYH’nin (KBGSYH) 10.000 dolar seviyelerine kadar ilerlemesini sağlamıştır. 2008 sonrası ise kapasite artışının teknik sınırlarına dayanması KBGSYH’de 2008-2014 yılları arasında kayda değer bir artış gerçekleştirmesini engellemiştir. Hatta 2015 yılı itibarı ile KBGSYH 9.261 dolar seviyelerine gerileyerek %10,9 oranında bir düşüş yaşanmıştır.

Bu durum literatürde Orta Gelir Tuzağı (OGT) olarak adlandırılır. Bukavram, sanayisi gelişmiş teknoloji

yoğun üretim yapan ülkelerle, düşük ücretle rekabet eden fakir ülkeler arasında kalan, gelişmiş ülkelere göre daha yavaş büyüme oranına sahip olan, KBGSYH’sını arttırmakta zorlanan ülkelerin düştüğü durumu (Yaşar ve Gezer: 2014) ifade eder. Türkiye de dünya ekonomik tarihinde onlarca ülkenin maruz kaldığı bu durumla 2010’lardan bu yana maruz kalmaya devam etmektedir.

Tablo 6: Türkiye'de Kişi Başı GSYİH Değişimi(2002-2015, \$)

Yıllar	Türkiye GSYH (\$) Yıllık	Değişim (%)
2002	3.492,2	15.7
2003	4.564,7	30.7
2004	5.775	26.5
2005	7.035,8	21.8
2006	7.596,9	7.9
2007	9.247	21.7
2008	10.444,4	12.9
2009	8.560,7	-18.03
2010	10.002,6	16.8
2011	10.427,6	4.2
2012	10.459,2	0.3
2013	10.821,7	3.5
2014	10.394,5	-3.9
2015	9.261,5	-10.9

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri, yazarlarca düzenlenmiştir.

Dünya bankasının 2012 verilerine göre ülkeler KBGSYH'ye göre üç başlık altında sınıflandırılmıştır (Dünya Bankası, 2012: 389). Orta gelir tuzağından kurtulup bir üst gelir gurubuna dâhil olmak isteyen ülkeler, kaynak odaklı büyüme stratejilerinden bilgi yoğun üretken odaklı büyüme stratejilerine geçiş yapmalıdırlar. Aksi takdirde uzun yıllar boyunca orta gelir tuzağında takılı kalacaklardır. Bu beşerî sermayesi ve teknolojik düzeyini belirli bir seviyeye erdirmeyen tüm ülkeler için geçerlidir (Yaşar ve Gezer: 2014: 146).

Tablo 7: Ülkelerin Gelirlerine Göre Sınıflandırılması (2012)

Ekonomi Grupları	KBGSYH
Düşük Gelirli Ekonomiler	1,005 doların altı
Orta Gelirli ekonomiler	1,006 – 12,275 dolar arası
Yüksek Gelirli Ekonomiler	12,276 dolar ve üzeri

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu, Washington, 2012.

Üretim, teknoloji ve eğitim alanlarında yeni atılımların yapılması neticesinde yüksek katma değer getiren ileri teknoloji ürünlerin üretim ve ihracatta yerini alması Türkiye'nin orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek

gelirli ekonomiler grubuna girmesi noktasında katkı yapacaktır (Üzümçü, 2014: 212).

Orta gelir tuzağından kurtulmanın temel mantığı üretilen ürünlerin katma değerlerinin yüksek olmasında yataktadır. Bu konuda küresel bir araştırma enstitüsünün yaptığı araştırmaya göre, Türkiye dünyada yaratılan imalat sanayii katma değeri itibarıyla 1990 yılında 13. sıradayken, 2000 yılında 15. sıraya gerilemiştir. 2010 yılında ise tamamen liste dışı kalmıştır (Mckinsey Global Institute, 08.09.2016). Buradan Türkiye'nin en hızlı büyüdüğü yıllar olan 2002-2010 döneminde önceki 20 yıla nazaran imalat sanayisinin katma değer yaratamadığı anlaşılmaktadır.

Türkiye İmalat Sanayii, 2003 yılında %5,7 oranında ileri teknoloji ürünleri üretirken bu rakam 2013 yılında 3,4 seviyelerine düşmüştür. Aynı şekilde yüksek teknoloji içeren ürünlerin ihracattaki payı 2002-2013 yılları arasında 6,2'den 3,5'e gerilemiştir. Bu rakamlar yüksek gelirli ülkelerden oluşan Avrupa Birliğinin %20'lik ortalamasının epeyce altındadır (Bkz. Tablo 8).

Tablo 8: Türkiye İmalat Sanayiinin Üretim ve İhracat Yapısı (%)

Teknoloji Yoğunluğu (1)	TÜRKİYE								AB
	Üretim (3)				İhracat (4)				İhracat (2)
	2003	2007	2012	2013	2002	2007	2012	2013	2012
Yüksek	5,7	3,4	3,5	3,4	6,2	4,5	3,7	3,5	20,0
Ortanın Üstü	21,9	23,2	24,1	24,7	24,3	32,8	31,4	32,3	40,2
Ortanın Altı	25,5	34,8	33,3	32,9	22,8	29,7	31,5	29,0	20,9
Düşük	47,0	38,7	39,1	39,0	46,8	33,0	33,5	35,3	18,9
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: 2015 Yılı Programı; (1) OECD sınıflandırması esas alınmıştır.(2) OECD üyesi AB ülkeleri. (3) 2003 yılı değerleri cari fiyatlarla, ISIC Rev.3'e göre hazırlanan OECD sınıflaması esas alınarak; 2007, 2012 ve 2013 yılı değerleri 2010 yılı fiyatlarıyla NACE Rev.2'ye göre hazırlanan Eurostat sınıflaması esas alınarak Kalkınma Bakanlığı tarafından hesaplanmıştır.(4) Altın hariç ihracat değerlerine göre hesaplanmıştır.

Ortanın üstü ve ortanın altı teknoloji gurubuna ait ürünlerin üretim ve ihracatında artışlar gerçekleşmektedir. Fakat Türkiye'nin hem ürettiği hem de ihraç ettiği ileri teknoloji ürünlerin imalat sanayisi içerisinde ki payının giderek azalması yeni döneme uygun ürünlerin üretilmemesi hatta giderek yeni sanayi devriminden uzaklaştığı anlamına gelmektedir. INSEAD, WIPO ve Cornell Üniversitesi'nin hazırladığı Küresel İnovasyon Endeksi de (The Global Innovation Index) bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Tablo 9: Türkiye'nin Küresel İnovasyon Endeksindeki Yeri(141 Ülke Arasında)

2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
51	67	65	74	68	54	58

Kaynak: Küresel İnovasyon Endeksi Raporları yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarının istikrarlı bir şekilde artmasına rağmen Küresel İnovasyon Endeksi sıralaması 2009'a göre 7 sıra gerilemiştir. Aynı şekilde patent, bilimsel makale ve üniversite sayısında yaşanan artışlara rağmen böyle bir tablo ile karşılaşmamız oldukça ilginçtir. Bu durumu Dilber, Türkiye'de inovasyon ile ilgili kurumların koordinasyon, organizasyon, bütünlük, uyum, iş birliği, stratejik yaklaşım, izleme, değerlendirme ve denetleme sorunları yaşadığı ve bu nedenle verimliliklerinin düşmesi şeklinde açıklamaktadır (Dilber, 2015: 6). Kalkınma Planlarında, Bilim ve Teknoloji Yüksek

Kurulu'nun ve TUBİTAK'ın hazırladığı raporlarda yapılan inovasyon vurgularına rağmen Türkiye'de bilişimin yeterli düzeye erişememesi bu durumu destekler niteliktedir. Diğer bir açıklama ise bilişim çağı ile birlikte artan ve dünya geneline yayılan inovasyon hareketinde, Türkiye'nin yeterli inovasyon ivmesini sağlayamamış olmasıdır.

Sonuç olarak ister otomotiv sektörü olsun ister başka bir sektör olsun, bilişim çağına uygun bir yapının oluşturulması şarttır. Bunun için bilgi teknolojisi temelli kalkınma hamlelerini tamamlamadan dünya genelinde rekabet edebilir bir yerli oto sektörünün oluşturulması mümkün gözükmemektedir.

Bilgi Teknolojileri İle Otomotiv Sektörü Etkinlik Karşılaştırması

Neo-liberal politikalar eksenli bilişim devriminin yaşandığı 1980'lerden sonra şirketler bilgisayar teknolojilerinden yararlanarak yazılım, reklam ve web hizmetleri gibi elle tutulamayan sonuçları işleme ihtiyacı duymaya başlamıştır. Bilgiye dayalı bu hizmetler, sadece hizmet alanında faaliyet gösteren şirketleri değil genel olarak tüm şirketleri etkisi altına almayı başarmıştır. Maddi konularla beraber işlenen bu yöntem, ham girdilerin işlenip nasıl yüksek katma değer kazanılacağı konusunda yardımcı olup, rekabet ve müşteri memnuniyeti açısından oldukça önemli bir yer edinmiştir. Bilgi toplumunun bir getirisi olan bu yöntem temel zenginlik kaynağının bilgi haline dönüşmesini sağlamıştır. Böylece bilgi, üretim faktörlerinin en önemli unsuru haline gelip "entelektüel varlıkları" yönetme ise firmaların en önemli görevi haline gelmiştir (Çelme ve İşlevi, 01.24.2016).

Bu durumun bir sonucu olarak dünyanın en değerli marka değeri taşıyan şirketlerin sıralamasına

bakıldığında son 10 yıl içerisinde sıralamada büyük değişiklikler yaşandığını görülmüştür. Özellikle bilişim alanında mal ve hizmet üretimi yapan firmaların ilk sıralara yerleşerek büyük sermayelerle kurulmuş köklü

birçok firmayı geride bırakması bilgi teknolojilerinin ne kadar hızlı büyüdüğünün göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Tablo 10:Dünya'nın En Değerli İlk On Markası (2016)

Marka	Alan	Marka Değeri (Milyar \$)	2014'ten 2015'e Değişim (%)	Sıralamadaki Değişim
Google	Teknoloji	229,198	32	1
Apple	Teknoloji	228,460	-8	-1
Microsoft	Teknoloji	121,824	5	0
AT&T	Telekom	107,387	20	2
Facebook	Teknoloji	102,551	44	7
Visa	Ödeme Sistemleri	100,800	4	10
Amazon	Parakende	98,998	59	7
Verizon	Telekom	93,220	8	-1
McDonald's	Gıda	88,654	9	0
IBM	Teknoloji	86,206	-8	-6

Kaynak: BrandZ Top 100 Most Valuable Global Brands 2016,

http://wppbaz.com/admin/uploads/files/BZ_Global_2016_Report.pdf

Dünyanın en büyük marka değerine sahip 10 şirketin ilk dört sırasını teknoloji sektörü oluşturmaktadır. Telekomünikasyon sağlayıcılarını da ve ödeme sistemlerini de bilgi iletişim teknolojisi kategorisine dâhil etmemiz durumunda ilk 10 içerisinde sadece iki şirket dışında tamamının bilgi teknolojilerinden

oluşturduğunu görebiliriz. Amazon şirketinin faaliyetleri de önemli ölçüde bilgi iletişim teknolojilerinin yoğun olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Bu ekseninde yeni dönemi neden BİT alanının şekillendirdiği/şekillendirmekte olduğu anlaşılacaktır.

Tablo 11:Dünyanın En Değerli İlk 10 Otomotiv Markası (2007, 2016)

	Firma	Yer	2007	Firma	Yer	2016
1	Toyota	Japonya	33,4	Toyota	Japonya	29,5
2	BMW	Almanya	25,7	BMW	Almanya	26,8
3	Mercedes	Almanya	17,8	Mercedes	Almanya	22,7
4	Honda	Japonya	15,4	Honda	Japonya	13,1
5	Porsche	Almanya	13,3	Ford	ABD	13,0
6	Ford	ABD	12,6	Nissan	Japonya	11,4
7	Chevrolet	ABD	11,2	Audi*	Almanya	9,5
8	Nissan	Japonya	11,1	Land Rover*	İngiltere	4,7
9	Harley-Davidson	ABD	10,2	Porsche*	Almanya	4,4
10	Wolkswagen	Almanya	7,0	Tesla*	ABD	4,4
	<i>Toplam</i>		<i>157,7</i>	<i>Toplam</i>		<i>139,5</i>

Kaynak:Millward Brown; (*): Raporda en değerli ilk 100 marka sıralamasına giremeyenler.

Araba motoru ve arama motoru karşılaştırmasına örnek teşkil etmesi amacıyla 2007 ile 2016 yılları arasında otomotiv (Tablo 11) ve bilişim-iletişim (Tablo 12) sektörlerinin en değerli 10 firması incelendiğinde karşımıza oldukça dikkat çekici bir tablo çıkmaktadır. 2007 itibarıyla en değerli 100 marka arasında bulunan 11 otomotiv üreticisi 2016 yılında 6'ya düşmüştür. Ayrıca en değerli ilk 10 otomotiv markasının toplam

marka değeri 2007 yılında 157,7 milyar dolar iken bu rakam 2016 yılında 139,5 milyar dolara gerilemiştir. Toyota, BMW, Mercedes ve Honda gibi dünya devleri mevcut marka değerlerini küçük artış veya azalışlarla ancak koruyabilmişlerdir. Tüm otomotiv şirketlerinin 2007'ye göre ilk yüzdeki sıralaması gerilemiştir.

Tablo 12: Dünyanın En Değerli On Bilişim ve İletişim Teknolojisi Markası (2007, 2016)

	Firma	Yer	2007	Firma	Yer	2016
1	Google	ABD	66,4	Google	ABD	229,1
2	Microsoft	ABD	54,9	Apple	ABD	228,4
3	China Mobile	Çin	42,2	Microsoft	ABD	121,8
4	IBM	ABD	33,5	AT&T	ABD	107,3
5	Nokia	Finlandiya	31,6	Facebook	ABD	102,5
6	HP	ABD	24,9	Amazon	ABD	98,9
7	Apple	ABD	24,7	Verizon	ABD	93,2
8	Vodafone	İngiltere	21,1	IBM	ABD	86,2
9	NTT DoCom	Jaonya	19,4	Tencent	ABD	84,9
10	Cisco	ABD	18,8	China Mobile	Çin	55,9
Toplam			337,5	Toplam		1.152,3

Kaynak: Millward Brown, <http://www.millwardbrown.com/> (15.12.2016).

Bilişim ve iletişim teknolojisi üreten markalar için ise durum tam tersi gözükmektedir. Marka değeri en yüksek olan 10 şirketin 2007 yılında toplam marka değeri 338,5 milyar dolar iken 2016 yılında 1.152,3trilyon dolar seviyelerine yükselerek yaklaşık 3,4 kat artmıştır. En değerli ilk 100 marka sıralamasında bulunan bilişim ve iletişim sektörü sayısı da 2007-2016 yılları arasında yaklaşık %25 oranında artış göstermiştir. Bunun sonucunda 2016 yılında en değerli on bilişim şirketinin dokuzu ABD kökenli hale gelmiştir.

Konuyu biraz daha detaylı incelemek için Toyota ve Google firmaları ele alındığında 1980'lerden sonra

Tablo 13: Google ve Toyota'nın Firma Düzeyinde Karşılaştırılması

	Google (2015)	Toyota (2015)	Fark
Kuruluş	4 Eylül 1998	28 Ağustos 1937	61 yıl
Şirket Değeri*(Milyar \$)	346	239	106
Marka Sıralaması	2	30	28
Konum	California, ABD	Toyota City, Japonya	-
Çalışan Sayısı**	53.600	320.808	267,208

Kaynak: Toyota ve Google verileri derlenerek yazarlarca oluşturulmuştur.

(*): http://www.forbes.com/powerful-brands/list/#tab:rank_header:position_industry:Technology

(**): Toyota ve Google 2014 verileri.

Böylesine baş döndürücü bir başarı serüvenine sahip olup günümüzde en değerli şirketler sıralamasında 1. sırada bulunan Google arama motoru 1998 yılında kurulmuş ve Mayıs 2015 itibarıyla günlük tekil ziyaretçi

gerçekleşen bilişim devriminin boyutları daha iyi anlaşılabilir. Buna göre, Toyota'dan 61 yıl sonra (1998'de) kurulmuş olan Google firmasının 2015 yılında hesaplanmış piyasa değeri 345,8 milyar doları aşmışken, 1937'den beri onlarca ülkede kurulu fabrikası ve yüzbinlerce çalışanı ile dünyanın en değerli otomobil firması olan Toyota'nın 2015 yılı piyasa değeri 238,9 milyar dolardır. Üstelik Toyota'nın tesisleri, fabrikaları, oto galerileri hatta park alanları bile bu rakama dâhildir. Gelir ve hasılat açısından aralarında bu kadar büyük bir fark bulunmasına rağmen Google firması Toyota'nın beşte birinden az çalışana sahiptir.

sayısı ortalama 1 milyara ulaşmıştır.⁹ Bu ve benzer işlev gören bilişim şirketlerinin, iş dünyasında rekabetçilik olgusuna yeni bir bakış açısı getirmesi, reklam pastasının yeniden paylaşımı gereğini ortaya çıkarması

⁹<http://www.hurriyet.com.tr/google-ne-zaman-kuruldu-google-kendisini-doodle-yapti-30170116> (01.24.2016).

ve stratejik nitelikte gelecek vizyonunun çizilmesinde (Rangaswamy vd., 2009) çok büyük roller üstlendiği/üstlenmeye devam edeceği hemen hemen kesin gibidir.

Sonuç

Tarih boyunca bilimsel ilerlemelerle beraber sanayi üretimi ve buna bağlı olarak toplumun tüketim yapısında büyük değişimler yaşamıştır. Bu değişimlerden biri olan ve 1990'lı yılların ortasında gerçekleşen bilişim devrimi, klasik sanayi üretiminin yerini post modern bir yapı olarak devralmıştır. Kaynakların optimal kullanımı ve 2023 hedeflerinin gerçekleşmesi açısından bilişim devrimi Türkiye için hayati bir önem arz etmektedir. Bu bakımdan son zamanlarda milliyetçi ve duygusal tepkiler ile gündeme gelen "yerli oto" söylemleri, kaynakların optimal kullanılması açısından fazla uygun bir seçenek olarak görülmemektedir. Bu nedenle, ekonomi yönetiminin en kısa zamanda gerekli kurum ve eğitim reformlarını hayata geçirmesi ve inovasyon açısından Türkiye için dünya ile rekabet edebilir bir alt yapı oluşturması gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye'nin, ekonomik tarihi boyunca kaçırdığı sanayi devrimlerine bir yenisi daha eklenecektir.

Budurumdan kaçınmak için; Ar-Ge çalışmalarının kalbi olan üniversiteler reforme edilerek, araştırma ve geliştirme bütçeleri artırılmalı, bilişim ve teknoloji alanında iş garantisi sunan yapılar oluşturulmalıdır. İkinci ve üçüncü sanayi devrimine uygun klasik sanayi üretimleri yerine katma değeri yüksek bilgi teknolojilerine yoğun olarak yönelme ile ortaya

çıkabilecek bu durum, son yıllarda bocaladığımız ve bir türlü kurtulma umudunun ortaya çıkmadığı orta gelir tuzağından da kurtulmak için önemli bir işlev ifa edecektir.

Bilişim alanında faaliyet gösteren kamu, özel sektör ve STK'ların koordinasyon, teftiş ve verimliliğini artırıcı projelerin faaliyete geçirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Özellikle, son dönemde ismi daha ziyade siyasi spekülasyonlara alet olmakla ünlenen TÜBİTAK'ın kurumsal yeniden yapılanmayı hızla tamamlayarak asli fonksiyonlarına dönmesinde büyük önem bulunmaktadır. Teknoparkların daha işlevsel hale gelmesi ile bilim teknoloji ve inovasyon politikaları daha fazla anlam ifade edebilecektir. Çünkü bilgi teknolojisi temelli kalkınmaya ilişkin ilerlemeler olmadan dünya genelinde rekabet edebilir bir yerli oto sektörünün oluşturulması mümkün gözükmemektedir.

Her şeyden önemlisi, büyük olasılıkla son birkaç yılda yaşanan iç ve dış siyasi çalkantılar nedeniyle hedeflerine ulaşmaktan uzak kalınacağı 2023 projeksiyonları hızla revize edilerek yeni gecikmelerin ortaya çıkmasına fırsat verilmemelidir. Küresel finansal krize beşiklik yapmış olan ABD'nin, kendi krizinden etkilenen ülkelerle karşılaştırıldığında daha erken bir dönemde toparlanma yaşamış olmasında bilgi iletişim teknolojilerine verilen önemin payı çok büyüktür. Dünyadaki patentlerin neden ABD eksenli olarak yoğunlaştığı ve her yıl neden dünya dolar milyarları listesine her yıl ABD'deki Silikon Vadisi'nden yeni girişimcilerin dâhil olduğu sorularının cevabı da bu tartışmada gizli bulunmaktadır.

Kaynakça

Çelme, Burçin ve A. Semih İşlevi (01.24.2016). "Bilgi Çağında Yeni Hazine: Entellektüel Sermayeye Rekabeti Yakalamak", ÜNAK

Bildirileri, kaynak.unak.org.tr/bildiri/unak02

Dağdemir, Özcan ve Mesut Küçükcalay (1999). "Türkiye 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Mikro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3, Kasım.

Dikkaya, Mehmet ve Deniz Özyakışır (2008). Küreselleşmenin Ekonomi-Politikleri, Gazi Kitabevi, Ankara.

Dilber, Sıraç (2015). İnovas Yok, Türkiye Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Politikaları Nereye? Semih Ofset Matbaacılık, Ankara.

Dünya Bankası (2012) Dünya Kalkınma Raporu, Washington.

Eroğlu, Nadir (2007). "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt XXIII, sayı 2, ss. 63-65.

<http://t24.com.tr/haber/tubitakin-yerli-otomobil-ihalesi-sessiz-sedasiz-sona-erdi,314039> (15.12.2016).

<http://www.borsagundem.com/anlik-borsa-haberleri/20120229071205> (24.09.2016).

<http://www.hurriyet.com.tr/google-ne-zaman-kuruldu-google-kendisini-doodle-yapti-30170116> (01.24.2016).

<http://www.sabah.com.tr/otomobil/2012/11/25/otomotivin-2023-hedefi-75-milyar-dolar> (24.09.2016).

<http://www.yeniakit.com.tr/haber/bakan-fikri-isiktan-yerli-otomobil-mujdesi-169630.html> (24.09.2016).

Küçükkalay, A. Mesut (1997). "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sonbahar 1997, ss. 51-68.

Mckinsey Global Institute (2016), "Manufacturing the Future: The Next Era of Global Growth and Innovation", Seoul, www.oregon4biz.com/assets/e-lib/IE/MfgTheFuture.pdf (08.09.2016).

Millward Brown, <http://www.millwardbrown.com/> (15.12.2016).

RangaswamyArvind, C. Lee Giles and Silvija Seresb (2009). "A Strategic Perspective on Search Engines: Thought Candies for Practitioners and Researchers", Journal of Interactive Marketing 23, pp. 49-60.

Saklı, Ali Rıza (2016). "Fordizm'den Esnek Üretim Sistemine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 44, Kış 2013 ss. 109-110. <http://www.esosder.org/dergi/44107-131.pdf> (10.01.2016).

Toprak, Düriye (2010). "Türkiye'de Kriz Döneminde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss. 1-14.

TÜBİTAK (2015). Öncelikli Alanlar Araştırma Teknoloji Geliştirme ve Yenilik Projeleri Destekleme Program, Otomotiv- Yerli ve Özgün Araç Teknolojileri Çağrı Duyurusu, Çağrı Kodu: 1511-OTO-AKUT-2015-2.

TÜBİTAK, Ulusal Yenilik Sistemi 2023 Yılı Hedefleri (2011/101)

www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/BTYK/tyk23/BTYK_23_yeni_kararlar_toplu.pdf (24.09.2016).

Ünal, Yenal (2009). "Bilgi Toplumunun Tarihçesi", Tarih Okulu Dergisi, Sayı: V, Sonbahar, ss. 123-144.

Üzümcü, Âdem (2014). "Türkiye'de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923-1945", Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi, (Ed. M. Dikkaya, A. Üzümcü ve D. Özyakışır), Savaş Yayınları, Ankara.

Yalçınkaya, Timuçin (2001). "Sanayi ve Bilgi Toplumlarında Rekabet Ekonomisi" Rekabet Bülteni Dergisi, ESC Consulting, Sayı: 5.

Yaşar, Ercan ve Mesut Alper Gezer (2014). "Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Riski ve Bu Riskten Kurtulma Önerileri", Maliye Dergisi, Sayı: 167, ss.126-148.